



הכשרת

ר. פ. פ. פ.

קשת



בנינו לספרות עיון ובהורות • אריב תשל"ב 1972 • חוברת נה

קשת

ק ש ת

העורך:

א ה ר נ א מ י ר

חברי המערכת:

א ב ר ה ם ב . י ה ו ש ע

י ה ו ש ע ק נ ז

בן-עמי שרפשטיין

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עם-הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 53040. דמי חתימה לשנה: 18 ל"י; בחוץ-לארץ: 7.00\$. חוברת בודדת: 6.00 ל"י; בחוץ-לארץ: 2.00\$. מחיר המודעות: 350 ל"י לעמוד שלם; 200 ל"י לחצי עמוד; 120 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עם-הספר בע"מ.



שנה ארבע-עשרה, חוברת ג, אביב 1972

דפוס "חדקל" בע"מ—תל-אביב

עטיפה: דפוס "סגנון"

התוכן:

ברכה זק : שני שירים	4
נפתלי ה. טוקר : הכרוזים והטיארה	5
מנפרד וינקלר : נשארנו כפופי ראש (שירים)	20
איתן איתן : בן-מוות שב	22
ורדה גינוסר : שיר	37
אורי בן-אריה : חתול שחור	40
ג'ורא לשם : שיר	73
גד אנזינגר : דברי הניצב מולי (שיר)	76
ג'ון אורבך : מסע קצר מאמסטרדם לפאריז עם דומניקו סקארלאטי	77
חנוך גיא : שני שירים	93
מנחם פניאס : הזונה והצייר הגיבור	94
אשר אמדו : אבא שלי (שיר)	98
טלה בר : מיתוס התאומים של גרייבס אצל עגנון	100
סיהאם דאוד : ששה שירים	108
רחל רביד : תודעת-המוות בפילוסופיה של שופנהואר וניטשה	110
שושנה רוזנברג : איש צעיר זקן (שירים)	117
הנריפוס ויסנביק : כמה מחשבות על מוות והתאבדות	118
עליזה שנהר : הידהוד חרטה (שיר)	123
קוסטאס אַקסלוס : משחק מכלול המכלולים	124
בני ציפר : בית מועד (שיר)	129
יוסף ברגר-ברזלי, נחמן ליסט : פגישות עם סטאסובה	130
עמוס לוין : דרך נמלה (שירים)	139
תלמה סטינגר : בוקסטהוזה (שירים)	140
יוחנן גרנך : חברה על פרשת-דרכים	142
בקרות קצרות	150
המשתתפים בחוברת	186

ברכה זק: שני שירים

אֶשְׂאֵל. תְּשִׁיב. הַנּוֹף יִקְרַב: אֲשֶׁר סִלְעֵי יָרֵק פְּנוּת,
וּבְשָׁמַיִם לְאַחַר לַיְלָה־גֶשֶׁם יִסְתַּמֵּן בְּצַד חוֹמַת־
הָעִיר עָנָן לָבֶן. גִּשְׁב. אַתָּה תִּמְוֶג. בִּינִינִי רַק שֶׁלְחָן.
הָאֵם עֵינֶיהָ יִתְהַלְכוּ בְּעֵינֶיהָ שֶׁל שֶׁמֶלְתִּי בְּצִצְדֵי־גַמְד?

נחוצי לראות קולות. עוד רגע. כשֶׁלֶשֶׁה יָמִים נִרְגַע.
גַּם הַתְּקֵרָה כְּמוֹ תִתְכַּוֵּן לְהִתְכַּנֵּס עִם הַקִּירוֹת
אֶל נְקֻדַּת־רְצוֹן אַחַת. אֵל נָא תֵאֵיץ בִּי. עוֹד אֵיטִיב לְקָרָא
"חֶרֶב חֶרֶב".
(הַאוֹתִיּוֹת שֶׁנִּחְרְטוּ בַּחֶרֶס נִכְרוֹת גַּם בְּשִׁבְרוֹ).

* *

כְּעֶבֶר שְׁעָה, כְּאֲשֶׁר נִסּוּגוֹ אֶל אֲפִיסְתָּם אוֹרוֹת חֲשֵׁמֶל
שֶׁשְׁלֹשׁוֹ עִם עָרֵב אֶל מוֹרֵד־הַהֵר,
בְּשִׁקֵט, גְּמֻנְמֵתִי בְּלִבִּי הַבְּרוֹת מְשַׁעְרוֹת מִתּוֹף שִׁירָה
וְלֹא תִבְנֵתִי אִם נִכְתַּב עַל אָדָם, עַל נֶהַר
אוֹ עַל יָם, כְּעֶבֶר שְׁעָה, כְּאֲשֶׁר רֵאִיתִי בְּכּוֹכְבִים
שֶׁהִשְׁקֵט עָקֵר וּבִתּוּכִי נִקְבְּעָה חֲרֻשַׁת־לַיְלָה־
שִׁקֵט וּפְנֻסִים כְּחֻלִּים־יִרְקִים בְּמִבּוֹאֵיהָ -
יִדְעֵתִי שְׁעָלָה קָטָן כְּבֵר מִתִּיחַד עִם צֵאתָהּ וְרַק עוֹד מִתְּבִישׁ לְהַתְּפַלֵּל.

נפתלי ה. טוקר: הכרוזים והטיארה

אפשר אמנם לתרץ את קושיית השואלים בדבר שילוח הבן אל בתי-מדרשות שמעבר לביתו ומקומו, על-דרך משל היוגים הנודדות משובך אל שובך לבקש אכלו, שכך הולכים ההולכים, מבית-מדרשו של פלוני חכם לבית-המדרש של פלוני חכם, לבקש טעמי תורה. אך אפשר גם לפרש על-דרך ההיפוך, מפני שדאג אביו המשלח, לעורבי המקום שמא יש אצלו הליכה של ממש אצלם, עד שיאמרו שהוא בן-מינם. ואיכא דאמרי טעמי משל ומליצה אחרים, בבחינת תניא דמסייעא, או על-דרך האיפכא-מסתברא והם טובים וחזקים ומשיבים כהלכה. על כן יש חשש כי במקום שמרבים בטעמים אין טעם מספיק אחד. זו הסיבה שאנו שבים לתחילת המעשים, לבחון דברים כהווייתם, ובאין חזקה על דיברתנו כי המוקדם בהגדה אמנם מוקדם בהווייתו למאוחר בתולדה, מפני שיכחת סדר הזמנים והמאורעות, אך דין כללם שיתנו טעם לגילגולי הדברים והמוצאות, שהם קשים במעליהם ומצריכי כמיסות לפועליהם, עד שאנוסים אנו לקפח קימעה כמה וכמה חוטי מירקם כדי שלא יהיו בבחינת אריאדנה לגילוי זהויות של חשאי.

כגון מי הם, במדויק, אותם בני חבורת המתארחים לסירוגים בבית-האכסניה שממעל לביתו של הנער. יש מהם שוהי-יום, המשוכים אחר שקיעת החמה ונבלעים אחריה אל תוך הלילה, ואיכא חילופי-גברא, שהם דיירי-לילה הבהולים מפני כל זריחה של שמש ונאספים מפניה אל הסתום. ואית ליה סתם ארחי ופרחי, שגן-לילה אבדו ולא נודע דבר בואם וצאתם.

ועל-פי האמת אף לא היו צריכים הדברים להתחקר אצל הילד, מפני ריחוק טבעם וענינם מאופק תשומת-לבם של כלל הילדים בני-גילו, המשוכים אחר שעשועי השגתם, יצירי המקום והזמן. ובמשמע הפעם לאומנות עשיית הטיארות וחכמת העפתן, המצריכות מבינות בחכמת המדידה והדיאוי. אמנם יש בני עשירים הפוטרים עצמם ממלאכת-מחשבת זו ובאים אל המוכן המיופה, בכוח מצלצליהם. מה שאין כן אצל בני-תורה שאין דרך אבותיהם להביא להם צעצועי-סרק-והבל שהיום הם כאן ומחר בזבל אלא רק דברים שעליהם העולם עומד. מפני זה קשה החיזור המוסווה אחר הפריטים למעשה-המרכבה, ומיוראת העשייה החשאית התובעת לבטחונה השתכנות בחדרי-משפית. כך יש לדעת לבוא בהיחבא אל מחסן-הגנוזים של סכך הסופה ולקנות במשיכת-יד קנה-סוף קשה וטוב, חציו לגליפת אפוב-רועים, שאין השעה מזומנת להגיד חרושת עשייתה, וחציו להתבצע לשלשה גזירי אורך, המתחברים במצולב זה על-גבי זה באמצעותם, בפקעות של חוטים מקושרים. זו שלדת הטיארה בעלת פני המשושה המשוכלל, שהיקף צלעותיה ממותח בחוטי מסגרת עליהם מודבקת המעטפת.

ועוד יש לדעת לבוא בהיחבא אל מזווה הגנוזים לדגני המאפה למיניהם ולקחת מלוא הקומץ קמח, הוא מנחת הסולת, הבלולה במים למאפה הדבק. והמעטפת אף היא אינה נפרצת בראש-חוצות, ויש לטרוח הרבה בחיזור אחר העתון הראוי והמתוקן לעיטוף השלדה. כללם של שאר המרכיבים כפריטים אלה, שהם אינם בהישג קל של יד.

ואם לא היתה עין האב טובה בצעצועי-סרק-והבל, כל-שפן רעה היתה באכסניה של מעלה על בני-אירוחיה. שהאיסור על אותו מקום לא היה רק מבחינת העליה ברגל במעלות המדרגות ומעלה אלא אפילו בהסתכלות סתם של עין מחשש להיזק ראייה. מפני זה היתה התמיהה גדולה בנפש הילד, על-דרך ה"הא כיצד" ו"האלמא" לאמור: מדוע יהיה אוסר לאחרים ומתיר לעצמו. ואף-על-פי שידע על-פי דרכו כי כל קושיה על דבר איפת הגדולים שאיננה כאיפת הקטנים תיחרץ לחיקו, היתה זו מתקשה אצלו מחדש, כל-אימת שהיה שומע שוכני-מעלה יורדים, בשעות של השכמה מוקדמת, במעלות המדרגות ומטה, ובטפיפות רגליהם הם משמעים את אביו ממיטתו לקום ולהתיצב מאחרי הדלת כאורב. ואין איש המעלה בדעתו כי כל אלה דברים שהילד משים לבו עליהם. אפשר שסמכו על השעה המוקדמת, אך בעיקר מפני הדעה שאלה דברים שאין להם כל שיעור של השגה בנפשו הצעירה של הילד, כיוצא בזה אין מהם המשער כי לא נפלאות היא מן הילד לראות את האב מטה אוזן לכל לחש ורחש שמכאן ומכאן, מפחד שואת רשעים כי תבוא. ובסירוגים הוא מציץ בעד חריר הדלת החוצה, אל עבר המדרגות הנפסעות, וממהר אל עבר חלונות אחרים של הבית, להשקיף בעד חרכי תריסים אל עבר מבואות שפרשויות הרבים והיחיד, לדעת מי ומי בבאים ובהולכים.

כל אלה מעשים קשים ומיוראים המפועלים בבהילות ההרגש ובדחיפות של זמן ואף באים לידי רישום בהכרת הפנים המחוזרים ובכובד נישומים שרוקיים, שאין איש מבני הבית פוצה עליהם פה בשאלת מה ולמה. וכשקרבים הצעדים עד למפתן ממש, ומושמעת נקישת איזכור על הדלת, אין האב גיציב או כאורב להציץ מבעד לחריר החוצה, מפחד הראייה של פנים אל פנים עם מושאי הסוד והלאו, כאילו די להיכר של עין להכליל את המכיר בחוג מופריו. אלא מנגד הוא מביט אל האסקופה, כבקיא ומנוסה באפשר ובמתחייב, עד שנלחשת האווירה ברחשי דיפדוף וקפילה, ומתחת לדלת ועל הסף מודחקים דפי קונטרס, הכרוכים זה על זה בקיפול ושבים להידחף מתוך לחץ פנימה, עד שלא נותר שולי סימנם מן החוץ. או באות שתי ידיו של האב להטות את אפרכסות האזניים, כשני שופרות נטויים המפנים לוניהם לכאן ולכאן, כדי לשמוע עד כמה רחקו פעמי הצעדים מבית מוצאם ואם חלילה אין אחרים ממשמשים לבוא במקומם. לאחר-מכן שוב באה הצצה בעד חריר הדלת החוצה ובאותה שעה נעשית כף-הרגל סרסורית לדבר משיכה וגרירה, למען תהיה כל טירחת ההרכנה והאיסוף סתורה ממראית כל עין של חוץ. גם אז אין העזתו גדולה עד כדי שיתיר לעצמו להביט בלקט הדפים הרעודים בידו אלא הוא כומסם בכיס מעילו הפנימי וממהר אל בית-הכיסא לאטום כל אשנבי החוץ ולגעול הדלת עד בוש.

ובהגיע מועד ההשכמה אצל כלל בני הבית, היא השעה המתוקנת לפי זמני אשמורתה של קריאת-שמע-של-שחרית, שאין היא נצרכת כלל לשום איזכור שבצלצול, או שבקריאות שכוי, או של כל דבר אחר מלבד האחד המיוחד. אף-על-פי-כן בהגיע המועד הזה אין ההשכמה מתנהלת כראוי וכמתוקן בכל שולחן ערוך ושולחן קצר, מפני תככי הבנים הישנים ומזימותיהם במערכת היקיצה לתולדותיה. שהבן האחד, בעודו על משכבו כמשפט, פותח באמירת "מודה אני" בלחש מומך, להערים על האחים האחרים על דבר יקיצתו וקומו, שלא יידעו ולא יחרו להחזיק אחריו ביתר-עוז וביתר-חפזה למען יהיו ראשונים בתור לרחצה. אף-על-פי-כן נופלת הברתן על אזניים קשובות וחדודות של כלל האחים, שאף הם שוכבים היו נעזרים זה-כבר ומצפים לפתחון-מעשה של אחר, בעוד שמצד עצמם הרבו לחוס על ערש יצועם שלא תיכנס בו הצינה ממעשה צאתם.

אך מכיון שניתן האות לפועל ההשכמה, מותססת פתאום האווירה כסערה של קרב. שכבר אין מקפידים על אמירה שבלחש אלא מחפיזים את הדברים בהלילות ובצעקה עד שאין לשמוע בכל ה"טררם" אלא דהרת לימלומים הבאה לידי קיטוע פתאומי בלהג מוטעם של... בחמלה רבה אמונתך, תך, תך. אז הם מתגברים כארי ומתחכמים על היצר במשלים שהם שמים על לבם, כאילו אדם קוראם לאיזה עסק שירוויחו בו ממון הרבה, וודאי שאז היה להם להזדרז ולקום מפני אהבת הממון ולא להתרשל. עם זאת אין סדר ההתלבשויות מתבלבל אצלם שלא כדיו: קודם-כל הטלית-קטן, שהוא באמת גדל-ממדים, לפי אופנת המחמירים האחרונה, וכשלושים את שאר הבגדים שעל בשרם הריהם מדקדקים שלא לגלות גופם אלא ילבשום בעודם מכוסים על משכבם לפי שקר בחוץ וצריך אדם להיות צנוע בכל ארחותיו, וכן בענין המגעלים שהם מקדימים של ימין לשל שמאל, אך לענין קשירה השמאל חשוב יותר, כנודע וכמפורסם בספרים. כל זה מופעל במהירות עצומה של מלומדים ומנוסים, היודעים שאף לכך יש כללים מוסכמים המתירים את זכות הראשונות ברחצה, אך לזה שמילא אחר תנאי ההלכה כמקובל ולא יפתח בתחרות אל חדר-הרחצה בעוד חליצותיו בחיקו.

חייבת האמת להיאמר שבכל הילולת-בוקר זו, חרף היותה מקונדסת ונפעלת במשובת-נעורים, לא נעזר מיודענו הילד ליטול בה חלק. די לו שהוא יודע לעצמו, בתוך כירבולי חמימותו, שאפשר לו לנצחם בבקרים אחרים, כשרים ומתוקנים מכל גדרי המעשה. בעוד הללו, עכשיו, בהשכמתם הנחפזת, אינם יודעים דברים שהילד יודעם מכבר, כי יש מי היושב שם בבית-הכיסא ולכן עתידה להיות הדלת נעולה עד בוש. וכי על כן שווא טירחת תחרותם. מפני זה גם אין הילד משיב דבר על כל כתבי הסרחונות שאחיו תולים במהמוהי עצלותו, ואינו קם נגדם על דבר צביטות-אצבע ומשיכות-יד שהם עושים בו אגב מיהורם, אלא הוא נשאר לנוח על משכבו בשקיטה של קור-רוח, מתוך צפייה דחוקה לסוף מפח-נפשם. באופן זה של שריעות אחוזות-תרדמה הוא משלח הצצה מוסווית של עין אחת אל עבר יעד הרצים הדחופים, השוכן מנגד למשכבו, ליד דלת פתח-החיצון. הוא המקום שנתחברו בו יחדיו כל צרכי

היציאות והרחצה, כדרך בתי קימוץ וחיסוך של בוני אותו הדור. וכבר נזכר הוא לנו למעלה, כבית קריאת הקונטרסים לאב באותו ענין, וכי על כן עתידה דלת פתחו להיות נעולה עד בוש. כנאמר על בית-הכיסא שאסור להרהר בו בדברי תורה, לכן בהיות האדם שם טוב שיהרהר בעסקיו ובחשבונותיו או בדברים נפלאים שראה ושמע וכדומה. לפיכך נראה כי ראוי המקום להיות חביב על בני-תורה, המוצאים בו צד היתר לקריאת חולין ובטלים. כל זה רומז על מפח-הנפש, הגעלם מידיעת הרצים הדחופים, מפאת היותם שוכבים הרחק מאותו מקום ובלתי-תוהים אחר פרשת קימת האב וכל מעשה קונטרסיו, אך נודע אל-נכון ומוברר לנער השוכב מנגד ונוגס שפתיו בשיניו, להשתיק שאון צחוקו מאזני אחיו. שכן באותה שעה השיגו שני רצים יחדיו את מפתח הדלת וידיהם פרושות לנענע את הקלאמקע לכאן ולכאן בדחיפות בהולה, ורגליהם שלוחות לדחוק בדלת המתעקשת לעמוד איתן על סגורה. ובהתמהמהם בנענועיהם מגיעים המפגרים האחרים בזריות-רגליים ומבקשים לסייע בנענועי חכמה של אומנים היודעים נפש מעולם. סוף-סוף נשמע קול הרגינה והגניחה מבפנים, שהוא כמין פיחכות צרוד המתפשט על כל הבית, להגיד לצובאים נוכחותו ומשפט החיכוי לבניו. אז גם נשמע צחוקו המלעיג של הילד, המחדד ועוקץ את נפשמ הרגוזה של האחרים, עד שהללו נתפסים למציאה מכורבלת זו לכלות בה כעס תוחלתם הנכזבה.

עכשיו שכבר יודעים אנו מעט על ארחות השכמתם של דריימטה וקצת ממעשה בקריהם של כמסוי-מעלה, ואף נמצאנו למדים על סמיכות-הפרשיות שבין שני המדורים, בזמנים בלתי-קבועים ובלתי-נודעים-מראש, דין הסיפור שירחיב את יריעתו ללמדנו על המגע-והמשא שבהסתר, בין הילד המצווה והמוזהר לבין המדור הנאסר והמוקצה מחמת סכנה.

לפי שאין תכונת נפשו המסוערת של הילד כטבעם המיושב של האחים האחרים, ובעוד האחרונים, באירועי הבקרים האלה, יודעים לעשות חיפויים בשקיטה של קור-רוח להתפנות אביהם, חרף זמנם הדוחק ורוגום על אפס-המעשה, כל זאת מפני שגם חזקה עליהם מצוות-עשה של כיבוד-אב, הרי אין הילד מוצא לו מנוחה בשעה שצורך יציאתו דוחק ודלת המקום נעולה עד בוש. וכשפעם דחק בו רוגו החיכוי עד למאד נדחף להציץ, באין רואים, בעד חור המנעול וראה את הפנים המחוזרים של אביו, מפחד אימת כמס המטפסת כביכול בעקבה על החלונות, ואת העיניים הנוצצות, הפקוחות ליווחה, מתוך עיון מתוח ומדוקדק בכתבי קונטרסים האחוזים פרושים בתוך ידיו הרעודות, וכל רחש ולחש של סתם מרטיטו כעלה גידף ומבהילו להברית את הקונטרסים לתוך הסליק שפתנור-ההסקה. ורק כחלוף שעה קלה של רגיעות ברורה ובטוחה הוא חוזר להוציא את הכתבים, הפחומים קימעה בשוליהם, ושב לעינו המיורא.

חידושי-מראות אלה נתנו לילד כר חדש לשעשועי-משחק, כגון נענועי כף-המנעול של דלת הבית החיצונה, כדי להצליל את אזני האב בנקישותיה, עד שיהיה נבהל להברית את קונטרסיו לתוך סליק התנור וחוזר-חלילה. ואף-על-פי שדברים אלה

לבשתו של הנער יסופרו, מצטחק לבו על כך כמוצא בידור רב. ועוד יש לומר כי מה שאנו הגדולים משיגים על-אודות פחד האב מפני כל לחש ורחש, בעוד הקונטרסים אחוזים בידי, אין הילד בקטנות-השגתו יודע לחשב קשרי הדברים ויחסייהם אלא נלמדים הם אצלו כדרך כל שעשועי-בדיחות שעיקרם, הפעם, להפיג את רוגו החיכוי ולבדר את הלב.

ובהגיע הבוקר המיוחד באירועיו, הוא היום המזומן סוף-סוף לפורענות של מלכות, זו מלכות האנגלית השוקדת להפיל מוראה בשבע עיניה המשוטטות בכל הארץ, לראות מה לזה פה ומי ללו שם, אין תחילתו מגיד לנו דבר על המזומן והצפוי לו מקץ אשמורתו. אף הוא, כאחרם בני-סוגו, תחילתו באותם אירועי השכמה של מעלה ושל מטה ונעילה של דלת עד בוש. וכבר אין הנער עושה מעשה-ילדות כדרכו מימים-ימימה, בנענועי כף-המגעול כדי להצליח את אזני האב בנקישותיה, באשר מצא את שעשועי החצר הפנימית יפים על שעשועי דלת הבית החיצונה. ואכן יש בהשתהות הגדולה של האב, במקום המזומן לקריאה, לתת די סיפק של פנאי לנער, לכדרר ולבעט בכדור של גרב מקושר, על מילוי סמרטוטיו, ולהחזירו פעמים אין-ספור השערה.

בעיטה לבעיטה מצטרפת ונותנת חיזוק ויתר-תוקף לאחרות המתגברות אחריה, עד שנתגבה מעופה של האחת אל מרום הקומה האסורה. והכדור, ברדתו מטה אל האדמה, מוטה, אגב ההשתפעות הקמורה, אל תוך חלון החזית הפתוח של האתר האסור והמודר מחמת סכנה.

והבוקר הוא עדיין בוקר של השכמת-ותיקין מאוחרת, בבחינת שעת-ביניים קרירה, המאוחרת למשכימי-הנץ ומוקדמת לממתיקי השינה והחמימות. עד שאין בצימצום משכימיה משום גורם מירא לעושה מעשה כמיסות.

הללו, דרי-מעלה, כבר פעלו פעלי קונטרסם מתחת לדלת ועל הסף והלכו לסיכוי סבלותם, שם מעבר לחצר ולרחוב, מקומות שאין הנער מעלה עליהם בדעתו ולא-כלום.

ולמטה, בנודע ובמסופר, נעולה הדלת עד בוש על האב בעיוני מחבואיו. עד שמתלקת מן הלב כל יראה מעדות ראייה למתרקם להיעשות מיד ובהיעלם. לפי שחזקה ההשתוקקות לכדור-הגרב מטעם תענוגי-שעשועיו, שהרי מקבל הוא על עצמו כל מכה ובעיטה בשתיקה של כניעה ומציית לעוף כרצון בעליו, אך בעיקר מטעם היותו בלתי-נפרץ אצל הנער ואצל אחרים בני-מינו ואופן עשייתו מורכב ומרובה-יגיעה. יש אפוא לגבור על מורך-הלב ההולם ולהחמיק עלייה נמהרת בשקיטה על ראשי בהונות. גם להקפיד על כל מיני הזהירויות הנקוטות בכדומה ובכיוצא כגון הסתכלות חוזרת על כל כמה וכמה עליות, כדי לסקור את הכאן ואת השם, מפחד העד והדיין. ולהמציא ללשון כך-וכך תירוצים על-פה, למסיבות בלתי-צפויות, רעות במגמתן. כמו כן ראוי לחדד את תשומת האוזן לכל רחש של סתם ושל מגעול המשתמע מאותו מקום אם משל אביו הוא. ולמעלה, במקום האבידה, אין לבוא לידי נסיון התפלחות פנימה, מבעד לפתח הבית החיצון, מפני הדלת הנעולה עליו על סוגר ואין עם נפש

הילד לתת להשבת אבידתו שאון ופומבי, אלא כניסה ויציאה מתגנבת, בדרך חלון הבית הצדדי, הניתן להישג היד ולקפיצה קלה על רגל, עד כי לא נודע שהיו הדברים מעולם.

וידוע הילד גם יודע, לפליאתנו, באיזה אפנים החלון נפתח, באשר כל מראהו הסגור אינו אלא העמדת-פנים חוצית מצד הבעלים, על שום ולצורך נחיצויות כמוסות של אחרי-הקלעים. וכבר הספיק בבקרי השכמותיו לראות ראיית-אגב במושכי תריסים של מעלה ובדוחפי חלונות ובמדלגי אדנים, העושים בואם וצאתם עקיפים מפני הדלת הנעולה משום-מה. אף הוא כך הוא עכשיו, מושך ודוחף ומדלג ובזאת הוא בא אל הפרוודור פנימה, בעיניים פקוחות ולטושות, לגבור על פהות הפנים באשר המקום כולו אטום באשגביו לאור של חוץ, ובפיסועי-חשאי כגנב, אף-על-פי שהרגיש באותו מקום שאין בו איש עתה.

לאט-לאט מתרעה לעיניו קצת מעזובת המקום, כגון שיירי קונטרסים בפיזוריהם, המתגוללים בתוך שלוליות קטנות ודביקות של דייסה שקופה, מזה ומזה לדודי-כביסה, ולידם שאר פריטי עזובה של מברשות-סידוד ספוגות ומטובלות באותה מרקחת של קרוכמל והן עדיין מטפטפות קימעה אל מקוה אחר שלידן. ופרימוס גדול וכבוי ומפויח-למראה, שחום בעירתו הנודף ממנו מהול בריח הנפט שבו ובקצת ריחות אחרים בלתי-נודעים במהותם.

כל זה מעלה בו זכרות של בקרי-כביסה בחצר הבית תחת שרביט ניצוחה של האם השלטת בכיפת המקום, הוא השרביט שאינו אלא מטה-הקסמים שבידה לצורך עירבול ובחישה של תכני הקדירות הרותחות, ולפעמים אף לצורך הינף מאיים על כל העובר על פקודותיה. שפן החצר שופעת כולה דודי-מרחשה ועביטי-כביסה ושאר גיגיות למיניהן, המועדים להינזק מכל שיהיו של עובר-ושב. ועיקר הזכרות מוליך אל אותה מרקחת דבקית של קרוכמל ששימשה גם לילד לכל אותם צרכים שהיו כמהים להידבק כבר מתמול-שלשום.

כך מתגלגלות הזכרות בחטף עד שבאה אצלו מחשבת הטיארה וכל שנצרך לעשותה. שהרי כאן לפניו הדבק ושם בנודע לו העטיפה והמקלות מזומנים משכבר במחבואם, וכיוצא בזה שאר הנחיצויות. ובעודו מגשש דרכו אל אותו מקום בו מתגולל כדור-הגרב כבר התרקמה בלב מערכת הדברים לפרטיהם ולכלליהם, עד שמתעטפת הנפש בחדוות היצירה ובשמחתה היא משכיחה ממנו, ביציאתו, את דבר סגירת החלונות והשבת התריסים למראה תחילתם.

וברדתו ברכוש גדול עדיין הוא מקפיד, כשיגרת נוהרים מלומדה, על הליכה של ראשי בהונות, בעוד עיניו כבר אינן מסתכלות כמקודם אחת לכמה וכמה ירידות כדי לתהות אחר הכאן והשם לפי שהן נתונות עתה בשמירת ראייה על שקית נייר מגולגלת האחווה בידו האחת והיא מכילה בתוכה קצת מאותה מרקחת דבקית לצורך עשיית הטיארה. לפיכך אין הוא מרגיש במתרגש לבוא בכעס ואינו רואה את אביו הניצב ומצפה לו למטה בחוורון-פנים. וכל הענין בהתארעותו בא עליו בפתיעה מדהמת עד שאינו רואה תמונת כל יד הסוטרת ולא היה סיפק בידו לדעת מי האיש הניצב מאחרי

כל זה אלא סתם קול שריקשרק בא במפתיע, מצטלצל אל שתי אזניו, ופניו נדחפים הלוך והדוף הצדה. רק אז מתפשט בו להט כף היד ונדמה לו כי חמש אצבעות קשוחות נלחצות ומשתקעות פנימה אל תוך לחיו, ובפעלן כי רב הן עושות בו מיני בילבולים וסחרחרות המהפכים כנגדו סדרי עליונים ותחתונים. ובדעתו אז מודע רק מאווי אחד: לסגור בחזקה את אצבעות שתי ידיו כדי לשמור על המוחזק בחיקו.

אף-על-פי-כן גם יודע הוא, מתוך שמיעה המזומה, כי יש דברים הנדברים אליו ברוגז והם נשנים כמה וכמה פעמים בשאלה ובלחש-קול. משמע גם אצל המכה והסוטר יש פחד השאון והפומבי, מטעמים אחרים שאינם מושגים בדעתו הצעירה של הילד, ואינם מסתברים עדיין אף לנו מפני כמיסותם. ולסירוגים אף מיטלטלות כתפיו תחת נענועי ידי אביו המקשה, כאילו יש בסגולה מטלטלת זו לדחוק את הילד ממהמוהי תשובתו. ואמנם מתבהרת פתאום הראות ולאחריה מצטללת השמיעה, לראות את אביו ניצב לנגדו בחוורות וברטיטה ובאצבע מאיימת ולשמוע אותו שואל ומזכיר על דבר איסורי העלייה למדור העליון מחמת סכנתו. ואין עכשיו כל פתחי התחמקויות וכיחושים מפני ההיתפסות שבשעת-מעשה. אפשר אפוא שתיטיב הפעם ההודאה-במקצת לעשות יותר מכל פועל אחר. כך מראה הנער לאביו את ידו האחת המחזיקה בכדור-הגרב ובדי-בבד עם זה מגמגם את סיפור הבעיטה למעלה ונפילת הכדור אל חלון-החזית הפתוח. וכי על כן לנוכח גודל האבידה מיהר להעפיל בעד החלון האחר, הסגור למראית-עין, כדי להשיב האבידה לבעליה, אולם את ידו האוחזת בשקית-הנייר המגולגלת אין הוא מראה לאביו, מטעמים שאינם ברורים לו כראוי אלא שדוחקים בו להעלים ולכסות מעין רואים. ואמנם אין דעתו של האב פנויה לבחינת ההודאה לפרטיה, ואין לבו או נתון לעצם המעשה המופלל, שהוא בבחינת כניסה מתגנבת לרשות זרים, אלא מבטו מתמשך אל עבר חלון הבית הצדדי לגלות כי פתוח הוא לרווחה לכל רוחות-הפרצים. הוא המראה המוציא מגדר הענין ומריצו למעלה להעמיד את החלון על תיקון תחילתו.

כל זה מפליא את הנער בעמידתו המיוראת, שכן מצפה היה לחומרה של עונש על-פי חומרת החטא ואילו הסתירה האחת, גם אם רבת-תנופה היא, אין בה משום גור-דין גאות השקול כנגד העבירה על איסור האב ועוון הכניסה המתגנבת. על-כל-פנים יש בהסתלקות למעלה משום מתן סיפק של זמן לנער לכל פעלי חמיקותיו, קודם-כל בסילוק עצמו מזירת הפורענות אל מקום שאין בעין האב להשיגו, לאחר-מכן בהחבאת השקית המגולגלת בפינת חדר סתורה, נעלמת מכל ראייה מצויה, ובאופן חכמוני שלא תהיה דרך היגוחה כושלת ושופכת את המרוקח בתוכה. אז שומע הוא עדיין את משק התריסים בסגירתם וכיחכוחים של רוגז הבוקעים מגרון אביו. ובשמעו גם את הצעדים הנמרצים בחדתם, יודע הוא כי לא הגיעה עדיין השעה להיראות לנוכח פני האב אלא מוטב להאריך בהיעלמות מן העין עד לרגיעת הרוחות, ובינתיים אף עתיד אביו לצאת את הבית לתפילת-שחרית בבית-הכנסת ונמצא לאחר-מכן הכל בטל ונשכח.

כל-כך מתחזקת עליו תשוקת הטיארה עד שהוא פוסח על סעיף התפילה-במנין

בבית-הכנסת ובלבו נגמלת ההחלטה לתת ידו לעשותה כבר עכשיו. לאמור: לעשות שחריתו תפילת-יחיד לעצמו, במצורף למלאכת הטיארה. ואל יהא חיבור זה של שעטנו גורא ונלעג כל-כך אצל פלוגים-אלמונים משכמתנו ומשל אחרים. שפבר גמר אומר בלבו לתת למשוגתו תיקון, בתפילה טובה יותר ומיוראה. שלא ידלג על פסקות של פה ולא יבליע מלים לסירוגים, כמנהג פוחזים המבקשים לדחוק את קץ התפילה, אלא דווקא עכשיו יביא כל תיבה לתיקונה הראוי, חרף היות ידיו מתעסקות במלאכה אחרת.

כל זה מצריך היעלמות נמשכת מכל עין וחיפוי של אורך-רוח במקום סתרו, עד לצאת אביו מן הבית בדרכו לבית-הכנסת. למען ידמה האב בנפשו כי מנהג תמול-שלושם ביד בנו, ומה הוא במיהור לבית קונו אף בנו עשה כך מכבר.

ובצאת אביו מן הבית ושקית טליתו ותפיליו תחת לבית-שחיו היתה יציאתו בהולה ונחפזת ומחזורת-פנים באשר חמת האירועים שקדמו לא שככה בו עדיין ודאגת השעה המאוחרת מחפזותו. ולא דחק הנער לצאת מבית-סתרו גם בהרחיק אביו ללכת כברת-דרך גדולה אלא היה משהה עצמו שיהוי אחר שיהוי, כי אמר פן יינחם אביו פתאום בדרכו על דבר הילד כי איננו ושב הביתה לראות.

וכשנתמלאה סאת ההמתנה עד בוש, ונתעורר גם חשש לשעה הדוחקת, נשתנתה פתאום האווירה המתמהמהת לנפעלת וחפוזה. הנה הוא פה, במחסן-הגנונים לספך הסוכה לקנות במשיכת-יד קנה-סוף קשה וטוב, והנה הוא כבר שם אצל גנוי השמאטעס לגזור מהם רצועת סמרטוט לצורך זנב לטיארה. ודע כי גם עכשיו נדרשת הפעילות להיות גזרת מדאגה לעינא בישא. שהרי גם אם אין האם מעורה הרבה בעסקי קודש וחולין שמחוץ לתחומי שררתה, עלולות ההתרוצצויות למשוך את תשומת-לבה בתמיהה עד שתהא משיחה על כך, אגב-אורח, עם האב. לפיכך מתחכם הוא לה בענין סידור התפילה, שתהיה רואה אותו מחזר אחריו בין ספרי הארון בעוד יתר המעשים נעשים בכיסוי ובהיעלם, למען תדמה אף היא כי דרכו לבית-התפילה. כך הוא משתהה לרגעים בבית-הכיסא כדי להוציא את הקונטרס מסליק התנור, הראוי מבחינת גדלו לעטוף את השלדה, וכך הוא מפלח ממגירת השולחן פקעות של חוטי קשירה ואיגוד ומסתלק כגנב אל אחורי החצר החיצונה, מקום המוסתר מעין אנשים.

הנה כי כן שומר הנער הבטחתו לזווג תפילה מתוקנת לעסקי חולין. שאצבעות ידיו מתעסקות במעשה-המרכבה במומחיות של ותיק ומנוסה, ועיניו לטושות על זה ועל זה לסירוגים. על זה שיהיה פועל-ידיו מדוד ומתוקן במדויק. ועל זה, שבביל להביט בסידור הפתוח המונח על ברכיו כדי שלא תבוא קריאתו לידי טעות. ומגודל שמחת הצירוף, המתדמה אצלו כשר בתיקונו, הולכת התפילה ומזדמרת בניגונו של שליח-ציבור, המזמזם ומלמלם את התיבות לעצמו מחשש לפירסום הקול. ואין הילד כלל יודע כי חרף גמירת האומר המסופרת וההקפדה על התיקון כמובטח גוררו הזיווג בערמה לידי דילוג פרקי תפילה ובליעה ועיקר תשומת-הלב נתונה לפעלי אצבעותיו. רק בתפילת השמונה-עשרה כופה הוא את יצרו להניח לכל עסקי החולין לצורך

הדבר האחד. אך בעבור זה מותססת עמידתו מקוצר-רוח והברכות נגמאות בחטף. ואמנם מיהרה שחריתו להסתיים שעה ארוכה קודם לגמר מעשה-המרכבה. אך חרף התפנות כליותו למלאכת הטיארה והזריות היתירה שאחזה בכל עשיותיו, לא בא הדבר על השלמתו גם בשוב האב אל הבית.

ובשובו יש אמנם דברים בלבו אל הילד על דברי-ימי הבוקר וכל אשר אירע בתולדותיו. אך תחילה הוא ממהר אל האם לספר לה חידושי שמועות מבית-הכנסת שהיה הלילה ליל גזיות השערות לפלוגית הידועה שבקצה הרחוב וכי זו מרעישה עולמות בלעז על פלונים דרי-מעלה כאשמים בקלון קרחתה. ויש הרבה לחוש מעוף-השמיים ומפיות הארץ, ובעיקר מן הפלוגית המדוברת, שיוליכו את לעז הדברים ל"פוליציי".

אלא שאין האם נתפסת לפחד הקול והעלול כי אם מנענעת ראשה לאות שביעות-רצון והסכמה לעונש, שכן ראויה ה"כולבוניצה" לגור-דינה בעבור מהלכיה בין האנגלים הערלים ועל דבר תפארת משפחתה כי עוללה לעפר. ועוד מאריכה היא בדברי דאבון על אילן-יוחסין המבוזה בעוון ביאושי האחת, וכי אמנם כך דרך ההמון להטיל דופי הפרט בכלל מוצאו, וכיוצא כזה מנהג אחר בא למדינה להטיל אשמת כל מעשה בפלונים דרי-מעלה בעוד הכתוב מורה כי על-פי שנים או שלושה עדים יקום דבר. ועוד ועוד מלאכת הטיארה והבן שב שבע-רצון לביתו להיראות פני אביו, והסידור במקום אחר, מלאכת הטיארה והבן שב שבע-רצון לביתו להיראות פני אביו, והסידור מוחזק בידו בהבלט מיוחד, למען יסמיכו הרואים את הפרשיות וישיגו מתוך דעתם שמנהג בוקר-בוקר בידו. אלא שאין תשומת-לבו של האב נתפסת לסידור שבידיו כי אם לעיני הילד היראות להישיר אליו מבטן. וגם כלל האווירה והאירועים דוחקים בו לדרוש ולחקור על פעלי הבן ומקומות שיהוייו, שמא יש הבוקר דבריו אחרים בגו הראויים להידרש היטב-היטב.

והבן משיב דברים לפי תומו, מתוך מאמץ לחפות על הולם לבבו, ויחד עם כך להתחכם לו בהסתלקות של דרך-אגב, כאילו אין יראה של מעשים עליו וכל זה הבוקר כטבעם של כלל הבקרים. אך אין האב נפתה להתחמקויותיו והוא ממהר להעמידו על בירורו. "ומה תפילה התפללת היום?" מקשה הוא לבן שאלת-תם בפנים של אינו-יודע-לשואל אך באמת ערמת החכם בתכנה. ויש לנער להישמר מרשת סמויה הפרושה, העלולה להקהות את שיניו, וכן להיזכר אם אין תפילה מיוחדת בסדר היום. כגון... כגון תחינת "והוא רחום" של "שני וחמישי" ותוספת התחינות שבנפילת-אפיים של תחנון. כי אכן יום-חמישי היום. אך גם הפעם מתחכם הנער בדבריו למען ייראו פני המאורעות אמינים. "היה יום מילה במנין בית-הכנסת ולא אמרו תחינות ותחנון". לא הספיק להטעים על פניו את שמחת המתפללים על ריוח הזמן שבדילוג על תחנון ושוב נצטלצלה באזניו הסטירה ושריקקתה מתוך פתיעה מדהמת אלא שעכשיו היא נשנית פעמיים, להשקיע חותמה מזה ומזה ללחייו. ותמונת היד הסוטרט נראית הפעם לעיניו, ואף היה לו די סיפק של זמן לדעת מי האיש הנציב מאחרי כל זה. ואם לשעבר היו דברי האב מלוחשי קול ושמיעת הבן המומה,

הרי הפעם דעת הברון צלולה לשמוע את אביו מרעים עליו ברוגז ובצעקה: "שקרן ובדאי, והרי ראש-חודש היום, ראש-חודש, ואומרים 'הלל' ושני 'שמונה-עשרה' של שחרית ושל מוסף ואין אומרים כלל תחינות ולא תחנון. שקרן, שקרן."

ולוא מיהרה האם לשמע המתרחש ומשכה את הנער אל החדר הפנימי היה האב מכלה בו את חמתו בסטירות הרבה שעל ימין ושעל שמאל כדי לפקוד עליו גם קופות אחרות של שרצים התלויות מאחוריו זה-כבר. ובחכמתה היא יודעת להרגיע את האווירה אף באין פיוס בין הצדדים. כך היא מזמנת את האב למטבח לגמוע כוס קפה של שחרית ולהשיב את נפשו בפת-במלח ובביצה, ובעוד ציפצופי הגמיעה משתקים בחלל הבית היא מזדרזת לשוב אל החדר הפנימי לפייס את הברון בדברי-מוסר דקים. אז יש להודות כי הרבה מן המפתיע בדברי-מוסרה המחווירים לכולנו כי אירועים מסוימים ששוערו להיות כמוסים לפנייה הם גלויים וידועים. כך היא טופחת על גבו ומלטפתו בעידוד ובחמימות ואומרת אגב-אורח: "לכל זמן ועת לכל חפץ, עת להתפלל ועת להעיף טיארות, עכשיו התפלל 'הלל' ושמונה-עשרה של מוסף". שתקה ולא פירשה ואין לדעת עד כמה המעשים נודעים לה במדויק.

כל אותה שעה קלה היתה האם פוסחת על שני המקומות, פעם על המטבח לצורך פת-שחרית של האב ופעם על החדר הפנימי לראות מה מתפלל הברון בנענועי עמידתו, פעם לערוך לזה כמה וכמה מיני אכילות כדי שיהיה בערבזתן טעם לרגיעה ופעם אל האחר לשמוע ניגוני "מהלך הים" וזמירות "אודף כי עניתני". ושוב אל האב בשביל לקנח סעודתו במיני-תרגימה ולהגמיעו די סיפוקו, ואחר-כך להציץ בשתיקה אל החדר הפנימי כי היה הברון מלחש תפילת מוסף לראש-חודש.

כך היתה האם פוסחת על סעיף זה ועל סעיף זה בדאגה ובהשגחה שהכל יתוקן כראוי וכמבוקש עד שנכנסה באחרון הפעמים אל החדר אשר התפלל בו הילד והוא איננו, כי לקחה אותו תשוקתו אל הטיארה להעיפה בשמי-הבוקר התכולים, המנושבים ברוח-שחרית קלה אך ראויה. אף כי לא היטיב לבו עדיין בארוחת-בוקר וגם לא הגיד על כך לאיש, מפחד עיכובי האב על דבר זמן של "חדר" הדוחק וטענות האם על חולשתו ורוגזו וחוררון-מראהו, ומפחד שמא תכפה עליו אכילות הרבה של שעה ארוכה בעוד אשר עכשיו הנה כבר קושר הוא לקצה זנבה של הטיארה אבן-משקל כדי שתושיב טיארתו באיתן ולא תהיה מתנדנדת במעופה לכאן ולכאן כשיפורה. וכבר גם משכיבה הוא הכן על אספלט הדרך למשיכת התנופה, ומתעמד ממנה והלאה בחיפוי לרוח הטובה שתעשה עמו יד אחת בנישובים מתונים וקלילים לבל תהיה הטיארה מסתערת מעצמה וכרצונה להסתבך בחוטי-חשמל אלא מונהגת על-פי חוטי המשיכות שבידיו.

ואמנם כך הם פני המעשים ברשות-הרבים שמחוץ לבית. כל-אימת שמתנשב אבק של רוח הוא ממחר למשוך את החוט בתנופת מרוצו, משוך והנף עד למפתח-נפש. שאמנם היתה הטיארה מתנערת מעפר הארץ וקמה לכל פועל ופועל של הינף, אך באין כל עזר של משב ראוי כנגדה שבה להתגולל באבק הדרך וכל טילטולי תנופתיו לא היה בהם אלא משום דחף לפרפסה כתרנגולת שחוטתה. ועוד יש לומר על כלל ריצותיו כי חרף היות כל אחת ואחת קצרה ומקוטעת לעצמה הרי סך-כולן נצטרפו

לכיבירה של דרך גדולה מן האומדן, אך מחמת היות כולו מכור ומשוקע בתאוות התעופה לא הרגיש בכל זה הענין, כדרך שלא הרגיש בדברים אחרים המתארעים וקרבים סביבו.

באותה שעה של מהומה עדיין היה האב סמוך לשולחנו וקורא את "הרחמן הוא ישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב ויבשר לנו בשורות טובות", אך אין להניח כי הבשורות שהחלו פתאום להתהלך בחוץ, חרף תכנון הבלתי מבורר, היו טובות כלל ועיקר, וכך גם מאופן היותן מתבשרות ברעש מחצר לחצר ובפחד מדיוטה של מטה אל דיוטה של מעלה וגם לשמע רעשי דלתות בטריקתן ושאר קריאות לבני-בית למהר ולשוב אל בית-מבטחם. על אלה החל לבו של האב נפעם פתאום ואמירותיו נחפזות ונבלעות בנשימה אחת. ובטרם תבוא ברכת-המוזון לסיומה כבר דחק את כיסאו לאחוריו וקם מסוער לצאת אל עבר החצר לברר שמועות כהווייתן. אך זריזה האם שהקדימה אותו בבירורי בשורות, ובצעדו אל הסף היא מקבילה את פניו בבהילות דברים על-אודות שוטרים חמושים המתחקים אחר נחשדי מחתרת, ואליהם גלוים חבורות של כלניות אדומות בפגיונות שלופים. ועוד אומרים הסוברים כי הכל חבור ומקושר למעשה הלילה ובאו אלה לנקום את נקמת שערותיה הגזוזות של בת-תפנוקיהם, ועל כן יש לחשוש לדברים אחרים של אותה פלוגית נאפופית, שמא היא עצמה מוליכה את מנאפיה למקום המיוחד עליו היא אומרת. אך בלבו יודע האב כי עוד כהנה וכהנה מעשים בגו הבוקר, כגון כרוזי-שחרית שהודבקו על כל אתר של קיר המפורסם לקריאה. ואפשר גם שקפץ רוגזם על פעלי איסור אחרים שלא נודעו עדיין לבלתי-נוגעים. צד השווה ביניהם שיש לחוש במיוחד מפני זה הבית.

ובעצם המחשבה הזאת בא פתאום על הלב הניצנוץ המתרה המזכיר כי יש לרוץ אל האש ולהבעיר. לאמור: להדליק את הסליק שבתנור על כרוזיו האסורים, מתוך העמדת-פנים כאילו בהסקת המים הוא מתעסק. ויש למהר במעשה ההצתה בטרם יבוא המחטטים לחשוד בכשרים.

כך הוא רץ אל בית-הכיסא לפתוח את דלת התנור ולגלות חלל שחור ומפויח באין כל חומר לבעירה. ובבהילותו כי רבה הוא מנשף מלוא חזהו גישופים הרבה פנימה כדי להפריח בכרוזים לעוף, ויצא כל שכרו בקשקשים של פיח שנתעופפו ודבקו על פניו כנמשים נקודים ושחורים. ובמפח-נפשו הוא משלח את ידו המופשלת פנימה, לחטט בציציות התחתית והדפנות, שמא דבקו בבקעים ונפלו לגיאיות, או שמא הם פה או שמא שם. ברם כללו של זה המעשה ככללו של המעשה ההוא, שהוציא ידו נקיה מכל כרוז אך שחורה כפיח הכבשן.

אז נדחק מפח-הנפש לצאת מעוצם חרדת הלב לצפוי ומחרון-האב לעשוי, עד כי אין כל צל של פנאי למחשבה מיושבת על מדוכת האפשרויות וברירתן, אלא בועמו ובפיהו הוא מתפרץ אל מחוץ לבית הכיסא להרעיש את הסיפים באבידתו. ובעוד האם ניצבת נדהמת על געשו ומחווירה על פיח מראהו, הוא מקמץ שתי ידיו לאגרופים וצועק: "איפה זה? איפה זה? אהו איז דאָס?"

"וואָס? איפה מה? שואלת האם ועיניה מתמיהות עליו ברכסי דמע. "הרי כולך

פחם". "מה פחם-שמפחם", הרעים ברוגזו. "אני שואל על עתונים והיא משיבה על פחם, די צעטלעך, איפה הם?" עכשיו היה מקנח פניו בשרולו המופשל וידו האחרת מצביעה אל עבר המקום המדובר. "לא בחולצה", אמרה האם וזרקה סמרטוט אל ידו, "העתונים אתה אומר, ה...ה...ה... הילד עשה טיארה בחוץ".

האב לא מצא כל צורך להאריך בשיהוי בשביל לשמוע עוד פירושי דברים שידעה האם וראתה על-פי דרכה אלא שמט את הסמרטוט מידי ומיהר לרוץ החוצה באצבעות מתוחות, לקרוע את המזומן המבוקש על-ידו. על פתח החצר נתגלה לעיניו בראשונה הפחד הגדול ונעצר. על אם-הדרך מנגד ראה שני שוטרים חמושים, נוקשי-מבע וכחוליי-מדים, עומדים על פלוני נחשד לחפש בכליו, והלו ניצב בידיים מורמות לכניעה ופניו בין שתיהן גפולים ואחוזים אימת האקדח השלוף כנגדו לאיים, שכך דרכה של חכמה הטכסיס שהיא דורשת לכל דבר עשייה מתוך שיתוף והבטחה. בעוד האנגלי האחד שולף אקדחו על הנחשד ושומר על שלום חבורתו אף מאחרים בא עליו האנגלי האחר בחיפושי ידיים ובמימושי אצבעות בלי השאיר בו מתום.

זה המראה המרתיע את האב לשוב על עקבותיו למען הסר מעל פניו כל שחור שבחשד, בשטיפה של מים וברחיצת סבון ובסידורי לבוש אחרים שיהיו מתוקנים כטבעם. ובשובו שנית החוצה אין הוא עושה יציאתו נמהרת כמקודם, אך עם זאת גם נוהר הוא מהתנהלות של עצלתיים כדרך המהסס המתירא אלא נוקט לו הליכה בטוחה של שובה ונחת המחפה על סערה שבלב.

ואז כבר נתעלם המראע מן העין שכל צד במחפשים יצא נקי מכל חפש, זה בדעה זוחחה על האבן שנגולה ואילו האנגלים למגינת-לבם על מפח מימצאם. כל איש ואיש לסבלותיו לדרכו הלך. ואף-על-פי שלא יצא כל כרוז לחוצות, להשמיע על דבר של עוצר לצורך הזיהוי, כלו העוברים מן הרחובות ונסתגרו השבים בפתים עד יעבור זעם. מפני זה קלה היתה ההבחנה בילד המדדה בקצה הרחוב במשיכת החוט עם כל תנופה של מירוץ ובניעור הטיארה למשב כל רוח, פעם על צד זה של הדרך ולסירוגים מעברו האחר. אך כללן של משיכות העכשיו ככלל טילטולי קודם, שלא היה בהם יותר מאשר דחף להרקיד ולפרפס כשיפורה מתגוללת.

ואין להגויס גבוהה-גבוהה בכברת-הדרך המבדילה בין השניים עד כי לא יוכל הבן לשמוע את קריאות האב הצורחות עליו לשוב תיכף לביתו. כיוצא בזה אין לדבר על טווח הראייה כאילו יש במרחקו לטשטש אצל הילד כל תנועות הזעם של האב המורות לו לשוב במהרה. כל-שכן שהיה הבן משיב עכשיו מגמת מרוצו אל נקודת המוצא וכיברת ההבדל מצטמצמת הלוך וקטן במותנה לרציפות מרוצתו. ואמנם יש סברה להסמיק את שיבת הילד לבית מוצאו, מפני שמיעת קולות אביו וראיית איומי ידיו שהעלו על לבו זכרון הסטירות וזמירות צילצוליהן, אך בעצם גם אפשר שכל תשומת-לבו, כמקודם, משוקעת בטיארה ואין שיבתו המדומה אלא לצורך העפותיו.

אכן היתה זו שקלא-וטריא שדחקה באב לעשות מעשה של ממש, בהליכה לקראת הבן ולקחת הטיארה בכוח. אלא שוב באו המראות המיראים להרתיעו מדרכו. פתאום נגלו שנית לעיניו שני השוטרים החמושים, נוקשי-המבע וכחוליי-המדים, והם

מהלכים זהירים בצדי הדרך לקראת הילד המדדה ורץ במשיכת חוטו. אלה בצדי הדרך מתנהלים לאַטם בלטישת עיניים, וזה הילד באמצע הדרך רץ עקלתון ועיניו בשמיים בחיזור אחר כל רוח. הוא הוא המראה המירא ביותר מחמת פורענויות גדולות העוללות ממנו, תחילה בזיהוי עטיפת הטיארה הנאמרת, עם כלל כרוזי הבוקר, אחר-כך חיקור הילד למקור העטיפה ולבית בעליה. ומפני שהילד גבער מדעת הפשרים, ודאי לא יגיד אלא דברי-מישרים.

התולדות המשוערות מבהילות, והגפש מסוערת בהרהורי ייאושה, כי אכן נסתגרו כל תושיות המוצאות, שאין האב יכול לרוץ ולהקדים במעשה קריעה והעלמה, ואף חזקה עליו יראת האנגלים שלא יצעק מפורשות לילד על צורך החימוק מחמת סכנה אלא רק באיתותי ידיים ובמנוד של ראש מרמזו האב אליו עתה שיהיה נוהר מצד זה של דרך, המוזמן לפורענות, ויקפיד ללכת מעברו האחר.

והאיתותים הפעם מומחשים המחש היטב בנענועיהם כדי שיהיו ניפרים ומבוררים לעין הילד. עם זאת אף פקוחות עיני האב להיזהר מפעלי האנגלים השנים, שמא יפתיעו בהיסב של ראש ויימצאו חושדים על סודות שבגו.

אלה האותות אשר פעל האב באפס תקוותו ויבואו, אכן באו מראייתיהם אל עיני הצופיות של הילד וישישו בני-מעיו. באשר לפניו לא היה כן מראה של פלא שבני-תורה ישתעשעו בדברי-סרק-והבל שהיום הם כאן ומחר בנבל, ולא עוד אלא יביטו בצרת טיארתו, המתגוללת אין-אונים באבק הדרך, ויציעו בסימני-ידיים תושיות העפה מחכמתם. ואף-על-פי שנבחנו כל העצום המאותות על-ידי אביו, ונוסו כל אפני המשיכות לפניו, נתמלא לבו חמימות לעשות לאביו קורת-רוח ולהחרות ולהחזיק במשיכות הטיארה לפי סימני הידיים ומעשה אצבעותיו, פעם לצד זה של הדרך הוא רץ ומושך במלוא תנופות שתי ידיו, אף אם אין כל משב של רוח, ופעם לצד האחר של הדרך הוא רץ ומוגזג להרבות חן גיבוריותו בעיני אביו, כך גם רץ הוא פעם נוספת בויגזוג ובדידיו ובראש מופנה קדימה, וכך אף נכנס הוא, בתנופה של נגיחה, את תוך בטנו המתרטט של האנגלי.

לוואי ונמחה המראה מספר זכרון-הימים, הוא המראה הנורא שהקפיא את דמי האב בעורקיו והחוויר והוריק כל בשרי אבריו. ואף-על-פי שנתפס גופו לרעדת הפחד ונפשו חרדה את החרדה הגדולה, היתה עמידתו קפואה על שמריה כנציב שהיה לקרה. ולא רק הוא במוראותיו מפני הבשר-ודם אלא אף האם, שהיתה נוכחת אותה שעה במעמד, נתפסה לפחדי התולדות ולספיקת כפיים על לחי. אך בניגוד לעמידתו הקפואה של האב פתחה האם בריצת רגליים להציל את האפשר מן התפיסה, ובהגיע האם אל מעמד הנצים אין אזניה קשובות לשיח העילגים של אלה האנגלים ולשפת ידיהם שהם מגלגלים עם הילד על-אודות פועל טיארתו, אלא באחת היא אוחזת ביד בנה למשכו אליה קימעה ובאחרת היא מציגה לפניהם דברים שהיא אומרת: "הקליינער אינגעלע, שפילט זיך מיט די טיארע, ילד קטן, משחק בטיארה". ותיכף לדרשתה עשייה של ממש, שהיא מושכת בחזקה את הילד כדי לקחתו מכאן לדרכה, להטעים לכל הצדדים האחרים שאין להם כל נגיעה בדבר. אך לא כדעתה דעתם של

האנגלים, ונגיעתם ואחיזתם בילד חזקות מכל פועלי משיכותיה. במהרה נפנה האנגלי האחד אל האם לבטל בולמוס לקיחותיה בעילגי פיוס ורגיעה, והאנגלי האחר והילד אוחזים בפקעת חוטי הטיארה כמעשה השנים-אוחזים בטיעוני הפולה-שלי.

סוף כל סוף נתפשרו הצדדים השנויים במחלוקת, זו המחלוקת שכל דיני-הדברים שבה נתמללו בבילי-לשון מומחשי-ידיים. האם ניצבת שקטה מן הצד ומתמיהה מבטים על פעלי האנגלי והילד, שהרי הלשעבר היה כולו אפוף פחדים למחלוקת-נצים חמורה בין האם והילד לבין האנגלים, שכל נחשדיה יתחייבו תפיסה וכליאה, ועתה מה-מופלא המראה הנשקף ומה-מוקשות עלילותיו שכל אותה עוינות מסתברת נתבטלה לצורך עסקי שיתוף בין הגדול האנגלי לקטן היהודי. גם הגדול האחר ניצב על-יד בהסתכלות תמוהה ומחויכת, אלא שיש עמו גם פקיחות ובחינה נוהרת על צדדים אחרים שמכאן ומכאן. רק האב בעמדת-תצפיות הנבדלת עדיין שרוי בסמירות פחדיו, בדמותו את שיהוי החבורה למהמוהים של צורך-חקירה.

וכבר מתיצב האנגלי הזה בראש החבורה, על אם-הדרך, ופקעת החוטים בידי, ואחריו מיהר הילד לרוץ ולהתיצב כיברה קטנה ממנו בשביל להחזיק את צלעות הטיארה בגובה מתניו. וכשפתח הגדול במיתוח החוט למשיכות-ניסוי לעצמו כבר העמיד הילד את הטיארה הכן בידי להדיפה של צור.

ובבוא המשב המיוחל משמיים, אף כי לא היה בקלילותו די חוזק לרפרף פיאותיו של הקטן ואפשר גם שלא בא רושמו להניד חידודי שפמו של האחר, אף-על-פי-כן באה קריאתו המוסכמת של הקברניט האנגלי לפקוד על הילד לעשות התגף הודף למעלה ובתוך כך מתוחות ידיו את חוט-המשיכות בתנופת נסיקה ורגליו פותחות בריצת-האצה כדין כל המראה.

אכן יש שכר לשיתוף של שנים ויש גם שמחה בלב כל שותף. רק האב עודו צופה תמוה ומבולבל ברוב פחדיו, באשר כל זה נחשד לו על פשוטו ויש הרבה לחוש למלכודת מדרשו.

כי אכן מתגבהת הטיארה על המעטפת האסורה ועושה עלייתה בקימור של קשת אל-על, אך במהרה שבים להאחזו את הטיארה גילגולי ראשיתה והיא פותחת בתעותי תנודות כשיפורה. לכאן ולכאן היא חגה כמטוטלת-אורלוגין שנתבטלו כל סדרי נענועיה והריהי מיטלטלת כרצונה. והאנגלי המושך בחוטים יודע אל-נכון את חכמת האיוון והפקרה, במיתוח החוט וריפוי ובהתרת הפקעת וכינוסה, ועוד טכסיסי שיווי וכינון שכללם פעלו על תנודות המטוטלת להיתפס לטלטלת סחור-סחור, נטולת כל רסן ומבולבלת-סדרים, שסוף קירקוסיה לטוס במהופך ארצה ולנגוח, מעשה-זירה, את האדמה.

וזהי הנפילה הנותנת לילד פתחון-פה לטעון לחילופי עמדות. אף זה באיתותי-ידיים ובלעגיי-שפה המבקשים להטעים יתרון מבינותו באמנות ההעפה על זו של הגדול. ולמרות שלא היו דברי פיו של הילד מבוררים על פשט לשונם לזולת האנגלי מחמת ליעונו, היה עיקר כוונתם מושג אך מודחה על-ידו בנענועי-יד.

מה שאין כן פשט לשונם אצל האב בעמדת-תצפיותו. כי הפעם נתקרבו השנים בריצות

עיפופיהם אל מקום עמידת האב עד שהיו גימגומי הילד ברורי-פשט ומושגי-דרש ומצילים אזניים אצל אביו הניצב אין-אונים על פחדיו. באשר כל חילוף של מעמדות יתן ביד האנגלי הגדול את מושא איסורו, הוא כרוז-המעטפת המחלת את השלדה כמסופר. וגדולה תסיסת ריתחתו על בנו מפני שאינו יכול לכהות בו בגלוי וביודעים על שטיותו, ועל כן כפולה שמחתו למראה נענועי המיאון של האנגלי. במהרה שבים הצדדים לעמדות כוננותם, הגדול על אם-הדרך ופקעת החוטים בידי והקטן כיברה קטנה ממנו וצלעות הטיארה מוחזקות בגובה מתניו.

ובנשוב הרוח המדאָה מן המערב, מנפנת היא הפעם את טבעות פיאותיו של הילד ומרטיטה את עוקצי שפמו של האחר, עד כי לא הוצרכה קריאתו המוסכמת של הקברניט לפקוד על הילד לעשות התנפו, אלא כל צד בחושו ידע לדייק בזמני התנופות.

אף הפעם מתרוממת הטיארה על מחוג חוטי קישוריה ועושה עלייה של קימור מעלה. אלא שהרוח הנושבת יפה מקודמתה, מכה התמד ונשוב בכנף הטיארה להדאותה היישר ובשיווי למחיאות צהלתו של הילד. גם יתר הצדדים הנוגעים והצופים מטעימים שמחת שעשועיהם על בנם, עד כי פתח הגדול בריצת דידיים לכאן ובמשיכת החוטים לשם והקטן מחרה-מצטהל אחריו.

וכדרך כלל השמחות הגדולות, אף זו באה לסיומה המכוב. השיאה ההצלחה את יוהרת הלב להתגדל ולהתנשא מכל שיקול ובחינה, וגאו העינים מראות דברים הנחותים אמנם מגובה הראייה אך נישאים דיים לשבש התעופה.

כך לפתע נלכד חוט המשיכות ברשת עמודי החשמל, ובהימתחו הוא מושך אחריו את הטיארה להתכפר סביב הכבלים, סחור-סחור, כבמחול-עיועים. עד שנוצרה מין פקעת סבוכה של חוטים וזנב, וטיארה תלויה אין-אונים למעלה ואצל האנגלי, הכובש פניו למטה, פקעת חוטים אחרת אחוזה-נכלמת בידיו כאבן שאין לה הופכים. זה המראה האומלל המעלה רשמי מרירותו על פני הילד. מיד אף מתילים קולות הבכי והעיניים מזילות דמעה בקינה על האבידה המתנדנדת תלויה, ובקללות על האחר האנגלי, הבולע תבוסתו בשתיקה.

אך בעוד אצל הילד ילין בכי ואצל האנגלי שתיקה, הרי אצל אביו תשפון רינה ועדיין הוא ניצב בעמדת-תצפיתו בחדוות הרוח ומשלח מבטי-שמחה על הטיארה התלויה למעלה, והרוח מכה ומנשבת ונושאת בכנפיה הידהודי צחוקיו אל-על.

כּוּנְפֵרְד ויִנְקֵלֵר: נִשְׁאֲרָנו כּוּפֵי־רֵאֵשׁ

נְחֻמָּה מְסַפֶּקֶת,
אָנוּ תָרִים אַחֲרֶיהָ
בְּסֵלִים מְלֵאֵי מָתֵק
עֲנֵבֵי־בַר,
בְּשִׁפְתַיִם שְׁטַעֲמֵן עָקֵר
מִזְכְּרוֹנוֹת וְגַם מְרֻמָּתוֹק.

נְחֻמָּה מְסַפֶּקֶת מְקֻרֵב וּמְרַחֵק,
לֹא שְׁלָנוּ וְלֹא שֶׁל אַחֲרֵים עוֹד.

אֲמַרְנוּ אֱלֹהִים בְּהִסְתַּיְגוֹת יַחֲסִית
שֶׁל מְלֵה, זְמַן, מוֹשֵׁג, עֲנֵנִים, אֲמַרְנוּ
דְמוֹת שְׁעִינִיָּה גְדוֹלוֹת כְּמוֹ יָמִים,
שְׁלֵמוֹת מְפַצֶּלֶת בַּחֲבָה,
זֹאת שְׁלֵא רְצִינוּ בָּהּ
בְּכֹל עֵת וּבְכֹל רְגַע שֶׁל עֲתוֹתֵינוּ.

הִשְׁלַמְנוּ לְכֹאוֹרָה:
גְּדוּדֵי־שִׁינָה לְבָנִים,
עֲבוֹתִים לְקִרְאֵת בְּקָר,
זְרוּעוֹת רְיוֹת (שֶׁל דְּרֵדֵר) בְּקִימָה מִן הָאוֹר.
הַכֹּל מִתְאַרְע לְפִי שְׁעָה מְאַחֲרֵת
שֶׁל זְמַן אֶל־מוֹנֵי וּלְפִי
מְחֻגֵי הַעֲקָמִימוֹת; גוֹרֵל – חֲרִיצִים בְּלִמְיָ
זֵהִים וּמְזוּדְהִים מֵעַל... אוֹלֵי לֹא.
הֵייתִי רוֹצֶה לְבַכּוֹת עַל
אַחֲרֵים בְּנֵי־אָדָם
וְלִשְׁתּוֹק כְּמוֹ פֶּלֶח
שְׁאִינוּ חֵשׁ, כִּי אִם
צְמֵאוֹן אֲדַמְתוּ וְרִיחַ מִיָּבֵשׁ שֶׁל חֲצִיר.
הֵייתִי אוֹלֵי הוֹגֵה עַל גוֹרֵל הַסֶּלַע,

שלא ידע מימיו מה גשם ומטר קיצי
ועשב רך על הגב וכאב, על פרחים
מחורירי־צבע בהדרגה. וקנין סתמי.
סומא כבר בדרך לפקד בית פלוגי או שלף
אתה שוקע אל עצמה באטיות
שאין ממנה עוד, שרשיף
מתפתלים מעל ראשי, מחפשים
ענון, שם אין עוד משען
לידים ולא ידיה למשען.
הדלת פתוחה עדין, היא
נסגרת לאט.

קרקע קרה, קר גם ברקיע,
מתחת לשמיכות העבות של זהותי.
אף כחי סר, המפריח סגליות בסתו.
אני שח אליו מלים מלים ביודעים,
רושם בדרך אגב אותיות אותיות,
גושם את כלי, מכל רגע
של חג מרצד באויר,
מכל מועד הזנק פתאם מן החשכה.

עינים כחולות
ועמוקות בחוריהן. שם אין עוד
משען לידים ולא ידיה למשען.
אתה הולך עם סומא, כפי שהולכים
בן־אדם עם סומא יחדיו
והסומא מוביל. לאן??!

ושארנו כפופי־ראש,
משעבדים לצעק קללה ערירית,
והוא שותק – פניו כצורי־עניים חדים
שקועים אל תוך עצמם ואין עוד.

איתן איתן: בן־מוות שב

ולא פוחד ממוות אהובי מתהלך בין מוות למוות. הגה אהובי המוות מול פני, לא, לא מול פני, אתי, מסביבי בכל חלק מעצמי. ולא כואב המוות. מרים המים, מרים לעזאזל ומלוחים, אבל אינם נוגעים בי למרות שאני שוכב בהם והרוח דופק בהם גלים קצרים עזים שנכנסים לפי לאפי לגרוני לחזי נכנסים מלוחים ומרים. כן, אני משתעל, כן, אני יורק, כן כן, אני רואה שמה שאני יורק הוא ורוד ואחר־כך אדום אבל זה לא אני וזה לא נוגע לי. פסי ההרים תוחמים את המים והוואדיות מנקוים את הרוח, מעט מן הרוח, וההרים שממה. שממה גמורה כמעט. אם היו לי חלומות, אם יש לי חלומות, אם לצאת מן ההרים מן המים מן הרוח לאן לצאת. והים נהפך ליבשה והיבשה נהפכת לים. המים המתוקים מומלחים והאדמה הטובה מומלחת שממה. אני מומלח. ידי בגבי נוגעת לא נוגעת בפצע בגבי: אם איבדתי דם רב ואם הפצע נגלד מעט. לבסוף אגיע לחוף למוות אהובי.

אינני מבין מדוע המוות אהובי. אבל עובדה. שלש פעמים ריחף המסוק מעלי ולא אפקתי רקיטה לסמן לו את מקומי. יש מי שיאמר שיש בי רצון־מוות, שרצון־המוות גבר אצלי על רצון־החיים. מי שיאמר זאת, יטעה. יש מי שיאמר שהייתי מנומנם, שישנתי, שהבחנתי לא הבחנתי במסוק. מי שיאמר זאת, יטעה. בָּשָׁן יושב במסוק, אני רואה את פניו אבל את טייס־המשנה שלו אינני מזהה, אני רואה אותו מודאג מעט, מקלל, מת למצוא אותי. אין ספק שהוא יודע שזה אני. רפי חבר שלי, בשן, חבר ? חבר. לאן הלכנו יחד ? לשום מקום לא הלכנו יחד אבל כל פעם שנפגשנו, וכל פעם נפגשנו רק במקרה כשנאמר לו להטיס אותי וכשנאמר לי לטוס, הבינונו מצוין אחד את השני בגלל שצחקנו מהחיים ועכשיו הוא מחפש אותי בשביל להחזיר אותי לחיים. את פניו אני רואה, המודאגים, המחפשים, לא גואשים, מרוכזים. יהיה מי שיאמר שהייתי בלי הכרה ולא הבחנתי במסוק משום שהייתי בלי הכרה. גם הוא יטעה. ויהיה מי שיאמר שהמסוק לא עבר מעלי, לא עבר מעלי, לא עבר

פעמיים התחתן בשן ועם אשתו הראשונה שכבתי לפני שהתחתנו ואחר שהתגרשו. שושננה קרא לה ואהב אותה. שושננה. והיתה זונה. כמה שלא השתדלה, ובאמת השתדלה, נאלצה כמו למרות רצונה לפזר חסדיה בעבור תענוגים חפוזים מוסתרים שהסבו לה הרבה עגמת־נפש והרבה ייסורים. ואחריה התחתן עם יהודית אבל לא אני הפגשתי אותם. שושננה שושננה מה עושה עכשיו. ראש יפה וגוף יפה אינה מוכרחה לשקר בשביל להתענג מעט או הרבה וגם נשמתה נשאת בגלל זה יפה ויפה יותר מביטה בפרח בציפור בספר בתמונה בגוף בחר ותענוגה במידה לא מבוטלת בכלל כמו שהיא נוהגת לומר. בבור זבל, גם בבור זבל תחיה ותמצא לה יופי ותענוגים

בתסיסה המרקובה ותפחד פחד־מוות מן המוות מחליפה אברים רגשות דעות מחשבות לא תרצה למות. וכשתשמע שמישהו מת, תבכה באמת ובאמת תצטער צער אמיתי: לא תוכל לאכול כמה ימים, תלך בראש מורכן כמה ימים, תזכור בכאב, בתזכרות כאב, בגלים דוקרים של כאב ממשי בחזה, מתחת לחזה, בלבה, בעירפול ראייה. לא, לא נהייתי אֶתה ולא היה כואב לי אם הייתי שומע שמתה. אבל היא תבכה בעבורי, תבכה. לחינם תבכה. ואינני יכול לומר מי מוזר יותר: אני שלא הייתי בוכה או היא שתבכה ותבכה לי במקום לבכות את עצמה. כן, אין מוזר במים ואין מוזר בהרים, בשממה. כן, אין מוזר בערים, בשדות, בחיים. לא, לא מוזר בכלל אבל בשביל מה, בשביל מה לעזאזל. ואני יכול להאמין לעצמי? יכול? שוכב במים ורואה שממה והרים ושדות וערים וחיים ומים ומים. אבל לא. אני לא במים, רק חלק ממני במים, לא כואב בכלל, עוד יעשו ממני גיבור, המטומטמים

שלוש שנים המלחמה נמשכת ויש חורקים שן, מבכים מתים, מולידים ילדים, רוקדים, ישנים געולים ולבושים וחגורים בנשקם ובתחמשתם, דוחפים אספקה, מרימים מטוסים, מפנים פצועים והרוגים, מקללים את מסי־ההכנסה, את הממשלה, בואפים, יושבים שעות ורואים סרטים, מתווכחים על העתונים, נצמדים לראדיו, מולעטים שקרים מעורבים אמת במידה הדרושה לקנות אמונם, ישנים, מתעוררים, נורא נורא אומרים, בוכים על המלחמה, אוכלים לחם ובשר ולחם, מוכים, נאבדים, מנצחים, מכים לא רואים את סוף המלחמה שלא נוגעת בהם בכלל, במטומטמים. אבוי שלא באם מלאך לשים ראשם בדוודים. בשרוולי ניילון מפנים את המתים, מברכים, דין־

תורה, לכל מת אותה ברכה, דין־תורה, המטומטמים

אבל האש הקיפה אותי ולא הייתי ילד. הקיפה אותי. אינני יודע מדוע ביקשתי להישאר לבד. לא יצאתי לבד. אפילו כוכבים לא היו בשמיים. ואינני יודע מדוע ביקשתי לצאת. זאת מלחמה אבודה, לא אמרתי לאף אחד אבל היטב מדי ידעתי שזאת מלחמה אבודה כמו שכל מלחמות־ההגנה הן אבודות מראשיתן. אפילו סדק ירח לא היה בשמיים. כל היום שכבתי בעיניים קשורות כדי שתקבלנה ראיית לילה אבל בלילה לא קיבלתי בדיוק את ראיית הלילה. צפיתי וצפיתי באלומות האור האינפרא־אדום עוברות באֶטיות מחליקות מכלום לכלום, אור מוזר של לא בוקר ולא לילה, לא ערב ולא לילה ולא ראיתי כלום, כלומר חול, ומים, חול ומים ראיתי ורכסי ההרים קו ההרים ושממה, סוללות שממה ומישטחי שממה כמו נעדר־אדם. במרחק וברעם עמום הרימו הפלים הכבדים סוללות חול. הרעימו והשתתקו. שתקו שתקו ושתקו והרעימו. יותר שתקו ממה שהרעימו. לא, לא היה שקט. החול זו, נשפך, כל המישטח נע תחת הגופה ימינה ושמאלה ולמטה ולמעלה ובלי אורות בכלל ריסקו התפוצצויות את החולות במטחים רצופים נמשכים. אינני יודע מדוע ביקשתי להישאר לבד. הם באו שפופים, מתגנבים, נשקם דרוך לפניהם, בחולות ההם לא העזו איש לזוז. בלי נשק דרוך נכון לשפוך אש וכלי לא נע אפילו קילומטר אחד בלי לרסס שיחים ודיונות וצללי שמש שנופלים בקמטי חולות בפגזים ובצרורות מקלעים. איש לא היה נכון להסתכן ולחשוב שהחול הוא רק חול והצל הוא רק צל ולא דמות אדם

מוסתר. תמרות אבק קיבלו גם הם ונשקם דרוך לפניהם נכון לירי נעו באטיות שפופה, מתגנבת, כמו מהססת, עיניהם בוערות באפלה, בוערות מיוחד ומתקוה מלאת-פחד. היינו שבעה ואינני יכול לומר מדוע ביקשתי להישאר לבד. לא הייתי הראשון שהבחנתי בהם קו חזיתי של דמויות כפופות נעות שפופות על רקעי החולות הצהובים החומים באפלה הסמיכה. ואחר הקו עוד קו. ואחריו עוד אחד. שלושה קווים, אולי ארבעה, וסמוכים אלינו מאוד כשזיהינו אותם אבל נעים באטיות שהותירה לנו זמן. כמו אימה משתקת עברה בינינו. איש לא דיבר, לא לחש. נדמה לי שאיש גם לא נגע בשוכב לידו כדי להצביע על הדמויות העולות בחשיכה אלא גל האימה עבר משתק מגופה לגופה. אחד חמק למעוז להודיע. לא רצינו להודיע במכשיר-הקשר. לחישה למכשיר, אפילו זימזום המכשיר, היו נענים ברימונים ובצרורות כדורים. תיפעול נאה של נשק הושג בין החולות, מהיר, מדויק, לא מהסס בכלל, נמשך עד כליון מוחלט. בלא לדבר חמקו שלושה ימינה, חמקו לקפל-הדיונה השטחי. לא, לא האמנתי שיפתחו משם באש על הדמויות הנעות בשלושה ארבעה קווים שפופים. ובלא לדבר חמקו שנים אחורה מעט במגמה לשבור אחר-כך שמאלה מעט. אבל בלא לדבר היה ברור שלא נפתח באש, לא שבעה מול ששים או שבעים, והיה ברור שהשלושה מימין והשנים מאחור ומשמאל יזמינו טנקים ויודיעו למעוז וינסו להגיע אליו, להגיע למחנק החם שתחת לאדמה, לצפיפות שבין גדרות התיל. וכך קרה שנשארתי לבד. בלא קול חמקו, בלא לחישה או מלה כמו נעלמו נספגו בדיונה וכך קרה שנשארתי שוכב והקווים התקדמו אלי. קידמתי עצמי מטר קדימה, לא, פחות ממטר קידמתי עצמי קדימה, שוקע בשלולית כשרק עיני בולטות והקווים נעו, נעו הדמויות, נקודות הדמויות, נעו עוברים, עוברות, והבגדים נדבקו לעורי והחגור נמלא בוץ, לא, לא בוץ אלא חול רטוב מעופש כמו בוץ ומתכת העזוי נמלאה בוץ מעופש, עמוק בעיפוש שכבתי כולי בשלולית חול ומים כשמסביבי חולות צהובים חומים, יבשים, ובשן עבר מעלי, רפי בשן עבר מעלי לפנות במקום אחר והאוויר רעד מקול הפגזים המתפוצצים. פעם שימשתי מידרך רגל לאחת הדמויות העוברות וכל הזמן לא הבנתי מה קרה לאפלה, לחשכה הנוראה: לאור בהפכה, אור בהיר סמך. כל הזמן לא הבנתי איך אני רואה בחשכה הסמיכה, איך אני רואה כל פרט כמו נמלאה הילת אור מאירה. סוף-סוף הזדקפתי קם מן השלולית מעיפוש החול המצחין. רותי, כן רות, מיניקה עכשיו את תינוקה מבקבוק כדי לשמור על גיורתה. ויהודית לא מאדימה ולא רואה ולא מראה כי מאו שהתחתנה עם בשן יש לה כל מה שרצתה ורוצה. והמורה נותרת אחר שישבה ועברה על מחברות שורות מלאות בכתב אותיות חורגות מרובעות. לך לך לך לימדה אלף פעמים אם לא אלפים או שלושת-אלפים. ושושנה, שושנה כמו שבשן קרא לה, רוקדת טוויסט או אומרת כבר אחר הטוויסט אני לא מרגישה שאני חיה מספיק והיה נפלא היום בים ונורא שפל-כך הרבה מתים במלחמה ומה יהיה הסוף ובובר שגיון אצלה את הסדרה של התענוגים הקטנים עוד כשחיתה עם בשן, בובר שאתן מצא אותה בשן כשביטלו לו טיסה, אותו בובר מחליק על זקנו הקטן ואומר אולי לשושנה אם אתה היא מבלה שמתומטם מי שנלחם ושאין

שום צדק במלחמה ושצריך לוותר ולא להילחם בכלל ושושננה מלטפת את פאלוגו, הכלב שלה, ואומרת לבובר שהוא בעצמו מטומטם ולא יודע מה שיוצא לו מהפה בגלל שבגלל מי שנלחם הוא יכול לבלות במנוחה ורק מדאיג אותה מה יהיה הסוף. ואינני יודע כמה זמן אני עומד זקוף אבל נדמה לי שאינני עומד זקוף אפילו שבר אחד של שניה למרות שהוא מתמשך כמו היה שנה שלמה. שבעה רימונים לקחתי בחגור ואני משליך אותם באחורי הדמויות המתרחקות ממני באטיות מרגיזה. סכין בגב סכין בגב צועק לי קול בראש ומסתובב אני רואה את הסכין ואת היד כמו בעשו מתאורה חדה. הוזה, אני חושב ומשליך את הרימון השני. מוזר נראה הנפץ הראשון, סתמי. לא מזורות זעקות הפאב והשבר אבל סתמי נראה הנפץ השני וסתמיים נראים חמשת הנפצים הבאים, ההבזקים, הרסיסים שנופלים סביבי, רעמי האור. טיפשית נראית לי שכיבתי בין גפץ לגפץ אבל אני נשכב בין גפץ לגפץ שכיבה סתמית בלי פעולה, שכיבה ממתונה, איומה. אחר הנפץ השביעי אני לוחץ על ההדק, שוכב וסוחט את ההדק אבל שום דבר לא קורה. הנשק לא פועל, מלא בוץ, חול בוץ. אני אוחו בסכיני

ספק אם הכל ארך דקה אחת, ספק רב. תחת לעצים ניגרים המים, שעות, ניגרים נספגים באדמה, נספגים חוזרים לים. בתנועה קצובה נעות הממטרות בלחץ אדיר של שלש אטמוספרות כשהפיות מוברגות בזווית של ארבע מעלות. שעות נעות הממטרות והעצים סופגים מעלים את המים לאורך הגזעים לענפים לעלים, לפרי. בשלושים מעלות עומדים העצים, במדרון של שלוש מעלות. הו, לו הייתי ילד, לו הייתי ילד וזקן וזקן וזקן וזקן הייתי עץ עומד ועומד ועומד שותה מים וגדל וגדל מתרחב. בפחות מדקה השלכתי שבעה רימונים ושוב אני בבוץ אבל עכשיו ידי בסכיני ומה עכשיו, עכשיו, מה לעזאזל עכשיו. כמו שנה נדמית לי הדקה, כמו שנה נדמית כל שניה של שכיבתי. הו כן, לו הייתי עץ הייתי סופג את המים, כל טיפה מן המים הייתי סופג וגם מן העומק הייתי מעלה אותם לו הייתי עץ. אבל אינני בולט כעץ וטוב שאינני בולט. הקווים הפכו פנים והאור בעיני הופך מחשכה לאור ומאור לחשכה ופעם אני רואה את הדמויות ופעם אינני רואה את הדמויות, אבל ראיתי אותן קווים מרוסקים נושאים פצועים והרוגים. מימין ומשמאל לקווים יורים ואלה החברים שלי שיורים ואני יודע שהם יכולים בקלות להשחיל גם אותי בבהלה הכללית בלי שמישהו יודע בדיוק מה קורה ולרעש היריות נוספים הרעמים העמומים של הטנקים ונפץ הפגזים שלהם מוטח סביבי וחול רועד בשפך ואז, לא, מעט מעט מעט לפני מנועי הטנקים אני חש שמישהו דורך עלי ועוד משהו דורך מבחין בי אבל לא מבחין מי אני ובלי לרצות באמת למרות רצוני הסכין התרומם והתרומם קרע וצעק והבוץ החול בתוך פני כל עיני מלאות חול. אחר, בתוך נפץ הפגזים המכים סמוך סמוך, בתוך נתזי החול, מערבולת האבק בחשכה הייתי מחוץ לבוץ ובלי סכין רגלי נגרות נוגעות בחול. מן הסירה השלכתי עצמי למים וכך אני במים

את הסיפור הזה אפשר לספר גם אחרת, אפשר כמובן לשחזר גם אחרת, אחרת לגמרי אבל העובדות תישארנה אותן עובדות. שבעה היינו. שלחתי אחד למעוז להודיע על פשיטה מתקרבת של פלוגה מוגברת. שלחתי משום שלא יכולנו להודיע בקשר, כבר אי-אפשר היה ללחוש למכשיר, זיהינו אותם קרובים אלינו מדי. שנים שלחתי שמאלה, שלושה ימינה כדי שידפקו את הפושטים מן האגפים שלהם ונשארתי לשכב. כן, למה נשארתי, זאת השאלה, למה נשארתי. למי אוכל לספר שנשארתי בגלל שלא פחדתי. הנחתי להם לעבור וכשעברו הטלתי שבעה רימונים. הרימונים, מאחריהם, שברו אותם והם התקפלו. מן האגפים התחילו לירות והבחינו בי, אולי חשבו שאני פצוע שלהם. פגעתי במישהו בסכין. למה? לא יודע, פגעתי למרות שלא היה הגיון בפגיעה. גררו אותי לסירות, לא, לפני זה היתה המכה בגב משום שגבי קרוע עכשיו. אינני יודע מתי בדיוק נפצעתי, אינני יכול לדעת מתי בדיוק קיבלתי את המכה בגב או מתי נפגעתי בגב משום שלא הרגשתי מכה ולא הרגשתי פגיעה ורק אחר-כך הרגשתי בו את הקרע, הדם שנשפך, עוצם הכאב. גררו אותי והטילו אותי לסירה ואני כמעט בטוח שחשבו שאני מישהו שלהם ומן הסירה הטלתי עצמי לים. עשו סביבי שני סיבובים ולא מצאו אותי. איך יכלו בחושך הנורא שנמלא פגזים. ואני במים ידי בגבי בפצע בגבי נוגעת לא נוגעת מבקשת לא מבקשת את המתכת. מבחוצ, מן העור שצריך לכאוב היא חשה את קשי המתכת. לו סכיני אתי הייתי מוציא אותו. אבל אולי המים יוציאו אותו, את כולו, את כל הרסיסים ועוד מעט הבוקר עוד מעט אדע איפה המזרח והמערב. אבל למה שאדע. אם הייתי צריך לדעת היו כוכבים עכשיו ואין כוכבים עכשיו אין אף אחד. לילה מלא זוהר אפל אפילו אינני יודע מה השעה ואם יהיה בוקר ואם לא אישן בבוקר, כן אם לא אישן בבוקר אדע את הכיוון. והלוואי שאישן בבוקר ולא אדע אותו. ובבוקר תיפסק הרוח יפסקו הגלים אוכל לשכב בשקט במים אם לא ארצה לשחות

אינני יודע אם עמדתי פעם מאונך למדרון אבל ברור שעמדתי בנטייה להקביל למדרון כשעליתי במדרון פעמים בכיתי משמחה. לא בשמחה עברתי את ימי ולא בשמחה עברו עלי אבל עברו עלי, לא, לא עברו עלי אלא אני עברתי בהם ולא נגעו בי בכלל. את הבית הראשון בניתי בלי יסודות בכלל בחצר. מעט ימינה משם בנו בנין חדש וחפרו לו יסודות. הרסתי אותו לפני הגג, את שלי כמובן. למה הרסת, שאלה אמא. כי אין לו יסוד. אבל יכול לעמוד בלי יסוד, היה יפה כל-כך. איך יכולתי לומר לה שהיא מדברת שטויות. הייתי בן שלש או ארבע. יפה, אמרתי, יפה, היה יכול לעמוד אבל אף אחד לא היה גר, לא את לא אני לא אבא לא מיכל. מיכל שכבה במיטה שלי ואני עברתי למיטה הגדולה, שכבה חבילה קטנה לבנה, עיניים מלוכסנוות, ידיים זעות באי-סדר, תמוהות. שנים אחר-כך בעין-חוד עם מיכל אחרת מה דיברתי. דיברתי? דיברתי. לא דיברתי, אמרתי: זמרי מלך שבעה ימים, שבעה ימים מלך, זמרי, אז מה. שבעה ימים ונגמר. ונגמר העם שמלך עליו, אפילו המבנים כוסו עפר וזוהמה. אז למה שארצה למלוך ולמה שתרצי למלוך. את רוצה? לא

רוצה? לא, אבל אבל את כן רוצה. למעלה, בני-אדם מביטים למעלה ושם צף כל החרא, כל הטינופת עולה למעלה. אם האנשים הם עם אז הממשלות הן הטינופת של העם. זה מה שאמרתי למיכל והיא לא הסכימה ולא הסכימה וישבה על המיטה הצרה על כיסוי הפרחים שעל המיטה הצרה והחדר הקטן שקיטשה לכבודי התרחב לכבודנו והגיעה שיערה ושערה נע וגופה הדק גמיש וכמעט אהבתי אותה לפני ששכבנו, אחר-כך, עיניה קודם תנועת שיערה, הנקיון במפטה. ושכבה חבילה לבנה קטנה במיטה שלי נוכח הארון שדלתו השמאלית פתוחה מעט ולא נסגרת אף פעם לא יכולה להיסגר בגלל שהתעקמה או בגלל שהארון התעקם ובגלל שלא חתכו אותה מעט לפי מידת ההתעקמות, שכבה כשדלת הארון הפתוחה מעט נעה ברוח המעט, נסגרת מעט, נפתחת מעט, שכבה עיני-שקד ארוכות סגולות חומות כשהאור מועט וירוקות ירקקות כשהאור מרובה. כולנו גרנו בחדר אחד ואחר היה שם עוד חדר שחיברו בפחים אל המטבח. ואמא עמדה כל יום וניגנה וניגנה ונייר התווים מהודק במקל-כביסה נע בקצותיו והרועים והרועות והטלאים והגדיים הביטו מן הקיר. יום-יום יום-יום. העצים בחצרות נמלאו אבק ועשן והאנשים נמלאו אבק ועשן והנידו ראשים. אבא בשער מקורזל מסורק לאחור נראה תמיד מלמעלה, תמיד הניף אותי למעלה. יום אחד התעוררתי, מיכל ניגנה בחליל פשוט לגמרי מנגינה פשוטה לגמרי שהיו לה מלים פשוטות לגמרי שסיפרו על רועים וגדיים. עיניים עצומות, כשהתעוררתי, והם דיברו ואחר צעקו ואחר חלפה מול פני שיערה שמוט אחור מיקשה אחת בוויית ישרה כמעט לראשה וידו אחריה תפסה בשערותיה והצעקות הפכו יללות ונשמטה רוצה החוצה. שקט מאד שכבתי והבטתי במיכל שוכבת שקטה מאד לא מוציאה שום קול ובערב ניגנה בכינור ובערב המורה לכינור אפילו תינוק כמו שהייתי ידעתי שחיים יפים מזומנים. תנורי דגתרם מדנייה ותנורי וולף קלימה מאנגליה מאווררי אקמה מהולנד או סמית מאנגליה. בקפה וינה מכרו גלידה, גלידת ויטמן. יום-יום יצא השכן הַקָּה עם הכלב להשתין בכל קיר שלישי ובכל עמוד מודעות שלישי עד שיום אחד הוציאו אותו, קודם את הַקָּה, אמרו שהיה עורך-דין שלא מצא עבודה, לא, קודם הוציאו את הכלב, אמרו שמת מורעל ואחריו הוציאו את הַקָּה, אמרו שירה ברקה. לא הספקתי לגדול כשפצצה נפלה וחיסלה את הבית ואת המתים הוציאו בלי הסתרת-פנים כמו שהסתירו לכלב ולַקָּה שלו, מבין השברים בתוך האבק הוציאו את המתים מלאים ענגי טיח ואמא ואבא עמדו אחר-כך מחובקים, מחובקים אחר שהוציאו את הפצוע האחרון, מחובקים אחר-כך. בקומה ראשונה גרנו וכל הבית קרס עלינו ולא הבנתי למה נבהלו כשהבית קרס, חוורון-הפנים, האלם, התנועות הכפויות, המעוותות. לא, מיכל עוד לא ישבה או שכבר ישבה כשהושיבו אותה ושמו את ידיה על הדפנות. אין לאנשים מה לאכול, אמרו. אין לאנשים איפה לגור, אמרו. ערב אחד נכנס אבא עם וולף שהיה כולו עור ועצמות ונהימות לא ברורות. אחרי שהשקו אותו והאכילו אותו התחיל לדבר שהעולם נחרב, שאם יש אלוהים, שאם הוא, וולף, היה אלוהים, היה מחריב מזמן את העולם, שאם יש אלוהים יחרב העולם, ומיכל צחקה, ואמא שאלה למה אלוהים צריך להחריב עולם של ילדים

קטנים שלא הספיקו אפילו ללמוד לדבר ולא עשו כל רעה לאף אחד וולף אמר שחטא לעשות ילדים בעולם כזה ומיכל צחקה. מלחמה מלחמה, אמרו האנשים, הרחובות מלאים זונות, אמרו השכנות, מלאים זונות ושוק שחור וספרים ובגרמניה הורגים כל יום אלפים אלפים, את זה אמרה הגננת, בטיול, כשנסענו לטיול, כשמיכל ואני נסענו לטיול עם הגן שלנו ביום-ששי אחר שתרמנו לקרן-קיימת, קרן-קיימת הגננת, אמר אבא, אל תגידי ככה, אמרה אמא, צל פחי האוטובוס, אָד העשן השרוף של המנוע שלא הפסיק לעבוד בגלל שאי-אפשר היה להניע אותו אחרי שעמד, קרעי האדמה, קיץ היה, נעים, פתוחים ונעים סדקי האדמה, אלפים אלפים הורגים כל יום בגרמניה אמרה הגננת לנהג שהיה חבר שלה, לא, אינני זוכר איך קרא לה, לא, אינני זוכר את שמה, איך אני יכול, אפילו את צורתה אינני יכול לזכור אבל את קרעי האדמה אני זוכר, כן, נעים, כן, פתוחים וגדולים ורחבים והזהרתי את מיכל שתיוהר ולא תפול לתוך אחד מן הסדקים והיא צחקה, צחקה, כן, אני נע מיכל, לא, אין בכך שום טעם אין בכך, את יפה והלוואי שהייתי אוהב אותך והלוואי שהייתי יכול לאהוב אותך ואני אוהב אותך כל-כך שאני אומר שאני לא יכול לאהוב משום שאני כזה, כן, טוב לי אתך, אחרת לא הייתי כאן אבל כמה המים בחוזה יותר מדי אם אשכב סמוך יותר לשמיים, רק מעט סמוך יותר לשמיים, רק מעט יותר סמוך מטרים ספורים מעל למים אם אשכב לא יכניס בי הרוח את המים, כן, אין אתי מה שבטיפוח ובעמל תוכלי להוציא ואני לא רוצה שתהיי על-ידי כמו צל, את זה לא אוכל לשאת, לא על-ידי

בלילה הראשון ישנו על החוף. איזה ילדים היינו. קול הגלים ומראה האש מדורה קטנה והדגים הצלויים ושינייה הלבנות ולבנה מול החום האדום של גופי ודי היה לנו, די די, מתהפך מסתובב בסיבובי הרוח עוד מעט הבוקר כשהרוח מתחיל להסתובב סימן שהוא עומד להיפסק, סימן שעוד מעט בוקר הבוקר, פיזור השער, אולי ממקום הפצע בגב יינתק גופי לשני חלקים, יינתק אם ייתקל במשהו משום שהכל בו רופף עכשיו וידי אינה מחברת אותו, יבכו, יזילו דמעה, המטומטמים, כן אמרתי למיכל כן כן אמרתי כשראיתי את המודעה, אפילו העתקתי אותה בשבילה ושמרתי אותה בשבילה והראיתי לה אותה

דחוף! מסיבות רווחה! למען קיום הוגן!

למכירה משק

800 דונם מטעים, 250 חולבות

מפעל פלסטיק, 2000 דונם כותנה,

שטחים אחרים, מכנים וציוד חדיש

200 חברים וחברות, לא כולל חברת-הילדים.

ולא לא על חזוי לא כובד הגירוד השיעול, לא לא, פניה בהסבה אטית אל פני, על מיטתה הצרה בחדרה בעין-חוד, זאת לא מודעה, אמרה, זאת לא מודעה, מי נשאר כאן, אפילו אני עוזבת, אפילו אני לא הייתי כאן אם רק היית לוקח אותי קודם. לאט-לאט אחד אחרי השני מתו הזקנים, עכשיו עוד מסתובבים כאן אחדים ולמה באו לכאן? לעשות

חיים באו, אהבה חפשית, אמרו, יש בין הבנים שלהם שלא יודעים מי בדיוק האבא ואפילו בערך לא יודעים אבל לספר מעשיות סיפרו ומספרים עד היום והבנים עובדים ומקללים ומקללים ועובדים והבנים שלהם עוובים ועוובים כל הזמן אפילו כשאין להם מה לעשות ולכן לעזוב. אף פעם לא הבנתי איך ליפאנים היו טייסים שנפלו עם מטוסים לאניות האמריקאיות בידיעה ברורה שנפילה כזאת היא מוות, אף פעם לא הבנתי את זה עד שמישהו מהפיתה אמר שכולנו מתאבדים, שכולנו מחפשים את המוות בצבא, בפעולות, בידיעה או בלי ידיעה, שלאף אחד שהולך להילחם או לאף אחד שנלחם לא איכפת שום דבר אחר מלבד הדבר הפשוט ששמו משחק עם המוות. וצחוקה צילצולים עיניה ענבים. אני צוחקת בגלל שזה מצחיק, מה שאנשים אומרים. אף ערבי לא יעזוב את הכפר שלו אפילו שלא יהיה לו מה לאכול אבל אצלנו אידיוט מי שלא עוזב, אחד אחרי השני עוובים, מי קודם ומי אחר-כך ועל רן שמעת, הלך למילואים ואשתו היתה בחודש אחרון, כבר ילדה, והגיף עלה על מוקש והלכו לו הרגליים או שהיה נדמה לו שהלכו לו הרגליים ובמקום להתפנות פוצץ רימון וברימון הזה הלך חובש ושני חיילים שבאו לפנות אותו, לפנות

הזקן הלבן שאני רואה מול עיני אינו שייך לי ואיני יודע למי הוא שייך ואינני יודע מדוע אני פוחד מן הפינאי ומדוע אני פוחד אפילו לחשוב עליו. מה היה אם היה בא בשן או מישהו אחר ולוקח אותי לבית-חולים. מה יש בסדר-הכל. אבל לא. לא לא. כן, לא אהיה הראשון שמת בים הזה. עכי מת בים הזה וחגי מת בים הזה. שניהם שקעו, פצועים, פצועים או הרוגים, איש לא ידע אבל כל אחד יודע ששניהם נפלו ושקעו. וברור ברור לגמרי שלא נפגעו מנ"מ. וברור, ברור לגמרי, שלא נפגעו מטילים. וברור ברור לגמרי שהיו טייסים טובים ולא נפלו בגלל שטויות. אבל ברור שנפלו, שניהם. וחגי השאיר שלושה ילדים ועכי לא השאיר אף ילד. אם נכנסו בכוונה למים עם המטוסים. לא, ודאי שלא, אני לא מאמין. אבל למה שלא אאמין. אני בעצמי רוצה לשקוע ולא לחכות לבוקר. אבל אני עייף ונמאס לי להילחם ואין לי במי להילחם ואין לי בשביל מה להילחם. אבל אולי גם הם היו עייפים ואולי גם להם נמאס להילחם. להילחם בשביל לחיות? בשביל לחיות? לחיות? חיים אלה שחיים בשביל לחיות בשביל להילחם בשביל לחיות? לא, לפחות את עצמי אינני מרמה אבל אולי גם הם לא רצו לרמות את עצמם. אבל אני במים שעות על שעות והם בפחות משעה, איפה, בעשר דקות של טיסה היו מגיעים לגחיתה אבל בשביל מה לחזור, למה. לא צריך לחכות לעוד עשרה דורות בגלל שאפשר לומר עכשיו, כבר עכשיו, שאין למה לחזור, לא לעתונים לשקרים המשודרים יום-יום ולילה-לילה לא לרמאות שבאמצעותה מנהלים כולם את החיים ושבה מנהלים לכולם ולכל אחד את החיים וכן, לאשה, לילדים, כן כן, אם צריכים אותך ואם אתה צריך אחרים ומה אשם התינוק שעוד לא הוציא מלה מהפה אבל מה אני אשם לעזאזל. אם אני אני. כן, היו יכולים, היו להם הכלים להגיע בבת-אחת לים ולשקוע בבת-אחת בלי לחשוב הרבה. לא מצאו אותם, לא אותם ולא את המטוסים. אבל אותי ימצאו לעזאזל, אותי ימצאו שער

על המים, גוף, גוף מרוסק בגב, הפנים ודאי יהיו במים כשהשער צף והגב, החלק העליון של הגב מהפצע ולמעלה צף נפוח, כך ימצא אותי מי שימצא ואולי בשן אם לא יהיה לו מזל ויקלל את עצמו שלא מצא קודם. אבל לא, לא ימצא אותי ואיש לא ימצא אותי. עד הבוקר עוד מעט הבוקר ובבוקר אדאג שאיש לא ימצא אותי

אינני יודע אם מותר לי לדבר. השתיקה, השתיקה היא מה שאני אוהב. צל העננים נמלא חשכה. עננות החולות עוברות על פי המערה. הנערה אשר אתי סמוכה לקיר בשינה עמוקה. רגע התמורה מתקרב: עו הופכת ארנבת וארנבת הופכת עו. ואדם הופך מת ומת הופך חי. אני מעוצבן. השקט עומד להסתיים והרוח עומד לדבר, עומד לדבר בחולות. הסופה מתקרבת, החולות עומדים להתרומם ברוח, להתרומם להתערבל, לזוז. רק הריחה את הסופה וגררה אותי בבהלה למערה ובלי לאכול ובלי לשתות נסמכה לקיר ושקעה בשינה עמוקה. מורת־רוח עולה בי ועולה אוכלת מכרסמת. אינני יודע אם מותר לי לדבר לצעוק לשיר לשמוע את קולי. הרעב עולה בי והצמא מעט מים יגמרו את הצמא תוך שניה ואחריו אשתה קפה ואוכל מעט. איך אמרה הנערה בלי לדבר בכלל אמרה שהסופה תקח ימים וצריך לשמור על המים ועל המזון ולכן לא אכלה ולא שתתה אבל למה אני לא אוכל ולא שותה יושב דומם מול פתח המערה ומתבונן בסופה הקרבה. כשפקחתי את עיני רכנה הנערה מעלי פנים שחומים שער יבש מצל. הרבה לא הבנתי בשפתה אבל הבנתי שנשארה לבדה, אחיה אחיותיה ואביה נהרגו והיא נשארה חיה משום שנפלה למעיין. מתחת למים החביאה את ראשה, בצל העשבייה המעטה הדלילה ועם חשכה ראתה את החיילות מרחיקים משם ואת גוויות משפחתה מוטלות כלאחר־יד. שלושה ימים אחר־כך מצאה אותי ואינני יודע כמה זמן שאנו חיים במדבר ואינני יודע כמה זמן שכבתי עם העשבים ששמה בגבי

אבל אדם חזק ממחלות, חזק מחיים, חזק ממוות

מהר גרפא הפצע. מהר־מהר כמו לא היה בכלל. צלקת לא הותרה. בלי תרופות גרפא. שני רסיסי מתכת הוצאתי בידי, בים, ואור השמש שרף בעיני. לא שתיתי מים ולא אכלתי אוכל. והמערה איננה ואין אשר אתי ולא נערה אשר אתי ואין עלי לעשות דבר ואין עלי להכין דבר או להודיע דבר. במזרח עולה השמש, לא, באשר עולה השמש שם המזרח ושם כוחתינו. עוזי שם והפלוגה שם הפלוגה שלו שם עכשיו באור לא יחפשו אחרי במסוקים עכשיו ביום באור המלא של היום כלב לא יוציא אפו החוצה ועוזי לא יהין לשלוח איש. מן המעו על המיזח יצאנו, מקום יפה, מוקף מים ובצות, את כל הפלוגה אפשר לשחוט שם בסכינים. ובשביל זה יצאנו. מקום יפה מוקף מים, אצבע של אדמה מבוטנת בתוך מים, ים ובצות בצות וים ולא, אני לא רואה את המיזח. לפתוח מוסך רצה עוזי ואת חתימתו חידש שנה אחר שנה כל חתימה לשנה אחת בלבד. מוסך כבר לא יפתח לעולם למרות שהוא עוד מדבר על כך ואת רות הוא רואה אחת לשבועיים וגם את בנו הוא רואה אחת לשבועיים, במקרים הטובים, בשנתו. יום־יום הוא מטלפן אליה בערב ובלילה פעמיים ביום. היא דואגת? דואגת. דואגת ולא רוצה בעל במוסך, רוצה בעל בצבא, בעל מפקד, שיש לו כבוד,

שמכבדים את עבודתו. מחפשת כבוד ? מחפשת. מתים תמצא אומר עוזי, חכמה גדולה לפקד על פלוגת מתים, לא יום ולא לילה, חכמה גדולה לפקד על פלוגת טנקים ניידים, מנקה את הציפורניים מגריו ומשמנים, מצחצח את הנעליים, לא ישן בלילות עובר בתעלות מטנק לטנק מעמדה לעמדה, לא ישן בימים, חיים טובים, אומר, חיים כפולים, גם הזמן של הלילות, רק רותי חסרה ואת הבן אני עוד לא מכיר בכלל, תמיד ישן כשאני מגיע. ואם אומר בשן, ואם תבוא הביתה בלי להודיע ותמצא אצלה. אזרוק אותה אומר עוזי בלי לחשוב פעמיים. אבל פעם אחת תחשוב, אומר בשן, והילד שושננה, אומר עוזי, לא כולם כמו שושננה. באמת ? אומר בשן, באמת ? ולמה התחתנת פעם שניה, אומר עוזי, ואתה היית כל יום בבית וכל הזמן לא נתת לה הזדמנות להשתעמם בכלל אבל רותי אומרת שיהודית דווקא בסדר גמור ולא חושבת אפילו על דברים כאלה וכל הזמן הפגזים נופלים כל הזמן שריקות היציאות שלהם ונפץ ההתפוצצויות מעל לראש מימין משמאל בכל מקום וכל הזמן החול נשפך והקירות רועדים ובשן אומר שהוא לא מבין איך זה שהבונקרים עוד לא מתפרקים אחרי ספיגה כזאת של פגזים ועוזי אומר שמתפרקים ומתקנים כל הזמן מתפרקים וכל הזמן מתקנים ואני שותק כל הזמן שותק כמו אבן שותק והחובש מודיע שאם לא יפנו מיד ימות הפצוע שבשביל לפנותו הגיע בשן ובשן קם ואומר שהוא הולך לבסות לקבל בול ולא איכפת לו מכלום ועוזי מושיב אותו ואומר שיחכה לשתיל קטן בהפגזה והם מתווכחים ובסוף בשן קם ורץ בדילוגים משונים וממריא מן המחפורת בתוך ענן הקליעים ולא היה לו מול, אומר עוזי, הביא אתכם, לקח פצוע ולא קיבל אפילו שריטה קטנה, אמר לי פעם שממש לא נעים לו בגלל שאף פעם לא נפצע אבל אף פעם לא ייפגע, רק הפוחדים נפגעים

ומה כל הפחד אם לא המוות אהובי שט אתי ושט יד ביד, לא, רגל ברגל, לא, גוף בגוף, לא, בתוכי, לא, מסביבי, לא, ביחד אנחנו שטים אבל לאן שטים, למזרח, לא, למערב, לא, לצפון ולא לדרום, אם באמת נמית מיליוני אנשים מי יישאר על האדמה, אבל למה להמית מיליוני אנשים, להמית, להשאיר אוויר נקי, לתת למיליוני אנשים טעם מלכות-אמת מלכות-שמיים, אהובי, כל הנולד ימות בוודאות ימות כל הנולד, אהובי, קח אותי למלכות-שמיים אהובי אתה מלכות-שמיים אבל הפצע לא נרפא. אני נרפאתי. נרפאתי מן הכאב. שתי חתיכות מתכת הוצאתי, עובדה, שתי חתיכות מתכת קטנות הוצאתי ואינני יכול לזוז. אם אשכב כל ימי בלי יכולת לזוז ? לא אשכב. ולשכב לשכב עם פצע בגב באמצע הים עכשיו לא אוכל לשתות אפילו טיפת מים ולא לצאת בשום חוף. כן, סוף-סוף אני מבין את המזור : אני לא שומע את הפגזים ולא שומע את הכדורים, לא את מטסי המטוסים. אבל אולי מוקדם מדי ? לא, בשעה הזאת דופקים כל הכלים בכל יום והיום לא שמעתי אפילו כלי אחד. שתיל מזור. או אולי נגמרה המלחמה. נגמרה המלחמה ? היא לא תיגמר לעולם, לא היא, גברת העמים גבירת הארצות משוש האנשים אימת הנשים והילדים, לא היא. או אולי נעשיתי חירש בנוסף לכל. מאמץ עיני ניסיתי להבחין באבק

התפוצצויות, בעשן, בפסי האפור בשמיים הנמוכים של המטוסים הגחים וקמים ולא ראיתי דבר מלבד פסי האור השורף. לאט-לאט הפך הים צהוב כאור השורף, לא צהוב אלא לבן צהוב, מישטח ענק לבן צהוב אני צריך להחליט לנתב מזרחה מוקד הלבן הצהוב הבווער הנורא ביותר הוא הפשוט ביותר מובן מאליו כשקורה לך. אם אני חירש שְאֶשָׁא חירש ואם אני עיור שְאֶשָׁא עיור רואה לבן צהוב בווער ואם אני משותק לא נע שְאֶשָׁא במישטח הלבן הצהוב נוכח פסי ההרים החתומים שממה שְאֶשָׁא ואהיה מוות שְאֶשָׁא מוות מעט

מעט מעט מכים המים. לאט לאט מכים המים. וכל האהבה הלכה ממני הלכה הלכה ולא נשארה אפילו טיפה אחת. אבל כל הזמן מכים המים, כל הזמן בלי הפוגה בכלל. כל-כך לאט וכל-כך מעט מכים המים עד שהמכות אינן מכות אלא עטיפת אפיפה חמה אפלה מלאת אור רך. אינני יודע איך אני נושם משום שאין אתי מכשיר-צלילה אבל אני יודע שהנשימה כבר איננה בעיה. ואיני יודע כמה זמן אני מוכה מים עטוף אפוף מים אינני יודע כמה זמן אני באור הרך הנחטף מן השמים מוחלף במים מרוכך. אבל אני יודע שאני נע. איך ולאן אינני יודע אבל אני נע. המים מתחלפים ואני נשאר. מסביבי מתחלפים. אני שומע איך מתחלפים לאורך הדפנות, חולות, בצות, חולות, סלעים, מדרונים חזקים. אני נע. בתנועתי מְשירות מפות המים את החלקים המיותרים, הכואבים, הבלתי נחשבים, הקשורים. אינני פצוע ואינני כואב. איזה הרף-זמן קצר חיבק אותי משהו כחבל דק חותך במתני עולה מגרד מתחת לידי לכתפי, חובק, שבר זמן קצר יותר משך בי החיבוק, משך חותך, שבר זמן קצר עוד יותר משך אותי בטלטלה שורפת ואחר נדם, לא, אחר דקר בי משהו בדקירה שהפכה את כולי למקום הדקירה ואחר הייתי נע מאבד את הכאב את הכואב ואת המיותר נע במים. אינני יודע כמה זמן נעתי עד שהפסקתי לנוע. כשהפסקתי נגעו בי המים אבל שוב לא היה למכות התמידיות מה להשיר. הרבה הרבה דברים הייתי בהרבה הרבה מקומות וכל הדברים וכל המקומות היו מקושרים בדרך בלתי-מוסברת. ועץ נתקל בי, נתקל בי והמים דפקו אותו אלי, עץ גדול עצום-שרשים ארוך-גזע שהופל ברוח ונזרק למים, נדפק אלי עם המים. אפילו לא חשבתי לנצל אותו ליציאה מן המים, לא חשבתי לשבת עליו להיתלות בו להגיע אתו לחוף. אבל הוא הגיע לחוף. אנשים משכו אותו לחוף משכו ומשכו והמים כל הזמן היפו והיפו והייתי בעץ. מיכל עמדה פגַי פרח מוארך מעט פניה מוצלים שערה אסוף גופה דק ריחה משכר עמדה שפתיים נעות. מעט אחריה עמדה שושנה, חפזת. ברית לא טובה כרתו ביניהן. לא טובה. כשהגיע העץ לחוף חשתי יד, הלום, מלא כאבים, לבן אדמדם כרך גולד חשתי יד קשה שניסתה להיות רכה כיד אשה אבל היתה קשה. לא, לא ידעתי מה קרה לעץ. לא ידעתי מה קרה ומה קורה לי. אינני יודע כמה זמן לא ידעתי מה קרה ומה קורה לי אבל אחריו היה שוב העץ עצום-שרשים ארוך-גזע אבל שרשיו באדמה הסלעית, גזעו עטוף קליפה שחומה סגורה, ענפיו פרושים רחבים מלאים עלים חוטפי אור מחליפי אור מרפכי אור. מיכל היתה שם כל הזמן ושושנה

באה והלכה ובאה והלכה קלת-רגל כבדת-צער-ומצוקה. מיום ליום יפתה מיכל. חשבתי שאני רואה אותה שנים. לא הבנתי איך היא נעשית יפה משנה לשנה. פניה באור הצל הרך של העץ נמלאו דבקות, התרוממו, נפלו. ניסתה לספר לי סיפור. משהו בדבר שושנה. משהו בדבר ילד, של שושנה, ילדה, של שושנה, בית ונסיעות. יום-יום באה מיכל בבוקר ובערב, לפעמים בצהריים. לבדה באה ולפעמים באה מלווה. לא ראיתי את המלווים אבל הרגשתי כשלא באה לבדה. לא רציתי לראות את המלווים. אדמת הסלעים של העץ נכבשה במידרך רגליה, נכבשה נקיה מעשבים, נוחה למשכב. על-יד הגזע נשמר מקום מושבה, כמתפללת ישבה אבל מתפללת למי? למה? ערגה עמומה הציפה אותה, ערגה עמומה הציפה אותי, צבע שערה, מבט עיניה, מוצף ערגה עמומה היכו המים סמוך סמוך אבל לא היכו בל. מוצף ערגה עמומה הבנתי שהמים מכים בתוכי בקרבי מסלקים את המיותר והמכאיב שבקרבי ושבתוכי. הערגה הופיעה וסולקה. אחר נמלא המישטח המעט תחת העץ עם רב: אנשים ונשים וילדים, עם רב, צבעוני, צבעוני במלבושיו, רועש, אוכל, לא חדל לדבר ולא חדל לאכול, נצמד לגזע מבקש מעט צל מביט על המים, הים, נפחד, שמח, מותיר קרעי עתונים וערימות אשפה וגללים. כלב שנשכח הסתובב שם, הטיל מימיו בגזע וגלליו לעומת הים, נובח עם עליית הירח. המישטח נמלא אדם פעמיים בשבוע, שלש פעמים בשבוע, אחר יום-יום בשבוע. לא הבנתי. אחר הבנתי שהמישטח נמלא אדם תמיד, יום-יום, ורק אני לא הבחנתי בעם הרב שמילא אותו. גל עכור עלה בי מנסה לומר לאנשים שיפסיקו להרעיש, לדבר חנינם, שלא ילכלכו. בליל-ירח אחד הזדווגו שלושה זוגות מתחת לעץ בבת-אחת. לילה אחר, או אולי היה יום, שכב שם המון האדם כחיות, במלבושים אבל כחיות. כל הזמן הופיעה מיכל ושושנה הופיעה. בהופיען הוסיף הקהל מעט, הביט, התבונן, ניסה לקבל מהן משהו. לא הבנתי מה. בשורה היתה צריכה להימסר, היו צריכות למסור בשורה, למסירת הבשורה חיפה הקהל יום-יום. שקט, מעט שקט ביקשתי להגיד להם, לא תקבלו דבר בלי שקט, תפסיקו לאכול כחיות, להתערב כחיות, לרבוץ כבהמות להתגודד כבהמות. וכל הזמן במכות אטיות, פנימיות מעט-מעט ולאט-לאט דפקו ודפקו בי המים וסילקו ממני את הרצון לדבר לעם, לאנשים, לילדים. שיחיו אמרתי יום אחד למיכל כשבאה לבדה בלי המון האדם, שיחיו, אבל היא לא שמעה והביטה במבט רחוק מבקש. לילה אחד נגעתי בה והיא לא חשה בידי. כורם וזה אבל לא חשה בידי, כורם מבהיל. מאז התחלתי לשמוע את אנחותיה, איך אנחותיה מיחלות למגעי ונמנעתי מלגעת בה. אבל שמעתי יותר ויותר את אנחותיה. אחר לא רציתי להפסיק את אנחותיה. שתיאנח. חשתי תחילה איך משהו בי נקרע באנחותיה והוא נקרע ונקרע ונקרע ולבסוף לא היה. לא היה איכפת לי שתיאנח. גופה ומבטה ואנקתה. גופה נאנח, לא נשמתה, לא מפייסופים. ערב אחד נשארה מאוחר. הלילה נכנס. הרוח המערבי התגבר ותגבר. נתזי הגלים הגיעו אל מתחת לעץ ומיכל עמדה שם ולא חשה מאומה. הים עלה נהמה מרה, אפורה, עלה ועלה. כל גופה זו ברוח פניה בהקו באפלה הרוח הטה אותה והטה דופק בה להרחיק מהים אבל היא לא התרחקה. בעלות הים נאלצתי לאחוז בה. זרם

עבר בה ואת אחיותי לא חשה ואותי לא חשה. הים עלה ועלה גלים גבוהים מנסים לחטוף אותה. לא התאמצתי לאחוז בה, רק הקפתי אותה וכולה זרמה. בחשכה בהקו פניה, לא חשה במים, לא בסחיפתם, לא ברוח, לא בתנועת העץ, הצמרת, העלים, לא בשאגה הנוראה. ידיה עזבו אותה ורגליה. פנים בוהקים שכבה, זורמת המון האדם חדל לבוא או שאני חדלתי לראותו או שלא הבחנתי בבואו. מיכל לא באה או שלא הבחנתי בבואה. העץ, בו הבחנתי, הלך והתייבש. ברוח חזקה מעט מהרגיל נפל ובמהלך ימים אחדים הגיע לים. הסערה הראשונה ריסקה אותו אל הסלעים ואחר נשא הרוח את הקרעים, השבבים.

כבן-אלים גדל. איש לא חש בהריונה. פעמים שאיני בטוח שחשתי בהריונה. שב דרך הריונה, אטי, מתאחד, מתהפך, קורם צורת אנוש מקופל נקרע ממנוחת המוות המפוזר. אינני יודע איפה בדיוק עשתה את הריונה. מישטח מים, כן, לאורך מישטח מים. לאורך ? לא, אינני יודע אבל היו שם מים והיה שם מישטח מים והיתה שם אדמה, מדרונים, הרים, עצים, חילופי הקור והחום אור בחלף בחשכה וחשכה נחלפת באור ואטיות הגידול. היו שדיברו, היו שאמרו. כילד אני זוכר את הדיבורים מעבר ערימות הקש הגבוהות, מעבר אבק רגלי הפרות השבות מן המרעה, מעבר מיטת-הברזל עליה ישנתי כשלא ישנתי וחשבו שישנתי. שני ענפי הלימון עשו קן-ישיבה מוותר ושם ישבתי. וישבתי. אם מיכל הרה ? היתה הרה ? מי ראה את בנה ? לא, אינה הרה. אבל אם הרתה מי ראה את בנה ? לא נגרד. על מים רבים נעה, נע, בנה נע אם הרתה, ברוח זו למים נע במים בורם הרוח. נשב זקנים בשמש, לא, בלילה, לא, ביום ובלילה נשב זקנים ותביט בי ואביט בכך ופעם בשנה יבואו הילדים, כך אמרה מיכל, והנכדים, ולא יהיה לנו כוח אפילו לזכור איך קוראים לכל אחד. הזיקנה והמוות, או המוות אהובי

מעט מעט אני נותן את דעתי לצללים המתהלכים בסמוך, מעט מעט. ואני מתקשה להבחין בפרטים אני מתקשה להבחין בהם משום שאיני רוצה להבחין בהם. לו רק יכולתי לשוב ולהיות גב מוטה אחור, רגלי מאומצות אוחזות מושכות את גופי. אבל אינני רוצה לשוב ולהיות גב ורגליים, אינני רוצה להיות רגליים נעות גב עובד. ומה אני כן. לא רוצה לשוב ולהיות גב לוחם ורגליים מביאות אותי להיות גב לוחם. אבל מה כן. לא יודע מה כן, מה אני כן. גשם ? גשם. מטר אחרון של אביב, מטר חזק. הטיפות נופלות גדולות ומרווחות נספגות באדמה מלאת רחשים של שרשים עובדים ביניקה ובחדירה בכל כוחם. והגשם כלה. אינני גשם ואינני שורש ואינני רוצה להיות שורש, לא גזע ולא ענף ולא עץ, לא. מישטח האור פרוש מעל לבן צהוב או צהוב לבן מואר וחשוף ומתחיל לבעור מחמם. בשן יורד במסוק בקו מאונך לגמרי, יורד מרחף, נעצר ומרחף, מחפש. רעש המסוק מטרטר והכל זו. האוויר, האדמה. הכל נפרד : אוויר מאוויר ואדמה מאדמה ועלים מענפים ומים ממים. הוא נוחת לאט בהרמת זנב. ועד שהוא מכפה את המנוע מתנקה סביבו האדמה מן האבק.

אבל הוא לא נחת אלא ריחף ולא עלה שם אבק חולות אלא מטר גשם, לא גשם, נתזי מים מלוחים ורוח חזק עז מתערבל ומשהו חבק את מתני ואחר חתך מתחת כתפי אבל לא: הוא נוחת ומכבה את המנוע ושקט ויורד בתוך השקט ועומד ומסתכל. ושושגנה עמדה שם כל הזמן והם אומרים שלום. אם יש בו טינה? אין בו טינה. אם יש בה חרטה? יש בה חרטה. בלי הכרה, היא אומרת, עדיין בלי הכרה. מיכל? מיכל? ילדה, ילדה בן, לא ידעה איך לקרוא לו, לא ראה אותה. לא היית צריך להוציא אותה, לא, ובשן מזזו לא מזזו את ראשו עומד שקט ידיו אחר גבו והיא מרימה את קולה ומרימה את ידה כדי להדגיש את מה שאמרה והוא תופס בידה. ואת? מביט בה. נמנעת מלהביט בו, מסגנת: לך אין מה להתאונן, לך אין מה להתאונן בכלל. בבת-אחת עולה בה הגל של החרטה, של החרטה בגלל שהיא מרחמת על עצמה והיא רוצה. זה לא המקום, אומרת, לא המקום להשמיע דברים כאלה. בוודאי אומר בשן אולי יש מקום אחר לדברים כאלה

האור מכאיב את עיני. מתחת לברז היה שק וכשהרמתי את השק קפצו עלי צפעים, צינורות-בשר עבים מגומרים, ראשים משולשים, לשונות שסועות שלוחות. כל זמן שלא נעתי לא נגעו בי. באמצע היום חלמתי. הם געלמו. מכאיב את עיני, האור, שורף האור. בתוכי נפלתי בלי סוף נפלתי אבל במה נפלתי לא ידעתי נופל מהר ויותר מהר. האור שורף את עיני. פני מיכל מצלות על פני, סמוכות מדי. נדמה לי שהיא בוכה או בכתה או עומדת לבכות. אני קם והיא מנסה להחזיר אותי לתנוחתי אבל אני קם. מעוצם התדהמה, כי תדהמה אני רואה בה, אינה יכולה לדבר. אני עומד ורואה איך היא מנסה לדבר אבל שום קול לא יוצא, החדר שלה, הקירות עם התמונות, פרחים על שני השולחנות, על הארון, על משקוף החלון מצפון בין שני הווילונות זזים ברוח האטי. והיא מנסה להחזיר אותי למיטה ואני מבחין שחוץ מן המיטה הכל מסודר. לא, אינני יודע אם קמתי. האור רב מדי. אני שוכב. האם זה סוף הנפילה? לא יכול לראות לא לעמוד מעתיק מלים מפה. ומה אני כאן אני מוצא עצמי נע במעלה ההר ההרים שממה מלאת חיים אילמים זורמים ידי פני בגבי חולות מידרך רגלי עזים שחורות רוזת שחור הגב שחור כיסוי הגב דק גמיש נע בלובן האור צוהב השממה החיים בלא מישקעים עוברים הימים הרוחות צועקים זזים החולות אני בשכיבתי

הנה ימי האחרונים. ערב יומי. האם דבר-מה לא מסודר. הכל מסודר. האם דבר-מה אינו אמור. הכל אמור. במנוחה אני מסתלק. מסתלק במנוחה. הולך במנוחה. יפה שעת הדימדומים, יפה, מלאת מנוחה, רגיעה לגשמה. עמוק עמוק בלילה מכים המכים בדפנות העץ. דגים נעים מהירים בחשכה הרטובה, הסמיכה. מעברים מעברים מכים המכים בדפנות העץ. האם זה מקום. ואם זה מקום האם זה זמן. לא זמן ולא מקום. עמוק עמוק בלילה יבוא השקט. המכים בדפנות-העץ ירימו רשתות עמוסות דגים מפרפרים. עמוק עמוק בלילה יפרפרו הדגים בתחתיות העץ, יפרפרו גזועים. עמוק בלילה כמעט לפני שברי האור הראשון יגיעו חרטומי העץ בחוף והנהגתים

בירכתי העץ יפרקו שלל, שלל דגים מתים
ובא במנוחה מנוחתי. בלי הפסקה עולים השרשים מעלים מזון מאדמה אל העלים.
בלי הפסקה מרימים השרשים מים מאדמה אל העלים. בלי הפסקה מעלים העצים
עלים בתוך עלים ופרי ופרי. עמוק ביום. עמוק בלילה. עמוק עמוק ביום ועמוק עמוק
בלילה בלי הפסקה

ארבעים-וחמש אטמוספרות לחץ. ארבעים-וחמש מעלות בזווית של הרובה המכוון
אל העץ, עץ אחר עץ. הרובה נע תנועה מעגלית מתזז את התרסיס בלחץ של
ארבעים-וחמש אטמוספרות ובזווית של ארבעים-וחמש מעלות אל העץ ואחריו לעוד
עץ ולעוד עץ לכל העצים. אין עלה שנשאר יבש, אין עלה שלא מרוסס. והכנימות
ימותו והפרי יהיה נקי, עגול ירקרק צהבהב לא יהיו כנימות בפרי שלי. אני מרסס.
עץ אחר עץ. חולצתי משחירה, ידי משחירות. ואני רואה את התרסיס ענן לבן
לבנבן נע בזווית של ארבעים-וחמש מעלות נע חודר לעץ אחר עץ. לא יהיו כנימות
בפרי הזה. רוח חזק מאד בא, משב חזק מאד של רוח בא. העצים נעים, הצמרות,
התרסיס, הענן הלבן של התרסיס, גופי נע ברוח, אבק בעיני, תרסיס בעיני, בגדי
רטובים דבוקים לגופי, עיני מכוונות את תנועת התרסיס ברוח, ענן לבן נע עובר,
חוזר ושב

ורדה גינוסר: שיר

הקדמה. גניעה
למקום זמן.

התפרקות של עצב ליחידות של
הבנה חלקית, שקיעה פנימית
נמשכת וצולחת, מחשבה אטית
אחת לדקה התרפקות על העתיד
הקשבה חדה לפעימה של לב
בירח השלישי מלאכותי, כפלדה
מצלעת בלב התעשייה הזו העבירית
אל תוך ידים נמתחות בחלל אירי
ופותחות בהבלגה.

פתחון היד.

צואר העץ עדוי בצחרת הבקר,
בפיו התפוח מעמיק לארץ
נבהלה, ריסי האור בגן
הנרדמים, חולפים כרפבת אחרונה
קרונן האור עד כמה שנקשר,
נפתח, שרוי בהצתרה.
בגן הנרדמים חליל האור
צלילי הבכי חרישי, אנשי
האנשים מתפתלים, והידים
עקלקלות, קולות הרעש
בננות העקדה, בגן הנועדים
אדם יושב וכל תיו במקום הצר
שבין כפות ידיו ולחיו, יורדים
בזרם הרחב, מעל למשער.

והישן אין בו קול, ורק כאב
המשכי של תפילה אסירת-שתיקות.

וְאוֹ הַדְּלִיָּה הַקָּשָׁה וְהַעֲלִיָּה הַנּוֹרְאָה
 בְּהַפְּלָאָה כּוֹז מְמַשְׁכָּה.
 וְהַמְקִיץ כְּמוֹ דֵּיֵךְ יָדָיו
 עוֹלוֹת (אוֹלֵי בְרוֹל) גּוֹנֵחַ בַּחֹמֶת
 הָאוֹר, וּבָדָם גּוֹנֵחַ הוּא תְּפִילֵי מָאֵד
 לְאִמּוֹר:

אָחוֹת הַשָּׁמֶשׁ, פָּרַח אוֹר,
 בְּאַרְץ גְּבְעוֹלִיָּה, כְּאַצְבָּעוֹת
 דְּקוֹת הַיָּגוֹ, קָנִים רַכִּים
 וְרֹטְבִים, גְּבְעוֹלִים שְׁלֵא גָמְלוּ,
 גַּם הַעֲצִים נוֹפְלִים אֶל רַעֲיֶדֶת
 הָאֲדָמָה הָאֲהוּבָה, וּפְרַח מְכַנֵּס
 כְּמַעֲמַד שֶׁל צֶמַח,
 אָחוֹת הַשָּׁמֶשׁ, פָּרַח אוֹר,
 מְחַר אִם עוֹד תֵּעַר,
 גְּבְעוֹת תִּלְכְּנָה חֶלֶב, וְהָרִים
 יִשְׁיִשׁוּ, מֵרֵ אֲהָלוֹת,
 כְּסֶף תּוֹעָפוֹת בְּנַחֲלֵי אוֹפִיר,
 פָּרַח אוֹר, חוֹט הַשָּׁמֶשׁ, בְּכֹל
 הַשָּׁמַיִם תַּעֲלֶה, תִּבְצֹר מְקוֹם
 שְׁבִתוֹ, אֲדָמָה הַסּוֹכָה, מֵאֲתָה
 בָּאִים לָהּ שׁוֹדְדִים, לָהּ.

בְּאַרְץ מְלַחָה בְּקוֹעַ,
 הַבֵּית הַקָּטָן בְּקוֹעִים, תְּבִית
 הַגְּדוֹל רְסִיסִים, פּוֹלֵחַ בְּאֲדָמָה
 וְכוֹאֵב לֵיד שְׂרָשֵׁי חֲטִיִּם,
 הָדָם הֶבֶר גִּסְתָּר וּמִתְעַכֵּב,
 כְּלִיאֵת קוֹלוֹת בְּפִרְשֵׁת הַמַּיִם,
 בְּרֵאשִׁית אוֹנוֹ פְּלִיט יָמִים
 בְּבְרִיחַ יָם בְּבְרִיחַ הָאֲרֶץ מִתְחַבֵּר

זְמִינִית, אָדָם מוֹנֵחַ בְּתוֹךְ כְּבוֹדוֹ
 כְּמוֹ בְּתוֹךְ הַבַּיִת
 פְּלִיט שָׁנִים גְּמֻלֵט אֶל אֲבֹדֵת נַפְשׁוֹ,
 זְרוּעוֹת בְּשָׁר עֵבֶה סוֹגֵר, נוֹצֵר
 פֶּתַח דְּלֵת תְּסוּמָה בְּשֵׁטַח דָּם, חָרוֹב,
 שְׁקֵמָה.

בְּקֶרֶבֶךָ מוֹקֵשׁ. וּבְרִית כְּרוּתָהּ
 בְּפֶתַח אוֹר וְאֲבָדָה,
 בְּרִית אֶת מוֹת, וְעַם הַשְּׂכּוֹל
 עֲשִׂינוּ עֲקִיפָה, הַדָּם הִרְעַ
 גְּגֻלָּה כְּמוֹ שְׂרָפָה, וּמִתְעַרְבֵב,
 וְאֵלֶּה שֶׁהֵם פְּנִים וּמַעֲשֵׂי פְנִים
 יְפוֹת, שְׁפִי תַחַת רִגְלֵיהֶם,
 וְדֶרֶךְ גּוֹבֶטֶת כְּאֵלוֹ תִהְיֶלֶה,
 וְאֵלֶּה שֶׁהֵם פְּנִים מִבְּקָשִׁים
 פִּי מוֹשֵׁל, מִתְחַסְּדִים, מִיַּדִּי
 נָשִׁים חֲמוּנִיּוֹת, כְּתֹאנִים
 שׁוֹנְבְּקָעוֹ בַּיּוֹם חֲמָה,
 מִפְּלֵשׁ עַד הַלֵּב וְכוֹאֵב,
 לֵיד מַיִם מְכֻנְסִים וְכַבְּדִים
 בְּרִית מֶלֶח גָּאֵר.

וּבִימֵים בָּאִים יֹאמְרוּ אֶת
 הַפֶּאֶר, בְּאַרְץ גְּבְעוּלִיָּה,
 קָנִים דְּקִים, חָרוֹב מֵאֶפֶל
 לֵיד שְׁקֵמָה עֵבֶה, תְּפִילָּה דְּקָה,
 אַחוֹת שְׁמֵשׁ, פָּרַח אוֹר,
 גְּבַעוֹת חֶלֶב תִּלְכָּנָה, וְהָרִים
 שָׁשִׁים, מֵר וְאֶהְלוֹת, קִצִּיעוֹת
 וְחִלּוּקָה שֶׁל גְּטִיפוֹת.

אורי בן־אריה: חתול שחור

אלי דויטש המתין לי בפתח המנוה. הוא נטל שני מגשים והצטרף לתור. באתי בעקבותיו והוא שאל אותי איך היתה הרצאת־האורת שלו. צחקתי מאחרי גבו וטפחתי על כתפיו.

"הרצאה מעשית מאד", אמרתי לו.

"אתה אינך אוהב הרצאות מעשיות?" אמר לי.

"תמיד אהבת להשיא עצות", אמרתי לו.

"חינם אין־כסף", הוסיף.

עתה הניח מנות שונות על גבי המגשים המבריקים. לבסוף נטל צלוחית קטנה ובתוכה חזרת. "הבט מה יש פה", הצטחק. "נטעם מזה?"

"נטעם", אמרתי.

"אתה אינך סועד כאן?" שאל.

"לעתים רחוקות. אני מעדיף את שולחני הצנוע בבית".

הוא נמלך בדעתו ונטל עוד צלוחית אחת של חזרת. "בשבילך", הטיח.

הגענו אל דלפקה של הקופאית ודויטש שלף ארנק כבד מתוך כיסו. זהו ארנק־עור מכובד שקרובי־משפחתו העניקו לו לפני שנים רבות. דויטש סיפר לי באחד הימים שדמעות גדולות וחמות ניצנצו בעיניהם כאשר שלחו אותו אל הגבול. אחד האנשים אמר לו מלים כדרבנות: אתה לוקח עמך את תקוות־החיים שלנו. דברים כגון אלה סחו לו כל בני המשפחה. זה היה לפני המלחמה העולמית, כמובן, ואותם אנשים נספו ברחבי היבשת.

"ספר לי מה היה באולם־ההרצאות", הפציר בי אלי.

"הסטודנטים הקשיבו להרצאה", אמרתי לו.

"תמיד מקשיבים לי", נאנח.

ראיתי את עיניו צוחקות בשעה שהסב לעברי את המגש. הקופה הרושמת קישקשה ורשמה חשבון הפוז על פיסת־נייר צהובה שנתלשה מתוך המכונה. דויטש הניח את החשבון על גבי מגשו וכך פנינו אל אולם־האוכל. תרנו אחר מקומות־ישיבה מרוחקים, בקצה האולם, בסמוך לבריכת המים הוערורית בה שטו דגי־נוי אדומים. דויטש אהב לשבת שם ולהתבונן בדגים המטלטלים גופם במים אנה ואנה. עתה עמד שם והשליך להם פרוסות דקות של לחם.

"יודע אתה", הצטחק, "פרופיסור בונין בא ולחץ את ידי".

"אתה זכור לטוב", אמרתי.

הוא ראה את הסיכסוך כמחוסל.

"כיצד?"

"זוכר את הסיפור שלי בירחון-הסטודנטים?"

"זו היתה אמת", אמרתי לו.

"מה פתאום?" הצטחק דויטש. "סיפור קטן שקראתי בעתון פולני. לפולנים יש בדיחות טובות מעבר למסך. הם צוחקים לרוסים".

"פרופיסור בונין היה הרוסי שלך?"

זה הסיפור: פעם אחת ירד פרופיסור בונין מן האוטובוס והחזיק בדלת האחורית עד שירדו כל הסטודנטים והלכו לדרכם. רק האחרון שאלו בתמהון: מדוע אתה מחזיק בדלת? הרי זו דלת אוטומטית. הפרופיסור הנכבד התרעם. הוא תפס את אלי דויטש ואותי באולם-ההמתנה הגדול שבבנין העצרת על שם צ'רצ'יל ואמר לדויטש בבת-צחוק קפואה: מדברוך משתמע שאיני מעזרה כלל בחיי יום-יום. שאיני מבין בפרטי מכוונת ובכל חידושי המדע, וכדומה...

לא אמרתי זאת, סח לו דויטש והשתמט מפניו. הפרופיסור נעץ בי עיניים בוחנות ונרתע לאחור.

כשמתבוננים בתווי-פניו של אדם רואים את הנמשים הצהובים שמתחת לעיניו ואת הקמטים הדקים החורשים תלמים מרים בעורו. כל הסיפורים העליזים על סופי-שבוע מבדרים במכללות הופכים אמת עגומה. עיניו של האיש הזה בלשו אחרי ותרו למצוא את נקודות-התורפה שלי. הצצתי לתוך עיניו והבחנתי באישוני המתרחבים ומתכווצים חליפות שעה שהם קולטים תחושות חדשות של זרות ואיבה.

"הוא הביט בי כאילו היה זה סיפור אמיתי", אמרתי לדויטש שעה שהיינו סועדים באולם-המנוזה בטכניון. "מדוע היה כה חסר-אונים?"

"אולי באמת היה חסר-אונים?" שאלני דויטש ונטל מלוא כפית זעירה חזרת. "אולי?"

"בוא ותטעם חזרת", הפציר בי.

צל העיב על עיניו הכחולות ועתה נעץ מבטיו בחלל.

"הבט מה כותבים עליך בעלון הסטודנטים".

"מה כותבים?" ננער.

"תתקיים הרצאת-אורה של ראש המכון..."

"יפה", אמר דויטש. "אפילו סגנו של ראש המכון לא אהיה בחיי".

"אין דבר, אלי, יהודים אוהבים תארים ומחלקים אותם בנדיבות-לב. אוהבים יהודים שמצליחים בחו"ל".

הוא הביט בעלון הצהוב שבידי. ניפנפתיו מול עיניו הצוחקות והוא הגיש לי בקבוק קאטשופ.

"היו אלה ימים נפלאים", נאנח. ימים טובים באמת. מה הם כותבים עכשיו בעלון?"

"אותן שטויות של הימים ההם".

"עורכים שביתות-לימודים?"

"כבר לא".

"קרא לי מה הם כותבים בעלון שלהם!"

"בבקשה", אמרתי לו. "הנחות לבתי-קולנוע ולחנויות-ספרים בעיר. אופטיקאי מציע שירות זול ומהיר. מישוהו מוכן להשכיר דירה מרוהטת. אבד אופנוע עם סירה. אבדו חמישה שטרות של חמש לירות כרוכים יחדיו בגומיה אדומה. נמצאה הגומיה. ולבסוף כרוניקה יבשה: ביום-רביעי בשעות הבוקר חולץ על-ידי המציל בחוף-הכרמל סילבר רגלשרייף, סטודנט ג'ינג'י מהפקולטה-למכונות. לכתבנו שניסה לדובב את המציל נמסר כי הלה חש בטובע לאחר שמיפלס-המים ירד בארבעה סנטימטרים. כמו כן, הוסיף המציל העירני, רוב הסטודנטים-למכונות שטובעים אצלנו בקביעות הם ג'ינג'ים. מבית-חולים רמב"ם, שם אושפו הטובע, נמסר כי חל שיפור במצבו".

"ליצנים כמו שהיו תמיד", הצטחק דויטש. "אתה חי בין ליצנים ואתה עצוב", אמר לי.

"אינני עצוב, אלי, אני מתבונן סביב".

"כרגיל", רטן דויטש. "מתבונן ורואה. קח מעט חזרת".

"זהו, אלי דויטש", אמרתי לו וצחקתי. גם הוא צחק וכבש עיניו בצלחת.

"מה נעשה אחר-כך?" שאל.

"נלך לבית".

"היכן אתה מתגורר?"

"בכרמל. דירה של שני חדרים והרבה ספרים. נוכל לשוחח".

"ייהיה נחמד", אמר דויטש.

הוא התבונן בנערות שחפזו אל התור והניפו דגלים או מגשי אלומיניום מבריקים.

"הבט בנערות שפה", אמר.

"הנוף משתנה", אמרתי לו וצחקתי.

"מדוע אינך תופס נערה מלומדת?" שאל.

"מה אעשה בה?"

"שאלה טובה", רטן. "רוצה עצה?"

"עצה טובה?"

"לי רק עצות טובות".

אחר-כך עברנו לשוחח בענייני היום. "בתורכיה נערה אינה הולכת לבד ברחוב",

סח לי דויטש. "נערה צנועה", אמר, "תלך ברחוב רק בלוויית מקורביה. המופקרות

משוטטות ברחובות לבדן ונוטלות על עצמן סיכון גדול. שם אונסים נערה בודדת

בפראות. אינך מבין? נערה בודדת היא זונה או אמריקאית. לאגסים לא מעוללים

דבר".

"ארץ מופלאה", אמרתי לו. "לוקחים את הבשר ולא את הנשמה".

"אולי נקח בדרך בקבוק ויסקי?" הוא הציע.

"אתה שותה?"

"תמיד כשאני בדרך", צחק.

"יש לי בבית".

"אבל נקח בדרך", הציע.
 "מתי אתה חוזר לאגקרה?"
 "מהר ככל האפשר. אינני סובל את הברנשים שפה."
 "אָל תספר מעשיות".
 "באמונה, כולם יהודים".
 "ממתינה לך בפקנית קטנה".
 "מגייז לך?" תמה.
 "אני מריח".

"בתורכיה הכל בויל-הזול. משוטטים בלילות מבאָר לבאָר ולוגמים משקאות עם אנשים מושחתים ורקובים עד כדי בדיחה. בכל מקום מתרעננים לקראת השעות הבאות וחוזר-חלילה עד אור הבוקר. בכל באָר רוקדת בפקנית אחת ריקוד-בטון מפותל ומצמידה אליך שדיים גדולים שמבקשים מנוחה לשעות הצהריים. התורכים אוהבים לצבוט חזק עד שהבשר מכחיל והזרים מצטחקים ונוטלים אחת מהן למנוחה של שעות הצהריים".
 "ארץ נפלאה", אמרתי לו.
 "אני לא משעמם אותך?"
 "אתה לא משעמם", אמרתי.
 "טוב לשמוע אותך", אמר.

הבאתי את דויטש אל ביתי. אט-אט טיפסנו במדרגות וידיו של דויטש לא הרפו מן הבקבוק המפוקק. לקחנו שני בקבוקי קוניאק בחנות-מכולת קטנה. החנווני היה סבור ששוטים לפניו. גטל שני שטרות גדולים ולא החזיר עודף. הלך לנקות את דלפקו בקצה החנות ואנו יצאנו אל השמש. בדרך אל הבית עברנו בגן-האם ושם ישבנו על ספסל-עץ. סביב נשרו עלים קטנים ורודים ואמהות הוליכו עגלות-ילדים על-פני שבילי-החצץ הלבנים. אלי הושיט לי בקבוק ואני לגמתי.
 "שתה כמו גבר", רטן. "בלי הפסקות קצובות".
 "אני לוקח אוויר".
 "אתה לוקח מחשבות וזה לא טוב".
 "אינני מרבה לשתות".
 הושטתי לו את הבקבוק והוא מיאן ליטול. "יש לי אחד משלי", רמו.
 "לאט-לאט ובשיטה", אמרתי לו. "כמו תמיד בימים ההם".
 "כמו תמיד", התלהב, מסכים למשחק הזה. שוב לגם לגימות גדולות והבקבוק כמעט התרוקן.
 נעץ מבטיו בעצים סביב והסמיק. שתקנו שתיקה ארוכה והבקבוק החליף ידיים. צווארו היה חם ואדום, והנוזל צרב את בטני.
 "אינך יכול לנשוף הבל חם על הימים ההם", גנחתי.
 "היו ימים יפים".

"אולי".

דמעות עמדו בעיניו והוא הבליע אנחה רכה.

"היו ימים טובים, אלי".

"כל כלב יודע", הוא אמר.

אותו רגע הסתחרר ראשי ועשיתי תנועה קלה ליקרב אל הבקבוק. גם אלי, כמדומה, עשה נסיון נואש להתאושש ואנו קרבנו זה אל זה. אלי היה אחוז תשוקה רבה לשמות. הוא התקרב ליטול את צוואר הבקבוק ובתוך כך הטיח באזני: "בוא ונספר סיפורים על הימים ההם!"

"בוא ונספר!" קראתי אליו.

אכן, היו אלה סיפורי-מעשיות.

"ראית את הספרנית גברת צוקר? מסתובבת במסדרון כאילו היתה חתיכה של הקיסר ב-1914. אולי היתה חתיכה באוסטריה כשלבשו שינלים ארוכים וחמים".

"פרנץ-יוף מיוזמו אותה במעבדה למוצרים פלאסטיים".

"על המכשב ההידראולי".

"בעלה במשתנה הציבורית עם אחד כמו ויקטור. אפקי ללא רכיבים".

"הוא זה שהקים ועדת-חקירה פנימית כדי לגלות מי הרעיל את הכלבים של מנהל-המעונות".

"בכל בוקר היו משתינים לתוך הסדינים שלי".

"הוא ביטל את התמיכה בעתון-הסטודנטים לפני שנים".

"בגלל התמונה עם גברת צוקר?"

"בגלל הקלון שהתפרסם שם. אחד המרצים קבע קביעה, הטיל אבן, ומאה חכמים לא חילצו את עצמם".

"מה קרה?"

"אחד המרצים אמר לסטודנטים: 'כשהזויות שוות, הטנגנסים אינם חייבים לשוות'".

"סוציאליסט מטומטם".

"בכל שנה הוא מציע לקורטוריון לנעול את הטכניון בפני הסטודנטים ולנהל אותו בשביל מרצים ושמשים".

"ומה אומרים השמשים?"

"כמה מהם יפוטרו בדרך-הטבע".

"ועד-העובדים?"

"מתנגד".

"משרד-החינוך?"

"מיתמם".

"והדואר?"

"שובת".

"זוכר את הוצמאך שהיה מצייר ברוויים בהרצאות? הוא גר בהרצליה, המסכן. תמיד היה נוסע ברכבת-אקספרס לתל-אביב. כשהיתה הרכבת חולפת על-פני הרצליה היה

הוצמאך מושך בידית-האזעקה וקופץ למטה".

"תפסו אותו?"

"לא. פירקו את הידית".

"לפרק את הדיקן".

"את הבת שלו".

"לפי התור".

"לפי התור. עכשיו לגימה שלי והולכים הביתה".

"אבל אחר-כך לגימה שלי".

"נמשיך אצלי בבית".

"מה אתה שותה כשאתה בודד?"

"עראק. ואתה?"

"אינני בודד. בתורכיה כשאתה בודד אתה הולך לאיבוד".

"שתה עראק".

"כמו חלב. אני שונא אמהות".

"לא היתה לך אמא, בן-אדם".

"אתה מספר לי?"

"מה אתה יודע על אבא ואמא?"

"שום-כלום בהחלט".

"לכן אתה מפתה קטינות?"

"אני גותן להן הנאה".

"אתה גותן להן חלום והן מקיצות כעבור חודש עם בטן תפוחה ותולות את עצמן על

עץ גבוה".

"הן לוקחות גלולות. אבל לא מספיק כדי למות לתמיד. תמיד מצילים אותן נסיכים

ברגע האחרון".

"ככה זה אצלך?"

"בהחלט".

"אתה קצת מנוול".

"אני בחור טוב".

"אולי".

"אני בחור טוב, אינך מאמין לי?"

"אתה ילד מחורבן שלא היתה לו ילדות".

"אל תגיד לי".

"אני מוכרח להגיד משהו. לפעמים אני מתפוצץ".

"אל תגיד לי".

"אין לך כוח לעמוד בפני מלים".

"אל תגיד לי".

"בסדר. בוא נלך הביתה".

"עוד קצת מהבקבוק הזה. הכל בגלל המלים שלך".

"אתה יכול לזרוק את הבקבוק הזה, הוא ריק".

"או מהבקבוק הזה".

"נפתח אותו בבית".

"אני אפתח בשיניים".

"זה לא הראשון שלך היום?"

"לקחתי קצת לפני ההרצאה שלי".

"כמה קצת?"

"מספיק כדי לקבל אומץ".

"בערך ככה קצת?"

"מה אני יכול לדעת עכשיו?"

"אתה סבור שהחמצתי משהו בחיי?"

"בערך".

"משהו שאתה מסוגל לדבר עליו?"

"מה אני יכול לדעת?"

"רק אתה יכול לדעת".

"אתה באמת שיכור או שאתה עושה צחוק ממני?"

"אני רוצה לקחת אותך הביתה".

"לי אין בית".

"הביתה".

"תזעיק מונית. כמו בתורכיה. תזעיק מונית ותקע אותי בפנים. הם מוליכים אותי

בדרך חד-סיטרית".

"לא צריך, זה פה קרוב".

"אבל יש עוד איזה חצי בקבוק בערך".

"זו סיבה טובה ללכת הביתה".

"אני לא מתחבא בפית".

"אני רוצה לקחת אותך הביתה, אלי".

"אל תדאג לי, אני לא מסכן".

"לא חשבתי שאתה מסכן. כואבות לי הרגליים".

"בגלל הנשים שלך".

"אלוהים".

כך הבאתי את דויטש לביתי. חלצתי את נעליו החומות והוא השתרע על הספה. הוא

הסכין לחיים האלה, ואני הלכתי למטבח והבאתי לו כוס מלאה חלב קר.

"עם קרום?" מילמל. "זה טוב".

"כמו בבית".

"לי מעולם לא היה בית ולא היו הורים. עזבתי את הבית בגיל שתיים-עשרה וברחתי

על-פני היבשת. המלחמה רדפה אותי לכל מקום."
 "זה בסדר, אלי".

"בכל כפר אמרתי לאיכרים המטונפים : נסו לאהוב אותי. זה אני. אחד מהם לקח את
 אני לתוך היער ואנס אותו על תלולית-עפר".
 "זה בסדר, אלי".

"למה אני חוזר ומספר לך סיפור מטונף כזה ?"
 "שתה מעט חלב".

"איכר מטומטם. באה המלחמה ודפקה אותו. אחר-כך כבר לא התקרבותי אל בתי
 האיכרים. בלילה הייתי מתגנב וסוחר תרנגולת מקרקרת או נקניק מתוך מרתף.
 המלחמה הגיעה לתוך הכפרים והגרמנים הפציצו את הכפר. הטילו ביצים של חמש-
 מאות קילו כדי למחות את החרפה הזאת. כל שלש דקות נפלה פצצה. התגנבתי לתוך
 המטבח וראיתי נערה מטומטמת כבת חמש-עשרה אוכלת נקניק שמן. הזקנים שלה
 ברחו לתוך המרתף ונעלו את הדלת. הם חשבו שתפול פצצה ותהרוג את הטינופת
 שלהם. אמרה לי : 'אתה אוכל חזיר, יהודון ?' אמרתי לה שאני אוכל הכל. 'אתה רוצה
 לשתות חלב של אמא ?' שאלה. 'חלב עם בשר ?' שאלתי אותה. היא חשפה את שדיה
 והגישה לי. הפצצות נשרו על הכפר כמו שלכת שלא בעונתה. הבית רעד והילדה
 המטומטמת הזדקפה ומרחה את שדיה בדבש. נפלנו על השולחן וכלי-הבית התפורו
 והתנפצו תחת. חזירים מבוהלים נאקו בדיירים, ובתוך הרפת טיילו תרנגולות מפוטמות
 וניקרו פירורי בשר. כמו בחוה של סבא לפני הרבה שנים. הכל היה יפה ונקי עד
 שבאו הפצצות. שכבתי עליה שעה ארוכה, מאושר כמו תינוק ברחם אמו".

"זה בסדר, אלי", אמרתי לו.

"תמיד אני מספר לך סיפורים מחרידים".

"מה עשו ההורים שלה ?"

"הם צעקו מלמטה למעלה להפסיק את מעשי-הזימה. ישבו בתוך המרתף ושמעו את
 גניחותיה. מיד הבינו שהיא שוכבת במטבח ותוקעת לעצמה. הם סברו שהיא עושה
 זאת עם תיש או חזיר. מי בר-דעת יטפס על שולחנות ויתקע לפת המטומטמת שלהם
 בזמן שהמלחמה משליכה פצצות של חמש-מאות קילו ?"

"אתה תישן עכשיו, אלי".

"אל תלך מפה", ביקש.

"אני אשב במרפסת ואקרא בספר".

"איש לא היה מאמין כמה אני נזקק לך".

"שטויות", אמרתי. "סתם שטויות מרובעות".

לפתע ראיתי את נאדין. אורות הצטלבו על-פני הסיד והיא עמדה בחדר-המדרגות
 ופישפשה בתוך תיבת-הדואר. בעלה עמד סמוך אליה ועיין בעתון-הבוקר הטרי. אנו
 חפזנו על פניהם והיא הביטה בנו בתמהון. אחר-כך שמעתיא אומרת לבעלה : "אלה
 הסטודנטים של גברת דנציג".

"אולי הם גונבים את עתון-הבוקר שלי ?" אמר לה.

כאב חד חלף בחזי ונאדין נעלמה על-פני הקיר הלבן. התבוננתי בדויטש השרוע על מיטתי ונטלתי משם את הבקבוק. מוגתי כוסית אחת וישבתי במרפסת הקטנה. התבוננתי באורות הקטנים הבאים ועולים מתוך הים. לאט-לאט ירדה האפלולית על-פני החר והפנסים התבהרו. נאדין הופיעה שוב ונעלמה עם הכאב החד שחלף כבוק בתוך הצלעות הנגועות. שנים נוקפות ואתה נתקף אותה רוח-תזוית כתמול-ששום. כמו לא חלפו חמש או שש שנים.

ראיתיה יורדת במדרגות ונעלי-הלכה שלה נוצצות באור הדל. עיניה קורנות היו והיא יפה ועליוזה. דויטש שכב על המיטה ונשימותיו החמות שרקו וסיננו טיפות קטנות של רוק. הוא התפתל על המזרן הקשה, ואיש כמוני ידע מה עבר עליו כל הימים. בעלה הסטודנט עצר אותי בחדר-המדרגות וביקש לשוחח.

"בבקשה", אמרתי לו.

"אתה יודע, אני חתום על עתון-בוקר".

"אתה קורא עברית?"

"אני שנתיים קורא עברית. גם בדרום-אמריקה קראתי עברית. הייתי בנוער החלוצי".

"של מפ"ם?"

"הרבה יותר שמאלה. אבא שלי סוחר גדול בארגנטינה. אבל רציתי לשאול אותך משהו אחר".

"בבקשה".

"אני קונה עתון-בוקר וזה עולה לי יותר ממאה לירות בשנה".

"אביך שולח לך כסף?"

"אנחנו נפרדנו בכעס גדול מאד ואני אמרתי לזקן שימכור את הבית שלו ואת החנויות ויילך לישראל. אבל הוא זקן. לקח לו אשה חדשה בת חמש-עשרה ועשה אותה מאמא. אמר לי שהוא כבר ימות שם. אני לא צריך את הכסף שלו. לפעמים אני קם בבוקר ורואה שאין עתון בתיבת-הדואר".

"אולי העתון לא נכנס לתוך התיבה?"

"פעם נכנס ופעם לא נכנס?"

"ביום-ששי יש להם מוסף שמן".

"גם ביום-שלישי העתון נעלם".

נאדין אשתו יצאה לרחוב וקרבה לעברנו. אמרתי לה שלום, והסטודנט הפנה אליה ראשו. היא ענתה שלום לבבי והאזינה לשיחה הידידותית. לא כמו נשים שנועצות מבטים קשים בחלונות-הראנה ומודדות שמלות בדמיון. היא התבוננה בי וחשתי איך היא נושמת את האויר הרטוב והקריר. עגילי פנינים קטנות הבריקו בתנוכי אזניה ושיוו לה מראה רענן וטוב. אהבתי לראותה עומדת ברחוב ומתבוננת בנו בעוד אנו משוחחים בידידות. שפתיה חייכו.

"גם אתך מאמריקה הדרומית?"

"לא", צחקה נאדין. היא חשפה שיניים מבריקות ונוספו לה כמה וכמה פנינים. לשונה צחקה אלי והתפתלה. "אני רוסייה", אמרה.

"סוף-העולם נפגש בסוף-העולם", אמרתי לה.
 "פגשתי את בעלי באולפן. הוא היה תלמיד חרוץ ועשה רושם על הבנות."
 "מה מלמדים באולפנים?"
 "עברית", אמרה וצחקה.
 "ובכן", חזר הסטודנט לענייניו, "פתאום אני מגלה שגונבים לי עתונים מתוך תיבת הדואר לפני שאני קורא אותם. דבר כזה מעולם לא התרחש באמריקה הדרומית."
 "איזה עתון זה היה?"
 "הארץ".
 "זה עתון טוב. הוא מתקיף את הממשלה", אמרתי לגאדין.
 "ברוסיה לא מתקיפים את הממשלה".
 "באמריקה הדרומית הרבה עתונים מתקיפים את הממשלה. הם שייכים לממשלה".
 "לכן יש מהפכות בדרומית", אמרתי.
 "בגלל המצב החברתי", סבר הסטודנט. "אינני יודע מי סוחר לי עתונים. חשבתי שאולי אתה והחבר שלך שגרים בדירה של גברת דנציג".
 "לא אנחנו. אנחנו קוראים עתונים רק בסוף-שבוע. אין לנו פנאי לכך. לומדים כל השבוע. איך אתה מתפנה לעתונים באמצע השבוע?"
 "באמת, קרלו, מדוע אתה חושב שהם לקחו את העתונים שלך?"
 "אתה מטיל חשד כבד", אמרתי לו. "ברוסיה כבר היו תולים אותי על עץ".
 "לא כל-כך מהר", צחקה גאדין. "קודם היו דורשים שתספר להם על השכנים".
 "אני מוכרח לקרוא עתונים לפני ארוחת-הבוקר. זה הרגל מהבית. אבא שלי היה קורא את הטור של המניות בכל בוקר ואני את החדשות".
 "תמיד אני מוזגת לו קפה והוא מכתים את מכנסיו".
 "היא מוזגת, אבל זה לא הקפה של ברזיל".
 "אני אוהב קפה", אמרתי להם.
 "ברוסיה שותים תחליפים. לכל דבר יש תחליף", אמרה גאדין.
 "מתי עזבת את רוסיה?"
 "מאוחר מדי", צחקה. "לפני שלש שנים. יש לי מבטא זר ואני מתביישת".
 "לא. באמת שלא".
 "ההורים שלי נשארו, וגם אחי הבכור".
 "הם עוד יבואו לכאן באחד הימים. גם אבי עזב את רוסיה לפני חמשים שנה".
 "אני שמעתי על העליה השניה. באולפן קראתי סיפורים על נהלל".
 "אבי העריץ את פליכאנוב. את שמעת עליו?"
 "אני רק שמעתי איפה מחלקים עצמות למרק. זה הכל. לי יש מוח קטן שמתעניין בחיים ולא בקומוניזם".
 "חברים של אבי חזרו לרוסיה כדי להמשיך את המהפכה. הם לא יכלו לעשות מהפכה רצינית בארץ-ישראל כי החלוצים הפריעו להם. אבי קנה אדמות של ערבים בעמק-הירדן ונעשה בעל-קרקות".

"אותם תלה סטאלין על עץ".

"אבא שלי עובד בבית-חרושת לתותחים. אחי הבכור למד הנדסה בפוליטכניון והלך לתחנת-כוח בסיביר. אני לא למדתי שום דבר ושלחו אותי לארץ-ישראל".

"בקשר לעתון שלי", אמר הסטודנט, "אולי אתה תראה את הפרחחים באים בבוקר ולוקחים את העתון".

"אולי אני אראה אותם בצהריים. אני מאחר תמיד. יוצא החוצה בצהריים. רק אלי הולך להרצאות בשעות הבוקר. הוא משכים לקום ויוצא לנשום אוויר רטוב. אתם מכירים את אלי? הוא ישן שלש או ארבע שעות בכל לילה והשאר מחשבות ארוכות ומפותלות. הוא פולגני", אמרתי לגאדין.

"אני שומעת אותו צוחק. תמיד הוא צוחק".

"הוא בחור עליז", אמרתי לה. "בגלל המלחמה".

"ראיתי איך הוא מנשק לגברת דנציג על היד".

"בגלל שכר-הדירה. גם היא פולגניה, והם מתחבקים כל היום".

"אמרתי לך, קרלו, שהם לא יקחו את העתון שלך".

"אני לא חשבתי שיקחו".

"אולי אפשר להזמין אֶתכם לספל-קפה בערב?" הציעה לי גאדין.

"ברצון", אמרתי לה. גם הסטודנט הניד ראשו וחייך.

"אולי תראה אותם בבוקר, או שהחבר שלך יראה אותם בבוקר באים ולוקחים את העתון שלי. צריך להרחיק אותם. אני מתיחס לענין הזה בחומרה רבה. תחילה אפרסם מודעה בחדרי-המדרגות הסמוכים ואחר-כך אני מתכוון להועיק את המשטרה. אתלונן במשטרה. זוהי פגיעה חמורה וגסה ברשות-הפרט".

"זה לא רציני כל-כך", אמרה גאדין.

"זה מעצבן", אמר בעלה הסטודנט.

הם נפרדו ממני לשלום והסטודנט תקע מפתח בחור המנעול. אחר-כך הם געלו את הדלת ושמעתי היטב את חריקת הבריה. ברוסיה נועלים דלתות על מנעול ובריה. שם אנשים געלמים בלילות.

סם בוליבאר הגיח את מגשו על השולחן שלנו והלך להביא כיסא מתקפל. אלי ביקשו להביא עוד סלסלה אחת של לחם.

"יש מספיק", אמרתי לאלי.

"אבל הוא אוכל הרבה לחם", צחק אלי. "הם עדיין לא התרגלו ללחם".

אחר-כך בא סם בוליבאר וישב סמוך אלינו. הוא חיבב את אלי דויטש. היה טופח על שכמו בכל עת. דויטש היה ממצמץ בעיניו ומרכיך ראשו. סם בוליבאר לא אהב צעירים ילידי-הארץ. הוא לא אהב ילידים כלשהם. תמיד העדיף זרים. דויטש היה בעיניו פליט. שמעתיו אומר לאלי:

"בכל מקום אתה פליט. אני מבחין בעיניך המשוטטות סביב".

"אני?" תמה דויטש. הוא העדיף דברים של מה-בכך, סחור-סחור.

"אתה, דויטש", אמר לו בוליבאר.
 "למה?" שאל דויטש. הוא לא אהב לשמוע אנשים מדברים בערכו.
 "אתה מחפש אהבה".

דויטש תקע בו מבט חריף ונסוג לאחור.
 עתה הביא סם עמו מגש מהביל. הוא ישב לאכול בחברתו. את המרק השאיר על
 המגש כמנה אחרונה. התחיל בלפתן וסיים במרק.
 "יש לי שאלה רצינית מאד", אמר לדויטש. "זו שאלת-המפתח לחיים. הכן את עצמך
 לקראתה. ועתה, אמור לי בתכלית הכנות..."
 "מה?"

"האם אתה מאמין בהנדסה?"
 פרצנו בצחוק. איך אפשר לאכול מתוך שלוות-נפש בחברת סם בוליבאר? תמיד הוא
 מפתיע ומחדש חידושים. גם סם צחק וחשף שיניים לבנות. אלא שלעולם אינך יודע
 מתי צוחק אדם כמו סם בוליבאר ומתי הוא מבקש על גפשו. סם הוא בחור פיקח ולכן
 שלחה אותו הממשלה ללמוד חקלאות בישראל.
 "בחור פיקח", אמרתי לו.

"כמו תמיד", צחק. "אתם היהודים רגישים עד מאד. אנחנו השחורים בעלי עור עבה".
 "בין יהודים אתה פורח כחבצלת", אמרתי לו.
 "אני אוהב יותר יהודי כמו דויטש. אתה יותר רחוק".
 "אולי", משכתי בכתפי, כי היתה זו התגרות נערית וחברית.

אולי אהבתי את סם כמו שאני אוהב את דויטש. מי יודע? פגשתי בו לראשונה
 במסיבה שהתנהלה על מי-מנוחות במעונות-הסטודנטים. וזה הסיפור:
 למסיבת-פורים שנערכה במעונות-הסטודנטים הופיע סם בוליבאר בחליפת-ערב
 מהודרת שרכש אצל מצקין בהנחה מטעם משרד-החוץ. הוא נהג באדיבות רבה ולחץ
 ידיים בחן רב וגמיש. כמו שד היה, זריז ועליו, ועיניו מבליחות ככתמי טוש כהים
 ומבריקים. שיניו היו לבנות ככתמי סיד על זפת חמה.
 "מדוע לא באת בתחפושת-פורים?" שאלו אותו.
 "אין לך תלבושת לאומית?" שאלו אותו.

"אצלנו אין תלבושת לאומית", אמר סם לנערות שהקיפוהו והאינו בחרדה לסיפוריו.
 "אם צדים אריה—מתלבשים בעור שלו. אם צדים נמר—מתלבשים בעור שלו. אם
 צדים ג'יראפה..."

משקם אלי דויטש ויצא להרצאה של אחר-הצהריים הניח סם את מגשו ופנה אלי.
 "אני רוצה לבקש ממך משהו רציני מאד", אמר לי.
 "בבקשה".

"בצהריים אני הולך לבדיקה רפואית. אני חושש שיזריקו לי זריקות שמכאיבות".
 "זה חודר לעור שלך?"
 "באמת אין לי עור של פיל וזה מדיאג אותי".
 "באמת?"

"אתה לא מאמין לי?"

"מדוע אינך לוקח את מיסטר דויטש?"
"הוא מפתח להיכנס לקליניקה של רופא".

"מה רע בדבר?"

"תבוא אתי?"

"בסדר, סם".

"לך לעזאזל. איזה דם זורם בכך שאתה רק מהרהר בדברים?"

אחר-כך שוב שאלתיו מדוע בחר בי. מדוע לא בחר בדויטש. הוא הרעיף חיוך דל ואמר: "אל תעציב אדם בשעת עצבותו".

אינני סבור שירדתי לסוף דעתו.

"אל תשכח שאני מסובב את העולם כבר עשר שנים כמו כוכב-לכת בזעיר-פנים. כבן לשבט-האיבו אני אדם גאה ומציאותי. אני מכיר את העולם ורגיש מאד לגאוותי. עד כדי כך אני רגיש לה שאין זר יכול לפגוע בה. היא אמנם שחורה מאד, גאוותי, אבל אינה פחותה בערכה משלכם—אתם היהודים".

"מעולם לא שמעתי שיש בנו גאנה", אמרתי לו.

"אולי אין בכם", אמר סם. "אבל הנוצרים הלבנים סבורים כי יש בכם. הם חוששים מפם, כאילו יש בכם כוחות טמירים ונסתרים. אם אנו חוטפים את גשותיהם, אתם חוטפים את נשמותיהם. הם לעולם לא יידעו מהי האמת".

"מהי האמת?"

"איני זקוק למיסטר דויטש. אני זקוק לך, אבל אני מסוגל לוותר".

צחקתי אליו והוא חשף שיניים.

"לא אצא להילחם בך", סם.

"בגלל מה שכתוב בתנ"ך?"

"וכתתו חרבותיהם לאתים?"

פגשתי את סם במרכז-הכרמל. לבוש היה אותה חליפה הדורה וחגיגית שרכש אצל מצקיץ בהנחה של משרד-החוץ. אינני יודע איזה משרד העניק לו הנחה. המשרד שלנו דל באמצעים והמשרד שלהם שנא את בני-איבו. סם בוליבאר חלם על מסע-נצחון באפריקה. סבור היה שחליפה מהודרת תעשה לו שירות טוב. הוא למד קלאות ואחיו למד רפואה בלונדון. הם חשבו להנהיג את בני-איבו לעצמאות מדינית. גדמה לי שידידים שלהם במעונות-הסטודנטים ערכו מזמן לזמן חיפוש בכליהם. אלה עניינים שחורים, ואפילו המשטרה סירבה לפתוח תיק.

סם נראה לי כמין תינוק שבלע סבון. עיניו היו אדומות וחיוכו יצא פגום ומעוקם. התבוננתי בו היטב כדי להבין את רחשי לבו.

"עכשיו אנו הולכים לרופא", אמר לי סם. "הוא מחכה בקליניקה שלו".

"לא חשבתי שפתחנת-האוטובוס".

"אהה".

"מדוע אינך צוחק?" שאלתיו.

סובבנו ברחובות ועשינו הקפה גדולה כדי להגיע למקום. דומה שהיה זה רחוב אד"ם
הכהן או אחד-העם. הבתים נעשו מטופחים מאד בסביבה זו. גינות-נוי ירוקות עטו
אותם. בקצה הרחוב שיחקו הילדים בגן הציבורי, וראיתי שם נדנדות עולות ויורדות.
"זה כאן", הצביע סם על אחד הבתים.

"אני רואה. אני כבר רואה", אמרתי לו. הצצתי בשלט שהיה תלוי על גדר. זה היה
רופא-נשים.

"אנחנו מחכים", אמר לי סם בוליבאר. שפתיו היו לבנות.

"אנחנו בהחלט מחכים", אמרתי לו.

"אתה לא רוצה לשאול שאלות?"

"לא".

"אתם תמיד אוהבים לשאול שאלות. אם שואלים אתכם אתם עונים בשאלות".

"אולי".

"לא ראיתי יהודי שאינו שואל שאלות".

"קדימה", אמרתי לו. "תן כמה מלים בוטות. הרי אתה שונא אותנו מתמיד?"

"לא", הצטחק. "אני אומלל. עוד-מעט תבוא הבחורה ואתם תיפנסו פנימה. אני מפחד
מהרופא. או ההורים שלה. הם יקרעו את בשרי מעלי".

"יצמח לך עור לבן".

"העור צומח בתוך הלב. הלב שלי מעדיף להיות שחור. לא מבחינים בכתמים על עור
שחור ולב שחור".

"כן".

"אני לא יכול לקחת את מיסטר דויטש, אתה מבין? הוא זקוק לתשומת-לב. לא אני".

"הוא נוגע אל לבך?"

"זה תופס גם שחורים. הוא יהודי אומלל. מזכיר לי את אחי בלונדון. אדם רגיש
ומחפש בלהט אהבה. כל הימים זקוק לחיבה קטנה. אמא של אחי השליכה אותו
לרחוב כי רגלו היתה פגומה. הכלבים שלה קיבלו יותר אהבה וחלבוניים ממנו. הם
אכלו בשר ואחי אכל קנבוס. הוא היה יושב בלילה ומספר סיפורי-מעשיות לכל
האחים והאחיות שלו כדי לזפות בפירוורי אהבה. תמיד היה חייב להצטיין. חייו היו
קשים ואני למדתי לקח. ראיתי בעל-מום בחייו. עכשיו הוא יהיה רופא ויחטט לבני
הכפר בתוך הקיבה".

"מתי צריך להיכנס אצל הרופא?" שאלתיו.

"בארבע. היא מוכרחה להגיע לפני ארבע. דיברתי אתה בטלפון".

"היא תבוא", אמרתי לו. "אין לה לאן ללכת. היא לא תרצה להחזיק משהו שחור
בבטן".

"גם אני סבור כך. אם יתגלה העסק הזה, יסלקו אותי מפה. משרד-החוץ יחזיר אותי
לכפר וימיט עלי קלון. אינני רוצה לחזור אל הכפר, האמן לי. אני רוצה לקחת את

כולם אל העיר. לא אועיל להם בכפר. אועיל להם אם אביא אותם אל העיר. כפר זו מלת-גנאי ארוהה".

"מצחיק לשמוע שאתה חושב על עצמך".

"זה הרבה יותר בריא. תאמין לי שאינני זקוק למעשי-קלון אלה. משרד-החוץ דואג לנו. הוא מביא לנו זונות מטופחות ובריאות, ואנו משתעשעים כהלכה. איש מאתנו אינו מחפש צרות. אבל הבחורה הזאת רצתה להריח כושי. אני לא שונא אותה ולא אוהב אותה".

"אצלכם זה קורה בגלל הריח?"

"לא", הצטחק סם. "לא בגלל הריח זה קורה. אבל היא לא עמדה בריח. אומרים שיש לנו ריח חריף ומשכר".

"לי לא היה עסק עם כושי".

"אבל שמעת שאומרים?"

"אומרים שזהו ריח מדורות".

"ריח הכפר", רטן סם.

ראיתי את הנערה קרבה ובאה מקצה הרחוב. היא התבוננה בילדים המתרוצצים אנה ואנה ברחבי הגן. נעצרה מול הנדנדות ושקעה במחשבות עגומות. סם בוליבאר ראה אותה וצעד לקראתה. הם שוחחו שעה ארוכה, והנערה התיפחה. אחר-כך אותת לי סם ללכת לשם ואני ראיתי את עיניה הנפחדות של הנערה. היא התבוננה בי וסומק עז הציף את פניה.

"הפצרתי בו שלא יבוא", אמרה לי.

"אבל הוא הביא לך כסף".

"ארבע-מאות לירות", אמר סם. "אני חושב שזה מכסה את ההוצאות".

"אפילו בשאר משהו ונסיעה במונית".

הוא התרחק במהירות ועד-מהרה הפך כתם שחור בקצה הרחוב. גותרנו עומדים ברחוב. נטלתי את ידה ואמרתי לה, כמו שאומרים לילדה רפה וחסרת-אונים בת ארבע, "בואי ונלך". כשהגענו אל הבית ונבלענו בתוך חדר-המדורגות החשוך הציף אותי זעם פתאומי.

"אינך יכולה לקחת גלולות או משהו?"

"לא חשבתי שזה יקרה", התיפחה.

"מה חשבת — שזה כמו כלב וחתולה?"

נאדין פתחה לרווחה את דלתו של הרופא. עכשיו נאדין שהייתי, כפי הנראה, מאוהב בה. היא עמדה מולי ונעצה בי עיניים קשות ומחויכות. קווים קשים נגלו מתחת לעיניה. היא נטלה את הנערה עמה ואמרה לה שלום לבבי. מה אעשה? כעבור שעה קלה יצא הרופא. שמעתי את נאדין נוטלת פרידה ומסתלקת לה מן הבית. גם המרדים עזב את הבית והנערה שלי ישבה במבואה ולגמה קפה שחור. "איך אתה מרגיש?" שאל אותי הרופא.

"אני?"

"תשתה קפה?"

"זה כלול במחיר?"

"אני מכיר בחורים כמוך", צחק. "אתה כמו הבן שלי. עכשיו הוא סרן בצבא ואינני מרבה לראותו. כשהוא בא לכאן לחטט במכשירים הוא מעצבן אותי. הוא תמיד אומר לי: 'ההפלות מרימות אותך, אבא?' אולי תשתה קפה?" שאל אותי הרופא. "בבקשה".

"בוא נשב במרפסת. אינני יודע איך גודע לו שאני עוסק בהפלות".

"אולי הפנו אותו לכאן?"

"אולי? אולי שלח לכאן חברה שלו? בוא נשב במרפסת כדי שהילדה לא תשמע ולא תראה. בת כמה היא?"

"עשרים".

"ילדונת מבוהלת. היא צריכה לנוח, הרבה מאד לנוח".

"זה בסדר, דוקטור".

"אל תקח ללב. דברים כאלה קורים בכל יום ובכל מקום".

"לא כאלה".

"פעם זה היה אסון לאומי ואבל משפחתי. היום זה לא כתם שחור. היום זה חלק מן החיים".

"תלוי איך מסתכלים בחיים".

"הכל תלוי בזווית-ההתבוננות. החיים הם דבר עצום שלעולם לא תוכל להקיפו. לי יש ראייה של רופא ולך ראייה של מהנדס".

"של סטודנט".

"אלו השקפות שונות במהותן על החיים".

"מדוע?"

"כי הנדסה זה מדע מדויק ואמיתי. רפואה זו ספקולציה מתמדת".

"גם הנדסה".

"אתה לא מאמין בהנדסה? הנדסה היא מדע מדויק בתכלית. רפואה ענין להשערות ונסיונות אמפיריים בלתי-פוסקים שאינם מלמדים כלום. רק נותנים סטטיסטיקה". "הדם זורם בצינורות כמו ביוב וכמו מים. אין הבדל. יש חיפוך בדפנות ונוצרות מערבולות. יש להרכיב אבירים שונים כדי לאפשר תנועה שוטפת וללא מעצורים".

"אתה מדבר כמו רופא", צחק הרופא.

"כמו סטודנט להנדסה".

"זה בדיוק. יש לנו שפה משותפת", הסכים הרופא.

"מעולם לא שמעתי רופא שיתבטא כך. אתה באמת רופא?"

"הוזה! עוד בווינה בשנת שלושים-ושש הייתי רופא. כל החרגולים באו אצלי בווינה להתרפא. משכתי להם באוזן, משכתי בזקן ועשיתי חוקן. נתתי דיאגנוזה כמו שצריך. אומר לך בכנות, לפי שאנו מדברים מלב אל לב, אין רפואה ואין הנדסה בעולם. אולי

יש הנדסה, אבל לא רפואה. כל החיים צפופים, משוגעים, תוססים ובלתי-מטויחים, והם מצטמצמים בנקודה אחת ויחידה: השקפת-עולם של האדם. השקפת-החיים שלי אומרת לי, לך והתבונן כאוות-נפשך ואחר-כך נסה, או השתדל, לצחוק. אני קובע דיאגנוזות בשבריר של שניה ומאפשר לאנשים לצחוק. הדיאגנוזה שלי אומרת: אם אדם בא אליך, הוא זקוק לעזרה. הגש לו עזרה. תרופות, בתי-חולים, קרני רנטגן, קרדיוגרמה אלו מלים בודדות בשפה שקוראים לה הרפואה. אבל מה אומרים בשפה הזאת לאדם? זו שאלה".

"קפה טוב", אמרתי לרופא.

"אתה רואה, אני מכין אותך בעצמי. שאלה של מיליגרמים ספורים. קצת יותר מדי לא טוב, וקצת פחות מדי לא טעים".

"הקפה טוב וטעים", אמרתי לרופא. לפתע לקחתי חלק בשיחה. התבוננתי בפניו של הרופא וזכרתי את פרצופו האילם של פרופיסור בוגין באולם-צ'רצ'יל. שם ראיתי אדם זקן ותשוש יורד לאטו מן האוטובוס בתחנה הסופית ונועץ מבטים בנערים החופזים על פניו. הוא סופג את ריחם ואת מראיהם המלבב ומתבשם לאטו בשמש החמה. אחר-כך ניגש אליו איש צעיר ואומר לו: זו דלת אוטומטית.

הרופא הזקן הניע אותי להיבדק אצלו בדיקה שיגרתית. הושטתי את ידי והוא בדק את לחץ-הדם. אחר בדק את תקינות הנשימה ושאל מה מציק לי. לא ידעתי מה לומר.

"הנה, למשל, סיפור על הרפואה", אמר לי הרופא.

"אני מקשיב", אמרתי.

"קראו לי לאחד הבתים כדי לטפל בנערה אומללה שבלעה כשלושים-וחמש גלולות. היא התאבדה. מה-פתאום למות בגיל כזה? זה אסון גדול. לבזבז חיים שלמים ללא-דופי וצעירים ברגע אחד של טיפשות ואטימות? בדרך-כלל אני מזמין מיד אמבולנס ומלווה את הנפגע לבית-החולים. אבל ההורים הפצירו בי שלא אמיט עליהם שואה גדולה מזו שנפלה עליהם. הם בכו והתחננו. בדקתי את הילדה וראיתי שהכל יהיה בסדר. שטפנו לה את הקיבה לפני שיצליחו הסמים להיספג בדם. אמרתי שלום וביקשתי להשגיח יפה על הילדה. שתישן כמה שהיא רוצה. כעבור שבוע באו אצלי ההורים ואמרו שהילדה לא רוצה לחיות. היא רוצה למות עוד פעם".

"עוד פעם אחת-ויחידה?"

"עוד פעם ועוד פעם, עד שתצליח".

"שתמות", אמרתי להורים. האם התעלפה ונתתי לה תרופה לכבד. אמרתי להם לשלוח אלי את הילדה ואני אשוחח אתה על המות. הילדה באה ושאלה אותי כיצד מתים באמת. חשבה שאני עומד לבזוף בה כמו ההורים שלה. סגרתי את הדלת על מנעול ובריה ואמרתי לה: יאת לא יוצאת מכאן עד שאת מתה. אחר-כך תלכי לאן שאת רוצה. היא מיד החוירה. אמרתי לה שאני רופא טוב, רופא אנושי. אינני יכול לראות את ייסורי החיים שלה. אני יכול לתת לה סם-מוות שיביא עליה קץ מהר בבת-אחת בלי קונציים. לוקחים טיפה אחת לפה, אמרתי לה, ומתים במקום. הכל אבוד. אי-אפשר להתחרט ואי-אפשר להציל. אחר-כך הנערה שעמדה עד כה ישבה

על כיסא והקשיבה לי בפה פעור. תיארתי לפניה איך בא המוות ומתקרב אל הגוף. בתחילה הוא תופש בשיניים. כל השיניים מוריקות כמו דשא ונושרות רקובות מתוך הפה. אחר־כך העיניים מתחילות להישפך כמו ריר על הפנים. אולי שוחחנו שלש דקות על המוות והיא פלטה צעקה וברחה ממני כמו רוח. להורים שלה אמרה שאני מלאך־המוות בכבודי־ובעצמי. מכיון שפגשה בי כבר אינה רוצה למות. אתה רואה, מהנדסי, זו רפואה".

צחקנו מעט, הרופא ואני. אחר־כך הלך לבדוק את הנערה והביא עמו קנקן־קפה. מזג לי ושאל מה מציק לי.

"שום דבר", אמרתי לו.

"איך דבר כזה בעולם", אמר. "בוא ונדבר עליך".

"הקיבה לא בסדר".

"מה יש?"

"רגישה מאד".

"ממתי?"

"מאז ומתמיד".

"זה הכל?"

"מה עוד?"

"אולי דכאונות קטנים?"

"מדוע?"

"בגלל הקיבה".

"לא הייתי אומר".

"מה היית אומר?"

"מחשבות".

"איזה מחשבות?"

"תהיות".

"איזה תהיות?"

"תהיות אבסטרקטיות".

"למשל?"

"אולי נסיון מתמיד להגדיר את מצבו של האדם".

"בסדר, אני מבין. לא עושים זאת באמצעות רפואה או הנדסה. מוזיקה עוזרת יותר.

יש לי עוד סיפור מצחיק בשבילך. אני רואה שאתה אוהב סיפורים עליונים".

"רק עליונים".

"ובכן, לפני כשבוע הועיקו אותי לבית־חרושת אחד כדי להציל פועל שהתאבד. הוא

חתך את הוורידים ואיש לא העז להתקרב אליו כי הוא החזיק סכין ואיים. הוא ישב

על כיסא והחזיק ביד הימנית תער, או סכין, חד ומבריק. כשבאתי לשם אמרתי

לאנשים לצאת ולנעול את הדלת. גשארנו שנים בחדר והוא הזהיר אותי בהתלהבות

רבה: 'אל תתקרב, דוקטור, חבל על החיים שלך'".

"מי בכלל רוצה להתקרב ולהתלכלך בדם שלך? זה דם שחור ומלא שמן-מכונות. מדוע לא התרחצת לפני כן?"

"מה פתאום?"

"כי קשה לרחוץ את הגוויה אחר-כך. אני רואה שהעסק הולך להיגמר עוד-מעט".

"אל תנסה לקחת ממני את הסכין, דוקטור".

"אדם שמקפיד לכנות אותך דוקטור אינו הולך למות. עשיתי תנועה כאילו אני עומד לפרוש ואחר-כך פניתי אליו ואמרתי לו: 'לקחת את הסכין? מה-פתאום? הנה, עוד מעט הסכין יפול ארצה. לא יהיה לך כוח לאחוז בו'. כך שוחחנו שעה ארוכה ולפתע הוא פרץ בצחוק. משצחק היטב, השליך את הסכין ואני חבשתי את היד. לא היה זה חתך עמוק עד כדי למות. אחר-כך נסענו לבית-החולים. הוא רצה שאתלווה אליו כל הדרך לבית-החולים, אבל למי יש כוח לצחוק כל היום מהחיים?"

"אלה החיים", אמרתי לרופא. "מצחיקים".

"אל תספר לי", אמר הרופא, "אני עלול להיבהל".

ביום-ששי בערב יצאו הסטודנט ואשתו אל המרפסת ללגום תה ביחד. הם נשמו אוויר צח, והסטודנט החל לבצע תרגילי-התעמלות מסובכים ומפותלים. בשעה שנתלה על מעקה המרפסת ראה אותי יושב במרפסתי וקורא בספר. הוא הזדקף והסמיק. גופו היה חטוב ומכוסה נמשים חומים קטנים שעתה הבריקו מזיעה. תמה היה אם ראיתו בשעה שרכן אל אשתו ולפתה להרף-עין. היא חמקה מפניו, ואני ראיתי אותם מתנשפים לרגע ושותקים.

"מה שלומך?" פנה אלי.

"בסדר גמור", אמרתי. "מה שלומך אתה?"

"טוב מאד", אמר. "אתה אינך נוסע הביתה לשבת?"

"אני צריך להכין תרגילים".

"וחברך אלי דויטש?"

"הוא נסע לשבת".

"להיכן נסע? נקבות?"

"אולי משהו כזה", צחקתי אליו וגם הוא צחק.

"הוא לוקח את החיים בקלות".

"למה לא?" שאלתי.

"מי זה שם, קרלו?" שאלה האשה.

"השכנים, נאדין", אמר הסטודנט. עכשיו שמעתי מבטא את שמה וסומק קל הציף את פני. התבוננתי בהר ובדשאים כדי שלא יביט בי. סטודנט זה לומד ולומד, כתלמיד-יישיבות בזמנם. משננים ומשננים עד שפורחת הנשמה. עיני אינן עומדות בפני מבטיו החדים, המהוררים והמקמצים בתנועות של אור.

"תזמין אותם לתה", אמרה.

"תבוא לשתות תה?" הוא שאל.

"ברצון", אמרתי.

כעבור רבע שעה נכנסתי אצלם. תחילה החלפתי בגדים ואחר-כך התזתי מעט בושם על קצה חטמי. כשבאתי, ראיתי את נאדין עומדת במטבח וחולטת תה. שמלתה היתה קצרה להחריד וחשדתי בה שלא היתה זו שמלה כלל ועיקר. עטפה חלציה בסינר רקום. מלאכת-מחשבת היתה זו. רגליה היו שזופות וחטובות, ארוכות היו ועדינות כמו מוצג בתערוכה של פרחים. נדמה לי שהיתה ספוגה ריחות רפים ומשפרים. היא קימטה שפתיה וצחקה אלי מזווית עינה. גבותיה היו מטופחות ודקות כמו קו של טוש שנמתח במחוגה זעירה ומדויקת. מחוג-אפס. מתחת לקו-הגבות משכה לה נאדין ריסים שחורים ומקווקווים ועיניה הודגשו בשחור זה. עיניה היו חומות ובתוכם רצו אנה ואנה אישונים ככתמים של שמש אחר-הצהריים. נקודות מבריקות שטו בתוך אישוגיה ומתחו קווים חיים בתוך אוסקילוסקופ חי ותוסס שכוחה. הלכתי למרפסת ישבתי בסמוך לסטודנט. באה נאדין והושיטה לעברי פרוסת עוגה בתוך צלחת של פלאסטיק.

"אל תתרגש", אמרה לי, "זה קנוי בחנות-מעדנים".

"צריך טעם כדי לבחור בעוגה".

"קרלו בחר בעוגה. נכון, קרלו?"

"כן, זו היתה העוגה האחרונה בחנות. באתי מאוחר וכבר עמדו לסגור. ביקשתי עוגה וזה מה שהיה".

"בכל-אופן, קרלו בחר בה בעצמו", אמרה.

"את צריכה לעשות עוגות כמו שעשית לפני החתונה".

"זה היה הרגל מהימים ההם", צחקה. "עשיתי לו עוגה כמו שלמדתי בבית, בלי סוכר, בלי ביצים ובלי קמח תופת. הוא ליקק את שפתיו".

"זה היה טוב", נאנח קרלו.

"כל מה שהם מוכרים העולם מוכן לקנות", משכה נאדין בכתפיה. "פה בקונדיטוריות עוגות של זבל הן מעדנים שלא-מן-העולם הזה בשביל רוסיה".

"בכל-אופן, אפית עוגות טובות בימים ההם".

"הכל היה טרי בימים ההם", אמרה וקרצה לי בעיניה.

"עכשיו אין לה פנאי", אמר לי קרלו. "היא עובדת".

"במה היא עובדת?" שאלתיו.

"היא אחות", אמר.

אחר-כך הביאה נאדין ספלי תה ולגמנו בשתיקה. נאדין הביאה כלי-סריגה והחלה לגפנף בצינורות.

בעלה נטל את העתון והחל לדפדף בעמודיו הקמוטים. אני לגמתי לאט-לאט תה חם ומתוק כדי שלא אצטרך במהרה לעוד ספל תה.

"זה מה שאינני אוהב בעתונות", הטיח בי הסטודנט. "לכל מאמר יש המשך באחד העמודים. מתהילים לעלעל ושוכחים במה הדברים אמורים".

"ביום-ששי הוא מסמן את המאמרים החשובים", אמרה נאדין ופרצה בצחוק.

"מי שטורח בערב-שבת", אמר בעלה.
 "טורח גם בשבת", הוסיפה. "הבט בו, כמו מנהל-חשבונות מדופלם".
 "כתוב שחבלנים דפקו בית בצפון".
 "לא".

"ראה מה כתוב", הושיט לי את עתוניו.
 "קראתי בצהרים", אמרתי לו, "וגם שמעתי בראדיו".
 "תמיד מודיעים בראדיו", אמרה, "כדי שלא יוכלו להתחמק".
 "מי?" שאל הסטודנט.

"האנשים. הם חייבים לדעת".
 בצאתי לחצתי את ידו של הסטודנט והוא המשיך בעתוניו. אחר-כך לחצתי את ידה החמה של נאדין. אצבעותיה שלה היו ארוכות ודקות והיא חייכה. גדמה לי שהיו אלה אצבעות מחוסרות כל יראת-כבוד. אצבעות חשופות ודוקרות היו לה. היא הוליכה אותי אל הדלת וחיוכה היה סתום. מה רציתי לומר לה? גדמה שצחקה לי.
 "יש לך נשמה טובה", אמרה וצחקה.
 "מדוע?"

"מפני שאחרים נשענים עליך".
 "מפני שאני אטום", הטחתי כנגדה.
 "מה שלום הנערה?" היא שאלה.
 "אינני יודע", אמרתי. עתה ידעתי שהיא צוחקת בסתר לבה.
 כשיצאתי משם, והם הגיפו את הדלתות, שמעתי איך נקש המפתח בחורו. היא נשענה על הדלת ושרטה בה קלות. כמו חתולה נקשה על הדלת ואצבעותיה החליקו על הלכה. עמדתי בחדר-המדרגות החשוך ושמעתי איך הוא בא אליה. כנראה זנח את עתוניו. אחר-כך התגנפו על הדלת ושמעתייה אומרת לו, "מה אתה עושה, קרלו?"
 שמעתי חבטות רפויות וקולות גיחוך.

בשמש, ברחוב, הייתי תוקפני למדי. ראיתי את נאדין בבית-המרקחת ונכנסתי פנימה. תחילה עליתי על המשקל ותקעתי מטבע בחריץ. שבעים-וחמישה קילו. אחר-כך שלפתי מתוך ארנקי את המירשם שרשם לי הדוקטור. הרוקחת גטלה ממני את המירשם. נאדין הושיטה לעברי אצבעות ארוכות ואני לחצתי את ידה הרפויה. ידה הייתה חמה והיא אמרה לי כי ידי שלי קפואות.
 "לשם מה באת לבית-המרקחת, בחור בריא וכשר?"
 "כדי לקנות תרופות".

"יש סיבוכים במצב?" שאלה.
 "הפעם מדובר ביי", אמרתי לה.
 "אתה בטוח שהרופא לא טעה?" התבוננה בי הרוקחת.
 "אינני בטוח. זה רופא משוגע".
 "הביטי מה רשם הרופא שלך", אמרה הרוקחת לנאדין.

"מה רשם?" שאלה נאדין והצטחקה אלי.
 "הוא רשם פרימוניל 10", אמרה הרוקחת. "מה הוא רוצה מהבחור?"
 "זה לא טוב?" שאלתי.
 "הבט בזה", אמרה לי והושיטה חפיסה קטנה.
 "אלו גלולות למניעת הרטבה בלילה", אמרה נאדין וצחקה.
 "את צוחקת?" אמרתי לה.
 "אני בוכה", אמרה.
 "האם זה רופא משונה, או אולי אני משונה?" שאלתי.
 "זה רופא שמבין במחלות", אמרה הרוקחת.
 "יצאתי עם נאדין אל השמש ושאלתי לאין היא הולכת.
 "רוצה להצטרף?" היא שאלה.
 "רוצה".
 "בבקשה. אני הולכת הביתה".
 "הפלתם היום הכל?" שאלתי.
 "אני מסמיקה מזה", אמרה וצחקה אלי.
 "האם את אשה חסרת-מגן?"
 "האם את אשה", חזרה על דברי. "חסרת-מגן".
 "את אשה", אמרתי.
 "מה אומר הרופא?" צחקה.
 "הוא מאשר".
 "מה אתה חושב שבאתי לקנות בבית-המרקחת?" שאלה.
 "אנחנו הולכים במעגל", אמרתי לה.
 "באמת?"
 "את יודעת".
 "באמת חשבתי כך. אבל הרי אני יכולה לעשות הכל על חשבון הבית".
 "את אינך רוצה ילדים?"
 "אין לי ילדים", היא אמרה.
 "אינך רוצה ללדת?"
 "איזו שאלה איומה".
 "סליחה".
 "אל תהיה טיפש. הרי אני מאושרת. מה חסר לי בעולם?"
 "את אשה".
 "תגידי עוד פעם".
 "אני מפתיע אותך?"
 "בתעודה רשום נקבה".
 "את אשה".
 "אני מפתיעה את עצמי. מעולם לא שמעתי חוק כל-כך בשמש".

"מה?"

"שאני אשה".

"האם אין אנו יכולים לצאת אל חוף הים, נאדין?"

"אתה הרפתקן, ידידי?"

"אני לא חושב", אמרתי לה.

"אני אשה נשואה. אתה חושב שאתה מוצא חן בעיני?"

"אני לא חושב".

"אני אשה נשואה".

"מה זה מפריע לים?"

"זה באמת לא מפריע".

"אינך יכולה ללכת לים?"

"אני הולכת לים. אינני יודעת אם אֵלך אתך לים".

"זו שאלה כל-כך קשה?"

"התשובה תהיה קשה", צחקה.

כעבור שבוע נסענו אל הים והתחפרנו בחופים השוממים. תחילה פרשתי שמיכה על החול ואחר-כך אמרתי לנאדין להתקרב אלי. שאלתיה איזה בגדים יש לה, והיא אמרה שני חלקים.

"והצבע?"

"שחור".

"בואי ונראה".

"בבקשה", אמרה נאדין.

היא הסירה את בגדיה העליונים ועמדה מולי בשמש. השמש סינוורה את עיני וראיתי כתמים שחורים גדולים ואחר-כך שני כתמים חומים שהיו עיניה הטובות.

"איך המראה בעיניך?"

גופה היה חטוב כמו גלקח מירחוני-עירום משופחים באמריקה הצפונית.

"את יפה", אמרתי לה. "בואי ושבי לצדי".

היא צחקה וקרעה. גופה נמתח ושרירי זרועותיה רטטו. עורה היה חלק וגופה מקומר. ראיתי את עיניה מבריקות וחדות.

"אינך הרפתקן?" שאלה אותי.

"לא", אמרתי לה, "אני בחור טוב מבית טוב".

"ולשם מה הבאת אותי לים?"

"להישוף".

שכבנו על השמיכה הצבאית ושתקנו. נאדין הרכיבה משקפי-שמש על קצה אפה. היא חשבה מחשבות ארוכות והיתה נוקשה, כפי הנראה. אני חשבתי מחשבות מטורפות. בדמיוני גהרתי עליה והיא עטפה את צווארי. הייתי זקוק לרוך. ראיתי איך אנו נצמדים לנשיקה ארוכה-ארוכה ומלאה. אותה נשיקה פותרת את כל הבעיות שעומדות בעולם וגוסכת שלֵוה על הים והחיים.

"טוב לך פה?"
 "לא רע", אמרה.
 "מה יגיד בעלך כשנחזור?"
 "הוא לא ישאל שאלות".
 "מדוע לא ישאל?"
 "כי אינו יודע מה התשובות".
 "הוא יכעס".
 "תמיד מכעיסים אותי".
 "תמיד את הולכת לים לבדך?"
 "לא. רק בקיץ. מצטרפים אלי פרפריי-נוי".
 "האם אני מטריד אותך?"
 "אינך מסתיר את השמש, אפשר לומר", צחקה.
 "רק כשהיא זורחת", אמרתי.
 "למה אתה מרבה לשאול שאלות?"
 "כי אינני הרפתקן".
 "מה אתה?"
 "חשבתי שאוכל להרבות מלים. עכשיו אינני יודע מה לומר".
 "נסה להשתנות בשמש. זה הים".
 "אני לא חשבתי עד הסוף. לים יש המשך".
 "עד היכן חשבת?"
 "חשבתי שאני זקוק לזה. לזה אין סוף".
 "מה פתאום?"
 "אני רוצה בכך".
 "אתה אוהב אותי או מה?"
 "אני אוהב אותך, נאדין".
 "קשה לך לומר זאת".
 "אל תצחקי".
 "אלו מטבעות שחוקות".
 "אולי".
 "אני מכירה את הכסף הזה".
 "אולי".
 "אינך געלב?"
 "אולי אני קצת".
 "לא, באמת".
 "אני רוצה בכך".
 "אינך יודע מדוע?"
 "נכון".

"נכון".

"אני רוצה לאהוב אותך".

"מה אתה רוצה ממני?"

"לאהוב אותך".

"ממני?"

"אני רוצה בך".

"כיצד לאהוב?" שאלה נאדין והצטחקה. אני שתקתי. הגה אנו רובצים בחול החם ואני שותק בכבדות.

"לאהוב".

"הרי באת לומר דברים ברורים. אין אנו ילדים. אתה אינך ילד ואני כבר אשה".

"את אשה. נאדין".

"רצונך לאהוב אותי".

"אני אוהב אותך".

"אתה מתקשה מרגע לרגע. הדברים נהירים לך. אינך מבולבל?"

"לא".

"תמיד מציעים לי הצעות נדיבות", אמרה נאדין. "אינני יכולה לחמוק מן ההצעות הנדיבות".

"הצעות מגונות?"

"חס-יחלילה", אמרה. "הרי אלו מחמאות לאשה. תמיד לדעת שרוצים בה".

"אני רוצה בך", הרהבתי עוז.

"אינך מדבר על עצמך, אתה מדבר עלי".

"כן".

"איך אתה רוצה בי? לכמה זמן? שנה, שנתיים, חמש שנים?"

"נאדין".

"מה יהיה בעוד חמש שנים?"

"נאדין".

"אבל מדוע אני טסה כל-כך רחוק. מה יהיה בעוד שבועיים? גם אז תרצה לאהוב אותי?"

"כיצד תרצה לאהוב אותי?"

"מדוע את נוקשה, נאדין? את נלחמת מלחמות?"

"כן", אמרה. "אינני סובלת שטויות".

אחר-כך החלה לשרבט צורות מוזרות בחול ואני נעצתי מבטים קשים בגלי הים ההולכים ובאים אל החוף. סרטנים זריזים רצו לפני הגלים ונבלעו בתוך חורים. רפבת-נוסעים חלפה מאחור ובהרים הרחוקים שטו ענני-כבשה לבנים. רק נאדין נעצה מבטיה בחול ולא ראתה את העולם.

"מה יהיה לאחר שתלך הביתה?" שאלה. "מה יהיה? אשאָר לבד עם זכרונות עגומים וטעמים נוגים. אֶלך אל בעלי הטוב ואומר לו: יש כמה טעמים חדשים בחיים האלה. הוא לא ישאל שאלות. הוא חושש מפני התשובות. מה אעשה בשעות הארוכות כשלא

“איה עם עצמי ?”

“אני רוצה בך”, נאדין.

“האם אמרתי שאינך רוצה ?” צחקה. “אני מנסה ללמד לך לקח, אינך רואה ? איני יכולה להתמסר בשווה-פרוטה. אתה רוצה אותי — בוא וקח”.

“בוא וקח ?”

“כן. כמו שם, טוטאלית. כמו שהמדינה לוקחת את נשמתך ואת גופך ואתה נעשה מאושר. אתה יודע כמה רוסים הם מאושרים ? מעטים מאד. אבל אותם מעטים מאושרים מאד. הם חיים בתוך חלום מתוק ואינם יכולים להתנער. חייהם נעשו אורגיה ממושכת. הם דולים מתוך עצמם עוד ועוד כוחות ואינם חוששים לשמן את גלגלי המהפכה. המהפכה היא עצמם-ובשרם. אני ראיתי את אשרם הרב וברחתי מפניהם, כי חיי היו אפס וכלימה. האם אתה מסוגל לקחת ?”

“חשבתי על חיים טובים יחדיו”.

“באמונה”, צחקה. “נפגשים מאחרי עצים ועושים אהבה בחדרים שכורים. אחר-כך אתה מתהפך ונרדם ואני פותרת תשבצים עד לשעת הקימה”.

“ידעתי שאת אשה, נאדין. אשה משועממת”.

“מה אתה רוצה לעשות בנדון ?”

“אינני הרפתקן, נאדין. אני אוהב אותך”.

“תמיד רציתי לשמוע מלים כאלו. אני אוהב אותך. חשבתי שהמלים תחוללנה בי מהפכה שלמה. אבל זה מרגיז לשמוע. חוסר-אונים גורא כזה יש במלים. אחר-כך אני משפילה את הגברים שלי ובוכה לתוך קרבי”.

“אני אוהב אותך, נאדין”.

“היום אני בת עשרים-ושמונה. מה אתה מציע לי ? חיים בחדרים שכורים. אני זקוקה לחיים. מה אני אומרת”.

“מה את אומרת לי ?”

“נסה ללמוד נערה פתיה. יש לך ראש גדול של מהנדס ואינך זקוק לתוספת כובד-ראש”.

“את אשה, נאדין”.

“אני אוהבת את העקשנות שלך”.

“באמת”.

“אתה ילד יפה”, החליקה על פני. “אני מאמינה לך”. אחר-כך שקעו אצבעותיה בחול. אספתי צדפות על-פני החול והבאתי אליה. רצתי על-פני החוף והתעמלתי בשמש. היא שכבה על השמיכה הצבאית וראשה מכוונס בין כתפיה. אחר קמה ממקומה והלכה אל המים. לאט-לאט שקעה במים הקרירים, שקעה כמו ספינת-תותחים חמושה ומכובדת. ראיתה מגיפה וזרועות סביב ומתיוזה מים. אחר-כך יצאה מתוך האמבט וניפנפה לי בידה. קרבתי אליה והיא אמרה לי, “המים קרים מאד”.

“רק כשיוצאים מתוכם”.

“גשלתתי מתוכם”.

“רוצי על החול”.

"בוא גרוץ, ילד".

רצנו בחול ואני הושטתי לה יד ומשכתי בעקבותי. אחר-כך עמדנו ונשפנו פנים אל פנים. נאדין צחקה על תמימותי. פניה התעוותו וטיפות מלח קרעו את הסורגים השחורים בעיניה.

"יש לך עיניים עמוקות", אמרה לי. "רק עכשיו אני באמת רואה".

"כן".

"הכאתי לך".

"כן".

"ילד יפה".

היא הושיטה ידה להרחיק את שערי ולפתע ראיתיה כמו שרואים סלמנדרה מתחת למיקרוסקופ. ראיתי אשה אובדת-עצות ונערה תוססת, מקרינה חיים. "את נופלת עלי", לחשתי לה.

באו הגלים מאחור והתיזו רסיסים מכאיבים על גופי, והיא נפלה עלי. אחזה בי ואצבעותיה החשופות נתקעו בבשרי ונעצו בי שיניים רעבות. היא הקיזה את דמי. "יש לך עיניים עמוקות כמו הים ואני לא ראיתי".

היא רעדה בחוף השומם, והשמש העלתה אדים בבריכות-הדגים הסמוכות. מצאתי את שפתיה הלחות ודבקתי בה להרף-עין. עמדנו שם כמו מטפסי הרים הנשמטים מצלע-הר אל תהום-רבה. סרטנים קלי-תנועה שוטטו סביב, הלכו ובאו כמו גליי-ים קטנים.

"יש בך משהו שהמית בי משהו", אמרה לפתע. "כל חיי עברו לפני. ראיתי את אבא ואמא. ראיתי מרחבים עצומים של זמן". דמעות היו בעיניה והיא אמרה לי, "אתה אטום כל-כך".

"אני חסר-אונים".

"אתה מעמיד פנים, וזה הכל, אתה חזק כמו פלדה קשה. אני יודעת".

"אני אוהב אותך, נאדין".

"כן".

חזרנו אל השמיכה הצבאית והיא נטלה את בגדיה. אחר-כך הפניתי לה עורף והיא לבשה בגדים יבשים. שוב נבלע גופה בתוך שמלה קטנה ורעננה. הרוח הקלה הניפה את הצבעים העליונים אנה ואנה כדגלי יום-חג.

באחד הימים אמרתי לנאדין:

"הרי אני חסר-כשרונות לגמרי. בגיל שבע הניסה אותי המורה לזמרה מן המקהלה. המקהלה היתה מתכנסת בכל יום שני ורביעי בשעה שש בבוקר באולם-ההתעמלות ומתאמנת בשירה. אותי העמידה המורה לזמרה מאחור, מעבר לארגו-הקפיצה וליד החלון, וכמעט שלא ראתה את פני וגופי. אבל כפעם-בפעם היתה מפסיקה בתנועת-יד חדה את השירה הקולחת ומטיחה לעברי הערות גסות: 'היכן אתה שם, מתחבא מאחור?' אבל שומעים אותך צורח 'עמק' בזמן שכולם כבר שרים 'עבודה'. מה אתה

מתעכב מאחור? אינך חולמני כל-כך כשרצים לארוחת-צהריים. נסה לשיר מהר יותר ושקט הרבה יותר. לבסוף היא שיחררה אותי מן המקהלה והילדים צחקו לי. אני זוכר שעזבתי את האולם לאט-לאט כדי שלא תיחשב לי יציאתי למנוסה. הילדים גיחכו בקולי-קולות, כמו מקהלה יוונית מאחור. כפי הנראה נעצו בי מבטים מבזים כי הוכח בעליל שאינני יודע איך שרים שיר ואין בי כשרונות. ואני לא אמרתי להם, 'בוא יבוא יום ואהיה שר כמו קארוזו הגדול בשעתו'. לא אמרתי שאתנכם. יצאתי לאט-לאט מתוך האולם וחשבתי בלבי כמה סודות הם יודעים וכמה סודות ילד טיפש כמוני אינו יודע ולא יידע לעולם. כשהיינו שרים שירי קבלת-שבת ביום-ששי, הייתי פוצה פה ומבליע את המלים. תמיד הירהרתי באותה חרפה".

טיפש ארור", צחקה נאדין. אינך יודע מה יש בך. יש לך איכות נדירה, אני אומרת לך. אתה צריך רק לזקוף את קומתך וללכת קדימה".

אותו יום נסתיימו הלימודים בשעה ארבע אחר-הצהריים ואני מיהרתי לפגוש את נאדין בבית-התרבות. היה עלי ליטול את הכינור שלה ביד אחת ואת אצבעותיה הרכות בידי השנייה. אחר-כך להניח לכינור באחת הפינות החבויות ולקרב את אצבעותיה אלי. אבל המרצה עיכב בנו. היה עליו לשוחח על אזורי-תברואה שונים שמשמשים בהם בארצות מתקונות. תחילה הרצה על אותם אבורים שהיו מקובלים לפני חצי יובל שנים, בשעה שהצבא הבריטי התקין מחנות בכל רחבי הארץ.

עתה התקין המרצה את מכשיר-השמיעה שלו כדי שיוכל לקלוט את רחשי הכיתה. הוא לא הביט בשעון. סבור היה שעתותיו בידי. סטודנט אחד שישב מאחור והסתיר פניו בתוך ספרים עבים השמיע זימוזם חרישי שהתפשט על-פני החדר. והפיתה החרישה. המרצה ניער את מכשיר-הקליטה שלו. תחילה היה סבור שהתרוקנו הסוללות לפתע-פתאום. אחר-כך חשב שאירע מאורע מצער בתוך המכשיר עצמו. שקט מחריד השתרר בכיתה והכל נעצו עינים באיש ליד הקתדרה. הוא בדק שנית את המכשיר וחיך אל תלמידיו. הרפיב את המכשיר שלו ופנה בשאלה אל הסטודנטים. אותו סטודנט הניף ידיו אל-על והמרצה הניד בראשו. הלה פער את פיו והגה מלים ספורות בלא קול. המרצה ביקש סליחה חפוזה והסיר את המכשיר בכעס גלוי. הוא היכה עליו ואחר-כך רטן בינו-לבינו, 'המכשיר לא בסדר ואני מבטל את השיעור'."

יצאנו מן הכיתה בארבע-ושלושים ואני מיהרתי לפגוש את נאדין המחכה אי-שם ונרתק כינור בידה.

"לאן אתה רץ?" שאלני אלי דויטש.

"אל תשאל", אמרתי לו.

"עוד מעט תתחיל לעשן", רטן והלך לספריה.

נסענו, נאדין ואני, אל הכרמל. בידה החזיקה נרתק כינור וכך טיפסנו מעל לגגות היער. מצאנו חורשת ארנים ספוגה רחשים קטנים ושם ישבנו על גבי תלוליות עפר. ישבנו בין סלעים חומים והשקפנו אל הים. השמש העריכה והיום פנה לשם. עוד-מעט תצנח אותה שמש אל הים והוא ידהה בקצותיו. כל המפרשים ייעלמו מעבר לקו-האופק והבתים ינצנצו באורות כתומים.

"מה לקחת באמת בבית-המרקחת?" שאלתי את נאדין.

"לא מה שאתה חושב, ילד."

"את שוכבת אתו?"

"אינני עושה אהבה עם איש מלבדך."

"לא?"

"לא. אתה מקנא?"

"איך אפשר לא אם חיים זה בתוך זה?"

"לא חיים זה בתוך זה", צחקה נאדין. "כך נראים פני הדברים."

"אני אוהב אותך, נאדין."

"טוב שזה כך. אני מאמינה לך, לעזאזל."

"אני מאמין לך."

"מה אתה יודע על החיים, ילד יפה?"

בתשע חזרנו אל הבית. ברחוב הקשבנו לחדשות שבקעו מתוך החלונות הכתומים. נשקתי לנאדין על שפתיה הקשיות והיא הניחה ידיה על כתפי. רגע אחד עמדנו כך בעלטה הפתאומית ואחר הבליעה נאדין חיוך רך ונעלמה. ראיתי את עקביה בזהים ונוקשים ורק לאחר שנעלמו עקבותיה לחצתי על הכפתור. אור מסנוור הציף את פני וראיתי כמה מזהמים הכתלים סביבי. נייר-עטיפה תלוש וחל לקראתי על-פני המרצפות הכהות. מעבר לקירות בא קולה של נאדין ואחר-כך נקש המנעול.

בבית המתין לי סם בוליבאר. הוא קם ממקומו ולחץ את ידי.

"באתי לרגעים ספורים", לחש לי.

"הוא יושב פה מחמש", אמר אלי.

"הבט, מיסטר", אמר סם לדויטש, "אכלתי שתי חתיכות ביסקוויט עבש וזה הכל."

"וספל תה", אמר אלי.

"תמיד מכבדים אותי בתה", אמר סם. "אני זוכר שהאנגלים נתנו תה לאבי. הוא נאלץ

לשבת פנים-אל-פנים מול התה שלהם ולספוג עלבונות קשים שלא הבין את

משמעותם. מה שלומך?" שאל אותי.

יצאנו אל המרפסת ואלי נטל את הכלים למטבח. עמדתי בפתח החדר וראיתי את אלי

נוטל ספלים וצלחות למטבח. סם היה מבודח מאד כשראה את אלי הולך לכיור.

"מי יכין את הקפה?" שאלתי.

"אני", אמר אלי.

"איך זה עבר?" שאל סם שעה שאלי פנה להכין קפה במטבח.

"זה?"

"זה."

"עבר. הרופא אמר לי שלא יישאר כתם שחור."

"תודה לאל", נאנח סם.

"איזה אל בדיוק?"

"זה היה סיוט".

"זה ? אולי אחרי זה היה סיוט".

"אל תצחק. אני חושב תמיד קדימה".

"אצלכם חושבים קדימה. אצלנו חושבים אחורנית".

"אני נוצרי נאמן".

"אלוהים, בשבילי תגיד משהו אמיתי. משהו מתוך הבטן כמו צעקה צרודה. תגיד

מה מכאיב לך באמת. אל תסתובב חלקלק כצלופח. מה מכאיב לך באמת, בן-אדם ?"

"הורי אוכלי-אדם", צחק סם. "אני מסובך מאד. אָל נתמודד פה על המרפסת של

מדינת-ישראל. אני לא אנגלי ולא צרפתי ולא יהודי. תוכי שחור, וזה ממש נשאר

במשפחה. אל תשאל אותי מה אומרים זקני הכפר כי אינני חי בכפר ואינני שומר

מסורת. אבל אינני צריך ללכת רחוק כדי לדעת שאני שחור. מה אתה עושה כדי

להבין שאתה יהודי ?"

"אינני מהרהר בזה".

"כמוני כמוך. אינני מהרהר בזה. בגיל תשע הלכתי שלושה קילומטרים כדי ללמוד

במיסיון. כל בוקר הייתי הולך ולעת ערב חזרתי לבית אטום. אחר-כך שלחו אותי

אל העיר הגדולה ושם התחנכתי בבית-ספר עם פנימיה. למדתי ספרות אנגלית

וצרפתית. אפילו את צ'וסר. למדתי ביולוגיה ומתימטיקה. אינני יודע שום דבר על

מסורת הכפר. לאבי יש שש נשים ואני מתבייש. הוא אינו יכול לשכב אתן ואינו

נותן לאחרים. אין לי אמונות תפלות. אני נוצרי נאמן".

"אני לא מאמין לך".

"אל תאמין", צחק סם. "אנחנו קרובים זה לזה. מה איכפת לך. אני מחבב את דויטש

ואותך. רָאָה כמה גורלנו דומה. אבות-אבותי אכלו בשר אדם ואבותיך הלכו בגלות.

לפנינו רק העתיד. איש אינו רוצה לדבר על מה שהיה".

אלי הביא טס ועליו ספלי קפה. אחר-כך נטל בזיך של נחושת ובתוכו סוכר. סם נעץ

בו מבט חד.

הוא הניח יד על כתפי ולחש, "לא אספר לו שאתה שוכב עם השכנה".

אלי שלח אותי להביא בקבוק טוש. זה הסיפור : הסטודנט נכנס אצלו לפני יום או

יומיים ונטל בקבוק טוש קטן של שתי לירות וארבעים. הוא צריך להכין שירטוט

מטופש, אמר לאלי, ואין לו טוש. פשוט מתעצל ללכת לקנות. עוד אמר לאלי כי אינו

זקוק לתזכורת בענין הבקבוקון. הוא זוכר שלקח בקבוק. אם הוא נוטל משהו שאינו

שלו, הוא טורח להחזיר בהקדם האפשרי. אותה עת שקענו בתוך קדחת של עבודה.

עמדנו למסור את העבודה השנתית והוטל עלינו להשלים עוד כמה פרטים קטנים.

שינויים פעוטים אלה גרמו לי עגמת-גפש וגולו שלושה ימים תמימים. עכשיו שלח

אותי אָלי להביא את הבקבוק חי או מת. הצעתי לרדת לחנות ולקנות בקבוק חדש.

לא רציתי להטריד את הסטודנט.

"עשה כרצונך", אמר אלי, "הרי זה רק בקבוק טוש".

"כמה נחוץ לך ?"

"חמש או שש טיפות. רק להשלים את חדר-המכונות".

"טוב, אלך".

"לאן?"

"להביא בקבוק טוש".

"עשה כרצונך".

הלכתי למטבח ומזגתי ספל חלב. שאלתי את אלי אם הוא רוצה חלב, כך ממש, לפני שאפנס אל השכנים. "או לך ותביא", אמר אלי.

יצאתי לחדר-המדרגות והקשתי פעמים ספורות על הדלת. היה בכך משום סימן מוסכם ושמעתי דינודברים מאחרי הדלת. נדמה היה לי שהסטודנט אמר לי שאטריח את עצמי ואפתח את הדלת. לחצתי את הידית והדלת פערה לוע רב-מידות. ראיתי אותם על המיטה הרחבה והסטודנט רבץ עליה נושם ונושף. היא פירכסה תחתיו וגופה נמתח כמו בד-אהלים ברוח-הערב. ראשה היה בעוץ בתוך כרית של פוך וזרועה נשוכה, כמדומה. ידיו של הסטודנט היו איתנות ואני רעדתי כמו עלה על משקוף הדלת. שיני נקשו והסטודנט נעץ בי מבט קפוא ואיום. היא הסבה ראשה וראיתי דמעות גדולות של איבה צונחות לשטיח הדומם. שדיה היו רכים ועדינים כמזכרת-פרחים בדש המעיל. ריחה הטוב עמד באוויר כמו מתנה ליום-הולדת שחלף.

"בקבוק טוש מחורבן", אמרתי לסטודנט הזקוף.

אלי שאלני מה קרה.

"כלום".

"מה הוא עשה לך, לעזאזל?"

"עוד-מעט יביא את הטוש", אמרתי.

"מה, אתה הולך למות?"

"הם שכבו על הספה... עוד-מעט יתלבש ויביא את הבקבוק".

"טוב שעושים את זה בבית. ברחוב כל אחד נעצר ונותן עצות".

"היא היתה למטה וראשה בתוך כרית של פוך. נוצות רכות התעופפו כמו בשחיטה".

"היא מוכרחה להישען על משהו. זה לא קפיץ שנמתח ואוגר אנרגיה קינטית".

"היא פערה את פיה ושיניה היו... רגליה היו..."

"אלוהים, היא נפקנית קטנה. מה פלא שהיא נהנית כל-כך. אינך יודע שיש הנאות

כאלו. במעונות-הסטודנטים היית יכול להציץ בה מבעד לחלון. הם התגוררו שם

והיא שכבה עם עולי אמריקה הלטינית בזה אחר זה. זו משפחה סיטוגית מאד", אמר.

"אביו מוכר ברגים באמריקה הדרומית".

"ככה זה. פעם לקחתי אותה להר. עשיתי לה מה שעושים אחרים ונפרדנו בשלום.

לא רציתי את החרד שלה במעונות".

"אתה?"

"רק כושים לא שכבו אתה. היא לא עושה זאת עם גויים".

"אתה?"

"אלוהים, לזה מצפים מצדי".

"אתה?"

דמעות קטנות הופיעו לפתע בנוויות פיו כי פרצתי בצחוק גדול. ראיתיו גונח ליד מלבן הדלת ותקעתי ראשי בתוך השמיכה הצבאית. צחקתי היטב אותו יום. שמעתי לוחש רחוק ממני, רחוק, "אלוהים, אתה אהבת אותה".

אלי דויטש הקיץ משנתו הטרופה. הוא התרומם ותר אחרי בעיניו. הבאתי לו חלב קר והוא הושיט יד.

"מה קרה לי?"

"נרדמת".

"בקבוק קוניאק", אמר. "ראה מה זה עושה לי. אינני מתרגל".

"כבר בהרצאה הבחנתי שאתה שתוי".

"לא יותר מדי. פשוט גמרץ. סטודנטים אוהבים אנשים צעירים, מצליחים ונמרצים".

"אתה סבור כך?"

"אינני מבין הרבה. הם כולם מגודלי-שער ושזופים".

הוא לגם לגימות גדולות והניח את הכוס על השיש במטבח. ראיתיו מתנדנד וניצב במלבן המואר של הדלת.

"כאן אתה חי", טרח להוסיף.

"כמובן".

אחר-כך יצא למרפסת. "את כל העולם רואים מפה", אמר.

החצר למטה היתה מוארת ובגינה צמחו ורדים אדומים ורעננים. הדשא היה ספוג מים רבים. שביל של אבני-לקט צהובות הוליך אל השער. בשער ניצב בעל-הבית וניקה את נעליו. עד כה טרח בגינתו וניפש עשבים שוטים.

"מחר אטוס לאנקרה", אמר אלי.

"מדוע לא תקח חופש ותשהה פה שבוע?"

"לגוז?" הרתית. "אני חייב לטרוח עוד ועוד, ואתה מציע לי מגוחה".

"לאן אתה רץ?"

"לתורכיה. התורכים מושחתים", אמר לי. "התרגלתי לחיות בין ספסרים וזונות קטנות".

"אולי נשתה קפה?"

"זהו-זה. עשה כרצונך, מחר אני טס".

"עשה כרצונך".

"אינך כועס עלי?"

"לעולם לא", צחקתי אליו.

"אהבתי אותך לפני שנים".

"זה בסדר. עכשיו שתה מעט קוניאק".

"אינך יכול לזקוף את ראשך, בן-אדם?"

"אני?"

יצאנו עם הקפה אל המרפסת ושם לגמנו בשקיקה. אלי נעץ בי מבטים אילמים. אחר־כך הביט בים.

"זו היתה התפרצות מרושעת", רטן.

"אינני יודע אפילו מה אתה סח".

"הכל היה בלוף".

"זה בסדר, אלי".

"אתה לעולם אינך מהרהר בדברים. אבל אני חי בתורכיה ואינני מוצא דברים של ערך לעשותם. מקימים שדות־תעופה והורסים כבישים רעועים. מקימים אוטוסטראדות נפלאות ועקומות כמו שבלונות של פלאסטיק".

"הבט", אמרתי אליו.

הוא זקף ראשו והציץ לחצר. אחר הסב ראשו ותלה בי מבט עגום. ראיתי את עיניו צוחקות. תמיד ראיתיו צוחק אלי מאותה פינה של חיים. לא רציתי שיסע מחר. הוא יצליח פה, הוא מהנדס נפלא.

"מה זה היה שם?" שאל.

"סתם עבר חתול שחור", אמרתי.

גיורא לשם: שירים

הָרוּחַ מִתְחַבֵּט בְּכַפּוֹת הַתָּמָר
הַפְּרוּשׁוֹת לְאוֹר הַיּוֹם
רוּחַ אֲבִיךָ הַמְחַלֵּף בְּגַן
בֵּין גְּדֵרֵי הַצֶּבֶר
כְּכֹנֵסֵי הַצֶּפּוֹר,
כְּתָמִי
הַתַּפּוּזִים וְגַעֲי הַבְּקָר
הַמְהַבִּיל בְּרֶפֶת הַשָּׁכֵן.

מַעֲבֵר לְקִירוֹת וְלִקְלָעִים
אֲבִיךָ בֵּין תְּמוּנוֹת פֶּסֶטֶל וְשִׁמּוֹן וְאַרְנוֹת סְפָרִים
כְּאֲצִיל טוֹלְסְטוֹיָאנִי לְמוֹד חֲרָפִים
בְּטִירַת הַשֶּׁקֶט
בְּרוֹסִיָּה רְחוֹקָה,
אֲבָל אַחֲרָת.
הָרֵאשׁ מְאֵפִיר, אֲמָנָם,
כְּגִבּוֹר שֶׁל שְׁקִסְפִיר
גִּידוֹן לְחַיִּים שְׁחָצוּ אֶת קו הַנְּעוּרִים
וְהַמְשַׁבֵּר לְשָׂרוֹת עִם הַחֲקָמָה,
בְּלִי מְרִירוֹתוֹ שֶׁל לִיר
בְּחֻצְרוֹת הַקְּלוֹן וְהַחֲמָה.
בְּשֻׁעַת הַשָּׁמֶשׁ הַחֲמָה עַל רֵאשֵׁי הַבְּרוּשִׁים
יֵשׁ מְתִיקוֹת בְּגִימֵי הַשָּׂרְשִׁים, אֵךְ
מִתְעַנֵּת בְּצֶל הַבַּיִת צֶל
הַתָּמָר בְּעֶקֶת הָעֵנָבִים
עַל פְּרֻדְסִים סְבוּכֵי פְּאוֹרוֹת.
וְהַבַּיִת מְבָרֵךְ עַל טַל
וְעַל מָטָר.

בֵּין הַגְּדֵרוֹת
 אֶתָּה
 חוֹרֵט סְמָלִים
 בְּנוֹעִים הַמְתַּקְלָפִים תְּדִיר
 כְּשַׁחֲקִימִים מַחְלִיפִים לְבוֹשׁ וְצוּרָה
 בְּגִלְגִּיל הַצְּחוּק וְהַעֲצָב
 בַּתְמוּרָה הַבְּרוּמְטֵרִית מִשְׂרָב לְצִנָּה
 וְהַהֲתַעֲצָנוֹת הַמְגַבְרֹת לְפָנֵי פֶרְקַן הַסְּגִיר
 הַרוֹעֵף עַל הָרַעֲפִים וּמִשְׁכֶּשֶׁף בְּמַרְוֵב הַשְּׁבוּר.
 חוֹרֵם בְּעוֹרְקֵי יִרְקוֹת הַקֶּקְטוֹס הָעֶקֶר.
 מַעֲבֵר לְקִירוֹת וְלִקְלָעִים
 נִמְשָׁף הַמֶּאֱבֵק
 עַל דְּמִיִּים שְׁלֵא פָּרְחוּ בְּשִׁיר
 וְנִשְׂרוּ עִם שְׂאֵר הָעֲלִים, כְּמוֹ לִידָה, בְּשִׁהוֹת
 הָאֲרֻכָּה מְנִשְׂיָאֵת מִשְׁךְ הַזֶּרַע וְעַד לְאֶסִּיף
 כְּמוֹלְדֹת הַשִּׁירָה:

יֵשׁ סָב,

אָב,

בֵּן - הַפְּלֵא בְּבְרִיאַת הָאוֹר
 וּפְנֵי אִשָּׁה, הָעוֹר הַבְּהִיר
 וְחֶסֶד הָאֵהָבָה, תְּמִיד תְּקוּנָה
 וְאֶפִּילוֹ בְּאֶסִּיף הַפְּרִי הָאֶפִּיל בְּגַן הַהֶרְהוּרִים
 וְאֲדִמוּמִית הַפֶּטְנוּגִיָּה וְקוֹפֶת־הָרֵאשׁ בְּצֵל הַבְּרוֹשׁ.

הַבַּיִת מְסֻתָּבֵב עַל צִיר הָעוֹנוֹת: אָבִיב, פְּרָפְרִים
 וְרִיחַ הַדְּרִים מְסַעֵר דְּבוּרִים,
 עוֹד שִׁירִים. עוֹד שִׁירִים. בְּמָה
 עוֹד לְוַעֲוֵעַ אֶת שְׁלוֹת הָעוֹלָם?

הַקּוֹל הָעֲצוּב בְּעֵינֵי הַבְּקָר הַתּוֹהוֹת, צִירִים

שֶׁל הַרְיֹן וְשִׁיעַת הַבָּשָׂר בְּטַבּוּר הָעוֹלָם
וְהַהֶבֶל הָעוֹלָה מְגוּפּוֹת חֲמִימִים
וְאָדָם הַפְּטוּנִיָּה, כְּשֶׁהָרוּחַ מֵתַחֲבֵט
בְּכַפּוֹת הַתֶּמֶר וְטַפּוֹת הַמַּיִם — מְגָרִים הַהֲהוּרִים
שֶׁמֶהֶם גּוֹלְדִים צִיּוּרִים וְשִׁירִים.

אוֹרֵחַ מְקַרֵי רוֹאָה אֶת הַבַּיִת
אֲבָל אֵינוֹ רוֹאָה לְשָׂרָשִׁים.
מִיֶּשֶׁהוּ מֵתְהַלֵּךְ בְּגֵן הַמּוֹרִיק
וְרֹאשׁוֹ בְּשָׂמַיִם.

גד אנזינגר :

דברי הניצב כוולי

רק הרוֹאָה רודה. וְלִשְׁתִּיקָה אֵין סתף.
בְּעֵצָם - עֵצָם, אור וְחִמוּקִים יוֹלְדִים.
תַּפְתַּח עוֹד קִמְט, תַּתְחַלֵּל כְּמַבְפָּנִים.
מְקַצֵּף אֶפְרוּרֵי תַרְד, מִרְחֻמְנוּת וְדַחף.

אוֹלֵי נִנְעַל יָמִים, רַק אֶת הַשְּׁעָרִים נִשְׁאִיר
שְׂרִיד לְלֹא כְתָמֵי הַדָּם לְפִסּוּחִים...?
הָרִי אֵין אִישׁ שְׁעוֹבֹנוּ שׁוֹה לְצַרְחֹחֵי וְקָנִים,
לְפָנֵי הָעֵצָב, לְחֵם-חֶק מוֹרֵשׁ. מוֹת הָאֲבִיר...

וּבְכֵן, גְּלַחַמַת. מִי יִסְפֵּר אֶת טַחְנוֹת הָרוּחַ
שְׂאֵף הוֹקְמוּ לְמַעַן צוֹ תֵּהֱתַקְפָּה? אוֹלֵי
הֵייתָ אֹו הוֹנֵן וְלֹא חִסְלַת אֶת הַמְּלֵאִי?
שְׂבָחֵי נִצְחוֹנוּתֶיךָ, כְּמִדּוּמָה, כְּבֵר גְּרִסוֹ. דָּם, נוּחַ!

יָשׁוּב תֵּלֵךְ, שְׁלָל לְכָל מִינֵי רוּחֹת. אֶת הַסְּרָגֵל,
יִשְׂרוּ הָרֵם עַל גַּס, עַל תֵּרֶן הַטְּפֵלָה.
כִּי הָרוֹאָה רודה. צְוֹאת מַצָּנָה -
סוּפָה כְּסוּף חֲנוּט, כְּתִמוּל שֶׁלְשׁוּם, הָרִיגֵל.

בְּרוּ הַשְּׁעוּנִים בְּמַצְפּוֹנֶךָ קְלַקֵּל. הוֹמֵן
דוֹלֵף, לְתוֹף שְׁפָתִים מִתְקַשׁוֹת, קְלוּפּוֹת מְגֻבֵּשׁ.
גְּרוֹן הָאֲבוֹת מוֹמֵן גַּחַר! דָּמָם נְקֵרֵשׁ. רַק אֶת הָעֵבֶשׁ
טַפְחוּ אָנוּ: כָּל דְּאֵלִים נְדָבֵן.

מֵה נִסְגֵּן? אִם קִהְיוֹן שְׁנַיִם
עֶלְבוֹנוֹתֵי נְדָמוֹ, כְּפַגְרֵי נִצְחוֹנוּתֶיךָ.
כְּבֵר נַעֲלֵם קְבֵרֵי. אֵף גַּם עֲלֶיךָ,
עַל אַרוֹנֶךָ יִנְחֹו אֶת אוֹתָם שְׂבָרֵי קְבֵיִם.

ג'ון אורבך: נוסע קצר נאמוסטרדם לפאריז עם דונוניקו סקארלאטי

1. הסבר על השגעון

"הבעיה האמיתית היא", אמר איזי, "לשכנע אותם שאנו רשאים בהחלט לעשות שינויים באניות האלו: הן שלנו, נכון?"
"הבעיה האמיתית שלי", הירהר סטיפן, "היא לשמור על שפיות-הדעת; או להדוף את השגעון; או לפחות למנוע אותם מלהבחין בו".

"עלינו להמשיך בזה עד הסוף, בכוח", המשיך איזי, "בפאריז, עכשיו".
הוא, למשל, יהיה האחרון שיבחין בשגעון, הירהר סטיפן, אלא אם כן אחדל מכל התנגדות, אתפתה לדחף העז שבי, אשלב ידיים לפני כמו ערסל ואעמוד עמידת-ראש מושלמת, גוסס-יוגה. אפילו אז יביט בי במבוכה ובתמהון, ויאמר דרך-תוכחה: מדוע אתה עומד על הראש, סטיפן? אנשים מסתכלים בך! אחר-כך ינסה להוריד אותי, ברוך, בחזרה אל רגלי. הגישה המעשית: תחילה העמד אותו על רגליו כדי שידמה לכל האחרים, ראשו למעלה ורגליו למטה, ואחר-כך תשאל אותו מפני מה עמד על ראשו. איזי היה נוהג חשדנות עם סטיפן, חסר-בטחון היה, זהיר.
"זוהי הבעיה האמיתית", חזר איזי ואמר.

שפיות ושגעון, זוהי הבעיה האמיתית, הירהר סטיפן—או גורמליות ושגעון. שכן עד כה אין בידי שום הוכחה לכך שמה שקרוי התנהגות גורמלית פירושה שפיות. אבל הבעיה שלו, שעמה הוא חי זה עשרים שנה, היתה איך להסתיר את שגעונו. רשאי היה לחשוב שהצליח. איש לא יוכל לומר פסקנית שהוא משוגע: כמה חקרנים אחדים שעינם פקוחה או צופיה יותר, יחשדו בסטייה קלה מן התקנים הפורמליים, אך לא משהו רציני יותר מזה. אחרי הכל, גון-קונפורמיסטים רבים כל-כך מתרוצצים בימינו, אפילו תתעלם מן הצעירים מגודלי-השער. שוב אין זה מספיק להביאך לבית-דין האינקוויזיציה, לצלוב אותך, או להעלותך על המוקד. אין זה מספיק אפילו להכניסך למוסד לחולי-נפש, הירהר בגאווה של אמת. הצלחה, הישג. אבל הרי זה מצריך מאמץ כה רב.

רק הגע בנפשך מה יקרה אם בשבתו אל שולחן-דיונים, באיזה משרד נוצץ-בזמן האחרון מבקר היה בהרבה משרדים, ומשתתף היה בכמה וכמה ישיבות עם אנשים גורמליים עד כדי חולי—רק הגע בנפשך מה יקרה אם יכוף ראשו, בצפיצוף חד יפתח את הדלת הקטנה שבמצחו ויריק מה שבתוכו על השולחן! הוא ציחק, ואיזי, שהיה מתופף באצבעותיו על השולחן, נשא אליו עיניים אחוזות-תרדמה. הם יקפצו ממקומם בבהלה, יהפכו את כיסאותיהם, יעזבו את ניירותיהם, יחושו אל הדלת, יטרקו אותה

במנוסת-פרא, במאמץ נואש לברוח מן הגל הזוחל, המתנוצץ, המתפצפץ, המתפוצץ שעל השולחן.

יושבים היו באור-שמש הולנדי חיוור על הרזקין, בבית-קפה שתחת כיפת-השמיים, ואיזי היה מתכנן את הנסיעה לפאריו, מקום שם צריכה להתקיים הפגישה הבאה בעוד יומיים-שלושה, בעוד סטיפן מחלק את תשומת-לבו בין הנערות העוברות-ושבות ובין העננים המתגבבים מעל לגגות. הוא חשב גם על מה שאיזי חושב עליו. ודאי יש בו מידה של אי-אמון, וכזות בהלה, לפי שהוא חש אינסטינקטיבית שסטיפן דומה מעט לקרחון. אבל ודאי רק תחושה היא זו, לא הכרה או הבנה של ממש.

אכן, איזי לא היה מאושר ביותר כאשר העמידו עליו את סטיפן כשותפו וחברו בעיסקה זו, אבל הבטיחוהו שסטיפן הוא מהגנדס מעולה, והזרות שבו אין לה ולא-כלום לסגולותיו המקצועיות. כשאתה מזמין אניות בחוף-לארץ בכמה מיליוני לירות נחוץ לך מישהו היודע קצת על מכונותיה של אנית. אשר לנערות, אחת מעשר יש לה משהו מיוחד, בחסד האלוהים, בלתי ניתן לזיהוי: בין אם זו הדקות החלקה המיוחדת של רגל, רוך מיוחד של כתפיים, או הרמוניה שמימית מיוחדת של הקו שבין אוזן לסנטר, שיכלול הצורה הגיאומטרית עד לנקודה בה היא חדלה מהיות מושג גיאומטרי ומתחילה להיות מושג אמנותי, זאת לא יכול לדעת—אבל נערה אחת לעשר ניחנה בכך.

תשע הנותרות נסקרו בחטיפה והזמן שנחסך כתוצאה מכך נוצל כהלכה להסתכלות בעננים הצהובים, כרים רפים וענקיים מעל לגגות החדודים של בנייני אמסטרדם מן המאה הי"ז.

מתפתחים היו מבפנים ולחוץ, על-פי אותו עקרון שלפיו נפתחים עלי-הכותרת של ורד: התנועה לחוץ ובדרך-כלל למעלה מתלווה גם שינוי צבעים, מאפור-כהה לצהוב-בהיר, אבל גון הפסטל של הצבע אינו משפיע על הבשלות; תמיד גוף שפולו בשר לסוג זה של ענן, ויהיה הצבע עדין ככל שיהיה. והנה, היו גם עוד עננים, כמובן: אניצים של ענן, קרעים, נתוקים ותלושים מעיקרו של הגוף...

הוא השפיל עיניו, ריפרף חיש על-פני שמלתה הירוקה של נערה עוברת-ירכיים עגולים—עד לעמוד-המודעות ממול. הערב: הורובץ מגנן את סקארלאטי. קצת למטה מזה: ירוק-חיוור של פרצוף דו-ממדי, שטוח, בעל פיאות-זקן ארוכות ופה פתוח ואותיות שחורות של חצי מטר על פניו: אלוריס.

"אין כל טעם שלא ניסע הפעם ברכבת", אמר איזי. "יש לנו המון זמן".

"בטח. מדוע לא ניסע ברכבת? אני קצת נמאס עלי לטוס".

"זהו זה". איזי היה מאושר כמעט: חברו מגלגל שיחה נורמלית. "יש רכבת נוחה עד להדהים, כך שמעתי".

"כן. קוראים לה א.ט.א.—אקספרס-טראנס-אירופה. בוא נקח אותה".

"מסתבר שהיא גם זולה יותר מן המטוס".

היא היתה זולה יותר; נמוכה היתה ואדומה. תחילה נבהל סטיפן: חוסר-התנועה והדומיה הפחידו אותו—הואיל ובזכרונו היו רכבות קשורות בשריקת קיטור, אוספני-

ענק וסרנים ובוכנות שעדיין אינן נעות, סופנות כוחן, כומסות חמתן. שמן שחור מנצנץ על כל החלקים, חיה רתומה המחכה לרגע הפורקן. אך לא הרכבת הזאת: תבנית נמוכה וחלקקה של מתכת אדומה, דמומה בתכלית ומתה. דומה היה כאילו לעולם לא תזוו; היא דמתה לצעצוע-עץ של ילדים. אופנים לא נראו כלל. וכאשר ישבו על כורסות נוחות, איש מול רעהו, החלה הרכבת לזוז בתנועה כבושה עד כדי כך שמשך כמה שניות לא הרגישו בה: שום צפירה, שום טריקת דלתות, שום הכנות. פשוט, דוכן-העתונים שעל הרציף החל להחליק לאחור: השעון החשמלי הגדול, אנשים אחדים, שכולם נראו מבעד לחלון הענקי, נעו לאחור. באפס-קול.

2. מסע בתוך מנהרה: אנדאנטה מודראט 1—אלגר 1—אנדאנטה כעבור שעה קלה נכנסו לתוך מנהרה, וכשהיתה החשיכה גמורה פקח סטיפן את עיניו הרקב יותר וראה את העננים השמנים והגדולים נשפכים על הגג הגמלוני של בית ישן באמסטרדם, בית שחזיתו מקושטת עיטורים של זהב, ותהום עמוקה, אפלה יותר, בדיוק במרכז הענן. הנערה בשמלה הירוקה עמדה באמצע פרצופו של אלוויס: דומה היה כאילו יצאה מפיו הפתוח. הבית, גבוה ודק, התכווץ תחת נטל הענן, אך אלוויס היה גדל-והולך בעליל. לנגוה נורות-חשמל קטנות, שנקבעו ברווחים שווים על כתלי המנהרה, שיקפו למשך שניה אחת את פניו הקפואים של איזי. הורוביץ החל לנגן את הסונאטות של סקארלאטי. הרכבת האדומה נשתלחה מתוך החושך אל אור-יום מסנוור. המסע אמסטרדם—בריסל—פאריז החל.

*

אלוויס היה מכוער וכיעורו מוחלט וללא תקנה. מזלו הטוב גרם שהנערות העוברות מילאו את לועו הענקי הפעור, שכן אפילו פה זה דמה יותר לפצע פתוח מאשר לפתח רגיל. הנערות היו מלהגות, מחייכות, קצתן ביישנית וקצתן בחציפות, ואחדות מהן כמתגרות. בין סטיפן לאיזי שולחן שכמוהו כשדה-שלג, מכוסה מפה לבנה; משזורות בצניעה באריג, בלתי-נראות כמעט בדגם, האותיות א.ט.א. בזול יותר מאשר במטוס: לאט יותר, אבל נוח יותר.

"ארבע שעות", אמר איזי.

הרכבת הישירה לדרכה מאד, במהירות גדולה עד כדי כך שנראה היה כאילו לא נעה כל עיקר: הנוף היה אץ לאחור, שדות-המישור שאין להם קץ של הולנד ובלגיה, תעלות ודוברות וטחנות-רוח יתומות.

"הם יציגו את הדברים בצורה כזאת", אמר איזי, "כאילו טובה גדולה הם עושים לנו שהם מכניסים אותנו לעסק הזה. לעזאזל, אנחנו שילמנו בשביל זה, אלו האניות שלנו ואנו יכולים לבנות אותן בצורה שמוצאת חן בעינינו, מה, סטיפן?"

"כן", אמר סטיפן.

"כמו שאמרתי לברנש הזה באמסטרדם: שמע, אדוני, אל תלמד אותי יציבות, בבקשה. אני יכול להראות לך איך אפשר לבנות אותן בלי סיפון-אחרה מוגבה, אני אמרתי לה..."

נכון, אניה בעלת סיפון-אחרה מוגבה דומה קצת לגיפון, אבל בעצם אין זה משנה, רק מנקודת-מבט אסתטית.

"אנו יכולים לחסוך גם בדברים אחרים: אינך זקוק באמת לגנרטור ההוא של מים מתוקים בחדר-המכונות שלך, נכון?"

"אני ביטלתי את זה", אמר סטיפן, ונעלם.

כי עתה, סוף-סוף, השמיעו הגלגלים אותו סוג של נגינה וקצב אשר להם ציפה, סוף-סוף, והוא היה שקוע מאד בסונאטה בפה-מאז'ור. הוא גם נעלם מן השיחה על הגנרטור של מים מתוקים, שפן עכשיו היה הוא אלקסנדר דובצ'ק, שקוע בשיחה עם הוּסאק.

"יש רק דבר אחד נגדך, חבר דובצ'ק", אמר הלז בלי להרים את קולו, "אתה בגדת במהפכה, זה הכל".

הוא לא חייך בפועל-ממש אבל היה איזה צל של רמו שאותו חיוך חירור יתלבלב עכשיו, על-נקלה, מאחרי המשקפיים שבמסגרת-הפלדה.

כנגד זאת בקע חיוכו של דובצ'ק כמו מאליו, והוא לא ניסה להסתירו.

"גוסטב", השיב, בלי לנסות לפגוע באיש, הגם שידע כי הלז אינו אוהב שיקראו לו בשמו הראשון, אלא אם כן פונה אליו אחד מבני-משפחתו הקרובים ביותר: הוא קרא לו גוסטב לפי שהוא מכירו זה זמן כה רב, וכן גם היה איזה שמץ קל של רשעות בסטיפן, אחרי ככלות הכל. "גוסטב", השיב, "המשפט שבו פנית אלי עכשיו חזר-ונשנה פעמים אין-ספור בכל ההיסטוריה האנושית: הוא חזר-ונשנה פעמים כה רבות עד ששוב לא יהיה לו מובן כלשהו, אם אמנם היה לו איזה מובן מלכתחילה... אך לא היה לו. יכול אני לזכור רק מקרה אחד שבו היה מוצדק-פחות או יותר: דרווטי אמר לוולטר, ב-1938, בברצלונה, 'אתה בגדת במהפכה, חבר...'"

ברצלונה היתה מקום שקוי-שמש, ענקי וקשוח, וגלמי, חום יבש ומשתק רובץ עליה כמו ריקוע של זכוכית.

"היית פעם בברצלונה, איזי?"

איזי נשא עיניים קטנות, ושוב היה חשדן. בעל-כרחו נהג חשדנות בדברו עם סטיפן.

הוא הגיד בראשו: "כן, מדוע?"

"שום דבר. סתם חשבתי על ברצלונה".

איזי ניבוח קימעה, הרשה לעצמו להעלות חיוך על שפתיו. גם הוּסאק חייך.

"אני יודע מה שאומרים עלי. אבל כל מה שמתרחש כאן, ועכשיו, בארץ הזאת, וכל מה שקרה לך אישית, הוא תוצאה מן הבגידה שלך במהפכה", אמר. וכשהוא מסלק את החיוך, עד שבבת-אחת נתחלפו פניו בפנים של סנפון, קטיגור או נביא, הוסיף בחומרה: "אין זאת אומרת שמה שיקרה לאלקסנדר דובצ'ק אישית משנה ולו כמלוא נימה לגבי ההיסטוריה האנושית".

"אולי זה משנה כזאת לגבי מצבו של האדם?"

"מצבו של האדם הוא רק חלק בלתי-נפרד מן ההיסטוריה של האדם".

"או להיפך?"

"זוהי סוגיה בסיסית, שממנה החלו כל שגיאותיך".
 "אנחנו פרקנו מלט בשקים בברצלונה", העלה איזי מזכרונו, "ונשארנו שם שלושה ימים: הלכנו לראות את מלחמת-הפרים, זה היה משעשע".
 השגעון אינו חייב לבוא פתאום, כמו התפוצצות. יש שהוא מתפתח בהדרגה, בנראה לעין, משך תקופת-זמן מסוימת, תקופה של הדרגה: במקרה המסוים הזה, למשל, חמש שנים. אבל אתה מגלה אותו פתאום: ומאותה נקודה והלאה אתה מגסה להילחם בו, או להסתירו. הוא בחר בדרך ההסתר.
 הוא ראה שם את מלחמת-הפרים, ומצא שהיא משעשעת. הפר מוצק, איתן, רגליו כקפיצים של פלדה, בלתי-חזוי ורע לאין-שיעור, והמאטאדור הססגוני מבצע את המחול המזור מסביב לבהמה. איזי מצא שהדבר משעשע, וסטיפן סלח לו.

3. הפסקת הסיור

מאז החל עסק הספנות הזה בילו הרבה מזמנם ביחד. איזי אמר פעם: "לויט ממציא לי בכמות ובאיכות מספיקות בתחלת את כל הפילוסופיה שדרושה לי בחיים".
 לאחר שזכר זאת, קל היה לסלוח לו על אותו פר מיוזע ומצחיק בברצלונה, שעניו שטופות-דם וזבובים מזומזמים סביב עורו הלח.
 בשלב מאוחר בחייו חדל סטיפן מסיווגם של אנשים אחרים. לשון אחרת, הוא סירב לומר: זה איש פיקח, והלז טיפש. הוא גילה כי שיפוט או חלוקה לפי קטיגוריות אינם אלא משחק לשוני הנטול כל משמעות. גאה היה על תגלית זו לפי שגילה אותה זמן רב קודם שישמע את השם ויטגנשטיין.
 פרות שמנות היו רועות באחו ונעות לאחור מאחרי חלונותיה של הרכבת בלי להרים את ראשיהן.

"...להבטיח את פעולתו התקינה של שכלו של כל אדם..."

ככה ראוי היה להביע זאת, הירהר סטיפן, ולערוב לכך, כמו במגילת-זכויות; או בתחוקה, או באמנה.

כן, הרי זה ניסוח נאה מאד, אבל בין איזה צדדים? סטיפן יכול היה לראות רק צד אחד, שכוחו דל עד לחמלה מפדי לחתום על אמנות, או הסכמים, והוא תר נואשות תמיד אחר הצד השני לחתימה, לערובות, למען יוכל החוזה להיות בר-תוקף. בעצב הניע בראשו: אלקסנדר דובצ'ק אין לו יותר סיכויים מאשר לכדור-שלג בשאול. הוא חזר מאצל דובצ'ק אל מצבו הפיזי הנוכחי, וצר היה לו שאין דובצ'ק יושב עכשיו בתא הנוח של רכבת-האקספרס הטראנס-אירופית האצה במהירות לדרכה מאמסטרדם אל פאריז-צפון: עשוי היה לשבת בשקט, להשקיף מבעד לחלון, או אולי לקרוא עתון. אבל שם, בחלק-העולם שלו, היה זה עכשיו מנהג רגיל להכריז על אדם שהוא מטורף, ועקב כך להכניסו לבית-מחסה לחולי-נפש. היה זה מהוגן יותר, מהודר יותר וראצינולי יותר מהוצאה-להורג, ויעיל באותה מידה.
 שלש פעמים הידד! לאנשים הנורמליים.

הואיל וחדל מהוצאת משפט, לעולם לא יסוג את איזי כטיפש. בלי ספק יש אי-אלה

פגמים בפעולת שכלו, אך כולם בתוך הגבולות המופרים באמנה שאינה קיימת, באותו סעיף-משנה בו הובטחה חגיגת "הפעולה הנאותה של שכלו של כל אדם". יחד עם עוד הבטחות, כמובן.

"אתה תמיד רציית לחתום", אמר אל נפשו, אל אלקסנדר, "אבל אין שום שותף להסכמים מעין אלה. הרי העתיד כולו היה בנוי על אנשים כמו איזי. האתדה ונורמליות הם תנאי-ולא-יעבור לעצם קיומו של הגזע האנושי, מקרים כגון זה של סטיפן אפשר גם אפשר שהם תוצאות של מוטאציה ביולוגית שבאה בעקבות התפוצצות אטומית—או תוצאות של גידול במוח. מניין לו שאין לו גידול כזה? טישטוש-הראייה יהיה אחד הסימנים הראשונים, כך נאמר בספר רפואי פופולארי. אם כך הדבר, הרי בטוח הוא, עדיין. אין אצלו שום טישטוש, זה ודאי. אבל מה בדבר עיקום הראייה? כן, אותו עיקום שהוא מעדיף לקרוא לו שגעון, והמאפשר לו לראות דברים שאיזי רואה, ולעתים קרובות באותה צורה (הם הסכימו ביניהם על הרבה עניינים טכנולוגיים וכספיים בנוגע לבניית אניות), אך גם לראות הרבה יותר, בעת-ובעונה-אחת, אם גם במישורים אחרים. זאת היתה הנקודה.

שיחה זו התנהלה בחדר שריהוטו צנוע במעונו של אלקסנדר בפראג, בעוד מנורת-שולחן ירוקה מפיצה אור רך על פניהם ועל המדפים הגדושים ספרים, רובם בכריכות-נייר. על המדף הנמוך ביותר, סמוך לראדיו, עמד העתק-גבס זול של ניקי מסמו-תראקי, שש זרתות גבהו. מוכרים היו את ההעתקים האלה על דוכני-מזכרות ליד הלובר, כך זכר עכשיו סטיפן, וריחם ריח עלים לחים בשלכת. אשר לסקארלאטי, הרי הסונאטה הקטנה בדו-מאז'ור השתבצה בכך כמו חלק שנמצא לפתע בחידת-תחתיך. ניקי זו, ערופת-ראש וקטועת-אברים, מוכנה היתה בהחלט לעוף, במרום המדרגות הרחבות, במשק גורא של כנפיים ענקיות, כך זכר.

כשהוא משתמט מלהביט בפניו של האיש אשר מולו, שלפתע נעשו קשים-מנשוא, היה אלקסנדר משהה מבטיו לעתים קרובות על ההעתק הקטן: לא שיכול היה חפץ-הגבס הזעיר להמציא הרבה מגוח לנפשו. באמת היה אבוד.

4. סונאטה בדו-מאז'ור

לאחר ששוב העציבו דובצ'ק, וכשהוא נוסע ברכבת-האקספרס הזאת המזויפת וההסויה שחלונותיה ענקיים—ומבעדם יכול היה להשקיף בנחת על דברים הציגים לאחור, שדות, בהמות, טחנות-רוח, תעלות, בתים ובני-אדם, כולם רצים לאחור ונעלמים-נבלעים בתוך האין-היה סטיפן גינוח עתה יותר. חברו, איזי הקברניט, התמכר לבילוי-הזמן המהובל של קריאת עתון, והודות לכך היה סטיפן מאושר כמעט, למרות דובצ'ק ונכחותו העגומה והמתמידה.

גם הזמן היה אץ לאחור, יחד עם כל יתר הדברים, אבל הוא לא חשש. מנסיונו הקודם ידע כי אי-שם ייעצר ויפלוט אותך. דברים מסוג זה כמעט שיגרה הם אצלך, לא כן?

אבל האשה, שעתה היה תורה בא, לא היתה שיגרה. הדבר האחרון שיכולת לומר

עליה הוא ששיגרתית היתה. היא היתה בלתי-רגילה ביותר. אשה נדירה עד מאד. הסופה הראשונה של השנה, שבקעה מן הלהט העצום של כמה וכמה ימי-חמסין, היתה מתחשרת בשולי הכפר, זוחלת ועולה סביבו מכל עבר, נאנקת חרש, נוהמת, ממלטת פרצי-אור דמומים: מן הדרום, למערב, לצפון, ושוב לדרום, כמו חיה של ג'ונגל המקיפה הקפות סביב קרבנה קודם לזינוק הקטלני. היישר ממעל עדיין היו שמיי-הלילה צחים ושלווים, אבל שלולית זו של כחול-כהה קטיפני היתה מתמעטת-והולכת בתמידות.

מאזינים היו לקולות הסופה הממששת-ובאה, וזמן רב רבצו שותקים ודרוכים. רק משהחלו הטיפות הכבדות הראשונות לנשור על הגג פלטו, כמעט בו ובאותו רגע, אנחת-הרווחה עמוקה.

אז הלם משב-הרוח הראשון בבית, והאשה דיברה.

5. בחושך מקום שם גורדי-השחקים

"החזק בשדי", לחשה בחשיכה הרפה והחמה הרווה את ניחוחה—תערובת הבושם בו היתה משתמשת והריח הטבעי של גופה.

"החזק בו", אמרה, והוא, צייתנית, גיבע את שדה הימני בידו המושטת, והירהר: מה זה יכול להיות בשבילה, מה זה בשבילה לשפב ככה, מצונפת ודבוקה אליו. מה הדבר הזה, תמה: בטחון? רוח? מין? אולי איזה דברים אטאביסטיים, ביולוגיים אחרים, עמוקים יותר ממין ורוך.

האשה ניהמה כמעט, כמו חתול שאתה מחזיק בחצנך מול אח גלויה, וליטפה, גיפפה. הלילה נמשך ובחוץ השתוללה הסופה וייללה, מרעישה את החלונות והדלתות השבירים של הבנין: בהפסקות באו משבי-רוח-ומטר וחלפו, וטיפות חדות וכבדות ניתכו על הגג והשתכשכו בשלוליות.

אבל הזמן היה מרומה בהחלט: הוא הציץ פעם בשעונו (את השד החזיק ביד השניה) והמחוג הזרחני הורה עשר דקות אחרי שתיים: כעבור ארבע שעות היתה השעה שתיים וחצי; ומאוחר עוד יותר—כעבור נצח—היתה השעה שלש.

אם כן זה הדבר, צחק חרש: פשוט הוא כל-כך עד שמעולם לא גילה זאת איש לפני כן—את אבן-החכמים הזאת; את התעלומה המטושפת הגדולה; מופרך הדבר בפשטות—התפרקות מאזיקי הזמן, מתכוננים של חירות כהרף-עין: רק להחזיק שד אחד עגול בידך, לחוש במירקם העור המשיי, בשטח המחוספס מסביב לפיטמה, ובפיטמה עצמה, שחליפות היא רכה כמו עלה-כותרת, או קשויה ומתוחה, בעוד האשה מנהמת דומם בחשיכה החמימה, הבשומה.

א5. וריאציות על נושא

כשהוא מחזיק שד אחד עגול בידו, תלוי-ועומד בנצח, זכר עתה את הלילות בראווינה: עצומים ונמוכים, אדומים כדם מאודם גוים בווערים הנפלטים מעמודי-עשן בלתי-נראים; פסיקים אדירים, פראיים של אש, מרעידים ומאירים, פסיקים של אש על

דפוסו הלא-נראה של הלילה. הריח הגלמי, החריף של בתי-זיקוק ותעשיות נפט: הבהקים של אור ואש, והסבבות הדוממות, הכבודות, הנראות ברגעים האלה ונעלמות כעבור רגע, משל כאילו רפאים היו: תפאורה אידיאלית ל"מקבת" מודרני. והמכש-פות? כמובן, היו מכשפות, והארפיות, ופוריות, אך הוא היה הודפן עכשיו אחר, הן לא יכלו לעולל לו מאומה. לרגע היה מחוסן.

כשהוא מחזיק בשד הזה העגול—עכשיו באדיקות ממש, כדרך שאדם מחזיק בחפץ של קדושה, בלי געת בו כמעט—היה בתוך הכנסיות של ראוינה, ומורה-הדרך היה מצביע בפנסו על הפסיפס הנוצץ, אי-שם על הפיפה הגבוהה, התלויה. הפיפה אכן דומה היתה—לפתע עלה הדבר בדעתו—לשד בו הוא מחזיק, אבל בהרגשה-מבפנים, כשאלומת-האור של מישוהו מאירה את הפסיפס. הפסיפס היה זהב וכחול, בכמה חלקים הזהב שליט, בחלקים אחרים הכחול-הכהה מולך: דומה מאד לפאסאקאליה בסי-מינור. כן, דומה בהחלט. מורה-הדרך, זקן גוף ומיובש, ניגן בפנסו החשמלי את הפאסאקאליה על הפסיפס בו ישוע הנוצרי מתואר כרועה שטלה בורעו.

אלומת-האור עברה מעינו הלחה והענקית של ישוע אל עטרת-הזהב שלו—אך כל הזמן בצד הפנימי של הכיפה, של תקרת הכנסיה הקשוחה, הקמורה—ואחרי-כן חזר אל הגונים הנמוכים ביותר של הכחול העמוק-עמוק והמאיר של שמי-הלילה: לילה שקט, המקיף את ישוע ואת הטלה שלו בכנסיה שבראוינה. להבות המפעלים הפטרו-כימיים משתוללות בחוץ; והוא, בהחזיקו בידו בשד העגול, החלק והרך, הסיט את אצבעותיו כשיעור טפח כלפי-מטה, לנקודה בה החלה הקשת, בה הגולה הזאת המופלאה עולה מתוך מישטח העור. הוא חש בקצב, בדופק הדם מתחת לעורה של האשה, הדופק הקצוב, המרגיע. משבים של רוח וגשם באים היו במפתיע, פראיים: פרצי חימה הגובלים עם שגעון; אבל הוריד הזעיר על רקתה (כמנסה נגע בו בשפתיו) חי היה את פעימתו שלו הקבועה. תדיר, בלי שינוי.

זמן-מה המשיך באותו חוג סגור ומוצק של מודעות, של מציאות: השד המגובע, לילה מעל ראוינה, הפסיפס בכנסיה, עינו של ישוע, פאסאקאליה, ודם פועם. עיגול מוצק, תלוי באיתן בסופה שבחוץ: יקירתי, אמר, אנו לא צריכים לריב על זה, אם צריך לנגן את סקארלאטי בצורה זו או לא. את אמרת, זה לא שופן, זה סקארלאטי, בטח, הורוביץ היה פסנתרן גדול, איש לא יטיל ספק בזה, אבל הוא לא צריך לנגן את סקארלאטי בצורה זו—כל מלאכת-הדוושה הזאת. באנאלי, זה הדבר, היית אומרת, ככה דברים נעשים באנאליים.

היא עמדה בשתיקתה, והוא עזב את המשפן הבטוח והמרגיע של מעגל-מחשבה מוגדר ופרץ בפחזותו קדימה.

על קאסארים ופולסרים, ואיך-קוראים-להם, מקורות מסתוריים של אַנרגיה ביקום, מרחק מאות-אלפי שנות-אור מכאן: פולטים גלי-ראדיו, פועמים, מפיצים אותם בכל העברים; לפעמים קולטים אותם במשושות הפאראבוליות שהוקמו כאן. השגב שבדבר, והתפיסה הפתאומית של מיגבלות שכלו, לא הפחידו אותו. הוא הביט שמאלה ולמטה, על הקשת המושלמת של השד, על סגלגלותו החמודה, על הגולה

הקטנה, החומר שלה, חלק-חלקים כמשי, העור והפיטמה, נחמדים כל-כך: ואחרי-כן שוב אל הקאסארים.

עניות השכל גראית בעליל, אין אתה צריך לצאת אל היקום כדי להיווכח בכך. די בעצם העובדה שלא תפסת כי זה יקום שאין לו ראשית ואין לו אחרית; אי-האפשרות להשיג מה פירוש אין-סופיות מוכיחה עד-מה פגומה היא מכונת-החשיבה האנושית: הִתְקַן עלוב, מעורר-רחמים. ואיזי גאה בה כל-כך!

בשבתו אל שולחנו בפיתה העתיק את הסימן שציירה המורה בפיסת גיר על הלוח: סיפרה אפקית של שמונה. "אינסוף", אמרה המורה, הביטה בלוח, ושילבה ידיה מאחורי גבה. שאון הרחוב מתחת בוקע היה ועולה מבעד לחלונות הפתוחים, היה יום חם באביב. אבל הוא חש צינה עזה פושטת מן הלוח והסיפרה הלבנה הקטנה באמצעיתה.

"זה", אמרה המורה, "הוא אינסוף".

וניבטה אל הכיתה.

"יש שאלות?"

דממה.

"יפה", אמרה המורה. "אם כן אתם יודעים עכשיו מה מסמל את האינסוף".

"מה אתה צוחק?" שאלה.

הוא ליטף בלאט אותה גולת-מחמדים שבה הפיטמה הוורודה, הרכיץ ראשו ונשק לשד.

"צוחק מן האינסוף".

"מה?"

"האינסוף. קאסארים, ופולסרים, וכל שאר הדברים".

"ולפני זה—איפה היית?"

"בפנסיות של ראווינה. היית שם פעם?"

היא הניעה בראשה.

"מקום מקסים", אמר ונתן זרועו תחת לראשה, וחש בכבודו בשקע זרועו. "מקום-

רפאים, מזור מאד ביפיו".

"מה עוד?"

"הפאסאקאליה של באך. והסונאטות של סקארלאטי, בביצועו של הורוביץ, שעליהן רבנו".

"אז מה יש להן?"

"חשבת, כמה הן מתוקות. טובות יותר, קרובות יותר, גדולות יותר מן הפולסרים הללו—שאותם רק מתימטיקאים יכולים לראות: אבל המתימטיקה היא הפשטה בפני עצמה, כמובן".

"וסקארלאטי בביצועו של הורוביץ?"

"אלוהים אדירים, לא! הללו אינן הפשטות. הדברים הממשיים ביותר בעולם—אם לא לדבר על השדיים שלך, שהם הממשות עצמה, ו—"

הוא פסק באמצע המשפט. מושג־הזמן של בני־האדם משובש מיסודו, היררה. הם משווים אותו לנהר, לזרם, זרם שוטף תמיד, נע תמיד. אבל הזמן איננו כך כל־עיקר. הזמן הוא חדל־נוע, בדומה למישטח השחור של בריכת זפת: אנשים דשים בה כאחווית־זוית, ונדמה להם שהחומר השחור והדביק נמצא בתנועה; כל תנועה מצריכה מאמץ — הנה משום כך הזפת...

אבל תמונה זו לא ישרה בעיניה: היא הרגיזה אותה. "ראשך חולה", אמרה. "היית צריך להחליף את ראשך".

"כן. צריכות להיות חגיות או מקומות כמו בשביל להחליף ספריי־כיס ישנים—להחלפת ראשים".

"או לחידוש ראשים".

"לא. לפחות את שלי אי־אפשר לתקן או לחדש: אפשר רק להחליפו בראש חדש".

"איך שלך, בפנים?"

הוא היררה בטרם יענה. חלק ממנו היה מאזין לזעם הסופה מבחוץ, חלק אחר ער תמיד למגע שדה של האשה.

"אני אגיד לך", אמר. "הוא דומה לגורד־שחקים. בשעות הלילה המאוחרות. את יכולה לראותו? הוא עומד בשורה ארוכה של גורדי־שחקים אחרים, בלילה הלוהט

של מטרו־פולין־ענק—עולם של גורדי־שחקים. כמה חלונות מוארים, רובם אפלים. בפנים, מעליות אוטומטיות עולות ויורדות במהירות: מעליות ריקות הפועלות, חלקות ושקטות, על כבלי־פלדה משומגים היטב ופסים שחורים של ברזל, נוטפי שמן. המעליות נעצרות בכמה קומות, ואת הקומות האחרות הן עוברות בלי להיעצר.

כל פעם שמעלית נעצרת, הדלתות האוטומטיות מחליקות ונפתחות. איש אינו יוצא, איש אינו נכנס. המעלית עומדת פתוחה, ניבטת אל המסדרון הארוך והריק. לאחר

עשרים שניות הדלתות נטרקות ומוגפות, והיא נעה: למעלה או למטה, אין בזה כל חשיבות. יש אלפי חדרים בכל קומה של גורד־השחקים: קצתם ריקים והאחרים

מלאים ניירות, תיקים, ספרים—חדר אחד בקומה ה־23 מלא מוזיקה של סקארלאטי..."

"בביצוע הורוביץ?"

"לא חשוב. דלתו של החדר הזה מרופדת מזרנים, כדי שלא תתמלט המוזיקה אל המסדרון, כי שם תיקרע לקרעים ותתעופף ברוח השוטפת את הרצפות. מספר החדרים

הריקים הוא מפיח: לפעמים חדר שהיה סתום מרוב אשפתות, או ערימות עצומות של דפים תלושים, מתרוקן כהרף־עין—כמו למגע שרביט של קוסם..."

הוא צחק בלחשיה.

"את לא היית מאמינה אילו אמרתי לך איזה דברים בלתי־אפשריים אפשר למצוא בכמה חדרים; לא תאמיני כמה ריקים הם החדרים הריקים הללו. בדרך־כלל אין

שום תחושה של בילבול: המעליות נעות באופן שיטתי, לפי איזה לוח־זמנים סודי. אבל מהו לוח־הזמנים? בקומה ה־17, בדיוק מול המדרגות, נמצאת עינו הענקית,

הלחה, הפחולה־הפה של ישוע מפנסייה אחת בראווינגה. תאורה? זה אור רך, מפורז, אבל קר ומתמיד, ומגורות אינן נראות לעין. קומה אחת מלאה מראות: הן מאריכות

את מסדרון־המראות—הן מאריכות את המסדרון עד אינסוף, עד אין קץ. ואני חושב שבקומה העליונה, הגבוהה ביותר, אין לא תיקרה ולא גג: סיפרה אפקית של שמונה, עצומה, שחורה, חדלת־נוע, מכסה על הכל—ובקצה השני, למטה, עמוק־עמוק למטה, יש מרתפים, וגם הם מלאים חדרים, מעפרים ומסדרונות—

הוא פסק לפתע, והיא לא אמרה מאומה. כשהוא מגשש על גבה בחזהו ובבטנו, ניסה להתאים את קצב נשימתו לזה שלה. משך רגעים אחדים גשמו כאחד, ואחרי־כן שוב לא עלה הדבר יפה: נשימתה היתה מהירה ביותר.

"ספר לי על המרתפים."

"מה?"

"על המרתפים של גורד־השחקים שלך", אמרה.

"לא", השיב באי־רצון. "אלה הם שלי, רק שלי."

"ספר לי עליהם."

הוא הניע בראשו: "הדברים שמתרחשים שם למטה לא ימצאו חן בעיניך—הם רק בשבילי."

"איזה צבע יש להם?"

בחוץ דומה היה כאילו רפתה הסופה: הדממה היתה משתררת, בולעת גושים גדולים יותר ויותר של מרחב־קול; לבלי מנוס, כמו קרחון הגולש במורד, אך במהירות הרבה יותר: חיש־מהר.

"אפור", אמר. "לא, לא בדיוק אפור: צבע של מדרכה לחה. צבע של מצבות עתיקות בבית־קברות ישן מאד, כאשר נמחו כל האותיות, ונתרת רק אבן מתפוררת. גם המעליות מוכרחות להיעצר שם, מזמן לזמן, את יודעת."

היא תגידי שאלה הבלים, היררה. חומרה שבה מספיקה לה להגיד שאלה הבלים ושטויות; היא בלתי־חזויה למדי, חפוזה למדי, רעה למדי, ויכולה היא לקרוא בקול: "הבלים, שקר, טינופת!"—ולקפוץ מתוך המיטה, ולברוח החוצה, ולהיעלם בדממה הזאת הניצחת, המנצחת, בחלל ריק, באינסוף—אלא אם כן יעצור בה משהו, משהו החזק ממנה עצמה.

מי אני שאדון אותה? היררה. איך גראה גורד־השחקים שלה? אולי הוא הומה תנועה קודחת של אלפי אנשים נטולי־פרצוף, הנדחקים במעליות (הפועלות אולי במהירות־שיא), דוהרים־פורצים במסדרונות, נחבטים זה בזה—ממש כמו שבגורד־השחקים שלי מנסרת דומיית־מוות. כולו שלה, והיא תסרב לשתף בו אדם וולתה. גופה, כן, בו תהיה מוכנה לשתף איש אחר, בחפץ־לב, כמו עכשיו: אך לא בגורד־השחקים שלה. הללו שאין עשרם מספיק להם להיות בעלי גורד־שחקים זוכים בבית בן קומה אחת—או בבית־חומר.

הוא ציחק חרש: מורה־הדרך הזקן שפרצופו כמראה מנופצת הביט בו הכן בעיניים ריקות ומטושטשות; פנסו הורה על איזו פינה מרוחקת של הפסיפס: חסרת־שחר. זיקנה; תשישות־זיקנה.

למוד את שיעור שגעונך, היררה. במכשיר מיוחד. באינסוף: יכול אתה להניח סרגל־

מידה על הזרוע התחתונה של הסיפרה האפקית שמונה; נקודת-ההסתכלות בהצטלבות הזרועות.

למוד את גבהו של גורד-שחקים; את ריקותם של המסדרונות, מהירות המעליות שלו; או את עוצם ההמונים שלו.

למוד את מתיקותו של סקארלאטי. את מרחב הלילה השחור-האדום מעל ראוינה; ואת הקצף הלבן המורתח תחת חרטומה של אניה בעשותה דרכה בלב-ים. עתה לא נשמע עוד קול. דממה נוראה ירדה על הכל.

א-ראו זעה ממקומה: "החזק בי חזק", לחשה. "החזק בשד שלי. אהב אותי".

ב. סיום

כשוב לבו אל קצבו התקין החזיק בה דומם, ברוך, וניסה לזכור; אך שום דבר לא חזר.

אור מהסס, מפוזר החל לבצבץ מבעד לוויילון; באור המשונה הזה יכול היה לראות את פניה החיורים, ישנים, נינוחים, שלווים. תרנגול קרא. ברחוק עברה משאית כבדה; עוף השמייע קול בלתי-ברור. הווילון זע קימעה ברוח הקלה. מה פשר כל זה? היכן הלילה? עייפות מתוקה, עצלה שטפה אותו, והוא עצם את עיניו. אינני שומע את נשימתה, היררה: לולא כן הייתי מגסה שוב לגשום בקצב אחד עמה.

6. המכתב

בבוקר, בעודו ישן, הסתלקה. כשהתעורר אחרי-כן מצא על שולחן-הלילה פתק ובו כתוב לאמור:

אני אהבת אותך;
באור-היום,
בעייפות,
בעצב,
בשפלות,
בחוסר-לב.

7. וידוי

הטראגי כל-כך באלקסנדר היה חוסר-המנוס שבכל זה: דומה היה הדבר כאילו אתה מחט הנמשכת על-ידי מגנט-ענק, דמוי-פרסה או דמוי-חרמש; הוא משך אותך בכוח שאין לעמוד בפניו. אפילו האשה לא יכלה להצילו ממנו, ודאי לא בפתק שלה. כמו ברק הבריק לו הדבר, שהקשר התחילי שהביא לידי המעורבות הטראגית באותו ענין היה מושג-הצופן של השגעון, הכרה בת-רגע בשגעונו שלו, שניעורה עקב אמירתו התמימה של איזי שפתחה בו הלשון: הבעיה האמיתית היא...
לכוד באותו שדה מגנטי, ובאין בו יכולת להתנגד אף לא להימלט, עומד היה באולם גדול, וניבט אל חברי המורשון היושבים בשורות אין-מספר של כיסאות. אי-שם

בשורה הראשונה יושב היה גוסטב, שתי אצבעות ידו השמאלית תומכות את רקתו, ממתין לו שיפתח. שכן קראו לו אל הפורום הזה למען יעלה את זכר חטאיו ומשוגותיו, למען יכה על חטא בפומבי ויקרא: מיאָה קולפּה. מיאָה מאַקסימה קולפּה!

למען יביע חרטה וצער. אבל להבטיח שיפור להבא, להיטיב את דרכיו—דבר זה לא נדרש ממנו, שהרי לעולם לא יותן לו סיפוי. אמונה איתנה בזמן ובהיסטוריה שאין להשיבם לאחור היתה חלק בלתי-נפרד מן השפיות של עצרת נכבדה זו, בניגוד לשגעון שלו, לריקות גורד־השחקים שלו. היה עליו רק לחזור בתשובה בפומבי—ולהיעלם, לגנוז לעולמים: אפילו זכרו יימחה.

כיפה עצומה היתה קורת-גגו של האולם—היה זה ארמון ישן—ואלקסנדר, שתי ידיו מונחות איתן על הדוכן, נשא עיניו, מעל לשורות המושבים, מעל ליציע—אך לשווא, לא היה פסיפס על התיקרה הקשוחה, לא היה הכחול-הכהה והזהב הכבד של כנסיות ראוינה. אף לא דמויות אליגוריות הצפות דרך-גס על גבי עננים, או על-גבי שלמות-תפארה הדומות לעננים. לא ממנו ולא מקצתו, סתם מרחב ובזד קמור, צבוע, או מסויד, זה-מקרוב.

ואז שוב השפיל סטיפן מבטו, עודו אומר-תגר, עודו, כאותו סיופוס האגדי, "חזק מגורלו". השפיל הביט בהמון, שממתין היה דומם לווידי בו יאשים את עצמו. אדוות של לחץ חלפו על-פני חלקת הים. אלקסנדר ניסה להכיר אנשים ידועים לו בשורות הקדמיות: ולפתע-פתאום תפס לתדהמתו כי אף אחד מהם אין לו פנים. מקום שם הפנים צריכים להיות היה מישטח קרטון לבן. שורות על שורות של מישורים לבנים, מתמשכים הרחק לתוך האינסוף, נמוגים תחת צל היציע, וגבוה יותר, ביציע עצמו. איתן יותר מקודם בשתיקתו התזגרת, המתין סטיפן לישועתו. "אני יכול לחכות אלף שנה, אם יהיה צורך בדבר: עד אינסוף, ומעבר לזה. וגם הם יחכו, עד שיירקבו: עד אשר יכסה עובש ירוק את קרטון פניהם".

זהוֹזָה, אם כן, ובינתיים?

רוח עזה קימטה את פני הים. הגה מכאן באה הישועה. עתה הביט סטיפן היישר לתוך עיניו המחייכות של מלח, בעל זקקן שחור, אלף קמטים ואחד בזוויות עיניו: "הרי לך! הרח את הרוח היא! כאן יכול אתה עדיין לחיות! על פני-הים לא השפיעו הדברים כל-עיקר!"

היה זה על איזו מרפסת, בנמל כלשהו, והמרפסת נסתיימה בפתאום, ומתחת ובסמוך מאד, כמעט בבחינת הושט-ידך-וגע-בו, היה הים, מרטיט גלים קטנים לבני-קצף, רוח עזה חובטת בו, ושורקת באזניהם. היה זה כשנה לערך אחרי המלחמה הגדולה, והכל הוטל לחוף בהריסות מצחינות, ערים וכפרים, ובני-אדם, אפילו אלה ששרדו לפליטה; בעלי-מום, ורעב, ובתי-קברות ענקיים, סחי ורקב. אבל הים היה רועש וחי, אדיש לכל אלה.

"רואה?" שאל המלח, עודו צוחק בעיניו ובלבבו. "רואה את זה? בוא, למה לנו לבטל פה את הזמן, בוא נמצא אניה ונפליג, למען ישועת נשמותינו, ולעזאזל כל השאר!"

כך עשה, אז.

עתה חייך, אותו חיוך מעוקם, אף שכל זה אירע זמן רב בטרם יתחיל השגעון, זמן רב לפני דובצ'ק, לפני זמן רב מאד, אבל נותר זכרם של אותו כוח, של אותה רוח, ושל הים.

"מה יש?" שאל איזי.

"שום דבר. חשבתי על... חשבתי על הים."

"היית רוצה להפליג שוב?"

"נדמה לי שכן. איך זה אצלך?"

איזי התגרד בראשו והשקיף מן החלון.

"אינני יודע. לשם טיול, מזמן לזמן, כן."

סטיפן ליקק את שפתיו, טעם מלח היה עליהן: מן הזמנים ההם, מן-הסתם.

"אתה יודע, כל הקלפים בידינו: הכסף שלנו, אנחנו הבעלים, והם אינם יכולים

להתערב בתיכנון האניות שלנו, הממזרים הללו בפאריז", אמר איזי.

אינני מאשים אותו שהוא מצפצף על אלקסנדר, היריהר סטיפן, הביצוע הפנטאסטי

הוא פעולתו של שכל חד-מסלולי. חבל שאין גם לי כזה, במקום אותו מבוך מחורבן

של מסילות, שעל אחדות מהן אני נוסע בעת-ובעונה-אחת, לעתים קרובות בכיוונים

מנוגדים. טול, למשל, את הרכבת המזויפת הזאת: אי-אפשר לה שתסע באותו זמן

מאמסטרדם לפאריז ומפאריז לאמסטרדם, מה?

לא, אך אפשר לה שתסע במעגל, והנוסעים אף לא יבחינו בהבדל. בשעה כלשהי

ודאי הצתה את הגבול, בצרפת אולי אין הפסים במצב הטוב ביותר, או שהם שחוקים,

כי עתה משקשקת היתה, משמיעה שאון מתכתי, מצלצל, והקרונות היו מתנוודים

קימעה. גם הקטר שרק באיו הצטלבות, והקול החד הזה, ומשק הגלגלים הביא להם

תחושה של מהירות גדולה, את פרץ השאון של אותה רכבת אדומה וקצרה הרתומה

אל קטר-דיזל אדיר-כוח.

"עכשיו היא ממחרת כהוגן", העיר איזי. "בצהריים ודאי נהיה בפאריז. שלחתי מברק

בבוקר, מישוה ודאי יחכה לנו בתחנה. מתי, אמרו, הישיבה?"

"בשתים אחרי-הצהריים."

הוא היה מוכן, רשימותיו וחישוביו היו עמו, ולעת צורך יוכל לצטט מספרים,

קילואטרים, וקציים של תדירות, טונות של משקל מת, דולרים של כסף, וסיבובים

של גלי-ארפובה.

אלקסנדר דובצ'ק, חיוך ושותק, עזב את הבימה, ירד במדרגות ועבר בין השורות.

רחש זובוב אפשר היה לשמוע באולם, אך לא היו כאן זבובים. יצא אלקסנדר, ועד

כאן לענין הבגידה-כביכול במהפכה: לכך תגיע השעה בהמשך היום, בפאריז,

בשתים. אם תגיע השעה.

כי עכשיו היה כבר החשד שרכבת זו נוסעת באמת במעגלים. תמיד כך היה הדבר:

אם אפילו לשבריר של שניה אתה מעלה איזה דבר בדעתך, אם הוא צף ועובר במוחק,

הריהו משאיר שם עקבות ככדור גותב; ולאחר זמן עשוי הדבר לקרות, עשוי הוא

לקרות, הרי זה כאילו אתה פותח פתח, סיכוי למזל הביש.
הוא השקיף מן החלון, חושד, ומצא אישור לחששותיו: יכול היה לראות שהקטר,
הרכבת מתנהלים בהיקפו של מעגל-ענק. ציחקק.
"גדמה לי שאנו נוסעים אחורנית, איזי".

איזי התרומם מן הכורסה. הוא היה גבר כבד-גוף, קצר-קומה ושממנו. גם הוא ציחקק
והוסיף לעמוד בחלון, גבו אל סטיפן.
"חורש", אמר. "אנו נכנסים ליער של ממש".

לא היה לכך כל מובן ממשי. המצב הגיאוגרפי היה חסר-פשר. כך גם הזמן. אבל זאת
עדיין צריך היה להוכיח. היער ודאי שלא היה עכשיו בקו שלו: אבל אם באמת
הרכבת מתנהלת במעגלים הרמוניים הרי עד-מהרה יימצא ברוקין, בבית-קפה תחת
כיפת השמיים, כשהוא צופה בעננים. הגע בנפשך כמה יופתע איזי!
מבין שתי חומות ירוקות השתלחה הרכבת שוב לתוך אור-השמש הקורן והמסמא:
שניהם מיצמצו בעיניהם.

"אבל אנו לא חוזרים לאחור, סטיפן". איזי זקוק היה מאד להרגעה: מהו שמתכנן
המהנדס הסהרורי הזה.

הוא חש בדאגתו, ריחם עליו, עבר בו ניד של חמלת-אמת, והוא אמר: לא, לא, ודאי
זה כבר קרוב, מסתבר שאנו בפרוורי פאריז. אינך יכול לשמור טינה לאדם משום
שאינו נותן דעתו הרבה על אלקסנדר. או משום שהוא נורמלי בצורה כה טראגית,
כה מאושרת.

"אתה מעוצבן?" שאל סטיפן. "אל תתרגש, אנחנו בסדר הכל בסדר גמור, אנו נחתום
על החוזים, ונשיג את כל התיקונים שאנו רוצים באניות".
"למה שאהיה מעוצבן? אני אומר לך, כל הקלפים בידינו. הגד, סטיפן, אתה בטוח
שאתה בסדר?"

"מעולם לא היתה הרגשתי טובה יותר".

הרכבת שעטה-דהרה בצמתים, חלפה בחימה על-גבי גשרים, בתוך מנהרות קטנות,
מעל ערים וכפרים וכבישים ראשיים, בתוך קרעי שדות שירוק גופיהם נעלם חישי-
מהר, על-פני כמה עצים גמודים ושיחים גוועים. עתה היתה הרכבת צופרת לעתים
קרובות.

הוא פסע ועבר במסדרונות שאין להם סוף, שומע את קול פסיעותיו בלבד. פה-ושם
היתה דלת פתוחה כהוא-זה, ואפשר היה להספיק ולהבחין בדבר של יופי במירווח-
הזמן שבין שתי פסיעות, כגון: ענן זהוב, פרח ארגמני, קיר של פסיפס כחול-כהה,
חמוקי שד של אשה, רצף של חמישה תווים (במי-מינור במול) בסונאטה של
סקארלאטי, בריח של רוחיים עזה.

"סטיפן", אמר איזי. "זה מזכיר לי: הואיל וביטלת את הגנרטור ההוא של מים
מתוקים, אולי מוטב שנהפוך חלק מן הסיפון האחורי למיכל מים מתוקים? חמש-
עשרה, עשרים טונה—מה דעתך על זה, זה, זה?"
התכלית היא דבר גדול, היררה, תכלית מקפת-כל, מצדקת-כל, מסברת-כל, חובקת-

כל פעמים רחוקה, אך תמיד מצויה, ומזהירה: תכלית שבלשונה אפשר להסביר ולהבין את הכל. נסה. הוא הניד חרש בראשו. "זכור", אמר איזי, "יהיה לנו ויכוח קשה עם הממזרים הללו בפאריז. הם ינסו ללחוץ עלינו חזק: השם הטוב שלהם במקצוע מוטל בפחף". הרכבת האדומה נעצרה לאטה בתחנה.

בנסיון הנואש האחרון של מנוסה, של מרד, ראה את הדברים כפי שהם צריכים להיות: מתחת לגג-הזכוכית הגבוה היו הרציפים המרוצפים נקיים וריקים, ומתים. מדבר החי היחיד היה מחוג-הדקות, 2 מטרים ארפו, של שעון חשמלי ענק על הקיר. ואחר נעצרה הרכבת: הדלתות נפתחו אוטומטית. איזי וסטיפן, מזוודותיהם הקטנות בידיהם, יצאו והתערבו בקהל ההומה שעל הרציף.

חנוך גיא: שני שירים

מתוך ידך לקטתי
זרעונים.
פרחים כרעו
מתאות
וחגו סביב ראשך.
בין ומזומי
דבורים
במשעולים דרוסים
של סביונים
עולה חגך.

* * *

את עולה מן הסוד
כקלימה
כמו חקל
ענוב
מוליכות מדרגות
אל חדרך
ומעבר לדלת
עומד כגמלט
על נמשו...

נונחם פניאס: הזונה והצייר הגיבור

היא היתה זונה. בכתב ילדותי כתבה בעט כדורי (האם הזונות מחזיקות בעטים ? לאיזה צורך, לעזאזל ?) על דלת בית-השימוש כמה מלים גסות והזמינה חיילים בהבטיחה הנחה של חמשים אחוז. מישהו צייר מתחת למודעה סימן-שאלה, ועוד אחד, בעל כשרון גדול יותר, צייר אשה ערומה פושקת רגליים ואבר-זכרות נעוץ בינותן. אולי, בעצם, ציירה זאת היא, ואם כך הרי אפשר היה לפתח את כשרונה בתחום הפרסומת. אולי גם האקלים הנפשי של תחום זה היה מתאים לכשרונה. פעם הייתי שואל מדוע פחותה עבודתה של משפירת הפותה לעומת מי שמשפיר שריריו או כשרונותיו תמורת בצע-כסף ? עכשיו אינני שואל שאלות כאלו. אני יודע.

ישבה לה בבית-הקפה המשמש גם מסעדה ואכלה סעודה יקרה כשגביע-זכוכית גדול מלא מיץ-עגבניות מוצב על השולחן כמו לנקר עיניים. האם היא מאמינה בעגבניות ? היא היתה מכוערת ולבשה חולצה ארוכת-שרוולים שפיסתה רק את מחציתו העליונה של החלק העליון. מכנסיים לבנים, ארוכים ומתרחבים היו לרגליה. הזנות השחיתה את פניה ועיניה היו גסות וקשוחות. גם חטמה הסולד וגם הקמטים המשתפלים בחריצה עמוקה אל זויות פיה העידו כי זונה לפניך. מדוע הזנות משחיתה את הפנים ? אחר-כך הלכתי לראות תערוכה של צייר ישראלי שהגיעה ישר מפאריז. הוא צייר את אשתו המלאה חושניות והציג את מערומיה לעיני כל, אבל הכל היו גלבהים מבשריותה הוורודה, מבטנה האמהית ומירכיה המלאים והיללו באוזני ידידים את העזתה. והצייר ביקש למכור את תמונותיו מסובלות-השמן לקונים עשירים.

אני אדם מבולבל ובלבלתי את הסדר הטוב של סיפורי מתוך גלישה לתחומים שאינני אמון בהם. בכלל, הגם שהקיצוניות היא ממידותי, תמיד אני מנסה להתחמק באיזה מקום, ולא רק מתוך סברה שיש חכמים גדולים ממני. אני אדם מבולבל המנסה לבדות בדיות אך יודע, מן הנסיון, שהבדיות מוטב לכתבן מאשר לממשן.

ישבתי וצפיתי בה והיא לא עוררה בי כל ענין. פניה הקישחים עד להבהיל היו שקועים במאמץ להתרכז במשהו שבעתון. העתון היה עברי. היו בכיסי שתי לירות שבעים-וחמש. לירה עשרים-וחמש היו מיועדות לתשלום, בתוספת דמי-שתייה צנועים-שבצנועים בעד ה"הפוך". השאר היה מיועד לנסיעות ובעודף לא יכולתי להזמין שום נערה לשום מקום, לשום דבר. היא סיימה את סעודתה, שאותה אכלה לאט וביסודיות כמי שענותיו בידו ואין הדרך אצה לו לשום מקום. היא הניחה את העתון הצדה ואף לא טרחה להביט לאחוריה ולהבחין בי, היושב מאחור ומסוגל לראות רק את צדודיתה. תמהתי מה מעשיה אם אין הזנות מקצועה. לא הצלחתי להעלות שום השערה, ובכלל, כל-כך נראתה פרוצית עד שמיותר היה לעורר אשליה פנימית כלשהי. ספקות היו לי רק בנוגע לכתובת על דלת בית-השימוש ולציור המאייר אותה.

הלכתי אחריה לאורך כל רחוב הרצל. כפעם-בפעם היתה מציצה לאחור ומוצאת אותי מגלה ענין בחלונות-ראויה, של ספרים בעיקר. תיארה לעצמה מה שתיארה, ולא טעתה. באמת איני אלא אחד שיצרו דוחק עליו אבל אינו מצליח למצוא לו מישהי, אם משום שאין פרוטה בכיסו, אם משום שאינו מושך, ואם משום קללה עתיקה כלשהי. כאשר עליתי אחריה לחדרה נעצרת ליד הדלת. "מה אתה מחפש?" שאלה. "אני מתבונן בחדר", אמרתי. "ככה לא מתבוננים", אמרה, והתכוונה לכך שמבט הנעוץ תוהה-בוהה אי-שם אינו מבט של התבוננות. רציתי לומר לה שאני אדם מבולבל אבל לא לשם כך באתי הנה, לכן שתקתי ופסעתי פסיעה קטנה קדימה ושוב נעצרתי. "אתה עושה חשבונות?" שאלה. באמת שכחתי שזאת הייתי חייב לעשות כשלירה אחת בכיסי (ששים אגורות לגסיעה), וטוב שהזכירה לי. מבטתה קפא לרגע לגוכח רעיון זר ומשונה ביותר: "זה עולה עשרים לירות", אמרה. חייכתי והתגרדתי בפדחתי. היא היתה מבולבלת. "שמע", אמרה, "אולי אתה חייל?" בטוחה היתה שאיני חייל, ובכל-זאת שאלה. "לא", אמרתי. "אז מה, באת בלי כסף?" "בלי כסף", אמרתי. היא פתחה את ארנקתה כאומרת להוציא משהו פחות-ערך, אך לא הוליקה אותי שולל. ידעתי מה שתוציא משם, ובאמת הוציאה מתוכי בעטיפת שעוונית לבנבנה סכין-גילוח. היא אחזה בו בהרימה ידיה למולי. סובבתי על עקבי ללכת. היא זינקה אחרי כשהיו עקבי על המדרגה השנייה. "בוא הנה רגע", אמרה. אחוז-בהלה סובבתי ראשי לעברה, אט-אט. סכין-הגילוח בעטיפתו עדיין היה בידה והיא אמרה: "תראה, אני לא רעה כמו שאתה חושב", ולפתע הוצפו עיניה גל חום שהעלה בהן לחלוחית נוצצת. "אני פשוט עובדת", אמרה, "ואני לא יודעת למה באת? היית צריך לדעת שאני עובדת. הרי בעצמך שאלת, אז איך?!"

התישבתי אט ובגות על גדר הבטון שלרגלי מעקה הברזל. היא נכנסה פנימה וחזרה והביאה עמה כיסא מתקפל. פתחה אותו וישבה, שלפה סיגריה מתוך קופסה שהביאה עמה ולא הציעה לי אחת משום שכבר הבחינה קודם-לכן במקטרת. "לילה, ספר", אמרה. "אם יבוא הסרסור ישחט את שנינו". שתקתי. "הוא יבוא?" שאלתי כעבור דקה. היא מיתחה ראשה לאחור: "יבוא-יבוא!" ומשכה בכתפיה. רציתי לברר אם הסרסור הוא בריון, אך ויתרתי. ישבנו שקטים ומהורהרים עד שניערה ראשה ואמרה: "רצית משהו". אמרתי שאני מבקש לנשק את פטמות שדיה. היא שלחה בי מבט עמוק ונוקב. אחר אמרה: "בוא ותעשה מהר. לא אתן לך להתמזמוז אתם". גחנתי אליה, אך לצורך זה הייתי צריך לכרוע על ברכי וזאת משום-מה לא רציתי לעשות. היא ניצבה מלוא קומתה, התירה את הקשר שבחולצה וחשפה את שדיה. הם היו קטנים ותפוחים וגזנם, ככל שיכולתי להבחין באור שבקע מן החדר, היה כגון הזית. נשקתי אחד-אחד את שדיה והרטבתי אותם ברוקי. קשה היה להינתק מהם אך היא הניעה ידיה קלות כאומרת להדפני ואני נפרדתי מהם ונותרתי מביט, בדופק הולם, במיפתח החולצה אל השנים הנקשרים מפני. היא צחקה, ואני דימיתי לראות בעיניה ניצוץ של עליונות שובבה. לא הבטתי שנית בפניה כדי לשמור את האשליה. היא שבה וישבה על הכיסא ואני חזרתי למקומי על מדרגת המעקה בדי-כאב ובייסורי תאוה לא-באה. "אם אתה

רוצה ללכת—לך, אם אתה רוצה להישאר—תישאר", אמרה, כמי שאינה מעוניינת עוד במתן חסדים אין־כסף.

הוצאתי את המקטרת מכיס חולצתי ואת הטבק הזול והמבושם מכיס מכנסי והתחלתי לפטם את המקטרת. חשתי איך שבה הקשיחות לשלוש בפניה. לרגע עלו במוחי השטריות הנדושות ומיד דחיתי אותן מעלי בהינף־יד כביכול. איש אינו בוחר את חייו, גם לא אני. היא זונה ואני כסיל ושנינו כאלה ונהיה גם להבא אפילו יעמוד העולם כולו ללמדנו בינה, מפני שאותה יד המכה על פנינו וטורפת את בשר גופנו ונשמתו היא גם היד המנחמת והמלטפת והאוהבת ואליה אנו נכספים. "למה את זונה?" שאלתי כמי שפפאו שד, והיא פתחה את פיה כעומדת לשאת דרשה רצינית, כשכל מעיינייה נתונים למציאת המלה הפותחת. "תראה", אמרה וחיוך מוצנץ בעיניה, "אנחנו, זה ככה. שום דבר לא ישנה אותנו." "זה נכון", אמרתי, "גם אני כזה. אני מצייר וחושב להיות צייר רציני, אפילו שזה עולה לי ביוקר".

היא לא אמרה דבר ומבטה היה נעוץ בנקודה נסתרת הרחק מתחום ראייתי, אל ראש מגדל או כוכב נוצץ. "אתה רואה", אמרה, "אני רואה לפעמים איוו גברת נשואה עם מהנדס. אז מה, הגברת בחרה במהנדס? לא! הוא התחתן אתה מפני שהיתה מתאימה לו, שהיא כזאת אינטליגנטית, אבל זה השכל שלה שנותן לה להיות כזאת". אחר־כך שאלה: "אתה יודע לצייר טוב פרצופים של בני־אדם?"—"לא", אמרתי וסתמתי. (מה היא מבינה, לעזאזל?) "מה אתה מצייר?"—"תמונות דמיוניות", אמרתי.—"אני אוהבת תמונות מהחיים", אמרה. "לא אוהבת סיפורים בתמונות, גם לא מבינה".—"לא צריך להבין", אמרתי, מהסס.—"אני אוהבת, למשל, פרחים, גופים, דברים כאלה. לא איכפת לי איך שאתה מצייר", אמרה, "כל אחד מצייר אחרת, אבל העיקר שיראו משהו". מצצתי עמוקות ממקטרת. "את בחורה פיקחית", אמרתי, ולא הוספתי "חבל...", כי אין שום סיבה שזונה לא תהיה פיקחית.

"בוא תנשק אותי", אמרה. כמעט שאלתי "למה?" כי לנשק את שפתיה לא חפצתי. הן גראו לי קשות מדי. "תוכל גם לחבק", אמרה. רגע עלה בדעתי להציע לה שתיכנס עמי לחדרה, אך מיד ויתרתי. המרפסת היתה חשוכה ומן הבית שממול לא היה איש יכול להבחין בנו. איש גם לא גרעה בחלונות שממול כי המרפסות פנו לצד השני ובשעה זו של מוצאי־שבת אין איש יושב במרפסת בהדר־הכרמל.

"איזה מין נשמה יש לי?" שאלה כאשר חזרתי וישבתי על המדרגה. "איך יודעת?" שאלתי לתומי. היא צחקה וחשפה שיניים צהורות שהקדמיות שבהן היו מצוהבות מעט מטבק, אחת הטוחנות חסרה לה. "יש כל מיני בני־אדם", אמרתי לשם אמירה. "אבל אני זה לא כל־מיני", אמרה. "למה בן־אדם רע?" שאלה. יכלה לשאול גם למה הוא טוב. "יש בני־אדם שצריכים להיות רעים", אמרתי, מעלה עשן במקטרת. "בן־אדם אם הוא מהנדס לא איכפת לו להיות טוב, כי זה לא עולה כסף. הוא מקבל את המשכורת והולך הביתה. בדרך הוא נותן גדבה לעני ומרגיש שהוא בן־אדם טוב. זונה לא יכולה להיות טובה כי מזה היא מתפרנסת".—"או למה אתה טוב?" שאלה. "אני בן־אדם לא נורמלי", אמרתי.—"פעם שמעתי שכל הציירים הם לא נורמלים",

אמרה—"נכון", אמרתי—"בגלל זה אתה דפוק", אמרה—"אני לא דפוק", נחפזתי להגן על משהו שאינו צריך הגנה מפני שאינו הגון—"דפוק ועוד-אריך", אמרה, "תראה שאין לך אפילו כסף לשלם לזונה בשביל לדפוק אותה". לאחר הירחור נוסף אמרה: "אתה בן-אדם טוב, ובגלל זה לא אתן לך. לא איכפת לי שתרגיש רע, אבל אני לא אוהבת טובים כמוך"—"למה?" שאלתי—"מפני שהם רק רוצים להיות טובים. בלב הם אחרת. אז הם עושים כל מיני קונצסים בשביל זה. אני לא טובה, ואוהבת רעים. זה-זה". עשן המקטרת נקלש. במציצות אחדות ניסיתי להחיות את האש, אך נרצה היה שלא נותר ממנה שביב בתוך הטבק. המשכתי במאמצי והעשן החל לתמר שוב, סמך ודחוס. "טוב לך", אמרתי—"אם כל-כך טוב אז למה זה רע?" שאלה—"למה?"—"למה אני שואלת שאלות?" לא השבתי והעפתי מבט על ראשו של מגדל-השעון שהודקר באורח-פלא ממרחק.

מישהו טיפס ועלה במדרגות. "זה הוא", אמרה בקול רם וציב. הסרסור הגיע למעלה במרוצה. הוא הרכיב משקפיים שחורים וצימח שפם. שער ראשו החלק היה שחור ומבריק והשתפל אל ערפו. מצחו היה חלק, בגון הזית. "מי זה?" שאל כשהוא מצביע עלי. חשתי שמבטו נעוץ בי. "זה הסרסור החדש שלי", אמרה לו. הוא עמד כנדהם. רגע ארוך עבר עד שהתאושש. "ממתי?" שאל. "מהיום", ענתה. "מה פתאום?" שאל וקולו נקטע—"אתה יכול להכיר אותו", אמרה. "קוראים לו חיים". הברגש מיהר לרדת במדרגות. "תיוהר", אמרה. קמתי ממקומי ועמדתי נשען אל המעקה. אף מחשבת-פחד לא באה אל לבי, מתוך סקרנות התבוננתי בחולצתו המלבינה. הוא השליך ממנו והלאה בול-עץ מרובע, כנראה בגלל התיל המחובר אליו, ונטל אבן גדולה, לבנה, אבן-מלט. חזר למעלה כשהוא רץ במדרגות ונושא אותה מעל ראשו. כשהגיע למדרגה השנייה התישבתי פתאומית ודחפתי את רגלו הנשענת אל המדרגה. הוא מעד ונפל כשפניו אל המרפסת וראשו נחבט בחזקה באבן שהחזיק. כאשר הרים לאט את ראשו היה דם זב מאפו. אחזתי בצווארונו אך לא יכולתי להזיזו. ירדתי מדרגות אחדות ואחזתי ברגליו. התחלתי למשכו כלפי-מטה. הוא החליק על המדרגות וידיו פשוטות קדימה. תחילה היה ראשו מעל למדרגות אך כאשר צנח ראשו עליהן נטול-הכרה וחשתי במגע סנטרו עם שפת המדרגה פניתי להפכו על גבו. באטיות וביסודיות עשיתי זאת, ולא בלי מאמץ. היא ירדה מדרגות אחדות והרימה את ידיו ויחד הורדנו את הגוף הדומם אל החצר כשגבו מתחכך בקצות המדרגות. "מה נעשה בו?" שאלתי כאשר התאוששתי ותפסתי שרגעי הגבורה מעטים הם והמלחמה האמיתית רק מתחילה. "תביא מים ואיזה סמרטוט מלמעלה", אמרה. כאשר חזרתי והבאתים עמי היה ראשו מונח על ידו ופיו ממלמל בדי-עמל דברים שלא הבינותי. היא נטלה את כד-הפח (דבר אחר לא מצאתי) וטבלה את המטלית בתוכו. תחילה סחטה אותה על פניו ואחר ניגבתם בעדינות רבה.

"אתה רוצה להישאר או ללכת?" שאלה.

"ההורים ידאגו לי אם לא אחזור", אמרתי בחיוך מבויש.

"טוב", אמרה, "לך".

אשר אנודו: אבא שלי

אבא שלי, שהיה רק שלי,
כצעצוע יקר שלא ניתן להיחלק
ולו עם אחי שלי ולו עם אמא
שלי.
שהייתי חותר בתנועות זעירות
בין גופותיהם
ועד שהיו ערים היה אבא שוכב לצדי
ואמא מופרשת לפאת חלקתה.
רק מאוחר בשנותי אמרה לי אשה
שהיתה זו אמא ששכבה לצדי
ואבא שהופרש לפאת חלקתו.
והיה שמח בדל"ת אמותיו.

לאבא שלי היתה תמיד מלה טובה
בשבילי
רק מלים טובות וספורות היו
עמו, שהייתי לוקק ומוציץ כסופריה.
וכשעוד היה כוחו במתניו
היה עושה כתפיו אופף, ומדהירני
בין זמורות התאנה וקוצי עץ-הלימון.
וכף ידו המיובלה מעולם לא היתה בבשרי.

פעמים, בשעה של מתיקות גדולה,
הייתי חושב שאבא מפנקני עד הסף
ורק אחר ידעתי
שלא יביאני בעד השער
שלא ירשה לבן הקטן שלו
גם לא לשאר.
הייתי סופר במחירת את האוצרות
שהיה אבא צופן מאחרי מגעוליו
(ודאי מצא מטמון בעלומיו)
ושוטח תפילתי לפני השינה
שיתנני לבוא
רק פעם אחת.

עד שאמא אמרה, שחדריו
זכוכית עדינה ושבירה מאד
ואסור גם לרחף שם, פן ישברם המשב
ולא יקום.

אבא יושב וצופה בטלביזיה ובאנשים
המהלכים ברחוב, אני פוקדו לפרקים
ומלותיו פוחתות והולכות.
רק בעיניו אני קורא
שאני הבן האהוב שלו.

מבט חטוף מזפירני את שבעת מגעוליו
המחלידים, ואני אומר ביני לביני
ודאי היה רוצה שאציץ
ולו פעם אחת.
עד שזוכרתי את משוכת הצברים הסמיכה
שהייתי מטפח בהיסח-הדעת
בין עיניו ולפי וידעתי
עכשיו מאוחר.
שלטים מזוהרים מפני סכנת התמוטטות.
עכשיו ודאי שלא יקום!

ייתכן אולי גם סוף אחר.

שמינית בושה

בשכבר-הימים היו אנשי-שם
וגדולי-עלילה

אבא לא היה בינותם

ואיך ארצה פני ?!

שהיו אבותם אבירים

והמוות להם למשחק,

לא רד מבטם

וחרבם לא תסוג גם

מפני רבבה.

ואבא על אופניו היגעים

עושה דרכו כתמול וכשלשום

ונשמה כמעט אין באפו.

שמינית בושה היה לי הדבר.

עם פרחי מלאכי-חבלה

הייתי מסיח נפלאות

תחת פנס-הרחוב או במחבוא

השיטה.

גנוב גונב יוסף.

ומעשה בבן-מלך שרגליו פגומות

ויהי כאבן בשדה ומצאו

רועה הכבשים ויחמלו

ובצוק העתים מסרו לסנדלר

ויהי לאבי,

לא פרש לא אביר.

שמינית בושה היה לי אבי

בשכבר-הימים.

עלה בר: מיתוס התאומים של גרייבס אצל עגנון

מוטיב התאומים הוא חלק ממסורתיה של האלה הגדולה, עליהם כתבתי במאמרי "מוטיבים ממסדרי האלה הגדולה אצל עגנון" שהופיע בחוברת "קשת" מט (סתיו 1970). המוטיב הזה הוא הבסיס הפיוטי ליחסים בין האשה-האלה-המוזה, לבין הגבר-המגיע רק לדרגה של חצי-אל, וגם זה רק בזכות היותו מאהבה של האלה או של מיצגתה על הארץ.

האלה היא מלכת-השמיים, הארץ והים, והשאל. כמלכת-השמיים היא אלת-הלבנה; כמלכת-השאל היא אלת-החכמה; כמלכת-האדמה היא האלה המושלת על השנה לתקופותיה. בדמותה כאלת-השנה מסמל הגבר, מאהבה, את רוח השנה. הוא מופיע בדמות כפולה: השנה המתגברת והשנה הפוחתת, עליהן מושלים תאומי-הגבר לסירוגים. התאום הראשון, הבהיר, מושל על השנה המתגברת, שהיא חצי-השנה הראשון של התעוררות החיים; הוא סמל השמש והחיים. התאום השני, האפל, מושל על השנה הפוחתת, שהיא חצי-השנה השני של גוויעת החיים; הוא סמל המוות והחכמה. (חלוקת השנה אינה שווה בכל מקום: בארץ-ישראל תקופת ההתעוררות היא החורף והאביב, תקופת המוות היא הקיץ הבהיר; באירופה ההתעוררות היא באביב ובקיץ, המוות מסומל בשלגי החורף. בשני המקרים צבע המוות בהיר מצבע החיים—לבן הוא צבע האבל בתרבויות רבות ושונות, והוא צבעה המיוחד של האלה הגדולה, צבע הלבנה.)

מלכותו של התאום הראשון פוחתת, אפוא, בראשית האביב ומסתיימת בקיץ. אז הוא מומת, אם בידי האלה עצמה או בידי ממלא-מקומו בשמה. התאום השני מולך אז עד אמצע החורף ואז הוא בתורו מומת בידי התאום הראשון ששב לתחייה. התאומים הם יריבים ונלחמים תמיד ביניהם על האשה-האלה—אם למען חסדי אהבתה, או למען השלטון שהיא מעניקה למאהבה.

לדעת גרייבס מסומלת שיטה זו בתמונה יוונית ידועה, בה מופיעה האשה כאלת-הלבנה בלוויית שני התאומים. אחד מהם—סמל השנה המתגברת—נראה בדמות כוכב-החיים הבהיר; הוא נולד עם לידת השנה ומכונה הבן-הכוכב. השני—סמל השנה הפוחתת—מופיע בדמות נחש-החכמה המנוקד, המת עם מות השנה. (כנראה שהחכמה תמיד קשורה במוות וברוחות המתים, על כל התפתחה השאילה באזובות וידעונים.) התאומים לא רק הורגים זה את זה בעונתו אלא גם נולדים זה ממותו של זה; בכך הם חוזרים ומתמוזגים לדמות אחת—הגבר באהבתו האמביוואלנטית לאשה, שהיא כלתו, אמו ואלמנתו—המופיעה בשלש תקופות הלבנה. התאומים מסמלים את חילופי הקיץ והחורף, המוות והחיים; האלה מסמלת את נצח החיים והמוות וחילופיהם. בתמונה ידועה אחרת המקבילה לתמונה היוונית ומקורה באוגרית (ראס-שמרה) נראית האלה, הנקראת שם "גבירת חיות-הבר", כשפלג-גופה העליון מגולה; היא

לבושה חצאית ארוכה, ובכל אחת מידיה שלש שיבלי-שעורים (או אולי כפות-תמרים). מצדה האחד של האלה ניצב טלה ומצדה השני גדי; היא מסיבה פניה אל הטלה והגדי פועה—לדברי גרייבס מסמלים הטלה והגדי את תאומי מלך-השנה, הראשון הוא השנה המתגברת והשני השנה הפוחתת, ובפעיתו הוא מזכיר לאֵלה שהגיע תורו לאהבתה. העקרון במצב זה הוא ששני התאומים שווי-ערך לגבי האשה-האלה ולשניהם זכות שווה עליה, כל אחד בתורו.

כמשורר, מציין גרייבס כי האֵלה היא המוזה אליה פונה כל משורר כשהוא מוזה עצמו עם בנה-מאהבה, הבן-הכוכב. בדמותו זו, דמות מלך השנה המתגברת, הוא שר לה על עצמו, הגבר, ועל יחסו אליה—אל הטבע, אל החיים והמוות, אל האשה. אך לפעמים המשורר מוזה עצמו עם הנחש ושר שירי-הרס—שירי סאטירה.

לדעת גרייבס, מיתוס התאומים הוא המצב הקדום ביותר בדת שאינו יודע אבות כלל; כל אדם הוא בנה של אשה. במובן ידוע אולי כל אחד משני התאומים הוא בנו של קודמו, אבל שניהם בניה שווי-הערך של האֵלה. עם התברר חלקו של הגבר בהולדה התחזק מעמדו בחברה, וניתן אז לתאום הבהיר, הבן-הכוכב, להרוג את הנחש מיד עם הינלדו, להיות הוא עצמו לאל—הוא נעשה אז אל-הרעם הקשור בפולחן האלון—לשאת את האֵלה לאשה ולהוליד בנים ובנות. הוא נעשה מלך-השנה היחיד ומהלך חייו סימל את מהלך השנה בחמש עונות (5 הוא אחד המספרים המקודשים ביותר לאלה הגדולה): הוא גולד עם לידת השנה (בסתיו בארצנו, באמצע החורף באירופה), גדל עם התפתחותה, מתחתן באמצעותה עם האלה ומזרו בכך את פוריות הטבע והאדם, נח לאחר מילוי תפקידיו, והוא מת בסוף השנה מידי האלה או מידי מלך-השנה הבא אחריו. בניו של אל-הרעם הם שרידי דמותו של הבן-הכוכב, ואחד מהם נעשה אחר-כך אל השמש והאמנויות; בנותיו הן גרסות מוגבלות של האלה עצמה, וכך היא נעשית בתה, אמה וסבתה שלה עצמה בהופעותיה השונות.

התפתחות נוספת באה כשאחד מבניו של אל-הרעם, אל השמש והאמנויות, מחסל את אביו ותופס את מקומו לצד האֵלה. הוא נעשה אז אל השמיים והאור, סמל הטוב והחיים, אשר לו זכות-יחיד על האלה. במצב זה מתחילה להתפתח ההבחנה בין מושגי הטוב והרע המוחלטים: אם אֵל-האור, שתפס את מקום הבן-הכוכב והטלה, הוא סמל הטוב, הרי יריבו הקדום, הנחש או הגדי, הוא סמל הרע, מלך השאול והחשכה, השטן בעל-הקרניים. האשה הבוגדת לפעמים באל-האור ובחרת במלך-האופל חוטאת היא ומעשיה נחשבים אז חרפה.

ההתפתחות הדתית האחרונה, המצב הקיים ביהדות המסורתית, היא זו שבה הגבר חוגג נצחון מוחלט על האשה. האל-האב נעשה אל רוחני טהור ושליט יחיד בשמיים; או אהבת הבשר נחשבת חטא ונחלתו של השטן, ומכיון ששלטון האשה וקיומה מבוססים על תאוות הגוף מצורפת האֵלה שירדה מגדולתה אל מלך-הטומאה.

בחיבורי זה מבקשת אני להראות איך כל סוגי מיתוס אלה מופיעים אצל עגנון. ואולם: כל הנאמר כאן על מסתרי האלה הגדולה הוא משל רוברט גרייבס. אין זה ברצוני, אף לא ביכלתי או בסמכותי להוכיח את אמיתות הדברים או להפריכם;

מטרתי רק להראות את ההתאמה המפתיעה בינם לבין סיפורים או נושאים מסוימים של עגנון, התאמה המוכיחה את השקפת-החיים הפיוטית שלו.

מוטיב התאומים—התחלפות שני גברים (או יותר) באהבתה של אשה—רגיל למדי אצל עגנון. לפעמים הוא מופיע כענין צדדי, אבל בכמה סיפורים זה הנושא העיקרי. אלה הם: "בדמי ימיה", "פרנהיים", "גבעת החול", ו"והיה העקוב למישור". בשני סיפורים, "הרופא וגרושתו" ו"עידו ועינים", נמצא נושא התאומים, אבל הסופר אינו מראה אותו בצורתו הרגילה אלא מסתכל בו כביכול מזווית מיוחדת. כענין צדדי לגמרי מופיע הנושא בסיפור "בנערינו ובזקנינו".

ראש-וראשון בסיפורים של מיתוס-התאומים הוא "בדמי ימיה", אותו אפשר היה לכנות "חילופי מאהבים עם חילוף העונות". הענין מבוסס על הזהות בין הדמויות הנשיות הראשיות, תרצה ולא, המתאימה לשלב ב במיתוס בו בנותיהם של האלה הגדולה ומלך-השנה הן דמויות האלה עצמה בהופעותיה השונות. בסיפור מתבטאת הזהות הזאת בדבריהם של הרופא על תרצה ("פניה כפני אמה עליה השלום") ושל תרצה עצמה ("קולי כקול אמי בחלותה"); וכן בקשר בין שתיהן לבין ה"מזרח" שעל הקיר, ולבין החוט האדום או חוט-השני שזו קשרה בשערותיה וזו קשרה על ידה. (בשני המקרים משמש החוט אות-זכרון.)

דמותה של לאה קשורה בכל מהלך הסיפור במחלה ומוות, בעוד שתרצה קשורה באביב, התחדשות ונעורים. שתיהן יחד מסמלות אפוא את אלת-השנה האחת, אלת המוות-בחיים והחיים-במוות, אשר "כאלת השאול משלה בלידה, בהולדה ובמוות וכאלת-האדמה היתה קשורה בשלש עונות-השנה—אביב, קיץ וחורף".

היריבים על אהבתה של האלה הם, כמובן, מינין ומזל. דמותו של מזל מתאימה לדמות הבן-הכוכב, אֵל השנה המתגברת שמזלו באהבה תלוי בהתגברות השמש באביב ובקיץ (בהתאם לשנה האירופית): הוא פוגש את לאה מבעוד קיץ, בעונה בה "בניה (בני העיר) נחבאו באו בבתים מפני השמש", והיא שמה אז את טבעתה על אצבעו; עם תרצה הוא מתארש באביב, כאשר "שיח היער כמעט צמח וראשי עלי הלבנות ליבלבו ושמש חדשה זרחה על היער"; וכמו המשורר אצל גרייבס, המזהה את עצמו עם הבן-הכוכב, גם מזל כותב ללאה שירי אהבה. אבל בסתיו לאה מתארשת עם מינין; ובחורף יוצאת תרצה לטייל לא עם מזל אלא עם יריבו עליה, העלם לנדא: "בעגלת-חורף בא ואדרת-זאבים לבש. וריחו כריח היער בחורף... על נתיבות שלג דהרנו לאור הירח". למעשה, מתאים המצב כמעט לגמרי לתיאורו של גרייבס: "כרות השנה המתגברת מזדווג, כמובן, המלך המקודש עם ארטמיס, אלת-הלבנה המושלת באביב ובקיץ; ותאומו, רוח השנה הפוחתת, מזדווג עם אתיני, אלת-הלבנה המושלת בסתיו ובחורף". בסופו של דבר, גם ב"בדמי ימיה" מתאחד מינין, מיצג השנה הפוחתת, עם לאה—דמותה של אלת החורף והמוות; ומזל, מיצג השנה המתגברת, מתאחד עם תרצה—דמות אלת האביב והחיים.

עגנון מדגיש כל הזמן את ההימשכות ההדדית של שני היריבים; לדברי גרייבס הם

מופיעים באגדות רבות מאד בדמות תאומים, אחים, או ידידים טובים מאד כמו קין והבל, יעקב ועשיו, פרץ וזרח, (דוד ויונתן?), גלגמש ואֶנְכִידוּ, אלאִין־בעל ומזת, קסטור ופולידאוקס, היראקלס ואיפיקלס, קאלאִיס וזטס, אוֹזִירִיס וסת, ועוד ועוד. מול ומינץ אינם אחים אבל הם מגיעים לכלל ידידות עזה עד ש"באהבתם ובחמלתם (לתרצה) נדמו זה לזה". עגנון, כמובן, לא היה מעז ליחס למינץ יותר מאשר אהבת אב כלפי תרצה. שניהם אפילו חולים באותו זמן, דבר הקורה, כידוע, לתאומים זהים. קיים גם דמיון־מצבים מוזר בין שני הזוגות, לאה־מינץ ותרצה־מזל: הראשון—"יש אשר תשח לידו פיה ותשקהו", והשני—"ואני שחזתי את פי על ידו ונשקתייה". אוֹכִיר כאן גם את השתקפות הקשר מינץ־מזל בראי העקום של האחים־התאומים גוטליב, שאין להבדיל ביניהם.

יש תיאורים נוספים, המזהים את לאה ותרצה עם האֵלה הגדולה, אלת־הלבנה המשולשת של גרייבס, ומחזקים את הקשר בין מסתריה לבין הסיפור "בדמי ימיה". ואלה הם:

1. הצבע הלבן הוא צבעה העיקרי של אלת־הלבנה, הנקראת אצל גרייבס האלה הלבנה. ב"בדמי ימיה" הוא צבע לבושה הקבוע של לאה, אפילו כשהיא עושה לה שמלה חדשה. לפי גרייבס, אֵלוֹת לבנות הן: קרידוון־פורקיס, החזירה הלבנה אוֹכֶלֶת הפגרים, גבירת המוות וההשראה; קאר, אֵלֶת ההרים; קארדיאה, אלת רוחות־השמיים; דמיטר־לאוקיפי, הסוסה הלבנה אֵלֶת השעורה; פרספוני, מלכת־השואל; אין, הפרה הלבנה; אלפיטו, אלת הצרעת הלבנה וגריסי־הפנינה; בריגיט־ברידו, אֵלֶת ההשראה, המזוה; מאיה, אֵלֶת המוות; תטיס, אֵלֶת הים; ארטמיס־דיאנה, אלת היער והלבנה; ואלפאמי, מלכת הפיות, אֵלֶת האהבה, השירה והמוות. גם ללאה היה כוח השראה, שהרי מזל כתב לה שירי־אהבה; ושמה הוא אולי "אֵלֶה", בחילוף־אותיות.

2. דמות נשית על־אנושית המופיעה ב"בדמי ימיה" משלימה את השילוש של האלה הגדולה. זוהי הזקנה המופיעה ביער בחלומה של תרצה, וטוענת שהיתה מיניקתה של לאה אמ־תרצה. (במיתוסים היווניים סימלו בדרך־כלל מיניקות זקנות את האֵלה בדמות זקנה). כך נוצרת שלישיית אלת־הלבנה ש"בדמות נערה היא הלבנה החדשה או האביב; בדמות אשה (אם) היא הלבנה במלואה או הקיץ; בדמות זקנה היא הלבנה הישנה או החורף".

3. חוט־השני, או החוט האדום, הקשור גם בלאה וגם בתרצה, הוא, לדברי גרייבס, סמל ההרס, המקודש לאֵלֶת־הלבנה; הוא קשור גם בדמויותיה התנ"כיות של האלה—רחב הזונה ותמר כלת יהודה. לפי ספר ה"קברה נאגאסט" החבשי השתמשה בו בת־פרעה יחד עם שלושה חגבי הארבה כדי לפתות את המלך שלמה. גם הארבה מופיע בסיפור, בצורת "קול הילק המבשר מוות". (ככל הידוע, אין כלל ארבה באירופה ועגנון מתכוון אולי לצרצר). מפתיע הוא שימוש של עגנון בשמות כמו ילק ועגור באופן שאינו הולם כלל את תיאורם הזואולוגי אך מתאים להפליא למיתוס האֵלה הלבנה. תרצה מקשרת את לימוד הדיקדוק ל"ציפצוף העגור". למעשה, אין

העגור מצפצף אלא קורא בקול כחצוצרה; אבל אצל גרייבס יש לו קשר הדוק אל המצאת האל"ף-בי"ת והוא מקדיש לכך פרק שלם בספרו.

4. תרצה מתיחסת לנישואיה עם מזל כאל חובתה. הסברו של עגנון בפיה שזוהי "חובת אשה לבעלה" אינו מספק כלל (דומה כאילו אינו מספק גם את עגנון עצמו); לדעתי, מתאים יותר לראות זאת כחובתה של האלה להפנות את פניה אל מזל בהגיע העונה המתאימה לו, כשם שמסביר גרייבס את ציור "גבירת חיות-הבר".

5. גם לאה וגם תרצה "מארשות" להן את מזל—לאה בטבעת ותרצה בהודעה—תחת שיארש הוא אותן; מעשה זה מקובל יותר בחברה מטריארכלית, בה הבנות בוחרות את בני-זוגן, מאשר בחברה היהודית-המסורתית, הפטריארכלית.

6. עגנון מספר איך באמצע החורף טיילה תרצה עם לנדא, אהובה החרפי, ואיך "שתו שרף-ליבנה ואכלו תפוחים צלויים". אלה ודאי מאכלים המקובלים בחורף במרכז אירופה ובמזרח. בכל-זאת, לשניהם גם משמעויות ברורות מאד במיתוס האלה הגדולה: התפוח הוא סמל האלמוות, אותו נותנת האלה למאהבה בהגיע שעתו למות והוא מבטיח את נצחיות נשמתו באיי-האושר של העולם הבא. תפוח כזה נתנו חוה לאדם, אפרודיטי לפאריס, שלישיית הקספרידות להרקולס, ניאמה והובת-השער לאויזין, אולוון למרדין, אריאדני לתזיאוס, וכו'. לעומת זאת הליבנה הוא עץ-הראשית, סמל הולדתו-מחדש של אל השנה המתגברת לאחר היום הקצר ביותר בשנה, ב"חג-המולד" של סוף דצמבר. אם נשתמש במליו של גרייבס לתיאור המיתוס, נוכל לומר שאכילת התפוחים מזכירה ללנדא, מאהב החורף, שעונתו מגיעה אל קצה ועליו לפנות מקומו לבואו של חברו, המתבשר על-ידי עץ-הליבנה.

בסיפורי האחרים של עגנון אין חילוף המאהבים בצורה מדויקת כל-כך לחילופי עונות-השנה. שני סיפורים, "פרנהיים" ו"גבעת-החול", מתאימים יותר לשלבים המתקדמים בדת, בהם המאהבים שוב אינם שווי-ערך אלא האחד טוב וטהור והשני רע, או אפל וטמא.

"פרנהיים" הוא המובהק ביותר מבחינת חילופי המאהבים, כי כאן האשה היא אחת ממש; כל מאהב נעלם כדי לפנות מקום לחברו וחוזר אחר-כך לא אל בתה, כביכול, אלא אליה עצמה: הראשון, נייס, הוא ארוסה של הנערה. הוא נעלם בדרך נעלמה, מת כביכול, וחברו הטוב פרנהיים תופס את מקומו אצלה. בבוא תורו נעלם גם פרנהיים, ואז חוזר נייס למקומו הראשון. אבל גם פרנהיים חוזר ורוצה לשוב לקדמותו לצד אהובתו. כאן נפסק המעגל—בתורת מיתוס אין הסיפור מתאים לשלב א בדת אלא לשלב ג: לאורך כל הסיפור מתבטא פרנהיים כדמות שלילית, קודם-כל בכך שאינו רצוי לאף אחד—לא לשוערת-ביתו, לא לגיסתו, לבנה או לבעלה, ולבסוף גם לא לאשתו; ותכונתו השלילית מתבלטת בעובדה שמעל בכספים וחילל את שם הפירמה שלו; וכמעט אפשר להאשים אותו ברצח, או לפחות שלא דאג לברר אם אמנם חברו מת או לא (כאן, למעשה, בהתאם לשלב א, היתה לו זכות מלאה, ואפילו חובה, לרצוח את תאמו כדי להיעשות מאהבה של האלה).

את נייס אפשר לזהות כאן עם הבן־הכוכב שנעשה אל־האור—לקראת בואו מבהיק צווארה הלבן של אינגה ועיניה מבהיקות משמחה; ונייס הוא המאהב הרצוי לכולם. בקיצור, אף אחד—לא קרובי האשה, לא הסופר ולא קוראיו—אינו מטיל ספק בזכותו היחידנית על האשה; וכך מביע זאת גיסה של אינגה: "למה נתרצתה ונישאה לו (לפרנהיים) דבר זה אני מגיח לחכמי החידות... כבר מתחילתו לא היה הזיווג זיווג". כמו במצב שנוצר בנצרות הקתולית, גם כאן מעדיפה האשה (האם־הבתולה הקדושה) בתמידות את אחד מתאומיה—הטלה הטהור (סמלו של ישו), ודוחה לנצח את השני—התיש הטמא (סמל השטן).

ב"גבעת החול" מתאים מצבם של האשה ושני מאהביה לשלב ד. בתורת משורר מזדהה חמדת, לפי גרייבס, עם הבן־הכוכב; אבל כאן אין הוא מתעניין באהבת־בשרים שבין גבר לאשה, או ביחסי המשורר אל המוזה שלו. הבן־הכוכב היה כבר לאל־האור הטהור, רגשותיו כלפי האשה נשארים במישור של רחמנות ואהבה מופשטת, ורחמנותו עושה אותו עליון עליה.

המאהב השני, שמאי, הוא סמל הגס והגשמי, והוא מתגנב אל לבה של יעל לא בכוח אהבתו אלא בדרך ערמה כ"נחש", בשוחד חמרני של ליקר, לחם ושוקולד. בהתאם לעמדתן של היהדות המסורתית והנצרות הפוריטנית מתפתה גם יעל, ככל "הנשים הפותות", ומצטרפת למי שדוגל בתאוות־הגוף. אין בה שום תכונה אלוהית המצויה בלאה, תרצה, גמולה מ"עידו ועינם" או שושנה מ"שבועת־אמונים". והאל הרוחני נשאר בודד, כביכול אינו זקוק עוד לעזרתה של אשה; אך מדברי עגנון לא נראה שהוא שמח על המצב.

בשלושה מקרים אצל עגנון מפנה מאהב אחד את מקומו לשני על־ידי מותו כביכול; העובדה שבדרך־כלל רק נחשב הוא כמת מראה שלדעת עגנון קיימת האפשרות של שיבתו לתחייה והחזרתו למעמדו הקודם אצל האלה, כמו שלאחר מות השנה (בארצנו בראשית הקיץ, באירופה בראשית הסתיו) שבה היא תמיד לתחייה (בארצנו בסתיו, באירופה בראשית האביב).

ב"פרנהיים" כל אחד מן המאהבים מת, כביכול, בתורו: נייס נקבר תחת הר (קבורתו הרגילה של מלך־השנה המקודש) ונחשב כמת עד שבדרך־פלא הוא נחלץ וחוזר לחיים. פרנהיים יוצא למלחמה ונלקח בשבי, והוא נחשב כמת לפי שאין אנו יודעים דבר על מעשיו כשם שאין אנו יודעים דבר על מעשי המתים. ואף־על־פי שלא קיבלו הודעה על מותו, בכל־זאת שיבתו מפתיעה את כולם כאילו שב מארץ־המתים. ב"נערינו ובזקנינו" רבים אלכסנדר ומר דייכסיל על אהבתה של פשי שיינדל. ריב זה הוא ענין צדדי לסיפור, והמחבר משתמש בו קצת כדי לעמת שני טיפוסים יהודים מתקופתו: הציוני הצבוע והסוציאליסט, התמים. אבל זה אינו שייך לענייננו. ברור שחיבתו של עגנון נוטה לצד אלכסנדר; כשדייכסיל מוכן למות בידיו הוא פוסח עליו, אבל כשאלכסנדר מובל לסיביריה בשלשלאות מכוסות דם מחזיק דייכסיל בידיו פרחים רעננים. מחלומו של המספר מתברר שידה של האשה בהיעלמו של אלכסנדר,

"לילית תפסה אותו והוליכה אותו להרי החושך". (לילית היא אֵלַת המוות ומלכת החושך במיסטריה הישראלית הקדומה, לאחר שהיתה אשתו הראשונה של אדם). במיתוס הקדום היתה האֵלָה עצמה ממיתה לפעמים כל מאהב בתורו, ולפעמים היה המאהב החדש הורג את קודמו לשמה; משמעות המעשה אינה משתנה בכך. מכל-מקום, גם ההליכה לסיביריה וגם ההליכה להרי-חושך יכולות להיחשב מיתה, אבל הן משאירות מקום לתקוות התחייה והשיבה. (כמו ב"בדמי ימיה" כך גם כאן מעלה עגנון את מוטיב התאומים בדרך-אגב, כבדיחה; ב"בנערינו ובזקנינו" מופיע המוטיב בענין הבתולה שילדה תאומים.)

מעניין במיוחד הוא המצב ב"והיה העקוב למישור". מבחינת העובדות זהו הסיפור הפשוט ביותר, אם לא ניכנס לפרטי הרפתקאותיהם של מגשה-חיים וקריינדל-טשארני: האיש חי עם אשתו זמן מסוים, הוא יוצא לגדודים ונחשב כמת; כשחזר הוא מוצא את אשתו חיה עם איש אחר. מבחינת חילופי המאהבים יש כאן אשה אחת ושני גברים. המעניין הוא שהגבר שנחשב כמת, מסיבות השייכות יותר למציאות-החיים היהודית מאשר למיתוס האלה הגדולה, מחליט למות באמת ולא לנסות לתפוס את מקומו מחדש אצל האשה. במותו זה של מגשה-חיים נרמזו אולי הרמז הראשון על ההיאבקות בנפשו של עגנון בין היהודי המסורתי לבין המשורר הטבעי שבו.

הזכרתי כבר שב"הרופא וגרושתו" וב"עידו ועינם" מסתכל הסופר בתחרות בין שני גברים על אהבתה של אשה אחת מזווית מיוחדת. בראשון, אחד היריבים כמעט שאינו מופיע, ואם כן—הרי בלי שום קשר ממשי לאשה. התחרות קיימת למעשה רק בדמיונו של המאהב הנוכחי—הוא אינו יכול להאמין שהאשה זנחה את אחד מאהוביה ותישאר שלו לעולם. מה המצב הטבעי בעיניו? מבחינה פסיכולוגית הוא מתוסבך, חסר יציבות נפשית; מבחינה מיתולוגית כאילו מעדיף הוא את השלב הראשון בדת, בו לפחות יכול היה להיות בטוח שבעונתו תחזור האשה אליו גם אם עזבה אותו לתקופה מסוימת. אבל אם זנחה דינה את האחד עולמית הרי עלולה היא לזנוח גם אותו, מאהבה השני. (גרייבס מזהה את דינה התנ"כית עם האֵלָה הגדולה המופיעה כדאנו, דאנאי, דיוני, ודיאנה, שעל שמה נקראו דנמרק, הדאנופה, דן ועוד. דינה של עגנון יכולה גם היא, אפוא, ליצג אותה אלה בסיפור.)

דווקא עמדתה של האשה כאן מתאימה יותר לשלב ב, בו נעלם יריב אחד בתחילת השנה והשני מולך על כולה. מצד שני, מזכיר יחסה של דינה לרופא את עמדת "האלה השחורה" של גרייבס. אלה זו היא הבכירה בשילוש המזוה, אֵלַת השירה והאהבה; אחיותיה הצעירות הן וַסְטָה הבתולה, המעניקה למשורר חיבה ואחנה, והאלה הלבנה המעניקה לו חוויות של אהבה וקנאה, מוות ותחייה. האלה השחורה היא החכמה, בה מורכבת נאמנותה של וַסְטָה עם עליצותה של האלה הלבנה; גרייבס מקווה שהיא תחזיר לגבר את תחושת האהבה האמיתית שאותה הוא דוחה בגאוותנותו השכלתנית. בעוד שהאלה הלבנה מקבלת את הטוב והרע לסירוגים כשווי-ערך, יודעת האלה השחורה להבחין ביניהם, לבחור בטוב ובנאה ולדחות את הרע, השקר, הלא-מתאים.

ב"עידו ועינים" המצב מסובך הרבה יותר. לפי כל תיאוריו של עגנון אין כאן ספק שגמולה היא הלבנה עצמה, כְּאֵלָה. קודם-כל היא סהרורית, כלומר כשהלבנה מאירה ומטיילת בשמיים גם גמולה מטיילת לכל מקום שהלבנה שם; גמזו ראה אותה בפעם הראשונה מראש סלע בגובה של הר כשהלבנה היתה מאירה—ודאי ראה את הלבנה עצמה; בחלומו של המספר שרה לו הלבנה אותו שיר ששרה גמולה; וכמו גמולה כך גם הלבנה מהלכת על הגג.

אבל דמותה של גמולה כְּאֵלָה כוללת הרבה יותר מן הלבנה המאירה. היא גם הבתולה בגלגל-המזלות; בכך היא מזודהה עם אלת האהבה עשתר שעל שמה נקרא המזל לראשונה, ועם האלות המקבילות לעשתר: ארטמיס, קיבלִי, ונוס, פרייה, איזיס, ח'תח'ור, אפרודיטי וכו'. היא גם דמות אמהית, כשהיא יושבת והגדי הלבן על ברכיה—הגדי הוא דמותו המובהקת של דיוניסוס התינוק, בנה הרך של אלת-הלבנה סמלי, ושל זיאוס הפרתי בנה של אלת-הלבנה ריאָה. ובחכמתה מופיעה גמולה גם בדמות של אשה "בת-שנים"—וכך היא אלת-הלבנה המשולשת של גרייבס.

לא קשה למצוא זיהוי מיתולוגי גם למאהבה הראשון של גמולה, גדי בן-גאים; שמו מציינ מיד את זהותו עם הגדי ועם גד אל-המזל, בן דמותו של דיוניסוס הגדי. לדעתו של גרייבס, קדמה שיטת אל-השנה האחד לשיטת התאומים; למעשה הוא לא נעשה אל אלא לאחר מותו, וגם זאת לא בשמו הפרטי אלא בשם פטרוני הפוריות של השבט עליו מלכה כוהנת-האלה שעשתה אותו למאהבה. הואיל והעז היתה בין בהמות-הבית הקדומות ביותר הריהי גם מסמלי הפוריות הקדומים ביותר בשבטים החקלאיים; בנה הגדי הוא אם כן מפטרוני-השבטים הקדומים ביותר. בעקבות כל הדברים האלה ברור שלגדי בן-גאים ב"עידו ועינים" זכות-קדימה על גמולה כְּאֵלָת-הלבנה. אבל היא נחטפה ממנו והוא נעלם מהר מן האופק.

מוטיב התאומים בסיפור מתבטא, כמובן, בריב על גמולה בין גמזו וגינת; אך לא הצלחתי למצוא כל זיהוי מיתולוגי אף לאחד מהם. כל הפירושים השונים לדמויותיהם אינם מצליחים להביאם לדרגת התאומים שבמיתוס הָאֵלָה הגדולה. אהבת שניהם לָאֵלָה היא משהו מופשט ששום חברה מטריארכלית לא היתה מכירה בו. אין תימה שבסוף הסיפור היא אובדת לשני הגברים (שאחד מהם אובד אֶתָה)—בשכלתנותם לא ידעו מה לעשות באהבה אמיתית שהודמנה להם.

מקורות

ש"י עגנון: על כפות המנעול, הוצ' שוקן ירושלים ותל-אביב, 1968.

ש"י עגנון: עד הנה, הוצ' שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1969.

ש"י עגנון: אלו ואלו, הוצ' שוקן ירושלים ותל-אביב, 1969.

Robert Graves, *The White Goddess*, Faber & Faber Ltd., 1967.

B. Braun & A. Singer, *The Hamlyn Guide to Birds of Britain & Europe*, Hamlyn, 1970.

Robert Graves, *The Greek Myths*, Penguin Books Ltd., 1969.

Robert Graves, *Mammon and the Black Goddess*, Cassell, 1965.

F. E. Zeuner, *A History of Domesticated Animals*, Hutchinson, 1963.

סיהאם דאוד: ששה שירים

1

בְּנוֹסֵעַ הָרוּחַ עִם הָרֶכֶת
וּבְהֶרְדֵם תַּמְפוּזִים עַל אֲמַת יָדִי
נִמְלָטוֹת הַדְּמָעוֹת מֵעֵינַי אִמִּי
וְעַל חֲלוֹנוֹת פִּצְעֵי
הַצִּפִּיהַ תִּהְרַגְנִי.

2

עוֹמְדַת אָנִי, גְּלוּיָהּ, בֵּין שָׂדֵה שְׂרוּעַ לְמַחְלָפָה
מְדַגְדְּגַת אֶת הָעֵבִים בְּמוֹ-חֶדֶר.
הַשְּׂקָדִים נִפְוֹרִים בְּדַמִּי
לְמַעַן קְנוֹת נְשִׁיקַת מַעוּרִי.
וּמִשְׁנַרְדְּמַת אֲתָּה, פְּעוּטָה,
וְנִתְלִית, כְּבָרְקִים, בְּמִזְנוֹן
אִז הַשֶּׁמֶשׁ תִּגְיַעֲנִי לְחַפֵּשׂ אֶת חֲרֻבוֹת הַשָּׂדֵה
שֶׁהִשְׁתַּרַע עַד לְמַחְלָפָה
וְרַב עִם הַיָּרֵק
לְמַעַן יִתִּיר אֶסוּרִי
לְמַעַן אֲשׁוּב-אֶטֶל אֶת הַנְּשִׁיקָה.

3

יִוְרְדַת רְאִיתִיךָ מֵאַרְץ חֲדָשָׁה
וְרְאִיתִי אֶת הָאוֹהֵב אֲשֶׁר בָּא וְהוּא גֶשֶׁם
כְּאֲשֶׁר שִׁבְתִּי מִן הַחֲלוּיָהּ וְאֲנִי גִרְגֵר שֶׁל רִמּוֹן.
תּוֹלְדוֹתֶיךָ אָנִי
וְחוּג הַשֶּׁמֶשׁ, הַגֶּשֶׁמִּים, רוּחוֹת הַקָּדִים,
וְצִלְבֵי עוֹדוֹ כָּאֵן, לְבַלְתִּי נְסוּעַ.

גוּטל מַמְתְּנִי וּמַעֲוֹרֶה
 קָרְבַּן-עוֹלָה לְצַפְרִים, מִסְמֵר
 הַמְּגוֹנָן עָלֵינוּ מִפְּנֵי רוּחַ מַעַרְבִית.

4

עַל כִּי הַקּוֹל מְלַסְתִּי הוּא, וְנוֹרַע הוּא בְּפָנַי עוֹרֵב
 אֶהָב אֶהְבֹּתִי אֶת אֲשֶׁר שָׁחַטְנִי וְתָלָה אוֹתִי
 בְּמַקְלָאת הַמְּלַחְמָה
 קָרְבַּן-עוֹלָה.

5

עֵינַיךָ מַחְבִּיאוֹת בְּנַפְשִׁי
 גִּוְנֵי כְּסוּף, גּוֹזְזוֹטְרוֹת
 אֵךְ אֲנִי בְּקֶשׁ אֲבַקֶּשֶׁן וְאֲנִי בְּמוֹ-עֵשֶׁב,
 בְּהַתְּלַקַּח הַפָּצַע,
 וְדַבֵּר אֵין לִי זוֹלָתִי אֲרוֹנוֹת-הַיְמַיִם שֶׁל־בַּיִת.

6

כְּשֶׁרְצַתִּי לְקַרְאֲתָךְ, חֲשׂוּפָה,
 לְלֹא כְּסוּפִים,
 שְׂכַחְתִּי כִּי הַשׁוֹטֵר הַשְּׁחִית
 אֶת קְלִסְתֵּר פְּנִיךָ, שָׁנָה אֶת גּוֹן הַתַּפּוּזִים
 אֲבָל כְּתַבְתִּי אֵלֶיךָ מִתּוֹךְ רִיאָתִי!
 לֹא יִטְלוּ מֵהַיְמַיִם אֶת יְרֵקוֹתֵם
 כִּי דְמַעְתִּי, כְּצַבַּע עֵינֶיךָ,
 יְרוֹקָה.

של היוונים, מתוך עימות עם האיום. רק לאחר זמן הוא מגלה שפרייה מוליך אך לפסימיות רומנטית, שהיא כסם-מרפא לאלה הסובלים מדילדול של החיים והיא מוליכה את המתרפא אל מנוחה שעיקרה שיכחה-עצמית, בניגוד להכרה הטראגית-הדיוניסית המבטאה התגברות על האימה והמכוננת לסובלים משיפעת-יתר של החיים. אכן, זו עשויה להיות מעין המשך טבעי לקודמתה, כשלב בו הבגרות מתבוננת מתוך תחום-ראייה רחב יותר, ובעין סולחת, על חולשותיה ופגמיה של הילדות.

אך האם יש לקביעה זו הצדקה מחוץ לביוגרפיה הסובייקטיבית של ניטשה? בספרו "העולם כרצון ודימוי"⁴ מניח שופנהואר שלפילוסופיה ולדת מקור משותף בתודעת-המוות. הפרת אקט ההתגברות-על-האימה בכיוון היצירתי לא היתה אפוא זרה כל-עיקר, ולפי תפיסתו היתה זו נעוצה בכל התפלספות, בכל דת.

השאלה שנותרת פתוחה היא: האמנם ניכרים "אותות הדילדול הרומנטיים" בהתגברות-על-האיום נוסח-שופנהואר? והאם גישתו של ניטשה נקיה מאותות אלו? אבחן שאלה זו לאור גישתם של שני הוגים אלו לבעיה של תודעת-המוות. מסקנותי תצבענה על כך שתפיסתו של ניטשה את הפילוסופיה של שופנהואר אינה מוצדקת בתכלית; שהפילוסופיה של שופנהואר אינה מרעיפה על קוראיה ניחומים ריקים, אינה מעודדת עצימת-עיניים המוליכה לשלנה מדומה, ולמעשה כל-כולה נשענת על פיקחון חמור, בדומה לפיקחונן של סילאנוס. אין היא פסימית כאן כדי להיות אופטימית בעולם אחר, ובפיקחונה היא דורשת מן האדם לוותר על הרכיב העיקרי של הדתות והדוקטרינות המנחמות: קיומה של אלמותיות תודעתית-אישית. לוותר זה אין האדם גדרש בפילוסופיה של ניטשה.

ונפתח בהנחה ראשונית: בפילוסופיה של ניטשה המוות הוא בעיה. לא אחת קורא ניטשה לתפיסת-חיים ארצית, להמרת מלכות-השמיים במלכות-האדמה. זרתוסטרא, נביאו של האדם העליון, מבשר את מות האלוהים, ועמו את קץ ההתחמקויות. עם האלוהים מתו כל התקוות השמימיות, גדושות הרעל לגבי החיים, עמו מת הבז לחיים והחטא לאלוהים, והחטא לגוף המרעיב ומכער בתוך כך את הנפש⁵.

אך מה כוחה של תפיסה ארצית, מחייבת-חיים זו, הנשענת על מערך רצונות שונים לעצמה, מול הבעיה של תודעת המוות? נראה לי שבנקודה זו, נוכח ההתמודדות עם אפשרותו של החדלון, היא מקפחת מן האפקטיביות שלה ולפיכך היא נזקקת לדוקטרינה על השיבה הנצחית של הדברים.

דוקטרינת השיבה הנצחית של הדברים מופיעה לראשונה בכתבי ניטשה בספרו "המדע העליון"⁶ במרומז, כמצגיגה תיאור דמיוני של דברים כפי שהיו עלולים להתרחש: אפשר שדימון כלשהו היה מציע התחדשות מדויקת של כל רגע וכל אירוע בחיים. לאחר זמן מושמט דוקטרינה זו בפי חיותיו של זרתוסטרא תוך שהן משעינות אותה על תפיסה מעגלית-הכרחית של הזמן⁷.

אבל אף שמשמעותה הברורה של דוקטרינה זו פסיכולוגית בעיקר—קבלתה כמאמץ אנושי עילאי לחייב את המציאות ולאהוב אותה לשמה—אולי לא היתה נעורה כלל לו הצליח בכך האדם הניטשיאני, ולו הצליח להתגבר על שאלת המוות מתוך אותו

רחל רביד: תודעת-המוות בפילוסופיה של שופנהואר וניטשה

בצעירותו העריץ ניטשה את שופנהואר. הוא הקדיש לו מסה בכותרת "שופנהואר כמחנך" ובה ביטא את הרושם העז שהותירו בו כתבי הפילוסוף. "נמנתי עם אותם קוראי שופנהואר", כותב ניטשה, "שלאחר שגמרו לעיין בעמודו הראשון ידעו היטב שיקראו גם את שאר הדפים ויקשיבו לכל מלה שהוציא מפיו... הבנתי אותו כאילו למעני כתב"¹.

לימים נתפסה לניטשה התפעלות זו כקו אפייני לתגובתו של אדם צעיר: התרשמות שהיא עזה דווקא משום שאינה מלווה הבנה מקפת ומעמיקה. ובספרו "המדע העליון", שנכתב בשנת 1882, כשמונה שנים לאחר אותה מסה, חוזר ניטשה לעסוק בפילוסופיה של שופנהואר, והפעם היא נראית לו רדודה מעט. אותה גישה פסימית שכבשה אותו בעבר, ושימשה לו אות למחשבה עילאית, לאומץ, לביטוי ההכרה הטראגית של החיים, נראית לו עתה ביטוי של גישה רומנטית², ולגביו כאן רומנטיקה היא היפוכה של תפיסת-החיים הדיוניסית, משמע: מסגרת המטפחת בני-אדם הסובלים מדילדול-חיים ודלות חייהם היא עצמה, מגבירה סבל ופסימיות, וסבל אישי זה נעשה להם חוק מחייב וכורה. יתר על כן, בעיני ניטשה פסימיות זו מגלמת כל אותן אידיאות דוחות-חיים ומפרנסות-אשמה הנטועות, לדעתו, בתרבות הנוצרית, אותן אידיאות אשר בהן ראה ניטשה המבוגר מקור לירידתו הגדולה של האדם.

ניטשה רואה עצמו כמי שהצליח להשתחרר משלב זה של פסימיות רומנטית ושל "השתתפות בכאב העולם" ולהציב עצמו בשלב נעלה ממנו, שבו המפיר מתנסה בנסיונות מסוכנים ונושא אותם באומץ המתבטא בתחושות חיוב ושמחה. התגברותו האישית של ניטשה באה לידי ביטוי בתפיסתו את סולם ה"התגברויות" של היוונים העתיקים: עולם האלים האולימפיים הוא פרי התגברות על עולם האלים הטיטאניים. בהקשר זה מביא ניטשה סיפור-עם יווני³: סילאנוס, בן-לווייתו של האל דיוניסוס, נרדף ימים רבים על-ידי המלך מידאס, ומשנתפס לבסוף נשאל: מה טוב לו ביותר לאדם? ומה הרצוי מפל? ותשובתו היתה: "הוי בני-אדם, עלובים וקצרי-ימים, ילדי המקרה והתלאה—למה תאלץ אותי לומר לך את הדבר אשר אין טוב לך מאשר לא תשמענו לעולם? הטוב ביותר בשבילך הוא הדבר אשר אינו בגדר הישגך כלל טוב שלא נוצרת, שלא תהיה, שתהיה לא-כלום, אך משנה לטוב לך שתמות בקרוב"⁴. נראה לו לניטשה שאותם חלומות זוהרים על האלים האולימפיים הוצבו דווקא משום שהיוונים הגיעו להכרה מעמיקה של אימות הקיום; היצר שהוליד את סדר-העולם האולימפי הוא היצר המוליד אמנות.

באותה יצירת-נעורים שהמוטיבים השופנהואריים עדיין ניכרים בה במובהק נכח ניטשה לקבל גם את הפילוסופיה של שופנהואר כזו שנולדה, בדומה לעולם היציר

מישור של מציאות. אך במישור זה, במסגרת פילוסופיית-העצמה של ניטשה, המוות הוא בלתי-אפשרי. הוא יוצר בעיה קונקרטיה המסכנת את יסודות הפילוסופיה הזאת; הוא עומד בסתירה לעולם-הערכים של נביאי האדמה והוא דורש פתרון קיצוני ומדהים, וניטשה מציג אותו חרף הסיפון שידחה בליגלוג על-ידי אנשי-המדע. זהו פתרונו של השיבה הנצחית; פתרון מן המישור המיתי המבטל את המוות תוך שימור הנצח שבכל רגע, וממילא תוך שימור נצחיותה של התודעה האינדיבידואלית.

נשוב עתה לעמדתו של שופנהואר: גם הפעם נפתח בהנחה ראשונית, זו האומרת שבעולם הגותו של שופנהואר תופעת המוות אך טבעית היא ואינה מצריכה פתרונות מן הסוג המיתי המבטיחים התגברות על המוות כדרך הדתות.

שופנהואר היה אולי הפילוסוף הראשון שכתב בבחירות רבה כל-כך וכה הירפה להדגיש את שאלת הניפור בחייו של האדם, אף שאינו נוקט מונח זה במפורש. לכאורה, לאדם בפילוסופיה של שופנהואר טבע פנימי משותף עם זה של בעלי-החיים, הצמחים, הדוממים וכל מה שמאכלס את העולם. שופנהואר אומר שטבעו של כוח הצמיחה של הצמח כטבעו של הכוח המפנה את המגנט אל הצפון, וכל רכיבי העולם קרובים זה לזה,⁹ שכן טבעם הפנימי משותף והוא עומד על רצון קוסמי אחד, המתגלם בתופעות. זהו רצון ה"מופיע בכל כוח הפועל בעירורו בטבע וגם בהתנהגות השקולה של האדם, וההבדל העצום בין שני אלה נעוץ רק בדרגת ההתגלמות, לא בטבעו הפנימי של מה שמגולם".¹⁰ אך למעשה אין בכוח שיתוף זה למחות את תחושת הזרות והניפור שחש האדם בעולם, כי מעצם טיבו הוא שולל מן האדם את תחושת ההכרעה החפשית שבו, והוא הופכה לתופעה אשלייתית בלבד. שופנהואר משתמש בדוגמתו של שפינוזה וטוען בעקבותיו שאילו היתה תודעה לאבן במעופה סבורה היתה שהיא עפה מרצונה, והוא מוסיף על כך שבמקרה זה היה הצדק עמה, שכן אין הבדל איכותי בין התנהגותי כאדם המכונה חפשי ובין תנועת האבן המכונה כפויה, אף שאנו מנסחים את תנועת האבן בנוסחות ואת תנועותינו כמונחים של רצון.¹⁰ האבן היתה צודקת, אפוא, באותה מידה שצודקים אנו המיחסים לעצמנו רצון. אך במיטאפיזיקה של שופנהואר, התגלמותו של הרצון בתנועות האדם (כבתנועות האבן) אינה נעוצה בפעילות אנושית חפשית.

קשה לדבר בתנאים אלה על שיתוף פנימי בין האדם והעולם בלי ליטול מן המונח "שיתוף" את משמעותו, ממש כמו שקשה לדבר על "שיתוף" בין שבבי הברזל והמגנט. שופנהואר עושה אמנם את האדם חלק אינטגרלי של העולם, אך בכך הוא נוטל ממנו את איכויותיו האנושיות. אבל מחיר זה, הוויתור על מה שעושה אותו אנושי, אינו גרש מעמו שעה שנכון הוא לוותר על אפשרות ההיות בעולם ועם העולם, ולפנות עורף לחוקי החיים שהם חוקי הרצון בהתגלמותו. בנקודה זו, ובה בלבד, נכון שופנהואר להותיר לאדם מקום לפעילות רצונית חפשית שלא למראית-עין.¹¹ עם זאת, בתחום הרחב שמחוצה לה אין האדם חי במפורש את חייו שלו, ואין הוא אלא מגלם תנועה של רצון קוסמי; חייו מתאפיינים אז כחיים שכל

עיקרם חתירה ללא תכלית, חתירה שאינה כלה ואינה בת-סיפוק, שבעולם-הדומם שופנהואר רואה את סמלה בכוח-המשיכה של הארץ—בעולם-הצומח בחיים המחזוריים של הצמח שתדיר הם נעדרים-מנוחה ומגלמים פעילות שאין לה קץ, ובעולם-החי בחיי האדם שלעולם אין בהם סיפוק שאינו ארעי ולפיכך אשלייתי—והוא כורך אחריו חתירה ושאיפה חדשה.

היעדר השיתוף שצוין למעלה כמאפיין את מקום האדם בעולמו של שופנהואר נובע מזה שהאדם אין-אונים ליצור קומוניקציה כלשהי בינו לבין העולם, או בינו לשאר בני-אדם, כל עוד הוא חלק מעולם זה. כחלק מן העולם האדם אינו חופשי ולפיכך אינו מסוגל ליצור דבר. (לאחר זמן, כשידבר שופנהואר על החמלה כאפשרית בעולם וכבסיס לחיי-המוסר, יתפוס אותה בחינת חלק ממרידתו הטוטאלית של האדם באי-אפשרות זו, או בחוקי "הרצון לחיות". כחלק מן העולם האדם הוא, לאמיתו של דבר, בודד, נע מוכנת, חסר כל נקודת-אחיוה להישען עליה, אינו בוטח אפילו בתחושותיו שלו ובתודעת-החופש שלו. בעולם זה המוות אך טבעי הוא, אם לא הכרחי, ואימת-המוות האנושית אף היא טבעית.

המוות טבעי משום שהעולם הוא חתירה בלתי-פוסקת, ובהיותו ביטוי של עקרון אחד הופכת החתירה סיכסוך פנימי, והעולם נעשה עולם האוכל-את-עצמו; שופנהואר מתרשם עמוקות מן הסיכסוכים הפנימיים המתגלמים בעולם. בתחום האנאורגאני (בסיכסוך שבין כוחות דחייה ומשיכה, למשל) כבתחום האורגאני, תמיד זהו עולם שחלקיו הנחותים משמשים טרף לעליונים; הצמחים לבעלי-החיים, בעלי-החיים אלה לאלה ולאדם, ובני-האדם—אישי לרעהו. בקשר לכך הוא מעלה תיאור-טבע שעשה עליו רושם עז ביותר ונכתב על-ידי אחד מחוקרי זמנו: התיאור עוסק בצבים העולים ליבשה להטיל את ביציהם. הללו נטרפים עד-מהרה על-ידי כלבי-בר, ולאחר שפילו הללו את סעודתם, הריהם נטרפים על-ידי חיות-טרף שארבו להם זה-כבר. והשאלה ששואל המתבונן במחזה זה מן הצד היא: לשם מה נולדו צבים אלה? ולשם מה כל סצינת-האימים הזאת?¹²

אבל המוות טבעי בעולם גם משום שבחתירה הרסנית זו, שבה הרצון מביא את עצמו לכלל התגלמות במינים, ניכרת אדישות מוחלטת לגורל הפרט. הרצון "המעוניין" לקיים את עצמו אינו "מעוניין" כלל בשימור הפרטים. אדרבה: שימור-ייתר של פרטים עשוי לפגום בהמשכיות החיים. לא אחת מצביע שופנהואר על מסירות האם לבניה, ולעתים על נכונותה להקריב חייה למענם, כשאהבתה במקרה זה היא חלק מ"דאגת" הרצון לשימורו שלו. ואכן לו היה הפרט חרד לחייו שלו בלבד לא היה מעמיד כלל צאצאים שהדאגה לקיומם ולגידולם רק מקצרת את ימיו. אך, לדעת שופנהואר, בפרט מתגלמת תשוקת הרצון הקוסמי לחיות, וזו דוחקת בו להעמיד צאצאים, לטפח את עצמת החיים, גם במחיר תהליך מהיר יותר של דילדול חיים האישיים, הכוזמים. אם כן, תופעת המוות בעולם נתפסת כטבעית, אם לא כהכרחית, והאדם, בעצם התנהגותו וחייו, מגלם הסכמה והשלמה עמה.

אך בדומה לזה, טבעית בעיני שופנהואר גם חרדת האדם מן המוות. תחושת המוות

מעיקה על האדם לא משום שהוא יצור ראציונלי. לו כזה היה כי אז שמח להשתחרר מתחושת הזרות והניכור המאפיינתו כיש הקיים בעולם ומן ההכרח לחזות ללא הרף במתרחש על בימת-הייסורים שלפניו. אכן, לו נהג האדם כיש ראציונלי לא היה מוצא צידוק לפחד כזה. אולם פחד-המוות נתפס לו לשופנהואר כפחד מפליונה של האינדיבידואליות. והאדם חרד מפליונו באשר הוא אובייקטיבציה פרטיקולרית של "הרצון לחיות", ה"דואג" לשימור המין באמצעות פרטיו.¹⁴ אכן, מנקודת-ראותה של הרפלקסיה, טוען שופנהואר, יש לפחות מקום להטיל ספק: האם כה ברור שהקיום עדיף על אי-הקיום?¹⁴

המוות טבעי לעולם כמו שטבעית החרדה האנושית נוכח המוות, ואילו קבלת המוות על-ידי האדם כעובדה רצויה היא ראציונלית. ראציונליות זו נעוצה בהכרתו של האדם שהטבע לעולם לא יכוב: המוות אינו מהווה כבתפיסת גיטשה, דיסונאנס אינם שיש להתגבר עליו, אלא השלמה גאותה עם מצב-הקיום. יחס המוות לתופעת החיים הוא כיחס הפרי לצמח; הוא שאים ותמציתם, כשחוסר-הטעם שבהם מתמצה בחוסר-המשמעות שבו. "את המוות יש לראות כתכלית האמיתית של החיים", כותב שופנהואר,¹⁵ "ברגע המוות מוכרע כל מה שבאמצעות החיים הוכן לקראת אותה הכרעה. המוות הוא תוצאת החיים... המבטאה בעת-ובעונה אחת את ההנחיות שניתנו בחיים בפרטות; שכל אותה חתירה ומאמץ, כל אותה פיינומנה שהיא-היא החיים—היו מאמץ-שווא, עקר, ומכיל סתירה פנימית". לכן גם, מעיר שופנהואר, באים חיי האדם לקצם באופן כה חסר-משמעות, כמות חרק שרגל אדם רמסתו במקרה. בדומה להוגים הודיים קדומים, תופס שופנהואר את המוות כחלק אינטגרלי של החיים, ומבחינה לוגית אין קיומו בחזקת בעיה.

אך גם מבחינה אוניברסלית אין קיומו של המוות בעיה, שהרי מבחינה זו אין הוא קיים כלל. היסוד האוניברסלי של הקיום—הרצון—אינו נפגע עם מות הפרט. במסה הקרויה "על תורת אי-היהרות הישות האמיתית שלנו באמצעות המוות"¹⁶ מסביר פילולתס (דובר המייצג את עמדת שופנהואר) לרעהו שהמוות הוא בגדר קץ לאדם רק במידה שהאדם מזהה עצמו עם האינדיבידואליות שלו. אך האינדיבידואליות שלנו אינה ישותנו האמיתית, הפנימית, אלא רק התגלמותה החיצונית. אין היא הדבר-כשלעצמו אלא רק הפיינומנה המוצגת בצורת זמן, ולכן יש לה ראשית וקץ. אך הווייתנו האמיתית אינה יודעת זמן, לא ראשית ולא קץ, ולא את מיגבלותיה של אינדיבידואליות כלשהי. הווייה אמיתית זו נכחה בכל ואין שום פרט יכול להתקיים בלעדיה, ולכן, עם מותו, יתאיין האדם מצד אחד כפרט, אך מצד שני—ייותר בגדר "הכל".

מבחינה סובייקטיבית-חוויתית צוין ששופנהואר מאפיין את האדם כמי שהפחד מפני המוות אך טבעי לו, לפי שהוא מציית בעיורון לחוקי החתירה של הרצון הקוסמי. בעיניו יהיה המוות בגדר אימה, ולכן יהיה לו צדו השני-הקיום—בגדר חידה, ורק הוא יעורר פליאות נוכח הקיום, נוכח החיים והמוות. ונראה כי לשלב זה בחיי האדם התכוון שופנהואר כשציין שפילוסופיה ודת נעוצות בתודעת-המוות. אכן, נדרשת

רמה אינטלקטואלית מסוימת—שלדעת שופנהואר היא מאפיינת רק את האדם—כדי לשאול על המורגל והיומיומי, לתהות על טיבן של פעולות ועל ערכן, בעיקר נוכח התודעה של סופיות הקיום והשווא שבכל מאמץ. עם זאת, גם תחושת הפליאה נוכח העולם אך שלב היא בהתפתחות חייו הרוחניים של האדם, אשר עם קצו תמוג כליל ועמה יחלוף פחד-המוות המלווה אותה.¹⁷

אכן, אלה הנתונים עדיין בשלב הפליאה והחרדה בעיניהם עמדת האדם הראציונלי של שופנהואר נראית בלתי-אפשרית, שכן הפילוסוף מעמיד אדם זה כמי שוויתר על נקודת-ראותו הסובייקטיבית על העולם ואימץ לו את נקודת-הראות של השלם, ומנקודת-ראות זו שוב אין המחשבה על כליונו האינדיבידואלי מטרידתו, והוא עומד על כך שמה שנפגם בו אין לו ולא-כלום למהותו האמיתית הנותרת שלמה ללא פגם. במישור הכרה זה חורג האדם הראציונלי מחוקיות הרצון לחיות. לא עוד ישמש מכשיר בידי הרצון כמי שחרד לקיומו האינדיבידואלי כדי שבסופו של דבר ישתמר קיום מינו, ולכן מיחס לו שופנהואר אפשרויות שהן חסומות בפני משרתי הרצון העיוריים: הוא משתחרר מפחד-המוות, והוא מצליח לבטל את חומת הניכור שהפרידה בינו לבין העולם (ועל כך מבוססת תורת-המוסר של שופנהואר).

לעומת דרכו של שופנהואר בביטול המוות כבעיה בשלושת המישורים—הלוגי, האוניברסלי והאמציונלי—הרי בפילוסופיה של ניטשה המוות הוא, ככל הנראה, בעיה בלתי-נפתרת, מחוץ למישור המיתי. אף שניטשה דוחה את האידיאות שהעמידה הנצרות, אף שלגביו הן ביטוי של "רוח הכבודות" שחייב האדם למצוא דרך להיפטר ממנה, נזקק הוא למעין מיתוס של תחייה במסגרת נאטוראליסטית שבו כל רגע של חיי אנוש, חדל מהיות נסיון חולף והוא משומר כאירוע רגעי, ועם זאת נצחי, והפרט—בכל עשיותיו וחוויותיו, באמצעות מעגל הזמן הנצחי—חי לעד ונצחיותו אישית, קונקרטי, תודעתית. ואילו שופנהואר, אף שהוא מחדיר את מושג "האלמו-תיות" לפילוסופיה שלו, הריהו נוטל ממנו את משמעותו, שהרי לפיו האדם נדרש לוותר על תודעתו האישית.

"האדם הנושע" נוסח שופנהואר אינו נזקק לאיזון המוות המאיים על האינדיבידואליות שלו. המוות מו בן לו כחלק מן החיים: "לידה ומוות שייכים לחיים במידה שווה. כל אחד מהם תנאי למשנהו, ואם תרצה הריהם קטבים של מכלול תופעת-החיים בשלמותה".¹⁸ והמוות אף מת בקש לו, שהרי הפילוסופיה של שופנהואר כולה בעלת אוריינטציה שאינה מכוונת כלפי "אותו מכלול של תופעת החיים". אמנם, המוות המתבקש מתוך אוריינטציה זו אינו יכול להיות אותו "חלק מן המכלול". זוהי בקשת-מוות שהאדם מגיע אליה לאחר משבר אמציונלי מסוים: אין בשרשיה רצון לחיות, תשוקה להיטיב את מצבו של החי ואכזבה בצדה. בקשת-מוות זו אין לה הסבר במונחי "הרצון לחיות" הקוסמי. במפורש היא פונה נגדו, ונגד כל התגלמות אפשרית שלו. היא מעבר למכלול-החיים והמוות בתפיסה האנושית היומיומית. אותה בקשת-מוות אין בה גם, בשום-פנים, הרעפת ניחומים על האדם, או הסחת-דעת ממה שנראה לסילאנוס כאיום ביותר ולשופנהואר כאבסורד או כרצון העיור

שבשורש הקיום; האוריינטציה של שופנהואר איננה מבוססת על היעדר ראייה מפוכחת, קשה, אלא היא נשענת על ראייה מפוכחת ועל התבוננות ישרה בריבוי גילוייהם של החיים, הכולל מוות, ויש בה נסיון להתגבר על האבסורד הנגלה ביסודם. כנגד זה, בקשת האלמותיות נוסח-ניטשה נשענת על מגמתיות מובהקת בכיוון של חיוב הקיום הארצי, ומתוכה המוות הוא בלתי-נתפס.

לכן ניטשה נאלץ ליצור בתפיסת-החיים שלו הפרדה חדה ב"מכלול תופעת החיים". "אני מתמלא אושר", הוא כותב, "שבני-אדם אינם רוצים בכלל לחשוב את מחשבת המוות".¹⁹ ובמשפט הבא הוא מסביר את פשר ההדחקה המתקבלת בברכה: "אבל ברצון הייתי מסייע לכך שמחשבת החיים תהיה ראויה לחשיבה בעיניהם יותר משהיתה עד כה". למען מחשבת החיים, ובמסגרת חיוב-החיים הטוטאלי, גותרת תודעת-המוות בפילוסופיה של ניטשה כבעיה מטרידה, בלתי-נפתרת, שיש להתעלם ממנה ולהשאירה כמו שהיא—או להתגבר עליה באמצעים המיתיים של הרצון והדמיון האנושי.

הערות

Schopenhauer als Erzieher. In *Unzeitgemässe Betrachtungen*; Nietzsche's Werke, Band II. Alfred Kröner Verlag in Stuttgart, 1921, S. 222

² המדע העליון, תרגום: ישראל אלדד, הוצאת שוקן, 1969, עמ' 399—401.

³ הולדתה של הטרגדיה, תרגום: ישראל אלדד, הוצאת שוקן, 1969, ע' 30.

Die Welt Als Wille Und Vorstellung I, Herausgegeben: Wolfgang Frhr. Von Lohnexsen. Cotta Insel. Stuttgart/Frankfurt am Main, 1960, S. 75.

207—208

⁵ כה אמר זרתוסטרא, תרגום: ישראל אלדד, הוצאת שוקן, עמ' 12—13.

⁶ המדע העליון, ע' 354.

⁷ כה אמר זרתוסטרא, ע' 210.

Die Welt Als Wille., I, op. cit., S. 169-170⁸

ibid., S. 170⁹

ibid., S. 191¹⁰

ibid., S. 402¹¹

Die Welt Als Wille., II, op. cit., S. 353-4¹²

ibid., S. 464¹³

ibid., S. 222¹⁴

ibid., S. 635¹⁵

Zur Lehre Von Der Unzerstörbarkeit unseres Wahren Wesens durch den Tod, in *Parerga Und Paralipomena II*, Herausgegeben: Wolfgang Frhr. von Lohnexsen. Cotta Insel. Stuttgart/Frankfurt am Main, 1960

Die Welt Als Wille., II, op. cit., S. 621¹⁷

Die Welt Als Wille., I, op. cit., S. 381¹⁸

¹⁹ המדע העליון, ע' 311.

שושנה רוזנברג: איש צעיר זקן

איש צעיר זקן קם בבקר
לבש מדיו ויצא לאשפתות,
פתאם זכר כי שכח לצחצח
שניו שהשחירו במשך השנים.
אחר-כך היה לו טעם מר בפה
וספל קפה של שעה עשר לגם
באחד הבסנתים של הביוב העירוני.
איש צעיר זקן חזר בערב
וכנס למטתו טמא מן החיים
ובחלומו ראה עצמו נרקב.
איש צעיר זקן קם בבקר
מטהר מן המטה הפוכית
לבש מדיו ויצא לאשפתות,
פתאם זכר כי שכח לצחצח
שניו הגושרות.
איש צעיר זקן יצא בבקר
וחזר עם הם תיום.

שלכת ימי הביניים

אני בשלכת ימי הבינים שלי
ואתה זקן ממני בשלש-עשרה
שנים שלמות ועוד מחצית הירח.
עכשו חתמנו חוזה של סתו
ואמרנו כי נתחיל לחיות את החיים
מחדש, כמו שאחרים אינם חיים,
ורק ביאלוגים כמוה ונשים כמוני
מסגלים להשלים עם החמסינים
הטריים של התמיסות והפפטידים.
עכשו אני בשלכת שלי - בטבע שלך
ואתה גבר מודקן יפה להפליא
עם המון רצינות גדולים
מרוחים בממרח אנשוכי מגעיל.
בגלל שאתה כזה מגעיל בחידקים,
זקן ממני בייג שנים ומחצית הירח
אני שותה עכשו כוס ענקית
עם קרח, ויוצאת אתה לשוט במרוצים
הלבנים מאד בליילה שלי.
אני בשלכת ימי הבינים שלי
משירה מעלי את הבגדים והספרות
ואת הדברים השוליים של החיים.

הנריכוס ויסנביק:

כנה נחשבות על נוות והתאבות

האדם הוא היצור החי היחיד המסוגל לראות את עצמו מבחוץ והיכול להשקיף על עצמו כאילו היה איש אחר. הוא יכול לפתח דו-שיח עם עצמו ובכך לפתוח אפקים חדשים. האדם הוא גם היצור החי היחיד היודע כי בן-תמותה הוא (animal rationale mortale).

הוא מודה בחירות ובאינסופיות של אפקי החירות החדשים, אבל בתוך כך יודע הוא על סוף כל זה, והוא מסוגל לתת ביטוי לידיעה הזאת. ידיעה זו היא שניזיתית בעיקרה—השניות של החיים והמוות.

ב"הור" של קאמי פוגש הכוהן את מרסו בבית-הכלא ואומר לו: "כולנו נדונים למיתה, ואם לא תמות במהרה הרי תמות ביום מן הימים". בהמשך שיחתם שואל הכוהן: "איך תעמוד בפני אותה שעה אחרונה ונוראה?" מרסו משיב ואומר: "אני אעמוד בפניה בדיוק כמו שאני עומד בפניה עכשיו". אם לא אמות היום, ברי לי שאמות מחר. הידיעה הנוראה הזאת איננה פרי חוויה אישית, אבל ודאי הוא שיבוא הדבר. אנו תופסים רק דברים שחזינו מבשרנו והבנה זו נעשית חלק מעצמנו. אבל נסיון המוות קיים רק במידה שהדברים אמורים בוולתנו. יחסנו למוות כמוהו כיחסנו אל גופנו. אנו מדברים על "אני גוף" ועל "יש לי גוף". המושג הראשון קרוי הגוף טרום-המחשבת. מרגע שאנו חושבים על גופנו בחינת גוף הבנוי אנאטומית, יסוד אובייקטיבי, הרי הוא ניתן לגיתוח אובייקטיבי (rei extensae). התמורה מן השלב של טרום-מחשבה אל המושג האובייקטיבי והידיעה הגנוסטיית של הגוף היא חשובה. אותה תמורה יכולים אנו להדגים בתפיסת-המוות שלנו: "אני מוות" ו"יש לי מוות". המוות הוא חלק ממני עצמי—הוא נטוע במהותי. המוות נולד יחד אתי והוא נמצא אתי. ברגע שאני חושב על המוות אני שם ריח בין המוות לביני, והמוות לובש צורה של פגר. ישות אשר אותה אלבש אי-פעם בעתיד, אלא שאני יודע עליה רק מחברי בני-האדם ועמהם.

המופרך שבדבר טמון בעובדה שאני יודע על משהו הקיים בתוכי, משהו שיקרה לי ביום מן הימים, אבל דבר זה עצמו לא יקרה לי עוד. טרום-מחשבתית, מותי קיים, אבל אני לעולם לא אדע אותו כדרך שאני יודע את גופי, חש בו ונוגע בו. עוד דבר מופרך—אין לנו שום אמצעי לתפיסת המוות. אפילו יסוד הזמן, שבדרך-כלל הוא מסייע לנו להבין או לתפוס דברים, לא יועיל לנו. אדרבה, אויבנו הוא. הזמן פועל כגורם מתקדם באשר לשאיפות ולתכניות שלנו ולהתפתחות נסיונו האישית. אבל דברים אלה אינם תופסים בקשר להכרת המוות. האפשרות שנוכל לפצות את עצמנו על-ידי היאחות בעובדה שאנו צעירים אינה תופסת, שהרי מלכתחילה

צצים הרמזים הראשונים לאחרית, למשעול הפלה ואובד במוות. אני אומר לילדי: "מחר תבינו, כי מחר תהיו מבוגרים יותר". אבל אין זה נכון ככל שהדברים אמורים במותנו. כל גיל הוא נקודה מסוימת בעקומה אחת, והמרחק מאותה נקודה אל הפרת המוות הוא גורם בלתי-משתנה. עם זאת, מחזור הדבר שהמחר הוא צעד קצר בדרך אל המוות.

בסיכומם, הדברים האמורים למעלה מביאים לידי חרדה. על-פי הפסיכיאטריה המודרנית, כאן טמון עצם טבעה של החרדה. החרדה היא החוויה האינטימית של אימת אי-ההוויה הממשמשת-ובאה. האדם יודע כי לא תיתכן הוויה נצחית. כל זמן שהוויה זו מוסיפה להתקיים, כל זמן שהאפשרות לחוות הוויה כזאת קיימת, המעגל נשאר פתוח ובלתי-מושלם. המוות הוא גבול, הוא השלב הסופי שלאחריו הכל הוא חלק משלמות.

יותר ויותר החרדה לובשת חשיבות כמניע בסיסי משך המאה האחרונה. מקירקגור עד סארטר, מהייגר עד קאמי—בין אם הענף הוא פסיכיאטריה, רפואה או פילוסופיה ובין אם הוא ספרות—עדים אנו להתעניינות הגוברת-והולכת בשאלת סופיותה של ההווה, וכתוצאה מכך בשאלת כיבוש החרדה.

בעוד שהאדם סופו מיתה, האלים הם בני-אלמוות. המוות מכיל בתוכו ברכה וקללה בעת-ובעונה-אחת. האדם ניחן באפשרות לשים קץ לחרדתו על-ידי תפיסת האינ-סופיות שמפניה הוא ירא. הגדולה בקללות העלולה לבוא על האדם היא חיי-אלמוות כפויים כמו במקרה של אהסוור (היהודי הגודד).

דומה כי כאן המקום להביא בתרגום חפשי את השיר האחרון שכתב המנוח הפרופיסור מרטין בובר, שכפי הנראה התכוון ליטול בו ברכת-פרידה מן החיים. כתב-היד המקורי, כתוב בעצם ידו, נתגלה לפני שנים אחדות, שבועות אחדים אחרי מותו, בין גירותיו בירושלים.

ה כ נ ר

כאן, בקצה עולם, עתה-זה את
את חיי נטיתי להפליא.
מאחרי בעיגול האינסופי שותק הכל,
רק הכנר הלז עוד מגנן.
אפלולית, וכבר אני עומד, מרצוני,
בברית עמך, ללמוד מצליליך,
במה אֶשְׁמְתִי בבלי-דעת.
הנח לי ואחוש, ייגלוי-נא
לנפש הטהורה הזאת כל הפצעים
אשר בחטא הסיבותים, בעודי מאיר.
גוגן קדוש, החישה אל תאחר.

במיתולוגיה היהודית מופיע הכנר לעתים קרובות כנשמה, חיים ומוות גם יחד, עקרון טראנסצנדנטאלי ששאגאל הירבה לציירו.

נראה לי כי אין כל הגיון לטפל בחרדה ובמוות כפרטים מבודדים מתוך כלל היצור האנושי. איך יכולים אנו לבודד את היד במבנה האנטומי שלו אם היא שייכת למבנה הכללי של הגוף? למרות עובדה זו, מאז ומתמיד ניסה האדם לבודד את החרדה והמוות מתחום הכרתו, כדי לטשטש את השפעתם ולהרחיקם מעליו. איך נעשה הנסיון להתמודד עם חרדת המוות? הדת מטפלת בבעיה זו על-ידי בניית עולם המלא תקווה. ההווה הוא רק חלק קטן מגסיון אינסופי, גיא-דמעות ברכס-ההרים של תקווה, אהבה וחיי-נצח. יש עוד מושג דתי—מושג תחית-המתים באחרית-הימים. עונש-הנצח יכופר וחיי-נצח טובים יבואו תחתיו. הדת מטיפה מחשבות מסוג זה לאדם בן-התמותה כדי לנחמו.

ההיסטוריון ההולנדי הויזינגה מסביר בספרו דעיכת ימי-הביניים (1928) איך חי אדם בן אותה תקופה בעולם שצבעיו עזים יותר. החוויות שפקדו אותו היו בלתי-אמצעיות ומוחלטות הרבה יותר—כמו חדנה וצער אצל הילד. המוות בזוועותיו הוצג לפניו בכל הצורות והאופנים: הוצאות המוניות להורג, אנשים גוועים מרעב ברחובות או מתים מיתה אטית בחלאייהם. הוא מתאר את בית-הקברות "Les Innocents" בפאריז. מי שקורא את תיאור המקום הזה רואה לפניו תמונה של גן-שעשועים המעורר פליצות. הרי זה מקום לפגישות נאהבים, טיילת לזונות, וחנויות קטנות מציעות כאן את מרכולתן. בתוך כל זה הקברנים עוסקים בהוצאת שלדים מקבריהם ועל מקומם הם קוברים גופות שעודן חמות. על הכל מרחף השלט, "Memento Mori".

אנו, בזמננו שלנו, חשים מין מעורבות כפייתית ומנסים לשלוח יד למוות. הולנדי אחר, ון דן-ברג, מציין כי כיום, שלא כבימי-הביניים, המוות מוסתר בבתי-חולים, מקום שם המתים נעלמים אל המחלקות העקרות של הפאתולוגיה. או שהם מוסתרים בבתי-ההלוויות מקום שם מלבישים ומפרססים אותם כאילו היו אנשים חיים. אנו עושים כמיטב יכולתנו להשתמט מפגישה עם המוות ולשנות את ממשותו המפחידה. כך מסביר ון דן-ברג את הגברת החרדה בימינו אלה. מתוך שאנו מנסים לעצום עינינו מראות תופעה זו של המוות, הרגשה זו מתגברת, ולדעתו יש בכך סכנה פסיכולוגית. גם קבלתו המוחלטת של המוות וגם דחייתו הגמורה הן חלק ממנגנונים של הגנה. את מאמרו "מחשבות לזמננו על מלחמה ומוות" (1917) פתח פרויד במשפט "si vis vitam, para mortem" (רצונך בחיים, היכון למוות), בהטעימו את ההשתקה העצומה של המוות.

ועתה, אם נבוא לדבר על ההתאבדות, הרי לפנינו בעיה שהיא מיוחדת לאדם. האדם יכול לחפוץ במותו ולהמית את עצמו. אחרי עבודתו של דירקהיים בשנים האחרונות למאה הי"ט, נסקר נושא זה כהלכה בעשרים השנים האחרונות. רוב המחקרים נכתבו מנקודת-ההשקפה הפסיכיאטרית, החברתית או הסטאטיסטית. הם השתדלו להבחין בין התאבדות לנסיון-התאבדות, והעלו מיני השערות והסברים להבחנה בין שתי

הקטיגוריות. כל ההשערות האלו יש להן מכנה-משותף אחד: כולן יוצאות מתוך הנחה שבהכרח יש להתאבדות איזו תכלית ביולוגית, כגון דחף-המוות או צורה של תוקפנות.

אפשר יהיה בהחלט לקבל כמעט את כל ההסברים בלי להתקרב בכך כלל לשאלת-המפתח מדוע האדם, ורק האדם, מגסה לשים קץ לחייו בחזקת-יד. הרי זה תואם היטב את המגנטאליות של האדם המודרני שהוא מקדיש תשומת-לב כה רבה להתאבדות בחינת מחקר אובייקטיבי, אבל ענפי החקר השונים מתארים את ההתאבדות בלי המוות. יותר מדי מדגישים את הגישה הקטרולוגית (חקירתן והבנתן של תופעות נפשיות על-ידי ענפי-מדע אחרים, כמו הסוציולוגיה, למשל) וזונחים את הגישה האוטולוגית. לפי דעתי, בנסיון להסביר את תופעת ההתאבדות, האמצעים להשגת המוות חשובים פחות מחקירתה של ציפיית-החרדה בתוך ההמתנה האישית לפגישה סופית זו.

הויזינגה כתב ב-1938 ספר בשם הומו לודנפ-האדם המשחק. המחבר מעמיד את תפקודו של המשחק בצד התיפקוד של התבונה והשיקול (הומו סאפיינס) והומו פאבר (האדם העושה, הבורא). הוא מצא כי תפקודו של המשחק תופס מקום מרכזי במסגרת ההיסטורית-התרבותית. הוא הסמיך זאת לגורם משחקי מסוים המלווה את כל ההתפתחות התרבותית של האנושות והטעים כי המשחק ברא צדדים שהם יסודיים בחיי החברה. הפולחן הדתי, למשל, התפתח מתוך משחקים מקודשים. החכמה והפילוסופיה מצאו את ביטוין במלים ובצורות הלקוחות מהקשרים וחדיות דתיים. אבל בכל הצורות האלו חובה עלינו לזהות את הישות הבסיסית של המשחק שלבשה צורה זו או אחרת, וללמוד את תפקידה של זו כאמצעי להבנתם של דברים. פירוש הדבר שתיפקוד-המשחק יוליך אותנו אל ההכרה. עלינו לראות במשחק טכסיס של חשיבה דיאלקטית.

הויזינגה לא היה היחיד שהתעניין במשחק. קדם לו פרויד. גם אריקסון תרם הרבה לנושא זה. לא אעמוד על חפיפת-הדעות הניפרת בין הויזינגה לאריקסון, חרף העובדה שפכל הידוע לי לא הכירו זה את זה מעולם, ועל-כל-פנים מעולם לא ציטטו זה את זה. המשחק איננו תמיד "סתם הנאה" או התרגעות. יש לו עוד הרבה תפקודים: החל בהתפתחות פיזית וגמור בסגנונות חדשים של התנהגות תרבותית וחברתית. המשחק נעשה גם אמצעי לפיתוח שלבים חדשים של שליטה-שליטה במציאות.

נראה לי כי אפשר להסביר את מאמצו של האדם ליטול את חייו לידי עיל הבסיס של משחק עם המוות. כל אדם יודע על מותו ועל חרדתו. על-ידי שהוא משחק לו עם המוות, כמו בנסיון-התאבדות, מגסה האדם להכירו היטב יותר על-ידי עימות פנים-אל-פנים. מתוך שהוא מועיד את האויב הנסתר לדו-קרב, יש לו סיכוי לראותו. במערכה זו לחיים ולמוות קיים הסיכוי של נצחון או מפלה. השאלה מדוע מספרם של האנשים המנסים לטרוף את נפשם בכפם הוא נמוך-ביחס חשובה פחות, לדעתי, אם נזכור שבזמן זה או אחר כל אדם משתעשע ברעיון ההתאבדות. מערכת של

גורמים פנימיים וחיצוניים היא שתחרוץ מי יגשים את המחשבות האלו ומתי. אני דוחה כל נסיון להבחין בין התאבדות לנסיון-התאבדות, ובעיניי זו הבחנה שלא ממין הענין. בשני המקרים המנגנון הבסיסי זהה, ויש הבדל רק באשר לביצוע ולתוצאות. היוונים הכירו היטב מאד את החומר שדן בידיעת המוות במחזותיהם. במיתולוגיה היוונית אנו מוצאים חזרה כפייתית כמעט אל המסעות המסוכנים לטארטרוס והמבקרים במקום ההוא.

גיתוח המשחק מגלה את קיומו של אתגר הקשור באפשרות שההימור הגדול ביותר הוא המוות עצמו. התרדה פולשת לתחומו ונעשית חלק מן המשחק תוך כדי אפשרות קרובה-לוודאי שהמשחק ייעשה אמת, ואורבת סכנה שהמשחק יוצרך לשלם בחייו. פרויד מציין, בפרק השני של "מחשבות לזמננו על מלחמה ומוות", כי יחסו המיוחד של האדם למוות משפיע במידה ניכרת על חייו. "החיים יהיו דלים יותר ויקפחו הרבה מן הענין שבהם אם ייאסר עליהם להמר על הפרס הגדול ביותר במשחק-החיים—הלא הוא החיים עצמם".

ככל הידוע לי, מעטים האנשים שטיפלו בנושא זה אחרי פרויד. וייס בחיבורו "ההימור עם המוות בנסיון-התאבדות" (20, Psychiatry, 1957) מצטט מתוך ספרו הידוע של פניכל (התיאוריה הפסיכו-אנאליטית של הנברוזה, 1945), אשר בו פרק קצר על ההימור. פניכל מציין את הקשר בין המשחק למוות, אך לא את היחס בין המשחק למיתה-מרצון.

גורם-המשחק בהתאבדות הוזכר בספרות הנוגעת לענין, ועל-הרוב הוא מתואר כהתנהגות הימורית (א. שטנגל, א. לנצט, 233, 1963, וכן י. כהן, המקרה, היכולת והמזל, לונדון, 1960), אך למיטב ידיעתי מעולם לא קושר אל הצורך של האדם לדעת את המוות.

והרי דברים שסח לי חולה אחד לפני שנים אחדות:

"קרה הדבר בערב יום-העצמאות. אשתי ואני השתתפנו בפיקניק על החוף. כשנגמרה המסיבה בשעה ארבע בבוקר הייתי עייף מאד. היתה לי הרגשה עמומה שאסור לי לנהוג, אולם התעלמתי ממנה. תוך כדי נהיגה תפסתי שאינני יכול לנהוג ושאני נוטה להירדם. המשכתי בנהיגה עד שעלתה המכונית על המדרכה. קיבלתי הלם קשה. נדמה לי שאצלי נהיגה במכונית היא תחליף לאקט המיני, והואיל ואינני מצליח בדבר הזה האחרון חשוב לי שאהיה ידוע כנהג טוב (ז.א., גברי), לאחר-מכן הבינתי שזה היה כמו 'משחק עם המוות'. כשהסברת לי שזה היה אולי נסיון להתודע אל המוות מקרוב ולהגיע על-ידי כך ליכולת להתמודד עם הפחד מפניו, לא די שהדבר התקבל על דעתי אלא שהיתה לי הרגשה ברורה של 'כבר היה לעולמים', כאילו דיברנו על כך בעבר, אף כי בהחלט לא דיברנו על כך בעבר מעולם".

קריאת-תגר על המוות באמצעות המשחק היא חלק מכל התנהגות התאבדותית, בין שהיא מצליחה ובין שאינה מצליחה. זוהי צורה אחידה של התנהגות האדם, אם במחשבה ואם במעשה, ואין היא קשורה לבריאות הנפש או למחלת-נפש.

עליזה

שנהר:

הדהוד

חרטה

אַסִּימוֹנִי פִּיִּס
שֶׁלְשָׁלוּ בְּתִיבַת חֶרֶטָה
מְהֵרָה־דַת. אֱלֹהֵי
הַפֶּכַחֹן שׁוֹטֵף בְּצוֹנְנִים
אֶת אֲבָקִי
הַכֶּעַס הַגּוֹלֵשׁ בְּחֵיג
יִשִּׁיר. לְאוֹר
אֲשֶׁדוֹת הָרִיב הַמְתַּמּוֹס,
אֲפִרְכֹּסֶת כְּפָרָה
מִתְבַּשְׂמֶת בְּמִיטֵב וִנִּי
הַסְּלִיחָה.

קוסטאס אקסלוס: נשחק נכלול הנוכלולים

נפתח בלי הקדמות. בשתי מובאות. האחת של מארקס. הוא כותב, בקאפיטל, שהמשטר הרכושני מונע מן העובד ליהנות מעבודתו "כמשחק של הכוחות הגופניים והרוחניים שלו עצמו". המובאה השניה היא מהיידגר. הוא כותב, בהרכב האונטו-תיאולוגי של המיטאפיזיקה: "תמצית היש היא המשחק עצמו".

אין אלו שתי מובאות מבודדות, מקריות ושרירותיות כל-עיקר. בקאפיטל חוזר מארקס וכותב: "תוך שהעבודה המיכנית מגרה את מערכת-העצבים עד קצה גבול הסבל, מדכאת היא את המשחק המגוון של השרירים ומפקיעה לה כל פעילות חפשית, בין גופנית ובין רוחנית". ובעקרון התבונה שואל היידגר: "האם עלינו להגות את הישות (...) מנקודת-המוצא של תמצית המשחק?" מארקס סבור שהניכור והניצול מונעים מן העובד לגלם את פעילותו במשחק. הדיכוי המכוון של הרכושנות יאפשר אפוא לפעילותו רבת-הצדדים של האדם לבוא לידי גילוי במשחק וכמשחק. בכך תבוטל ההבחנה בין העבודה (ההכרחית) ובין המשחק (החפשי). אצל מארקס עלתה מחשבה זו כמין ברק, אך הוא לא מיצה אותה עד תום. היידגר סבור כי המשחק הוא בבחינת תמצית היש, כי צריך להגות את היש מנקודת-המוצא של המשחק ולא להיפך. היידגר הגה מחשבה זו בכל קיצורה המתנוצץ, אך לא עמד עליה, לא הוציא ממנה את כל מסקנותיה, ודומה אפילו שזנח אותה. מארקס חושב באופן אונטיקו- (אונטולוגי): הוא חושב על העבודה היצרנית והטכנית של האדם שהודות לה מושגת יצירתו-העצמית של העולם. העבודה המעשית הזאת, תוך שהיא יוצרת עולמות, היא שתוכל להיעשות משחק. היידגר חושב באופן אונטולוגי- (אונטי): הוא חושב על משמעות היש שנשכח מן היצור האנושי, ואצלו היש והיצור האנושי שייכים זה לזה. אפשר אפילו שמשמעות היש תהיה גלומה במשחק.

מארקס והיידגר—ביניהם ניצב ההוגה המודרני של מחשבת-המשחק, זה המטה אוזן לקולו של היראקליטוס, ניטשה—מנסים לעקוף את הפילוסופיה, שאף היא בבחינת מיטאפיזיקה. אפשר לקרוא למחשבה שלהם מיטאפילוסופית, במובן זה ששוב אין היא מכפיפה את העולם או את היש לאיזה עקרון טראנסצנדנטאלי ואידיאלי. אבל כיצד והיכן פוגשים אנו בפילוסופיה ובמחשבה המפליגה אל מעבר לה, כלומר במשחק?

הבה נתחיל בכך שנחפש את מקומו ומצבו של המשחק. במכלול הגדול של כוחות-האיתנים המצרפים את משחק-האדם עם משחק-העולם אנו פוגשים במשחק. עם הלשון והמחשבה, העבודה והמאבק, האהבה והמוות, בא הרצאה שהושמעה בין 1967 ל-1970 באוניברסיטאות של באול, ז'נבה, בלגראד, זאגרב, בון, אמסטרדם, לידן ופראג. הוכנה לדפוס ב-1970. פירסום ראשון.

הוא לידי גילוי, במכלול הזה, כמשחק אנושי, מכלול המשחקים בעולם. כוחות-האיתנים הודרים לתוך הכוחות הגדולים שכללותם מפרנסת את משחקם של כוחות-האיתנים ומתאימה אותו למשחקו של העולם המתווך. ה"מעצמות" האלו הן: הכישוף, המיתוסים והדת; השירה והאמנות; הפוליטיקה; הפילוסופיה, המדע והטכניקה. המשחק של מכלול כוחות-האיתנים עם מכלול ה"מעצמות" ראשיתו במשחק של הלוגוס והפראקסיס.

המשחק המצרף את משחק-האדם עם משחק-העולם שימש חומר למחשבה, עוד מאז אפלטון, ותמיד באופן מיטאפיזי. במונחים של אי-משחק. כלומר, של רעיונות (שבהם מושלים המשחק ואי-המשחק). מאז היידגר הגיעה פילוסופיה אידיאליסטית זו להשלמתה ולאחריה. מה היה אפוא על המחשבה הפילוסופית?

הפילוסופיה היתה בסיסם של המדעים. המכלול שלה מתפרש עתה במכלול של מדעים. מכלול זה מחזיק שני מכלולים (חלוקה זו אין בה משום בעיה מספקת):

(א) מדעי הטבע,

(ב) מדעי האדם.

בין אלה האחרונים מושל בכיפה המכלול: לוגיקה, לוגיסטיקה, לינגוויסטיקה; אנתרופולוגיה פסיכולוגית; סוציולוגיה.

מה קורה לפילוסופיה?

1. היא נבלעת בתולדות-הפילוסופיה.

2. היא מפנה מקומה—בדין—למדעים.

3. היא, שתחילתה בטרם-פילוסופיה, עוברת למחשבה מיטא-פילוסופית: מחשבה רב-ממדית ותוהה, גלובאלית ומקוטעת, עולמית ופלאניטארית.

בתהליך הזה, אם אנו אוהבים חישובים מאזניים—נוכל לציין הפסד וריח. ההפסד: המדעים אינם חושבים אך הם מפיקים, פועלים ומשנים דברים בדרך טכני-מדעית. הריח: האפשרות להשתחרר מרעיונות קבועים.

המחשבה הפילוסופית כולה הגתה את ישות העולם—היש המתהווה של הכללות המקוטעת והקטועה של העולם רב-הממדים והפתוח—בשלב צורות, תוך שהחזירתה תמיד לכלל יש פנים-עולמי:

1. כלוגוס-פיזיס (אצל היוונים).

2. כלוגוס-אל (אצל היהודים-הנוצרים).

3. כלוגוס-ארם (אצל האירופים המודרניים).

שלוש המחשבות האלו הן שלש המחשבות הגדולות היחידות של האנושות (החושבת). הן קיימות בסינכרוניה ובדיאכרוניה, ומתוך שתי אלו הרי האחרונה חותמה ניפר בפירוש יותר והוא טבוע בהיסטוריה של המחשבה.

הפיזיס מתה כאשר האלוהים מתגלה. האל מתחיל למות תוך שהוא הופך להיות אדם—בן-האלוהים ובן-האדם המת על הצלב—והוא ימות סופית כאשר ייהרג על-ידי האדם, הנתיח, הניצב במרכזו של כל היש. עם זאת האדם עצמו איך לקראת היעלמותו. עם קץ הפילוסופיה מושלם אפוא גם ההומאניזם. באי-השלמות של אי-גמר. האדם,

נתין אובייקטיבי חושב ופועל, החל כבר להיכנס לתקופת קצו, קץ שנגזר עליו להימשך זמן רב מאד. מדעיה האדם אינם האדם. נהפוך הוא. כמו שכותב אחד מגדולי מדעיה האדם בימינו, לוי-סטרוס, בלי שיבין בשלמות ועד-היסוד את אשר הוא אומר: "המטרה הסופית של מדעיה האדם איננה להרכיב את האדם אלא לפרקו". לפרקו למה?

איך הוכרז כבר על "משחק-העולם"? בבירור פחות או יותר, בשלמות פחות או יותר, נעשה הדבר על-ידי היראקליטוס ואפלטון, על-ידי ספר משלי (שלמה), על-ידי שילר וגוֹבאליס, על-ידי מארקס, ניטשה והיידגר, שאותם כבר ציטטנו, ועל-ידי פינק.¹

מעט-מעט מתבהרת אולי משמעותה של המלה משחק: בבחינת משחק-העולם. כאן משחק שוב אין משמעו משחק אנושי או משחק בין-עולמי אלא משחק העולם "עצמו", העולם כמשחק, התפתחות המשחק בו נפגשים—על-מנת להתאחד?—(משחק ה)אדם ו(משחק ה)עולם. האדם הוא המשחק בה"א-הידיעה. אבל הוא גם המפסיד תדיר במשחק. העולם שוב אינו מציית—עם כל שעודנו מציית—לכללים שהם בגדר נתון או הנחה. הוא מקיף את הכללים האלה, אותם ואת צירופיהם. כי כל המכלולים המווסתים בדרך זו כמו גם מכלול-המכלולים מביאים לנו על הפל פירושים ומתנות של משמעים פנים-עולמיים. משחק-העולם הנוון ממשחקו של האדם וממשחק ההיסטוריה העולמית חזק יותר מאתנו—המשחקים בו.

כוחות-האייתנים וה"מעצמות" נלכדים במכלולים הספציפיים של המשחק; הם עצמם ומכלוליהם. הבלשנות חוזה את הלשון בחינת שיטה צירופית, כמין משחק של סימנים וכללים. הלוגיקה כלוגיטיקה רואה במחשבה משחק קיברנטי, מווסת-מעצמו. העבודה, על-פי "הכלכלה" וה"מדיניות" של מארקס, צריכה להיעשות משחק, וכמה וכמה משחקים מופעלים במאבק המכוון לכיבוש השלטון. המשחקים המגוונים של האהבה מחפשים את הצורה והתוכן של האהבה בעידן הפלאניטארי: מן המיניות המיידית כמעט, על-פני האַרוטיקה, ועד לתבנית הבעייתית של המשפחה. ולבסוף, משחקים אנו עם המוות. משחקי-מוות המשעבדים אותנו. עד כה וכה אנו משחקים בכמה וכמה משחקים פרטיים. המשחק עצמו איננו לא רציני ולא מצחיק, לא הכרחי ולא חפשי. המיתולוגיה, המיתולוגיה בת-זמננו, נותנת גושפנקה לכל המיתוסים ומשחקת בהם בעזרת מכשירים אלקטרוניים, מחשבים. הדת מוסיפה לשחק במשחק המיתולוגי, שאפילו הופקע מעט מן המיתולוגיה, שבמכלול הקדושה הוא מקשר את משחק האדם אל המשחק האלוהי. השירה והאמנות נעשות משחק מפורש יותר ויותר.² המשחק האמפירי, ולא האמפירי בלבד, של המדיניות העולמית עודו נמשך—

¹ הש' מבוא קצר למשחק-העולם ותכנית המשחק של האדם ומשחק-העולם, בנימוקים של מחקר א, וכמובן, כלומר לא על-דרך הצחוק, משחק העולם.

² כל מיני רומנים ומחזות תמכניסים את המשחק ללשון. לא נבוא למנות את כולם. נזכור את דוסטויבסקי, שבספר הקריבוטטוס הוא מדבר על הפרובלימטיקה של האדם בכלל. הרמן הסה מספר לנו במשחק פנייני-הזוכית מעשה בריפובליקה קטנה של עילית שאינה יוצרת תרבות

עם, ולמרות, נפשותיו הפועלות. יותר ויותר הוא נקבע על-ידי משחקי הפכניקה והמדעים המפרנסים אותו. (המתמטיקה והכלכלה המדינית, למשל, רואות בחישובי-הסתברות ובאסטרוטגיות משלימות את היסודות העיקריים של תורת-המשחקים). המחשבה המטילה ספק גם בפילוסופיה וגם במדעים ה"מטוכניים" שתפסו את מקומה מנסה להגות את המשחק, כלומר את משחק-העולם, המשחק המקשר את האדם והעולם, כלומר את מכלול המכלולים.³

משחק-העולם הוא דיבור מקדים שעם זאת עשה כבר צעד אחורה; הוא יוצר את מרחב-הזמן של משחק כל המחשבות וכל החוויות, לרבות אלו המסתירות אותו וכופרות בו. אין זו סיסמה לראיית-עולם חדשה בתקופה של סיסמות וחזיונות-עולם. המחשבה הפלאניטארית של משחק-העולם—שכבר החל להסתמן אלא שעודו עתיד—היא התפקיד העיקרי שלנו. תוך שכמה וכמה תכניות ומערכים של משחק מניעים אותנו, אנו עצמנו משתדלים לנסותם ולהגותם. תוך שכל המשתתפים וכל היריבים במשחק נעשים בעייתיים, אנו עצמנו מסרבים להפוך את הנדון—החוקר אותנו והנחקר על-ידינו—לאיזה דבר אובייקטיבי או מוחלט.

שכן מה נוכל לחשוב ולעשות בזמן החולף ועובר ?

1. נוכל להשיב לתחייה את המוחלט העתיק, הלוגוס-האלוהים, המת, על-ידי שניצור תיאולוגיה מופקעת מן המיתולוגיה, על-ידי שנתמכר אפילו לתיאולוגיה של מות-האלוהים.

2. נוכל להפליג במחקר המדעי, הטכני עד מאד, על-ידי שנתקוף באופן טכנו-מדעי עוד שני מוחלטות עתיקים: הטבע והאדם ההיסטורי. כך מתבססים ומתקדמים המכלול של מדעי-הטבע והמכלול של מדעי-האדם, אף כי מכלול שני המכלולים לא יצליח לכונן את המדע.

3. נוכל להתמכר לפוליטיקה, הפראגמטית או המשיחית, לחתור לייצור המימשל הניהולי והשלטון או למיגורם.

4. נוכל להמשיך בחיפוש הישות בכללה על-ידי מחשבה ההוגה את שיכחתה ונסיגתה שלה, נסיגה המתרחקת בעצמה ומשאירה אותנו ברקע. זאת אגב הליכה בדרכם של פארמנידס ואפלטון, קאנט והיידגר.

5. נוכל להתחיל במחשבה על משחק-העולם—עם שנניח את כל משך ההווה—על דיקדוקו ותחבירו, תוך כדי האזנה לקריאתו, תוך כדי חשיבתו בעזרת מחשבה עקיבה וגמישה, מלוכדת אם גם נטולת-בסיס, משלימה עם התחברות ההפכים. זאת אגב

בפועל-ממש אלא היא משלבת, במשחק יחסי ומאחד, את כל צורותיה של תרבות העבר. ברומן של מדע דמיוני, עולמם של הלא-א (הלא-אריסטוטלים), מראה לנו וין-פוכט מכונה של משחקים המחליטים בענייני מימשל על כוכב-הלכת ארץ. אחרי פיראנדלו ומשחק-התפקידים שלו, מעלה בקט את המשחק (play) של הקומדיה האנושית, של אותו משחק-סוף המגלגל בלי הרף את הפרט האחרון, מעבר להגיגיו ולאבסורדי, לטראגדיה ולקומדיה: בחזרה (ניהיליסטית) על המשחק.

³ הש' מבוא למחשבה הפלאניטארית, בספר לקראת המחשבה הפלאניטארית.

הליכה בדרך של היראקליטוס, הגל-מארקס וניטשה.

חמש האפשרויות האלו נפתחות לפנינו, תוך שהפילוסופיה-המיטא-פיזיקה, אם גם נסתיימה וכבר עבר זמנה, תסיף להתקיים ולהחזיק מעמד—בכמה וכמה דרכים.

לגבי הנמשכים אחר האפשרות האחרונה מתעוררת שאלה אחת, היא השאלה: איך נעבור ממשחק-האדם ומן המשחקים בעולם אל משחק-העולם וממנו אל הללו? התשובה המתבקשת אומרת: בזכות האדם, יצור-המעבר, יצור עובר. "אצל" בני-האדם מתנהל משחק השאלות-והתשובות בין האדם והעולם. שהרי שני המכלולים האלה נוטים להיות מכלול-מכלולים.

מכלול החומר-האנרגיה, מכלול החומר החי, מכלול האנרגיה הגברו-פסיכית והסוציו-היסטורית אינם משוללים ניגודים, הפכים וסתירות, בתוך כל מכלול לעצמו ובין המכלולים. כל שיטה, כל מבנה של המשחק יש להם כוח-משיחה וכוח-דחייה. לתהליך שלקראת ההומוגניות (התאגדות) מקביל, תוך כדי ניגוד והשלמה—ולו גם על-ידי פיצוץ—התהליך לקראת ההטרונגיות (הפירוק). שני התהליכים האלה החלים במשולב ולסירוגים נוגדים זה את זה הן בתוך כל שיטה הן בתוך מערכת המערכות. מדוע? כי מעולם אין מימוש קפדני ושלם. דווקא בגלל הסתירות והניגודים האימננטיים האלה. יש משחק של דברים בעולם. ודאי גם ודאי. הן פוטנציאלית הן ברשימת המימושים. זהו המשחק.

אם כן, במה דברים אמורים בשבילנו, החווים והעושים במשחק ובמשחקים? תפקידנו הוא לדעת להבחין בכל משחק-עולם משחק אחר לגמרי, ובעיקר את משחק-העולם. (ולא רק להבחין אלא גם לשחק; תוך שנהפוך את הכללים על-פיהם לעת הצורך). תוך שנעשה ניסויים בריבוי הפרספקטיבות לגבי כל בעיה (החורגת מגדר הניגוד נושא-מושא). בשלוח ובעצבות עלינו להקביל למשחק-העולם—זה שאין להביעו במלים, שאין לקראו בשם, שאין לשחקו—בלי לדחוק אותו בחפזן לתוך מערכות קטנות המבקשות לכלותו בשיטות צמצמניות, חד-סטריות, אימפריאליסטיות. עלינו להיות מוכנים למשחק הקורא לנו, משחק הלשון והמחשבה, העבודה והמאבק, האהבה והמוות. (החיים אינם ראויים אף לא בלתי-ראויים לחיותם, שהרי אין אנו צריכים "לחיות" אותם—בין אם יש עילה ובין אם אין—אלא לשחק אותם). ובתוך כך לגסות, אם כך הלב אומר לנו, להגיע אל שיאיו. ודאי, לא נותרו עוד שחקנים מובחרים גם לא נבחרת של שחקנים. ואולם מצויים אלה הדרושים לנו והמפתחים ומגבירים באורח פורה את כללי המשחק, או, מוטב לומר, את פגנון המשחק. בשבילנו, השחקנים הנשארים תמיד בדרך. כי על כן המשחק נמשך בלי הפוגות. אולם הוא הנוסך עלינו השראה. בלי ספק עלינו ללמוד להודות—בלי בושה ובהעזה—שהכל בטל ומבוטל. שהרי כל המשחקים כבר נערכו. לפיכך לא נותר לנו אלא לבטל גם את המשחק של מכלול-המכלולים בו דובר בהרצאה זו, שלא נשמעה, בו מדבר הכתוב הוה, שלא פוענח.

בני ציפר : בית־נועד

אמן 1 :

בְּשַׁעַת הַנְּעִילָה

עַד

נִפְתָּחוּ כַּפְתָּרִים דְּדוֹנִים

חוּטִים

וְעַד שְׂרוּף נַעַל

הַשְּׂתַרְךָ שְׂרָה יְכוּל

נַעוּל

לְעֹלָם וּלְעֹלָמֵי עָלְמֵיָא

אָמֵן

אמן 3 :

וַיְהִי בְנוֹסַע הָאֲרֹנֹת לְחַלוּטִין

לְאַיִים הַפּוֹשְׁרִים

בְּהַתְרַפָּס

בְּרַפְשׁ רִשְׁפֵי אֵשׁ שְׂרוּפֵי הַשְּׂרָפִים

עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם

הַחֵם

הַלְפָּת

וּבְנַחַח שׁוֹבֵה יְהוָה

אָמֵן

אמן 2 :

בִּינֵי לְבִין עֲצָמֵי

ד ל ת ו ת

בְּתֵי בְּעָלֵי

בְּעָלֵי הַחַיִּים הַמְּתִים

בְּעָלֵי בְּתֵי הַשְּׁחִי

הַעֲלָמִין

הַשְּׂרִירִים

נַעֲלָמוֹ

לְעוֹלָם

אָמֵן

אמן 4 :

כְּנֻחַת יָם נְהַמְתִּי

הַדְּבָיִם

הַשִּׁירֵי פְּרוֹתָם בְּלִילוֹת

עַל מִשְׁכְּבֵי

אֶת עֲדִינֵי הַסִּירוֹ, אָמֵן.

נְקֻרוֹת בְּשָׂרֵי נְקֻבִים

נְקֻבִים חֲלוּלִים

חֲלוּלִים

כְּשִׂיקַת רוּחַ

אָמֵן.

פגישות עם סטאסובה

יוסף ברגר-ברזלי:

"ועכשיו, הואילו להכיר את הלוחם הוותיק והמנוסה ביותר שלנו". בלשון זו פנה אלינו—משלחת של נציגים קומוניסטיים מארצות-חוץ—מנהל מחלקת-המזרח של הוועד-הפועל של הקומינטרן לפני פתיחת המליאה של הוועה"פ, באחד מארמונות הקרמלין. מושב-מליאה זה נערך שם לפני 45 שנים ומעלה, בפברואר 1925. הנציגים הגיעו למוסקבה לפי הזמנתה של המפלגה הקומוניסטית הרוסית (ב). אני הופעתי שם כנציגו של סניף הקומינטרן, הפק"פ, מפלגה שעתה-זה נתקבלה אליו ואני הייתי ממנהיגיה ומיסדיה. התברר שהנני מן הצעירים ביותר בחברי הוועה"פ. בראש המחלקה עמד אז פידור ראסקולניקוב. בימים ההם עדיין לא היו שאלות שנגעו במישרים למדיניות במזרח הקרוב ולפלשתינה. השאלות העיקריות שעמדו בפני המליאה נבעו ממצב המפלגות הקומוניסטיות של גרמניה, צ'כוסלובקיה וכו'. ראסקולניקוב ואחרים מהנהגתה של מחלקת-המזרח הסבירו לי שנכוחתי רצויה כדי לשוות למליאה אופי בינלאומי ככל האפשר, להדגיש את העובדה שהקומוניזם הוא ענין לא רק לפועלי אירופה אלא גם לאותם מפועלי אסיה ואפריקה שאליהם כוונה התעמולה הקומוניסטית כבר בימים ההם.

עוד שיקול העלה ראסקולניקוב: התועלת בקשירת יחסים בין מנהיגי הקומוניזם מן הארצות השונות בכל חלקי תבל. כדאי לי ליצור קשר אל המפלגות שבגרמניה, צרפת ואיטליה כדי לברר את דעתן בשאלות שונות; זו גם הזדמנות טובה להציגני בפני המנהיגים המובהקים של הקומוניזם הרוסי. "אפשר ללמוד מהם הרבה על המיתודיקה של המחשבה וקבלת ההחלטות, על סגנון-המעשה הבולשבי", גרס ראסקולניקוב. הוא הביע נכונות לשמש לי מעין וירגיליוס בכל הנוגע לבולשביזם הרוסי. הוא עצמו דאג לכך וגם גייס אחדים מעוזריו הבכירים. כולם השתדלו באמונה לעזור לי להכיר היטב ככל האפשר את המטרות והשיטות של הבולשביזם ברוסיה וקשריו הבינלאומיים. כאן צץ קושי אחד ברור: לא ידעתי אז מלה ברוסית, ומובן שלא יכולתי לקרוא את העיתונים, ואפילו מונחים רוסיים שנעשו בינלאומיים היו זרים לי. "אין דבר", ניחמני ראסקולניקוב, "יש תרופה לדבר. האינטליגנטים הרוסים יודעים שפות. לא יקשה לסדר לך פגישות עם בוכארין, זינובייב, צ'יצ'רין. יש לנו אף מומחים בשטח זה. למשל, החברה סטאסובה..."

כעבור ימים אחדים הוצגתי לפניה. היא עשתה עלי רושם כביר. היא היתה אשה גבוהה, רצינית, כבת חמישים. היא דיברה אלי גרמנית וצרפתית, כשהיא מקפידה על בחירת המלים והיגיון הנכון, כפי שנהוג היה, כנראה, ב"בתים הטובים" בימי הצאר, שלימוד שפות היה שם כמעט עיקר ההשכלה וחינוך הנוער.

בשיחתנו הראשונה מסרה לי גלינה דמיטרייבנה סטאסובה את עובדות-היסוד מן הביוגרפיה שלה. היא השתייכה לדור הוותיק של חברי המפלגה הבולשביית. בראשית שנות ה-90 למאה שעברה השתתפה כבר בהופעות המהפכניות של הנוער הרוסי. לימים נודע לי שיחד עם אחרים, בעיקר נוער מבני האצולה, היתה סטאסובה פעילה בתנועה "שיחורור העמל" אשר בראשה עמד פליכאנוב, "אבא" של הסוציאל-דמוקרטיה הרוסית.

ראוי לציין כמדומה שהחל בשיחתנו הראשונה לא התעלמה סטאסובה אף רגע מן האופי הדידאקטי של תפקידה. היא ראתה לפניה בחור צעיר (מלאו לי או רק עשרים שנה), "מהפכן מתחיל" אם אפשר לומר כך. לכן לא התעכבה הרבה על זכרונותיה מראשית פעילותה המהפכנית והרבתה לספר על התקופה של 1898, שלדעתה חשובה היתה למהפכן צעיר כמוני. אותה שנה הצטרפה למפלגה הסוציאל-דמוקרטית הפועלית הרוסית (רסדר"פ), לא צעירה כל-כך אך מצוידת בנסיון של מאבק מהפכני. התקופה השניה שעליה התעכבה בפירוט היתה שנת 1904 ה"בלתי-נשכחת". אותה שנה, בוועידה השניה של המפלגה, חל, כידוע, הפילוג הגדול בין המנשביקים לבולשביקים. "לא קל היה לנו אז", העלתה סטאסובה מזכרונותיה, "להתמצא במבוך הדעות השונות ולבחור את הדרך הנכונה להתפתחות התנועה הסוציאל-דמוקרטית הרוסית והמהפכה. המנהיגים המוסמכים העיקריים של המפלגה אז—פליכאנוב, אקסלרוד, זאסוליצ'—היו כולם במיעוט (המנשביקים)... אך אני לא הייתי אתם". בגאווה בלתי-מוסותרת הדגישה זאת. "מלכתחילה אימצתי לי את ההשקפה הבולשביית ומאז אני מנאמני לגין ומן המסורים לדעותיו, עד מהפכת-אוקטובר ועד היום הזה".

הופעתה של סטאסובה, וכן גם שיחתי הראשונה אתה, עשו עלי רושם כה גדול עד שרציתי להוסיף ולדעת על-אודותיה. "ותיקים" הוסיפו לי פרטים מעניינים על חייה, על תכונותיה המהפכניות המצוינות, על נכונותה להקריב הכל למען המפלגה, ועל פעולתה לביצוע ההחלטות של הוועד המרכזי של המפלגה.

אחד מוותיקי המפלגה אמר לי פעם: "אין לך דוגמה טובה יותר מסטאסובה לאדם מן העולם הישן ההופך להיות, בשורות הבולשביקים, אדם חדש, בונה פעיל ומוכשר של תקופה חדשה". היא היתה אריסטוקרטית, תוצר של חינוך משובח. איש מחבריה הקרובים לא הכחיש שלפעמים התנהגותה, כפרט או כחברת-מפלגה, כמו של בעלת-אחוזה מן הנוסח הישן. עם זאת היתה סטאסובה אחד הנציגים המעולים ביותר של התנועה המהפכנית, "מהפכנית מקצועית" לפי ביטוי של לגין. הסתירה שנתגלעה במקרים רבים בין דעותיה לבין התנהגותה לא נעלמה מעיני אלה שדיברו אתי על-אודותיה. עם זאת לא הפריע הדבר להתקדמותה במידרג של המפלגה.

כאן יש לומר משהו על התהליך של התהוות הביוקרטיה הקומוניסטית, שהחלה מיד אחרי המהפכה. לגין הבחין כבר אז בסכנה הטמונה בכך. העומדים בראש המשטר הם עצמם היו דוגמה לחסרונות שעליהם התקוממו להלכה. לכן היו מאמריו ונאומיו של לגין בשנים 1917/23 מלאים זעם על ה"ביצועיסטים" שאין להם הכרה והשכלה

מספיקות והם השולטים בהמוני-העם בשם הפרולטריון. מכאן סיסמתו של לנין בנוגע ל"מהפכה תרבותית". מכאן גם חששו מן הסכנה שהוא כינה אותה בשם "קומצ'ונסטוו" (גאוותנות קומוניסטית או פיקודית). חוסר-תרבות היה סכנה רצינית למימשל הסובייטי בתקופתו הראשונה. במגע עם המנהיגים הבכירים בתקופה ההיא מרגיש היית מיד בהערכה עמוקה, מעין יראת-כבוד, בה התייחסו אל אנשי "המשמרת הוותיקה", אישים בעלי תרבות עמוקה. לונאצ'רסקי, צ'יצ'רין, קראסין ודומיהם עשו להם שם גדול ביותר בשנים הראשונות למהפכה. כיוצא בהם סטאסובה.

לנין הגה אליה אמון מוחלט, וכמוהו כן כל הסובבים אותו ואת הוועד המרכזי. הוא ועוזריו הקרובים ראו בהחלטה להטיל עליה את התפקיד של מזכיר הוועד המרכזי צעד נכון בהחלט. באותם ימים עדיין לא היתה לתפקיד זה אותה חשיבות מדינית שקנה לו לאחר-מכן, ואף-על-פי-כן העידה אותה החלטה על סמכותה של סטאסובה בשורות המפלגה.

בימים ההם חלו שינויים מסובכים בצמרת המפלגה. עם כניסתו של סטאלין לתפקיד המזכיר צפו יסודות חדשים על-פני השטח. בידי סטאסובה הופקדו אז שטחים אחרים של הפעולה המפלגתית, אך עדיין ראו בה אחת מטובי מנהיגיה הידועים של המפלגה. עם זאת הועמדה סטאסובה במידה ידועה בצל בתקופה שקדמה לשנת 1924, בה חזרה ותפסה מקום בצמרת המנהיגות. בראשית 1925 הועברה סטאסובה, לפי החלטת הפוליטביורו, לשטח חדש. לידיה נמסרה אז הנהגתו של ארגון בינלאומי חדש שהוקם או על-ידי הקומינטרן.

בעת ההיא חשו מנהיגי הקומינטרן, בינם לבין עצמם, כי התנועה נמצאת בירידה. להתפתחות זו נתלוותה הגברת הרדיפות נגד הקומוניסטים בעולם כולו. הגה כך נוצרה תכנית להקים ארגון בינלאומי מיוחד להקלת גורלם של קומוניסטים, יחידים כקבוצות, שפגעו בהם הרדיפות; וכן גם לנהל תעמולה ועבודה ארגונית, בייחוד בקרב אוהדי הקומוניסטים והנוהים אחריהם.

בחירתה של י. ד. סטאסובה לראשות ארגון בינלאומי זה, שבראשי-תיבות היה קרוי ברוסית מופ"ר (חברה בינלאומית של עזרה למהפכנים), היתה הגיונית ביותר. סטאסובה היתה מהפכנית מקצועית, ותיקה ובעלת-נסיון. היא ידעה את המאבק המחתרתי לפרטיו ואת רדיפות השלטון נגדו. היא גם התאימה לתפקיד זה בתוקף סמכותה, והשכלתה הרחבה כמו הועידה אותה לעמוד בראש ארגון שמבחינה פורמלית היה בלתי-מפלגתי, פתוח לחוגים רחבים של אוהדים ובתוך כך גם נתון לפיקוח לפי החלטות המפלגה.

בשטח זה הועיל לה נסיונה הרב בקשרים אל התנועה המהפכנית הבינלאומית. אני עצמי שיתפתי פעולה עם סטאסובה תחילה כנציג הפק"פ ולאחר-מכן, בשנת 1932, כאיש-מנגנון של הוועד-הפועל של הקומינטרן וראש המזכירות המזרח-תיכונית. דווקא במישור הפגישות המעשיות יכולתי לעמוד על הצדדים השונים באפיה של סטאסובה, שבמידה רבה ביטאה את המחשבה והלכי-הרוח של שיכבת בולשביקים

רוסיים ותיקים, שעליה נמנתה. מצד אחד, היתה סטאסובה נציגה טיפוסית של אותו חלק במנגנון הקומוניסטי שראה במגמתיות קנה-מידה עליון להחלטות מעשיות, ובמשמעת, במובן של כפיפות קפדנית להחלטות המפלגה, תכונה יסודית להערכת עבודתו של חבר-המפלגה. מצד שני, הרי הפלילות בהתיחסותה של סטאסובה במהלך עבודתה כמנהיגת מופ"ר מילאה לפעמים תפקיד חשוב גם בגורלם של קומוניסטים רבים מחוץ לרוסיה. גורלם של יחידים ושל ארגונים שלמים ברחבי העולם היה תלוי בדברה ובהחלטתה של סטאסובה.

בכל ביקורי במוסקבה כנציג הפק"פ היה עלי לטפל בענייני הסניף הפלשתינאי של מופ"ר. במסגרת זו הייתי נפגש עם סטאסובה בישיבות של נשיאות מופ"ר העולמי. עם הזמן, ובעקבות השיחות הפוליטיות שניהלנו, נרקמו בינינו יחסים חברתיים. בזכרוני נחרת מקרה אחד שבו הוכיחה עצמיות אף לא נרתעה מלצאת נגד המנגנון שלה ונגד דעתם של אישים בכירים בוועד-הפועל של הקומינטרן. הדבר היה קשור בהקלת מצבו של קומוניסט אחד, וכפי שהתברר אחרי-כן—בהצלת חייו.

היה זה פרק-זמן בו נסתיים המאבק בתוך המפלגה הרוסית בנצחונם הגמור של סטאלין ובמפלתם של כל מתנגדיו המדיניים. היה זה פרק-זמן בו כל סטייה, ולו קלה-שבקלות, מן הקו המפלגתי הצמיחה האשמה ב"טרורצקיוזם", והמאבק נגד ה"טרורצקיוזם" היה חובתו החשובה ביותר של כל חבר-מפלגה. בפרק-זמן זה גם היתה י.ד. סטאסובה משען בטוח לקו הכללי של המפלגה, דמות קרובה ביותר לסטאלין.

המאבק על הקו הסטאליני נגד ה"טרורצקיוזם" עבר גם לפורום הבינלאומי של תנועת הפועלים. זכור לי שבוויכוחים הועלתה תכופות טענה אחת-ויחידה: שהחלטה זו או אחרת עלולה לשמש את ה"טרורצקיוזם". במקרים אלה נקטה סטאסובה עמדה ברורה: החלטה ברוח הקו של סטאלין ונגד ה"טרורצקיסטים".

בשנת 1932 עמדתי, כאמור, בראש מחלקת-המזרח של הקומינטרן וכמובן הועברתי לשורות הווק"פ, המפלגה הקומוניסטית הכל-סובייטית (ב), ולעיוני הגיעו דברים המתחיסים לכל המפלגות הקומוניסטיות במזרח התיכון, לרבות המפלגות שבארצות ערביות, בפרס ובתורכיה. בעקבות פניות של בודדים וקבוצות מן המפלגות הנ"ל הובאו תכופות ענייני מופ"ר אל הוועד-הפועל של הקומינטרן. וכך גודע לנו מתוך הדו"ח של המפלגה התורכית בשנת 1932 כי בעריה העיקריות של תורכיה בוצעו מאסרים רבים באשמת פעילות קומוניסטית ושבין האסורים נמצא גם נזים חיפמת. כבר אז היה חיפמת משורר ידוע. אישית פגשתי אותו עוד ב-1924, בימי-עלומיו, כאשר נכנס לקוט"וו (אוניברסיטה קומוניסטית לעמי המזרח).

כשחזר חיפמת לתורכיה התמסר לפעילות תעמולתית קומוניסטית. הוא חיבר שירים וקונטרסים נגד המפלגה העממית השלטת ואישית נגד מנהיגה, מוצטפא כמאל אתאטורק. הוא נאסר פעמים רבות אך המשיך בפעולתו, חרף לחצם ופיתוייהם של שליחי המימשל. בראשית שנות ה-30 שוב נאסר ונדון לתקופת-מאסר ארוכה. למבט ראשון נראה היה כי עזרה למשורר תורכי גדול זה צריכה להיות מעניינם

של הקומוניסטים בעולם כולו, ובראש-וראשונה צריכה מופ"ר לשקוד על כך. אולם בתוך כך נסתבכה הבעיה פתאום עקב התערבותם של הקומוניסטים התורכים במוסקבה. כמנהל מחלקת-המזרח התברר לי שכבר ב־1921 התגלע מאבק חריף בתוך המפלגה הקומוניסטית התורכית. לדעתם של הקומוניסטים יוצאי-תורכיה ששהו אז במוסקבה, ה"טרוצקיוזם" שרשים בקרב המפלגה בתורכיה. גוים חיכמת הואשם במיוחד בכך ובהתנהגות הנוגדת את קו המפלגה. לפי קני-המידה של הזמן ההוא היה הדבר נחשב פשע נגד המפלגה וכל תמיכה ב"חוטאים" כאלה היתה לתמיכה ב"טרוצקיוזם". הענין הועבר לידי סטאסובה.

ב־1957, אחרי שעשיתי כעשרים שנה בבתי-הכלא ובמחנות של סטאלין, שוב נפגשתי עם גוים חיכמת, והפעם בוורשה. גם הוא בילה 18 שנה בבתי-הכלא בתורכיה, ועתה סיפר לי על התנאים הנוראים ששררו בהם. עוד בשנים הראשונות לכליאתו, בראשית שנות ה־30, הגיע גוים למצב של תשישות מוחלטת, עד שהחל לקבל כסף וחבילות מאת "ידידים". היתה זאת העזרה שאורגנה על-ידי סטאסובה, שהחליטה על כך לפי הבנתה. היא פעלה בניגוד להוראות המפלגתיות, בניגוד ל"קו". חיכמת לא ידע

מי עזר לו בשנים הקשות הללו. סיפורי על כך עשה עליו רושם גדול. לסיום, אביא דוגמה נוספת לגישתה של סטאסובה לבעיות מדיניות מסובכות. המדובר הוא בהתייחסותה לבעיה היהודית ולתעמולה האנטי-ציונית. יש לציין שבמחיצתה נמצאו יהודים רבים והיא העריכה אותם במיוחד בגלל בקיאותם בשפות, התמצאותם בבעיות התנועה המהפכנית הבינלאומית וקשריהם הבינלאומיים השונים.

בראשית שנות ה־30 גברה התעמולה האנטי-ציונית, במידה ידועה בעקבות המאורעות של שנת 1929 בארץ-ישראל. באותה תקופה, ובהמלצת המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית ומחלקת-המזרח של הקומינטרן, נשלחה חוברת אנטי-ציונית חריפה בשם "גדל" לאישורה של סטאסובה. החוברת דגה בפרשיות מסוימות מן הסיכסוך הארצישראלי. קטעים ממנה הופיעו בגרמנית בברלין, והתכנית היתה להוציאה בארבע שפות—גרמנית, אנגלית, צרפתית ורוסית.

ההכנות לכך כבר הושלמו כמעט כאשר במכתב שנתקבל על שמי מאת סטאסובה מיחתה זו האחרונה נגד הוצאת הספר ברוסית. היא טענה שהספר כתוב יפה ומשקף היטב את המציאות המדינית, אך בלי לחלוק על הוצאת הספר באנגלית ובצרפתית התנגדה בתוקף להוצאתו ברוסית. היא גרסה שאסור להתעלם מהלכיי-הרוחות של המוני הרוסים, שהיו נתונים עשרות-בשנים להשפעתה של תעמולה אנטישמית לדעתה, היה ספר ממין זה מתקבל בהמונים הרחבים כמכוון נגד היהודים בכלל והיה עלול לעורר דעות-קדומות נרדמות. סטאסובה, בעלת-אחוזה לשעבר, היטיב להכיר את העם הרוסי יותר מהרבה מפעילי הקומינטרן הזרים. לימים נודע לי שהתיעצה בענין זה עם אחד מקבוצת "הציונים הפועליים", המבורג שמו, שהיו יועצה בשאלות "עדינות" מעין אלו. הענין נסתיים בכך שוויתרו על הוצאת הספר גם בצרפתית ובאנגלית.

בימי "פולחן האישיות" שוב לא היתה סטאסובה פעילה. אך כשהחלה הריהביליטציה

של קרבנות הסטאליניזם, במיוחד של חברי המפלגה לשעבר, נכנסה בהתלהבות לפעולה זו. בשיחות פרטיות לפחות דנה ברותחים את תקופת ה"פולחן" ואת האנטישמיות של השנים האחרונות לסטאליניזם. היא נפטרה ב-1966 בשיבה טובה. אלה שביקרו בשנותיה האחרונות ציינו שעד אחרית ימיה הוסיפה להתעניין בחיים החברתיים.

נחמו ליטט

התרשמתי מיילינה דמיטרייבנה סטאסובה שונה מזו של חברי, יוסף ברגר-ברזילי. באפיה ובהתיחסותה ליהודים, וכן בהתנהגותה עם עוזריה, השאירה בי רושם של אשה תקיפה, נוקשה, מושלת בכיפה.

אקדים ואומר שלא היה בהתיחסות זו מן האנטישמיות הקומוניסטית הידועה לנו כיום; היא התבטאה בעיקר בחשדנות כלפי יהודים, נגעה לקומץ מסוים של יהודים, קומוניסטים דווקא, בשטח גיאוגרפי מצומצם ובמיגזר המפלגתי. אך עלי להוסיף שחשדנות זו התמוגה, בלי שום ספק, באנטישמיות הרחבה יותר שצמחה ממאבקו של סטאלין נגד טרוצקי, זינובייב, קאמינייב ושאר מנהיגים קומוניסטיים שממוצא יהודי, ועוד יותר מכך במערכה הז'דאנובית נגד הקוסמופוליטיזם אחרי מלחמת-העולם השנייה, ועד ל"יותר מדי אברמוביציים ורבינוביציים" של ניקיטה כרושצ'וב בפולין ב-1956, ועד לאנטישמיות הפרועה של ימינו, המתכסה באיצטלה של מלחמה בציונות.

ההבדל בהתרשמתי מסטאסובה אינו נובע אפוא מאופטיקה אחרת אלא מהבדל בתקופה ובמסיבות. חברי יוסף נפגש אתה לערך ב-1925, כשעמדו היחסים בין הקומוניסטים הרוסים ובין חבריהם מחו"ל בסימן האהנה והסולידאריות הפנה שחוללה מהפכת-אוקטובר. היה הדבר גם בתקופה (הקצרה ביותר) בה הנתה פק"פ, אשר אותה ייצג, ממעמד מיוחס של מפלגה קומוניסטית ראשונה ויחידה במזרח הקרוב. כבר אז אמנם העיב עליה צל העובדה שרוב חבריה יהודים, אך עדיין התיחס לכך הקומוניסטרן בסלחנות, בתקווה לתיקונה המהיר. ערך רב נודע למסיבות אלו, ויש חשיבות לעובדה שהיתה זו פגישתו הראשונה של יוסף עם סטאסובה, פגישה שרישומה ניכר היה גם בפגישות הבאות.

נוסף לכך, יוסף הריהו אדם נוח לבריות. ספק אם שומר הוא טינה למעניו במחנות במשך 22 שנה. מי שאינו מכיר אותו אישית יכול ללמוד זאת מספרו Shipwreck of a generation, שעל דפיו אסירים מכל חוגי החברה הסובייטית פותחים לפניו את לבם. חייב היה האיש לעורר רגש-אמון עמוק בכולם אם עשו זאת במשטר של ריגול, הלשנה ונוקמנות.

בעיני, לפחות, אינני רשע מרושע, אבל רחוק אני מתכונותיו אלו של יוסף חברי ואינני סבור שמגרעותי הן האשמות ברושם שעשתה עלי החברה סטאסובה. פשוט נקלעתי לפגישה אתה בקיץ 1928, כשהיה הלחץ של הקומינטרן למען "ערבויציה" של הפק"פ בעיצומו. מלבד זאת, גם האווירה במוסקבה היתה אז אחרת.

באותה מחלקת-המזרח של הקומינטרן, בה נתקבל יוסף ב-1925 בחמימות רבה, לפי תיאורו, השתרש החשד שהקומוניסטים היהודים מבקשים להשתלט על התנועה הקומוניסטית במזרח הקרוב ואינם עושים די למשיכת הערבים אל שורות המפלגה. עצם העובדה שהם מנהיגיה של המפלגה מפריעה לקומוניזם לחדור אל הרחוב הערבי. גם אם ידועים היו שם הקשיים האובייקטיביים לחדירה זו, קל היה להטיל על הקומוניסטים היהודים את האשמה בלי לעשות מאמץ אינטלקטואלי כדי לרדת אל שרשי התופעה, הקיימת עד היום הזה, כשהאיבה למדינת-ישראל היא דווקא המושכת לקומוניזם.

בין העומדים בראש המחלקה היו כאלה שהכירו את חזונו המהפכני של פוע"צ-שמאל בדבר התפקיד האואונגארדי של הפועלים היהודים בארץ-ישראל בזירת המזרח הקרוב כולו. וולף אוורבונך (דניאל, אבו-זיאם, תאג'ר), מיסד הפק"פ ומנהיגה, היה אחד מהם, ובמחלקת-המזרח אהבו להתבדח: "גרדו בחבר-פק"פ ותמצאו את פוע"צ מתחת לעורו". ב-1928 התפתחה הבדיחה לחשדות ולהאשמות מחריפות והולכות. סימן בולט לכך היתה התנהגותו של פואד שמלי, הנציג המוכר של הקומוניזם בסוריה ובלבנון בימים ההם. האיש בא להשתתף בקונגרס של הקומינטרן "דניאל" ואני קיבלנו אותו בזרועות פתוחות, מתוך שמחה לצרף קומוניסט ערב למשלחת של המזרח הקרוב, אך למחרת היום כבר נטש אותנו. פואד שמלי העדיף להצטרף למשלחת צרפתית. אין ספק שלא עשה זאת על דעת עצמו.

באווירה זו נפגשתי עם סטאסובה, שהיתה "בתוך העניינים". אך בטרם אעבור לסיפור הפגישה, אעלה כמה קווים לתיאור האווירה הכללית ששררה אז במוסקבה הקומוניסט הפעיל הוא, כידוע, יצור פוליטי עד כדי כך שהמסיבות הפוליטיות משפיעות על יחסו לזולת, לרבות בני-משפחתו, וכזאת היתה סטאסובה. והנה בעת ההיא, בקיץ 1928, היתה האווירה הכללית במוסקבה נוחה דווקא: חגויות המזון היו מלאות מזון אל זן, ואני נהנית לאכול את מיני הנקניקים הרוסיים והאוקראיניים אשר אהבתי בימי ילדותי ונעוריי. אבל האווירה הפוליטית היתה שונה. סטאלין עדיין לא ביסס כליל את שליטתו על המפלגה. הוא הכניע את טרוצקי בעזרת זינובייב ואז זינובייב (האופויציה המאוחדת) בעזרת בוכארין, וברגע זה ממש עמל להכניע את זה האחרון.

במסדרונות של אולם-העמודים שבו נערך הקונגרס הששי של הקומינטרן רינגו עכ, והעובדה שסטאלין החרימ כמעט את הקונגרס חיזקה את השמועות. בוכארין היה אז בשיא זהרו. צירי הקונגרס שתו בצמא את דבריו על אופי התקופה ותפקיד התנועה הקומוניסטית. בפניסה לקונגרס צבאו בני-נוער רבים וביקשו ממנו אוטוגרפים. הוא היה או אלילם. אולי משום כך פירסם הפוליטיבירו הכחשה לשמועות

"היודוניות" בחתימתם של סטאלין ובוכארין כאחד, אך היודעים ידעו שהמחלוקת ביניהם נטושה סביב שאלת היחס אל האיכרים וביאור הכשלונות המרים של הקומוניסטים בסין בשנים 1925/27. זוכר אני את בסו לומינאדוֹה, אחד מעושי-דברו של סטאלין בסין, האיש שאירגן את הקומונה בקאנטון, גבר עז-רושם בהופעתו ובקולו האדיר. הוא נשא נאום-הגנה שכמו יצא מגרונו של סטאלין, ועודני רואה אותו יורד מן הבימה בזעם כשהד קולו מתגלגל באולם. סטאסובה קיבלה אותו בחמימות (לומינאדוה נטש את סטאלין ב-1932. שנתיים אחר-כך התאבד. זמן קצר אחרי הקונגרס הששי הודח בוכארין מתפקידו כעורך "פראבדה". בנובמבר 1929 הוצא רשמית מן הפוליטבירו בדרך שהוליכתו לבסוף אל ההוצאה-להורג).

באווירה זו נפגשתי עם סטאסובה כמוכיר סניף ארצי של מופ"ר ("עזרה אדומה") בארץ-ישראל. שמעתייה נותנת פקודות לעזוריה בנימה רודנית, והדבר לא מצא חן בעיני. כמעט אך התחלנו בשיחה, והטלפון צילצל על שולחנה. שמעתייה עונה בהכנעה: "טק, טק, טובארישיץ' סטאלין" (כן, כן, חבר סטאלין) ומסיימת ב"יא סיציאס בודו או ואס, יוסיף ויסאריוביץ'" (תיכף אהיה אצלך, יוסיף...). היא קמה ונפרדה ממני בהסבירה שסטאלין קורא לה.

לא היתה בי כל טינה על כך. קרוב-לוודאי שהיה המעשה נשכח מלבי לולא אותה ישיבה של מליאת הועד-הפועל העולמי של מופ"ר שבה היה עלי למסור את הדו"ח שלי. באתי לרוסיה עמוס חוויות. בארץ היו אז רדיפות קשות נגד הקומוניסטים ותומכיהם. אני עצמי השתתפתי בשביתת-רעב בכלא ירושלים שנמשכה תשעה ימים, לאחר שאחד האסירים, פ. ז, צעיר כבן 18, הולקה בפקודתו של מפקד בית-הכלא, אנגלי אכזר וסאדיסטי. היה זה מנהג שעבר לשלטון המנדטורי בירושה מן התורכים, והוא עורר בנו זעם רב אף ראינו בכך פגיעה מחפירה בכבוד האדם ופרובוקציה נגד התנועה הקומוניסטית. רציתי לגולל את הפרשה לפני הפורום הבינלאומי של מופ"ר.

כשהגיע תורי לשאת את דברי ישב בראש הישיבה בולשביק ותיק שאמרו לי שהוא קצין-צי לשעבר שהיה מעורב במאורעות מרד "פוטומקין" ב-1905. סטאסובה ישיבה על-ידו בסבר של מושלת בכיפה. אך הכריז היו"ר שרשות-הדיבור ניתנת ללאם-אליה (שמי במופ"ר), נציג סוריה ופולשתינה, והיא ניתרה ממקומה בטענות נגד אופן ניהולה של הישיבה. הטענה לא כוונה נגדי במישרים, אך היה לי הרושם-ואולי גם לאחרים—שהיא נוגעת בי. ההתלהבות בה קמתי להשמיע את דברי רפתה מעט, אך התגברתי ודינחתי לא רק על הנעשה בארץ-ישראל אלא גם בסוריה. בבתי-הכלא הסוריים ישבו אז אסירים רבים מימי מרד-הדרוזים ומאורעות השנים הקודמות בדמשק, חלב, חומס וחמת. מופ"ר טיפל באיסוף חומר על מצבם ופירסומו בחו"ל יותר מאשר בהגשת עזרה חמרית לאסירים.

הדו"ח נשמע בקשב רב, אולם סטאסובה לא פסקה מהסתובב על הבימה ומללחוש דברים על אזנו של יושב-הראש, שהיה כולו ככלי מלא בושה וכלימה. שכני באולם הישיבה, ציר מפולין, גיבור מקרבנות המאבק המהפכני, לחץ את ידי בהתלהבות.

בשעתו נדון בפולין ל-15 שנות מאסר, נמלט מבית-הכלא בקפצו מעל חומה גבוהה ושבר את רגלו. הסתבר שבנעוריו היה מחניכי "השומר הצעיר" והיו לו מכרים רבים בארץ. הוא הירבה לשאול עליהם, בייחוד על יעקב קנוסוב—לשעבר מזכירו של המנוח אליעזר בן-יהודה ולימים איש הפק"פ. גם צירים אחרים לחצו את ידי. שוב נפגשתי עם סטאסובה פנים-אל-פנים ערב צאתי ממוסקבה. קודם-לכן היו לנו פגישות חטופות ביותר במסדרונות של אולם-העמודים. מפי מזכירתה נודע לי כי אמנם קפץ רוגזה עלי על שום שהצגתי עצמי כנציג סוריה ואילו הדו"ח שלי מצא דווקא חן בעיניה. נתבקשתי לכתוב על הרדיפות בפלשתינה ובסוריה בשביל ההוצאה הפריודית של מופ"ר ומאמר על מצרים בשביל "פראבדה". סביב המאמר עוד היו לי ויכוחים הואיל ועברתי בו בשתיקה על הגורם הקומוניסטי, שלא היה אז בנמצא בעוד שבמערכת "פראבדה" גרסו כי לא ייתכן מאמר על דפיו שלא יזכיר את הקומוניזם בצורה זו או אחרת.

מושב-המליאה והקונגרס נגמרו ואני הייתי מוכן לחזור לארץ. ואז נקראתי אל סטאסובה והיא, לגודל פליאתי, הטילה על "העזרה האדומה" להמשיך בטיפול באסירים המדיניים בסוריה ובלבנון ואפילו להגבירו, ועלי אישית הטילה את התפקיד להקים סניפים של מופ"ר בשתי הארצות. ברליון, מקום מושבו של מנגנון הקומינטרן בחו"ל, ופאריז, בסוריה ובלבנון היו תחת שלטונה, נקראו לעזור לי ול"עזרה האדומה" במילוי התפקידים הללו.

ענוס לוין: דרך נולה

הלכתי אל הנמלה לראות
דרכיה בחול גתבים צפופים
ושם המחילות
וכל הברכה הזאת נערמת על פניה
עד להקיא

הולך ושב שוקד להחכים
על פתחה עפר טחן
ועוד היא מוליכה שברה
חקמה להכעיס

מישהו

מישהו רץ בלילה
צעדיו הולמים אותו ככסיה
לבו מריע אליו

אביר משנה
סוסיו מתים תחתיו קללה
הוא רץ ברגליהם

תהילתו לפניו
מי ישא את שמו אליה

הלילה קטן עליו
שריונו צורך בשרו
עיניו שלוחות לתור

מתי יגיע
חרבו הולכת בלעדיו
להשיבו מן הצל

ומה לפתאים
רואים להאמין לכל דבר
באים אל ביתה ברגל גסה
בוערים לדעת מה
והיא מכסה

דרך נמלים וריזות
בחרף

כלואה בקורי עצלותה
מה לה ולנחלים ההולכים אל תים
גושאים ברכתם הקצופה

היא בשלה
בשלה
לקיצים הבאים לה
דרכים בשולי חלומה

ועוד הם הולכים לראות
בשאתה -

תלונה סטינגר: בוקסטהודה (פרליווד ופוגה בדו-מינור)

לקיבתך המצומקת
מהנאה,
משקל סגולי קל ממים,
ההתאידות מתרחשת
בין שני לוחות
ברית החוקים
המשתקפים,
עוברת בפריזמת אורגן
נעה.
ממגע האד במתכת
נוצרת טיפת
שלמות.

הארמון בארבע בבוקר (על פי ג'אקומטי)

ארמון בארבע בבוקר
מצטמק לשלד הבטחות
הריקמה נושרת
מאמש של חגיגות
המלך משחק כמלכה
בחדרי חדרים
עד שהפרי נופל מתוכה.
שומר אחד קופא
בפתח שלושה שערים,
באורוה מתיבשות
שדרות הסוסים
אחרי המירוץ
עם ציפור-הבוקר.

שאינו יודע לשאול

הוא נולד
 במזל דגים,
 גשלה
 מתוך שליית המים
 של אמו.
 קיבלו אותו
 גופים מחוספסים,
 ממששים,
 ששלחוהו
 אל סבך שרשי-אוויר
 תלויים,
 מבוך
 של חיכוכים.
 לחזור לא יכול היה
 כי לא ידע לשאול
 בשפה השעירה,
 ומסביב דחפו אותו
 אל מעברי-חציה בוערים
 נגד תנועה מתכתית,
 עד שסמרו סנפיריו
 בכניעה לבנה,
 כשנשדף,
 עוד ניסו לעוררו
 וטבלוהו באמבטיות-חול.
 אחר-כך זרקוהו לשפת-הים
 מתוך חוסר-ענין,
 וכשמצאו את כובעו צף
 אמרו שחזר לסורו.

יוחנן גרנד: ישראל-חברה על פרשת-דרכים

1. "מיסדים" מול "ממשיכים"

החברה הישראלית שלאחר מלחמת-יוני מתפתחת—לכאורה לפחות—בסימן גידול וצמיחה במישור הטכנולוגי-התרבותי ובסימן גיוון ונסיגה בתחום האידיאולוגי-החברתי. המשבר העובר עליה מסתעף לשני מישורים מקבילים, לעתים אף קורלטיביים: מישור המתיחות הגלויה בין תרבות מפותחת—חרף, ואולי עקב, היותה פלוראליסטית—לבין מדינה מתפתחת, המתלבטת בבעיות המאפיינות מדינות מתפתחות חדשות ב"עולם השלישי"; ומישור הפערים—מצד אחד, בין התקדמותן של עדות-המערב (בייחוד לאחר הרחבת ממדיה של "עליית-הרווחה") לבין פיגורן החברתי-התרבותי של עדות-המזרח, ומצד שני, בין דור-המיסדים החלוצי האידיאליסטי לבין דור-הממשיכים הנוכחי הפראגמאטיסטי. ברי כי ההתמודדות מתמקדת גם בשטחים שונים אחרים כגון בין התרבות האידיאולוגית (השמרנית), התרבות התיאולוגית (המסורתית) והתרבות הטכנולוגית (החדשנית). בעוד שהתרבות התיאולוגית מעוגנת כולה בדוגמאטיזם בלתי-מתפשר, ומגמת-פניה—במוצהר או שלא במוצהר—היא השלטת התיאוקרטיה, ואילו התרבות הטכנולוגית מגסה להשליט "חוק וסדר" בעל צביון אוניברסלי ומגמתה ביצור הטכנוקרטיה, הרי התרבות האידיאולוגית נאבקת עדיין קשה, על כל צעד ושעל, במגמה להרחיב, להשריש ולבצר את תחום שלטונה ושיפוטה של הדמוקרטיה.

התרבות החילונית, זו האידיאולוגית והטכנולוגית, ניצבת עתה בפני אתגר חדש: מציאת מעין "מודוס ויונדי" בין השמרנות של הדמוקרטיה (עקרון השוויונות, העדפת השותפות) לבין החדשנות של הטכנוקרטיה (עקרון החופשנות, העדפת התחרות). כלומר: המתיחות הפתוחה בין המסורתיות (התרבות הדתית) לבין המודרני (התרבות החילונית) אינה מתמצית במישור הרוחני בלבד אלא היא קורמת עור וגידים של הנגדה עמוקה גם במישור הכלכלה והבטחון הסוציאלי באשר רכישת מעמד-בכורה בחברה הישראלית (ככלל חברה אחרת, בכל עידן ובכל אתר) מתממשת על-ידי ביצור הסטאטוס החברתי של תרבות מסוימת על-פני דגמים של תרבויות יריבות אחרות. אין תימה אפוא כי מעצבי שלש התרבויות היריבות משתדלים להגדיל את שיעור השפעתן בכלכלה הלאומית ויהי-מה. ומאחר שהתפתחותה המדעית-הטכנולוגית והכלכלית-המינהלית של החברה הישראלית הגיעה לשלב גבוה-ביחס, והיא מתקרבת בתחום זה לדגמים המקובלים בעולם המפותח ("מדינת-הרווחה"), הרי גם הדגש מושם עתה בדגם של תרבות צרכנית (ראוונתית-תאוונתית-מתירנית). ברור שהעדפתו של עקרון התחרות על-פני השותפות בחברה שלנו יכולה להוליך ל"ריצת-אמוק" תחרותית, להעמקת הפער החברתי, העדתי והתרבותי-

התעסוקתי, על כל המשתמע מזה מבחינה לאומית ובטחונית. לא די שתחרות פרועה על סטאטוס חברתי מוכר ומקובל יכולה להביא להחרפה מסוכנת במתיחות הקיימת ממילא אלא היא עלולה גם להחריף לאין-שיעור את ההנגדה בין דור-המייסדים לדור-הממשיכים.

התרבות הראוותנית—פרי-באושים של חקיינות אופנתית—עלולה להציפנו בנחשולים של דברי-צריכה ולהגביר בקצב מסחרר את תהליך הפיחות של ערכי-היצירה המקוריים, הן של התרבות החילונית הן של התרבות הדתית. הסכנה האמיתית געוצה כאן במיסוד החקיינות האופנתית שאינה יודעת רוויה, זו המושתתת על מירב של צריכה—בכל דרך כשרה או בלתי-כשרה—אף במחיר התנכרות לציוויים של הכלכלה הלאומית (מירב של תפוקה וייצור) ושל התרבות הלאומית (טיפוח ערכים מקוריים ומירב של יצירה). לא די שלעולם לא יותן להגיע לעצמאות כלכלית שעה שרוב המשאבים הנאגרים מתבזבזים ועולים קרבן על מזבח הצריכה הראוותנית אלא שדבר זה טומן בחובו סכנה גדולה שבעתים של אמריקניזציה ב"סגנון-החיים" הישראלי ושל הידרדרות כל היסודות ה"שוליים" בחברה, העתידים להתרחב ככל שתהיה התרבות הראוותנית חוגגת את נצחונה המדומה והמדמים.

תרבות אקסטרוברטית מסוג זה עלולה לטשטש כל זיקה אל התרבות השרשית על גלי ה"אוניברסליזציה" המעוותת של תרבות-המונים, הנוונה מן "הכאן והעכשיו". וגרוע מכל: היא עלולה להביא לקרע חמור ביותר בין אבות ובנים, בין דור-המייסדים הפוריטאניסטי לבין דור-הממשיכים הקדוגניסטי—לפי שהמתירנות עתידה לפגוע בראש וראשונה בציפור-הנפש של כל תרבות ראויה-לשמה, כלומר בריציפות האורגאנית בין הדורות. ממילא טוען עתה דור-הממשיכים כי התרבות הישראלית, בעלת הצביון החלוצי-המשיחי, זרה לרוחו, וכי נפשו יוצאת לצמיחתה של תרבות מתירנית שסימן-ההיכר היסודי שלה איננו ייצור-לשם-קיום אלא צריכה-לשם-ראויה. עקב דילדול התרבות המקורית ממערכת עליזונה של ערכים וסמלים, שבעבר היה בכוחה לגרוף עמה את מיטב הנוער החלוצי אך כפי הנראה אינה מסוגלת לעשות כן לקראת עיצובה המחודש של אותה תרבות (בעתיד)—ובעקבות המשבר הפוקד הן את התרבות החילונית (האידיאולוגית) והן את התרבות הדתית (התיאולוגית)—מזדקרת הסכנה של השתלטות מוחצת, אם גם הדרגתית, של התרבות הטכנולוגית על כל מישורי החיים האישיים והציבוריים כאחד. כבתחומים אחרים כן בתחום פרובלימטי זה מצוי הנגדן ברקמות התכוננויותיו הפסיסיות עצמן. הפניית המשאבים האינטלקטואליים הנגזרים באומה לפעילות קונסטרוקטיבית לשם גידול התוצרת הלאומי וצימצום צריכת-ראויה, הקדשת תשומת-לב מוגדלת בהרבה להעלאת הפוטנציאל התרבותי-המקצועי בשכבות הנחשלות בכללותן—אלה הם מן האמצעים שבסיועם אפשר יהיה לבלום את מצעדה הנחרץ של תרבות-הראויה לקראת השתלטותה המוחלטת על החברה הישראלית.

ראויה-לשמה ידע המין האנושי מראשית דרכו. מיתולוגיות למיניהן (ואפילו התנ"ך) ספוגות תיאורים פלאסטיים של תרבויות-ראויה שנקברו תחת עיי-המפולת של

ההיסטוריה. אותן תרבויות קמו מלכתחילה לתצרוכת אישית או ציבורית (לצרכי דת או ממלכה וכיו"ב). בנייני-פאר, בגדי-מחלצות, עדיים ואבורים, עבדים ושפחות, ראשי-בקר וחלקות-אדמה—הכל שימשו בערבוביה לתכלית אחת בלבד: להבלטה ראוותנית של עצמתו של בעל-הנכסים האמורים. מאז ומתמיד—אותו רקע פסיכולוגי: ראוה הבאה להסוות חולשה, אי-בטחון, היעדר-משמעות, רגשי-כשל. ואילו החקיינות האופנתית—בעבר ובהווה, במוסקבה ובניו-יורק, באתונה או בתל-אביב—ממציאה סיפוק רגעי מדומה, על סמך מראית-עין של הישג ומשמעות. המשחק הדיאלקטי בין חקיינות-חדשנות (שתיהן בלתי-רוויות לחלוטים, כפי שהבליט בשעתו הסוציולוג הצרפתי הנודע גבריאל טארד) כל צידוקו התרבותי נעוץ בכך שהוא עשוי להביא לחיקוי חיובי (שמרנות) ולחידוש חיובי (חדשנות), שחותרם הצמיחה האורגנית—התרבותית-החברתית—טבוע בהם. האשליה האופטית של הדור הצעיר, לפיה תנאי-מוקדם לבלימת תהליך הניפור המשתלט על האדם המודרני הוא הגברתו של תהליך הניפוף, אפיינית היא לעידן-הסמים ולתרבות-ההרדמה. תודעת הניפור, חוויית הבדידות, תחושת הריקנות הן תוצאה בלתי-גמגמת מהיעדר הפנמה תרבותית מאוזנת, מחוסר משמעות לחיי האדם. נהפוך הוא: דווקא הניפוף המופרז, החקיינות האופנתית, הנהייה הלא-נלאית אחר "אבורי-ראוה" למיניהם, הם ביטויים להחצנה ראוותנית או צעקנית, מחמת היעדר איוון אימננטי של גפש האדם, איוון הצומח מתוך תרבות אמיתית, זו המיוסדת על חדות-העבודה, ספונטאניות יוצרנית ואחיה אנושית בסיסית. בהיעדר כל אלה, אין מפלט—אפילו בחברה הישראלית המגוונת, התוססת, הפתוחה—מגיוון מוסרי, מדילדול תרבותי, מהעמקת פערים בין דורות, בין עדות ובין עמים.

*

הפרובלימטיקה של יחסי-הגומלים בין דור-האבות ודור-הבנים לובשת צורה ופושטת צורה בתוקף המסיבות ההיסטוריות—בעטיין של השפעות-חוץ כגון חברת-השפע, תרבות-ההמונים, תקשורת אלקטרונית-טלביזיונית וכיו"ב, וכן מרד הדור הצעיר במערב, מחאת האינטלקטואלים נגד הציביליזציה המיכנית, החמרנות היתירה, התנכרות החברה המודרנית למאוויים הפמוסים ביותר של האדם; ובעטיין של השפעות-פנים כגון התמורה החדה שחלה במנטאליות של דור-המיסדים, אשר נטש למעשה את האידיאליזם החלוצי הראשוני ונציגיו הפכו רודפי-בצע, סטאטוס ויוקרה בעודם ממשיכים בהטפת-מוסר בזכות סגנון-חיים המנוגד לפראגמטיזם תכליתי. הפאראדוקס שבדבר נעוץ בכך שדור-הממשיכים אכן נמשך אחר ארחות-חיים המבוססים על העדפת עקרון-ההנאה (ההדוניסטי) על ארחות-החיים של דור-המיסדים, שהושתתו על חדות-עבודה ויצירה קיבוצית-התישבותית. אולם הפראגמטיזם של דור-הממשיכים מתבטא בהעדפת סטאטוס האינטלקטואלי על מעמד כלכלי-חמרי, ואילו האידיאליזם שלו נעוץ בבכורת האינטרסים הממלכתיים היסודיים שהם משאת-נפשו—יותר מאשר אצל דור האבות, הכפופים עדיין לשרידי אידיאולוגיה טרום-ממלכתית (חלוצית) שאבד עליה כלה.

אפילו בתנועה הקיבוצית—המבצר והפאר של "תנועת-העבודה" הישראלית—מוחש ביותר שינוי-ערכים רב-ממדי, המתבטא הן ביחסי-הגומלים בין הדורות והן בחיפוש דרכים חדשות לעיצוב "תת-תרבות" של הדור הצעיר, ששוב אינו יכול להשלים עם הניגוד התהומי בין אידיאליזם חלוצי-דרשני לבין פראגמטיזם תכליתי-ביצועי. דור-המיסדים העלה אמנם על נס את עקרון המימוש-העצמי על-ידי עבודה יוצרת בשירות העם בעוד שהדור הצעיר מעדיף להתעטף באצטלה של בריחה מאחריות קיבוצית ולהתרכז בקידומה של תכלית עצמית. אך הוא נחרד מגילויי-ימיומים של שחיתות, צביעות, ציניות, תכליתיות בלא מעצורים מצפוניים, העדפת ענייני הפרט והתאגידים על אינטרסים כלל-לאומיים, המאפיינים יותר ויותר את נציגיו של הדור הקודם. מכאן שמחאתו אינה נובעת אולי ממגמה ליתר תכליתיות וחמרנות אלא ליתר שוויונות-אמת, ליתר רוחניות ביחסי-אנוש הלכה-למעשה—ולא מעל דפי עתונים ובהרצאות פומביות.

יתר על כן: דור-הבנים—בעדות המזרח והמערב כאחת—חדור שאיפה לתפוס מקום ראוי, הן לטובתו-הוא והן לטובת המדינה והחברה, על-ידי קידום אינטלקטואלי-השכלתי. תביעתם של הבנים לסתימת הפער התרבותי ולהרחבת ההשקעה העתידנית הקונסטרוקטיבית, בד-בבד עם חיסול משכנות-עוני והעלאת רמת-החיים למעוטי-יכולת, מבוססת על ההכרה שעתידם מותנה בראש-וראשונה ביצירת תנאי-חיים נוחים יותר, שיאפשרו להם לצאת לדרך-המלך של הגשמה-עצמית על-ידי רכישת השכלה גבוהה.

חרף המשבר העמוק הפוקד, כאמור, את הקיבוץ הישראלי, אין ספק שיכול הוא לשמש מוקד-משיכה הן לצעירים יוצאי-מערב והן לצעירים מן המזרח. עם זאת, לעולם יישאר הקיבוץ מערכת חברתית-תרבותית של עילית חלוצית בלבד, בעוד שבעיית-הבעיות של החברה הישראלית היא כיצד לגשר על פערים תהומיים בין דורות, עדות ועמים השוכנים זה לצד זה ועדיין ניכור ואיבה מפרידים ביניהם. לא זו בלבד שאותם פערים עלולים להתרחב במשך הזמן אלא הם גם בבחינת פצת-זמן של "מלחמת-מעמדות" במהדורה חכמנית יותר. לפיכך, אם גם פג תקפו של דימוי החלוץ הקלאסי, ראוי אולי להעלותו לשלב גבוה יותר על-ידי הזרמת אידיאלים חדשים לתנועה הקיבוצית ועל-ידי הרחבת המסגרות של "תת-תרבויות" (עיירות-פיתוח, מועדוני-נוער, תאגידים לחינוך ולתרבות מבוגרים ונוער, וכיו"ב). המטרה המרכזית חייבת להיות קליטה חברתית-רוחנית של "עליית-הרווחה" וקידום כלכלי-תעסוקתי-השכלתי של הנוער מבני "עליית-המצוקה" הקודמת. אם לא תושג מטרה זו, תגיע החברה הישראלית למבוי סתום: תוחש עבריינות-הנוער; ייווצרו מוקדים נוספים של אנומיה כנגד ניכור החברה למאווייהם ושאיפותיהם הלגיטימיים של הדור הצעיר והאינטליגנציה; יעמיק ויילך הניתוק בין העילית המימסדית לבין העם לרבידיו השונים, ביחוד הנחשלים יותר; תפוג שארית האמון בכשרו של המימסד הממלכתי, ההסתדרותי והסוכנותי לנהל את ענייני המדינה ולהשפיע חיובית על המשך פיתוחה של החברה הישראלית. ועל הכל: לפתח האומה הישראלית אורבת

סכנה מוחשית ביותר של בקיעים עמוקים בתשתיתה החברתית-התרבותית עקב הגברת האלימות לצורותיה, החרפת איבה בין-עדתית ובין-מעמדית, הסתגרות בדימות של אדישות ולא-איכפתיות או פתיחות-יתר לקליטת אידיאולוגיה זרה ושליילית ביותר.

אין בכוונתנו להעלות כאן חזות-אימים אפוקאליפטית. אך כבר עתה מסתמנים סימנים מדאיגים להתפתחות שסופה פורענות אם לא ישונו כיווני-היסוד של תכליות חברתיות לטווח ארוך מתוך הכרה עמוקה בצורך בדמוקרטיזציה מתמדת של המימסד הביורוקרטי והטכנוקרטי לכל שלוחותיו.

2. מימסד ממלכתי, הסתדרותי, סוכנותי

תולדות התרבות האוניברסלית מלמדות כי התרופה הבדוקה לתופעות של סטיכיה חברתית היא הגברת הספונטאניות היוצרנית בחברה ובתרבות כאחת. דבקת דוגמאית באידיאולוגיה מסוימת שעה שהחברה חייבת בשינוי-ערכים יסודי-גם אם לזכותה הישגים בלתי-מבוטלים—נושאת עמה סכנה של התנגשות חזיתית עם כוחות חברתיים חדשים, השואפים לעלות בסולם המבנה החברתי. לפיכך אין להעלים עין מן הגישה הדוגמאית של המימסד הישראלי המשולש—הממלכתי, ההסתדרותי והסוכנותי—אל שתי שכבות חברתיות שצמחו אגב התהוותו של הריבוד החברתי החדש, לאחר קום מדינת-ישראל: שיכבת משפנות-העוני (בייחוד מלאחר "עליית-המצוקה"), ושיכבת האינטליגנציה הצעירה (בייחוד לאחר מלחמת-יוני, "עליית-הרווחה", "מידוע המדינה" וכיו"ב). לא די שהתיחסותו של המימסד כולו לתופעות סטיכיות בחברתנו רוויה סובלנות יתירה נוכח גילויים של צריכה ראוותנית, התעשרות מואצת מפות רווחי-מלחמה, היעדר פיקוח הולם על מפעלים כלכליים רבי-עצמה, מונופוליוזציה וקרטליזציה ענפית וכו' אלא שעם זאת גם לוקה הוא בכמין עוורון צבעים מינהלי-מדיני שאין לו כפרה. משום-מה הוא נוטה להאמין כי הסטיכיה הכלכלית האמורה (שאליה מתלווה חוסר תיכונן לטווח ארוך למירב ניצולו של פוטנציאל המשאבים הכלכליים) לא תפגום לאורך-ימים את הספונטאניות היוצרנית בכל תחומי החיים.

אכן, המסורת האידיאולוגית של המימסד, שדבקתו המילולית בשוויונות הפכה שם-דבר, בהכרח יש לה חלק בהתיחסותו המסויגת לשכבות ה"נחשלות". מאז ומתמיד התיחס המימסד ה"חלוצי" בביטול אל דלת-העם—שהביאה עמה בעיות חדשות, בלתי-רלבנטיות כביכול (משכנות-עוני, תעסוקה, הכשרה מקצועית, השכלה וכיו"ב) שחרגו ממסגרת האידיאולוגיה השוויונית-הסגפנית—כשם שימים רבים לא העריך כהלכה את כורח קידומה של אינטליגנציה.

החברה הישראלית נתונה אפוא ללחץ כפול של שתי השכבות הללו, מלמעלה ומלמטה. אין פלא שהדרישה לדמוקרטיזציה של המנגנונים הביורוקרטיים השונים (לרבות שינוי שיטת-הבחירות לכנסת, להסתדרות ולרשויות המקומיות) עולה בקנה אחד עם הדרישה לחיסול משכנות-העוני, קידום הנחשלים וגוער-השוליים, הרחבת

האפשרויות להשכלה גבוהה וכיו"ב. שהרי הסטיכיה הכלכלית, הצריכה המופרות, ההתעשרות הקלה, ועל הכל אטימותם של מנגנונים לדרישות אלמנטאריות של צעירים אינטלקטואליים המגיעים אלינו מבחוץ ושל צעירים משכונות-העוני-הללו פוגעות בראש-וראשונה בשכבות אלו ומשבשות בכך את גיבושה של האומה המתהווה בארץ הזאת.

מימסד שלושת הראשים (המדינה, ההסתדרות, הסוכנות) סובל מאיפון ממושך של כוח-החשיבה עקב החזקת-מונופול רצופה ברסן השלטון ה"תלת-ממדי" על-ידי מפלגה רובנית, שאין לה אופוזיציה ראויה-לשמה שתוכל לפתח אלטרנטיבה בקרתית וקונסטרוקטיבית כאחת. והנה, עצם העובדה שהחברה שלנו היא פלוראליסטית במהותה—בייחוד בתחום הכלכלה הלאומית, בה משתלבים אי-ככה שלושה סקטורים: הפרטי, ההסתדרותי והציבורי—גרמה שמפלגת-השלטון מממשת את מצעה המדיני באורח פושר ביותר, המתבטא במציאות בהיעדר עקיבות אידיאלוגית ובמשטר של כלכלה מעורבת.

מכאן מגמה בסיסית לסבול את הסטיכיה הכלכלית ובלבד שלא לערער את ריכוז השלטון ה"תלת-ממדי". כוחה של ההסתדרות אמנם נחלש מאד, כשם שהצטמקו גם מעמדה וכוחה הריאלי של הסוכנות היהודית מאז קום המדינה. אולם החזקת הביורוקרטיה במדינה מאפשרת למפלגת-השלטון לפקח גם על מנגנוני ההסתדרות והסוכנות. ואכן, המפלגה מנסה תמיד להגיע למעין "מודוס ויוונדי" בין שלושת הראשים של המימסד הישראלי על-ידי מדיניות של פשרנות בכל הנוגע לבעיות של עלייה וקליטה, תעסוקה ומדיניות-השכר, השכלה גבוהה וכו'. אך המציאות טורפת את קלפיה של אסטרטגיה שלטונית זו. חוסר-תקשורת והיעדר-תיאום בין המנגנונים השליטים אינם עוד בגדר סוד. עקב מצב עובדתי זה יקרה לא אחת שבעיה מסוימת נמצאת בטיפול של רשות כלשהי אך ה"פתרון" מצוי בידיה של רשות אחרת. סימן נוסף לאגומיה גוברת-והולכת הן תופעות של שחיתות, חוסר-אחריות וביזבוז בחברות כלכליות ממשלתיות ובמוסדות ומפעלים של ההסתדרות, הסוכנות והרשויות המקומיות.

על חומרת הבעיה מוסיפה דווקא התהוותה של שיכבת האינטליגנציה החדשה, המכוננת מעצם מהותה לאחריות אישית וציבורית ובתוקף המסיבות היא חייבת לכופף את הספונטאניות המצפונתית-הנורמטיבית לחכתיבים, גלויים או סמויים, של המימסד הציבורי. משום כך לוקה תרומתם של האינטלקטואלים לעיצובה הרוחני-התרבותי של החברה, ומכל-מקום אין הם ממלאים תפקיד של ממש בהתוויית דרכיה לעתיד.

*

בתוקף תפקידו הציבוריים נאלץ המימסד—לשלושת ראשיו—להתמודד מדי-פעם עם בעיות צביון אוניברסלי (כלומר: לא דווקא מקומיות או סקטוראליות). הורמת "דם חדש" לעורקיו וקידום הדור הצעיר (בעיקר האינטליגנציה, אך גם בני נוער עובד, בייחוד במימסד ההסתדרותי) יכולים להתממש רק על-ידי התמקדותה של החברה

הישראלית כולה בבעיית החינוך בכלל, והגבוה בפרט. עצם תהליך המודרניזציה המתמדת תובע במפגיע את הרחבתה של רשת החינוך הממלכתי והשקעת משאבים גדולים במטרה להכשיר עתודה אינטלקטואלית שבבוא העת תוכל להתמודד עם אתגרים של תרבות עתידינית כמו גם עם צרכים חברתיים דחופים, להפנות את האנרגיה הספונה בנוער מקופח לאפיקים של הכשרה מקצועית והשכלה תיכונית וגבוהה, כדי להשיג תכליות מרכזיות ביותר של חברת-הרווחה.

כמו בסוגיות אחרות כן גם בסוגיה האמורה, יש הכרח בהכרה שהחברה הנהנתנית-מתירנית אינה משאירה דרכים הרבה להתגברות על ניפור ואנומיה וכי טיפוח אחריות אישית וקיבוצית, ולא רק "מחאה" אנטי-מימסדית, טמון בהעלאת חשיבותו של החינוך על ראש דאגותיה של החברה כולה.

3. סיכויים וסיכונים

הסיכויים להתקדמות נוספת בכל מישורי החיים החברתיים נעוצים, בראש-וראשונה, במידת יכלתה של מדינת-ישראל להשיג מספר תכליות לפחות באשר לעיצובה של האומה כחטיבה לאומית בעלת צביון מיוחד משלה, הנבדל הן מן הדגם של הפזורה היהודית הן מן הדגם של האוכלוסיה הערבית השכנה. עובדה פאראדוקסלית אך רבת-משמעות היא בהקשר זה התנועה המתמדת, אם גם האטית, בכיוון של העלאת הסטאטוס ההישגי בעיני החברה הישראלית, לעומת סטאטוס שיוכי, הנחלש-והולך ככל שההשכלה בכלל, והגבוהה בפרט, פותחת פתח רחב למיווגן של תרבויות-עדה ולגיבוש לאומי. נוסף לכך באה "תרבות-הבידור" הנהנתנית (תרבות-ההמונים) ומסירה מחיצות בין עדות, אף גם בין יהודים לערבים במדינה. אכן, תנועות-נוער "חלוציות" לא נשכרו עדיין בהתפתחות זו, אך הדעת נותנת שעם הזמן ישאף חלק ניכר מן הדור הצעיר לחיים בעלי-משמעות יותר, לתרבות רוחנית יותר של "שעות-הפנאי". בריחה מאידיאליזציה של החברה ואטימות לפעילות פוליטית כלשהי סופן מתגלגלות בחיפוש אחר מסגרות חדשות, ולעתים הן מצמיחות אפילו להיטות אחר אידיאולוגיה ומימוש-עצמי בדרך של שירות-מתנדבים וקיו"ב (דוגמת ארה"ב, צרפת, יפאן ועוד).

קידומו של הבטחון הסוציאלי עד כדי הפיכת הכלים הממלכתיים והאחרים לשירותים של "מדינת-רווחה" (על מקום שירותי-הסעד הקיימים) ישמש גם הוא מגוון רב-כוח להסרת מחיצות עדתיות, בתנאי שילבש יותר ויותר צביון אוניברסליסטי (על-פי בחן של צרכים) ולא ישאר כפוף לנהגים בעלי צביון פארטיקולאריסטי (על-פי בחן של השתייכות עדתית, מפלגתית, תאגידית ועוד). לפני שכבות-נוער שעד כה קיפחתן "חברת-השפע" יפתחו בכך שערי ההזדמנויות לסטאטוס הישגי הולם. מה-עוד שהנהגת בטחון סוציאלי בהיקף רחב ככל האפשר תבצר גם מסגרות מעורערות של המשפחה, שהיא יסוד מוסד לכל חברה מתוקנת.

אולם גורם מרכזי ביותר, נושא סיכויים רבי-משמעות ביותר לקידומה הרצוף של החברה הישראלית, הוא הבטחת איוון הולם בין המימסד של שלש התרבויות

המתמודדות בתוכנו על הבכורה: התיאולוגית, האידיאולוגית, הטכנולוגית. אשר לסיכונים הרבים האורבים לחברה הישראלית החדשה, אין ספק שהם נעוצים, קודם-כל, בהנצחת פערים חברתיים, עדתיים ותרבותיים; בזירוז תהליכים של ביורוקרטיזציה וטכנוקרטיזציה; בהסתמכות-יתר על עצמת החוק הממלכתי ובהת-נכרות-יתר לתרבות-המידות, המטופחת "מלמטה", כנגד עיוותים חברתיים, הנוונים מעידוד אינטרסנטי של צמרת מימסדית (מפלגתית או ממלכתית). סיכון חמור לא-פחות עלול לנבוע מבלימת השאיפה לכינון חברה שוויונית וחופשנית חדשה, על-פי גם מודרני התואם את דרישות הזמן והמקום—הן בקרב המימסד הן בקרב העם. שהרי אם התהליך הגובר של "מידוע המדינה" יביא עמו ממילא להעמקת תחרות בין-אישית ובין-קבוצתית על "סטאטוס הישגי", הנה אידיאולוגיה שוויונית-חופשנית מטיפוס חדש (כלומר: מושחתת על תרבות-מידות בעיקרה ולא על תרבות-חוקים) תוכל להיות בלם רב-ערך לאיוונה של החברה החדשנית (לעומת האידיאולוגיה מן הטיפוס הישן, שהיתה ספוגה כולה שמרנות).

תרבות-מידות אינטגראטיבית אכן תוכל להתמודד בהצלחה גם עם המימסד ההסתדרותי השמרני, החסר את העצמה המוסרית והרוחנית להשתחרר מנגעים שדבקו בו בעטייה של שליטה ממושכת. תרבות-מידות "מלמטה" תוכל לשמש לדור הצעיר אתגר למימוש-עצמי קונסטרוקטיבי בכל מישורי-החיים האישיים והציבוריים. כיבוד זכויות-היסוד של האדם לחופש ולשוויון, לא רק באמצעות החוק המוכתב מלמעלה (על-ידי המימסד הממלכתי) אלא בתוקף תודעתו-העצמית האוניברסלית (שגם לה מיסוד מטיפוס אחר: של תאגידים וולונטאריים); שיוז מירווח של התמודדות חיובית בין "תת-תרבויות" על מיגוון ביטוייהן וצורותיהן; חינוך אישי וציבורי לאיוון תביעותיו הלגיטימיות של היחיד עם חובותיו כלפי הכלל—כל אלה הם גורמים חשובים ביותר בעיצוב דמותה הרוחנית, המדינית והמוסרית של החברה הישראלית, בהגברת הסיכויים לקידומה, בהגבלת הסכנות האורבות לה.

ספרים

גיבור דורנו

במבוא למחזהו "איש מזור" כותב לרמון טוב: "המתוארת אצלי החברה תיאור-אמת?—אינני יודע! מכל-מקום לגבי תהיה תמיד קבוצת אנשים נטולי רגש, אגואיסטים ממדרגה גבוהה, מלאי קנאה לאלה שבנפשם נשמר לפחות זיק קטן ביותר מאש השמיים". יש במלים הללו מעין מפתח להבנת פצ'ורין, הדמות המרכזית ב"גיבור דורנו". פצ'ורין הוא איש מחונן ומקסים, עשיר ומקובל בחברה, שניסה הכל עד שמאס בכל. הוא נדחף לחפש לעצמו גירוים חדשים כדי למצוא טעם בחיים ותוכן לנשמתו הריקה, וזאת הוא עושה על חשבון הוולת ובלי כל התחשבות בו. הודות לחינוך הטוב ולמוצא האצילי הוא מביא את הרעה על הסובבים אותו בדרך אלגנטית, אלא שגם אחרי מעל-לים אלה אינו בא על סיפוקו.

כדי לזכות בצירקסית הנאה בלה הוא משחד את אחיה בסוסו, בבת-עינו, של הקווקזי קוביץ', שאותו הוא גוזל ממנו בערמה. בלה עצמה, כל זמן שהיא מסתייגת מפצ'ורין, הוא מחזר אחריה בלהט, אך משהיא מתאהבת בו, נוקעת נפשו ממנה והפרישה מסתיימת בטראגדיה.

לשטאבס-קפיטן מקסים מקסימיץ', שעמו קשר פצ'ורין קשרי-ידידות בשבתם יחד במצודה קווקזית, הוא מתנכר כעבור זמן בקשיחות מרגיזה ופוצע את נפשו של הוקן. הוא שובר את לבה של הנסיכה הצעירה והמלבלבת מרי, הגענית לחיזוריו של הקציין הזוטר גרושניצקי, לאחר שהוא, פצ'ורין, מצליח, בגיונוים נאים ובאמרי-שפר מרהי-

* מ. י. לרמונטוב; גיבור דורנו; תרגום: דב גפנוב; ספרית פועלים, 1972; 191 עמ'.

בים, להטותה אליו, רק כדי להודיע לה, בבוא יצרה-הכיבוש שלו על סיפוקו, שאינו אוהב אותה.

לפי תכנו של הספר, המסומל גם בשמו האירוני, פצ'ורין הוא בשר מבשרה של אותה חברה גבוהה בה חי לרמונטוב ואותה הוקיע בפתיחה למחזהו, "איש מזור". ואכן, הבקורת קשה, קטלנית, ועם זה, בתום קריאת הרומן, נותרת בקורא איזו אהדה לאותו אדם מרושע. אין זה רק משום שהאיש הכובש בקסמיו את נפשות הספר כובש גם את לב הקוראים. דומה שפצ'ורין מבטא לא רק את השלילה שבחברה של אותם זמנים אלא, במידה רבה, גם את לרמונטוב עצמו. גם הוא, כפצ'ורין, היה בן אצילים, קציין בצבא, איש החברה הגבוהה שהתמכר להוללות. עם זה היו לו חיי-נפש עשירים שמצאו ביטויים בשירה נפלאה, אשר נוסף לסגולות אחרות מובעים בה ייסורי האדם באשר הוא אדם, מעבר למעמד, למקום ולזמן. והנה, מבדל לשחצנות ולכפירה-בכל שבמחשבות פצ'ורין, מסתננת גם נימה לירית פיוטית. לרמון טוב היה איש נועז, כפצ'ורין, וכמוהו יצא לא אחת לדו-קרב, עתים בגלל סיבה של כלום, ועל כך נענש והוגלה לקווקז. זו היתה הגליה שניה. אך תעוזתו נתגלתה לפני כן בענין שונה-בתכלית, שבגללו הוגלה לאותו חבל-ארץ בפעם הראשונה. היה זה כאשר חיבר לזכרו של פושקין, שנהרג אף הוא בדו-קרב, שיר מלא מחאה על הסדר החב-רתי (השיר לא פורסם אלא הופץ בכתב יד. מסתבר שה"סמאידוט" הוא אכן מסורת עתיקת-ימים באותה ארץ!).

בפרק האחרון של "גיבור דורנו", "הפט ליסט", שבו כמו נסגר מעגל השקפתו של פצ'ורין באמונה כי גורלו של אדם נגזר מראש ואין לשנות, מעיר הוא כי "לעתים קרובות טבועה בפניו של אדם, העתידי למות בעוד שעות-מספר, מין טביעת חותם מזורה של גורל בלתי נמנע, באופן שהעין המנוסה לא תטעה" (ע' 184). והנה, פצ'ורין יוצא לדו-קרב עם גרושניצקי על צוק-סלע אשר ממנו יידרדר איש וייהרג אפילו נפצע פצע קל. וכאילו חזה לרמונטוב את מותו שנתיים

אם עלה בידי גפנוב לשוות להרצאת-דברים בפרוזה טבעיות, רצף והברקה, הרי אם פה ושם מתגלגלות מלים שאינן שגורות כל-כך בפינו (כמו "גזירה קדומה" במקום "גזירת-גורל" או "עיניים ארשתיות" במקום "עינים מלאות-הבעה"), נראות הן לא כמגרעות אלא כנמשיות.

ש. ל.

המוקיון

כשהחלו סופרי גרמניה ואמניה לגשש אחר דרכים חדשות אחרי המפלה הנוראה של מולדתם במלחמה עמדו רובם תחת רושם המלחמה ושלטון-הטרור של הרייך השלישי. סופרים רבים ביקשו או להתמודד עם העבר, להוציא מסקנות מוסריות; היו בהם שביקשו דרכי-תשובה. בינתיים כבר זרמו מים רבים אל הים; קם דור חדש שחטאי אבותיו שוב אינם מטרידים אותו; היינריך בל הוא כיום אחד הסופרים המעטים בגרמניה שעודו עומד כולו בצל הזוועה, חוזר שוב ושוב אל אותם ימים נוראים. בזאת אין הכוונה לומר שכל ספריו עוסקים במאורעות המלחמה. רומן-מלחמה הוא הרומן הראשון של בל, "היכן היית, בן-אדם", שראה אור לראשונה ב-1951. בקובץ הסיפורים "הלך, אם תבוא לספא..." יש סיפורי-מלחמה וסיפורים על ימי ההתמוטטות הטוטאלית שמיד לאחריה. שאר יצירותיו של בל ברובן אינן מה-שקרוי "רומן-מלחמה" או "סיפורי-מלחמה", או, אם תרצו, "תסכיתי-מלחמה"—אך המשטר ההיטלרי, תקופת המלחמה והימים שסמוך לאחריה נמצאים ברקע כל ספר מספריו והם משפיעים על אפיים והתפתחותם של הגיבורים. למשל, הרומן "בית ללא שומר" מספר על כמה אלמנות-מלחמה והחיים העלובים שנפלו בחלקן—תוך כדי זכרונות על העבר שאצרו בקרבו בהכרח את ניצני ההווה חסרי-התוחלת. גם ברומן "ולא

* היינריך בל; המוקיון (רומן); תרגום: ד"ר בצלאל וכסלר; הוצאת מסדה, 1971; 242 עמ'.

אחרי שסיים את "גיבור דורנו", בנפלו ב-1841 קרב בתנאים דומים, והוא רק בן עשרים-ושבע.

מפליא אפוא, שאדם צעיר כזה, שבחיו הקצרים הספיק לחבר דראמות, סיפורים, פואמות ארוכות ושירים ילריים לרוב, ניחן בחדירה פסיכולוגית בשלה ובתבונה מאירת-עיניים כשל שבעי-ימים. "גיבור דורנו" משופע בהברקות כאלו, וראוי להביא כאן מעט מהן.

על המניעים למעשיו של האדם: "אילו חשבתי את עצמי לטוב ולאדיר שבעולם, הייתי מאושר; אילו אהבתי הכל, הייתי חושף בקרבי מקורות אהבה שאין להם סוף. רע מוליד רע; ראשית הייסורים מצמיחה את מושג ההנאה לענות את הזולת". (ע' 130) על הנעורים והזיקנה: "מעציב הוא מראה עלם, המאבד את מיטב תקוותיו וחלומותיו, כשמנגד עיניו מוסר הלוט הוורוד, שמבעדו הביט במעשי האדם ורגשותיו, אף שיש לשער, שיוציא את משוגותיו הישנות מפני החדשות... ברם במה יחליפן בן גילו של מקסים מקסימין? על כרחו יקשיח לבו ותסתגר נפשו". (ע' 8-67)

על האהבה-העצמית: "את היא המנוף שבו ביקש ארכימדס להניף את כדור הארץ". (ע' 110)

על השנאה: "אוהב אני את שונאיי... לעמוד תמיד על המשמר, להעמיד פני מרומה, ופתאום, במחוי יד אחת, לנפץ את כל הבנין העצום של נכליהם ומזימותיהם—לאלה אני קורא חיים!" (ע' 140)

ל"גיבור דורנו" גם משהו המכוון כמו במיוחד לימינו, שפן הרדיפה אחר גירוים חדשים ופרברסיים, משהושלך אחר-גו כל הטבעי, האנושי, הפשוט והנלבב, אקטואלית עתה כאו, וגיבורי-דורנו מקבל משמעות חדשה בהווי החברתי הנוכחי.

ובאשר לתרגום: כל כמה שמדהימה העובדה שאדם הרחוק מן הניב החי של שפה ומבית-חיותה מסוגל לתרגם תרגום-מופת דברי-שירה, הרי אפשר לישבה בכך שאת השגב הנדרש ללשון שירה אפית-הרואית יכול בעל חוש לשוני חריף לשאוב מספרים. אך

אמר מלה" נזכרת המלחמה כטראומה קשה וכסיבה להרס הכלכלי והנפשי של הגבר והאשה העומדים במרכזו של הספר. "ביל" יארד בתשע-וחצי" מזכיר שוב ושוב את פשעי המשטר הנאצי ואת צביעותם של המנהיגים שבאו לאחריו (ושבחלקם אינם אלא אותם פושעים ותיקים).

גם הרומן "המוקיון", המונח עתה לפנינו בתרגום עברי, מעלה באוב את העבר. ברומנים הראשונים של בל הגיבורים הם בני-גילו של הסופר, אנשים שבתקופת המלחמה היו כבני עשרים וגויסו לחזית. גיבור "המוקיון", הנס שניר, הוא צעיר יותר. הוא היה ילד בזמן המלחמה, לא נשאל לדעתו, וכמובן לא הספיק להשתתף במלחמה. אולם אף שהיה עדיין ילד, נהרסו עתידו וחיו באותם ימים. הקרע העמוק בינו לבין הוריו נא משום שהללו היו נאצים נלהבים בימי הרייך וצבועים ומושחתים בימים שלאחר הרייך. כבכל ספריו של בל, הנבלים שידעו "להסתדר" בימי המשטר הנאצי ותמכו בו הם גם אלה שידעו "להסתדר" אחרי מפתחו והגיעו בשניה למשרות רמות, לעמדה, לכות, לכסף. ביצירות רבות של היינריך בל חוזרת אותה השקפה: הרשע והחטא של התקופה הנאצית הופכים צביעות בתקופה שלאחר הנאציזם. הפושעים האמיתיים אינם באים על ענשם; ואילו האנשים הישרים והמוסריים נשברים. התימאטיקה היסודית של בל לא נשתנתה במשך השנים; גם לגיבוריו השונים קווי-קירבה, וברובם הם מתמרדים על החברה בה הם חיים, חברה אשר סימן-ההיכר הבולט שלה הוא הצביעות. דומות הן גם הנשים שגיבוריו של בל אוהבים אותן; ומי שפגש פעם את היינריך בל ואת אשתו אנמרי גם לא ירחיק לחפש את האשה ששימשה השראה ראשונה לכל דמויות הנשים הללו. רק כשרוננו של בל כסופר ומתאר מצילו מחזוריותו. חרף ההיות בתימאטיקה, הרקע והעלילה משתנים מיצירה ליצירה. ב"המוקיון" בחר בל בדימוי מקובל בספרות: המוקיון החייב לשעשע בהיות לבו שבור בקרבו; איש הפנטומימה המסתתר מאחרי מסכה ומראה לקהל, ככראי,

את חסרונותיו. דרך-כלל אין בל מרבה לתאר שחקנים, אמנים ושאר אנשי-בוהמה, רבים בכתביו דווקא אנשים "קטנים" כביכול פועלים, בעלי-מלאכה, פקידים וכיו"ב. האמנים שלו הם אמנים בעל-כרחם וגם המוקיון שלו אינו חולם כלל על תהילה ופירסום והצלחה גדולה. הוא אפילו מוצא סיפוק בכך שאינו מצליח במובן המקובל. הוא פשוט בחר במימצע זה משום שכך יכול הוא לבטא את השקפותיו. ואכן, במקורו הספר קרוי "השקפותיו של מוקיון"; הנוסח העברי קרוי "המוקיון", אך הסופר ביקש להדגיש את ההשקפות ולא את ההוויה המוקיונית. אין בן בהנס שניר מאום מן הנרקיסיות, ההתבשר-מות-העצמית והחתירה הקרה והמחושבת לטעמו של הקהל—תכונות הדרושות לשחקן מצליח. שאלה אחרת היא אם המוקיון של היינריך בל הוא יצור מציאותי, אם עשוי בכלל אדם מסוג זה להסתובב על קרשי הבימה. הנס שניר מורד נגד החברה—כרוב גיבוריו של בל. שרשי המרד נעוצים בתקופת הילדות שלו. הוא אינו סולח להוריו את עברם הנאצי; והוא אינו סולח להם את צביעותם עתה. על הכל, אין הוא סולח לאמו, שאילצה את אחותו, הנריאטה בת השש-עשרה, "להתנדב" להגנת המולדת. הנריאטה נהרגה זמן קצר לפני סוף המלחמה. הגברת שניר, פטריוטית נלהבת, היתה מוכנה להקריב ברצון את שלושת ילדיה למען "המולדת הקדושה" ובלבד שהיא עצמה תישאר בריאה ושלמה. הסופר היינריך בל הוא קאתולי מאמין. הפרובלימטיקה הקאתולית היא יסוד חשוב ברבים מספריו, וב"השקפותיו של מוקיון" הוקצה לה מקום נרחב. הפעם הגיבור אינו קאתולי; אהובתו היא קאתולית, ובשלה הוא בא במגע עם החוגים הקאתוליים השליטים רבי-ההשפעה. בספרו זה פנה בל מן העיר קלן, הרקע לרבים מספריו, אל העיר בון ואל החוגים הקאתוליים שבה. מביני-דבר טוענים שכמה מן הדמויות הקאתוליות הצייר בוריות אפשר לזהות, פחות או יותר. עם הופעת "השקפותיו של מוקיון" הרבו להתעכב

על ההתקפה נגד הקאתולים שבספר. היו שטענו כי בל יצא נגד הדת הקאתולית, וזוהי טעות גמורה, כמדומה. בל יצא נגד המימסד הקאתולי, נגד הסתאבותם וצביעותם של המנהיגים, והוא עשה זאת כאדם דתי שהענין נוגע בציפור-הנפש שלו. רק קאתולי מסוגל לתאר במידה כזו של הבנה וכאב מנהיגים קאתוליים שמנהיגותם אינה נראית לו. מי שאינו קאתולי אינו עשוי כלל ליחס לענין מידת חשיבות מכרעת כל-כך. חשוב להוסיף כאן שכאדם דתי באמת היינריך בל הוא סובלני ומגלה רחב-לב לגבי מי שאינו מבני-דתו. מכל-מקום, ספק אם "הנקודה הקאתולית" והוויכוח עם המנהיגים הקאתור-ליים יש בהם משיכה וענין לגבי הקורא הישראלי.

הדוד פרץ ממריא

על שער קובץ הסיפורים הראשון של יעקב שבתאי, שהופיעו קודם-לכן ב"הארץ" וב"קשת", תצלום של שעון ישן שמחוגיו נעצרו בשעה עשר-וארבעים. בסיפור האחרון, "הסתלקות", כותב שבתאי על חדרה של סבתא, שאחר מותה "נותר בו, בין השאר, שעון-הפת, שהורה תמיד על עשר וארבעים. שפן, איש לא טרח לכוונן אותו מיום שנלקחה לבית-החולים".

על שער קובץ הסיפורים הראשון של יעקב שבתאי, שהופיעו קודם-לכן ב"הארץ" וב"קשת", תצלום של שעון ישן שמחוגיו נעצרו בשעה עשר-וארבעים. בסיפור האחרון, "הסתלקות", כותב שבתאי על חדרה של סבתא, שאחר מותה "נותר בו, בין השאר, שעון-הפת, שהורה תמיד על עשר וארבעים. שפן, איש לא טרח לכוונן אותו מיום שנלקחה לבית-החולים". קבוצה של סיפורים עוסקת במשפחה המתפרקת, בזמן שעבר. הסיפור הראשון פותח בסב הרודן הכופה על הילד טכס דתי זר ומזור ומת סמוך לאחר-מכן—ומסתיים בגסיסתה ומותה של סבתא. כל זאת בתל-אביב הישנה, המתוארת כערבוביה של בתים בסגנונות שונים שנאספו מכל פינות אירופה. זוהי אווירה של כמישה, של תמהונות, של התפוררות ושל אבדן צלילות-הדעת. האפשרויות לעתיד אינן ברורות כל-עיקר. בפני הילד-המספר עומדות רק שלש דמויות ברורות ופעלתניות של שלושה "דודים". אלה מציגים את הפמיה להמראה, להינתן קות מן ההווה האפור, המשמים, הריק, לתוך איזה חלל פנטסטי וחלומי. הדוד פינק, הדוד שמואל והדוד פרץ—שלושתם מבקשים להמריא. שנים מהם נכשלים. הדוד שמואל, בעל כושר-ההמצאה, סוחף אחריו קרובי-משפחה אחרים, נכשל ומועד וגורר אחריו גם אותם; הדוד פרץ מנסה לגאול את העולם באמצעות המשנה המארכסיסטית והפעילות המפלגתית, אך אינו מצליח לעשות מעשה פשוט כשהדבר נוגע לחייו הפרטיים ולאהבתו את גאולה.

* יעקב שבתאי: הדוד פרץ ממריא; ספרית פועלים, 1972; 194 עמ'.

רומן בלי כזבים

ל"רומן בלי כזבים", שהוא ספר זכרונות שני שערים. על-פי תכנם אפשר להניח שחוברו בתקופות שונות. השער האחד רופף עליונות ומיעוטו תוגה, ואילו היפוכו בשני השער הראשון מוקדש כמעט כולו לסרגיי ייסנין, בן-הכפר שהפך אחד מגדולי המשוררים של תקופתו. חלק זה מתחיל בשנת 1918, כאשר מחבר הספר, המשורר אנאטולי מריאנגוף, הגיע למוסקבה מפנות, ומסתיים עם מותו של ייסנין בדצמבר 1925. השער השני מתחיל בילדותו של מריאנגוף (יליד 1897) ומסתיים בימי מלחמת-העולם השנייה, בתקופת המצור על לנינגרד. גם כאן ייסנין הוא הדמות המרכזית. עם זאת מספר המחבר גם על הוריו בני המעמד הגבוה, ועל כמה מן האישים הבולטים בחיי-התרבות של רוסיה, בהם המשורר מאיאקובסקי, הבימאי מאירכולד והשחקן הדגול קאצ'אלוב.

אם נכונה ההנחה שהשער השני נכתב זמן רב אחרי הראשון, מסתבר מדוע שמח האחד ונוגה השני. החלק הפותח חוזר כולו אותה תנופה שאחזה את האמנות בשנות המהפכה הראשונות, כשהיו האמנים תקופים חדות עשייה ויצירה ובמיין הפקרות עליוה ושובבנית התלהבו מכל חידוש פרי דמיון ממריא ונסחפו במערבולת המהפכה בלי הביטחון לאחור. שום מעצור אינו מרתיעם, גם לא המחסור בכל. עתים אפילו דוחפם המחסור להמצאות מקוריות ביותר. כך קרה פעם אחת כשהיעדר עצי-הסקה (ולהסקה שימש אז הכל—גדרות, רהיטים, תמונות, ספרים) משתלטים מריאנגוף וייסנין, ידידי-נפש שהתגוררו תחת קורת-גג אחת, על חדר האמבט של בית-דירות, אשר לחימום נפתח הקטן אין צורך בדלק רב, והופכים את האמבט למשכב ואת הפיור, המכוסה לוח עץ, לשולחן-עבודה.

* א. מריאנגוף; רומן בלי כזבים; ספרים פועלים, 1971; תרגום: אברהם שלונסקי עמ' 233.

ואילו הדוד פינק, הערטילאי וההווי בין השלושה, מבקש להקים קירקס בארץ-ישראל, נוהג כאילו היה תחת זרקורי הקירקס, בלב הזירה, ומצליח גם לאחר כשלונו להמריא שנית לתוך עלילה סהרורית חדשה. שלושת הדודים הם, בעצם, וריאציה על נושא אחד: הערגה למציאות משוחררת מכבלי ההגיון והדרישות הנימומיות. הדוד פרץ הוא בן-דמותו של הדוד שמואל כמו גם בן-דמותם של הרבה בעלי-גאולה-קולקטיבית בארץ-ישראל המתחדשת, שחיייהם הפרטיים היו ההיפך הגמור מחוונם הלאומי או החברתי. הדוד פינק הוא בן-דמותם של בעלי חלו-מות והזיות שקצתן התממשו בארץ הנסים וקצתן עוד חוזן למועד מימושם.

עיון מרפרף ראשון עשוי אולי להטעות את הקורא שיסבור כי לפנינו "שוב" סיפורי-שכונה או סיפורי-משפחה, ז'אנר שכמדומה כבר "שופשף" היטב ואין מה לחדש בו. ייחודו של שבתאי כמספר בהענקת צבע חדש ותוכן חדש לדמויות שגורות, והסיפורים מקבלים על-הרוב משמעות החורגת הרבה מן התחום הצר של סיפורי משפחה ורחוב. שבתאי נמצא מכל ריטוריקה. דמיון יותיו מדברות בלשון חיה ומהימנה, ועם זאת הן אומרות דברים המגלמים הרבה חכמת-חיים, כואבת ואירונית כאחת, אותם משלים המבט הנוסטלגי-המפוכח של המספר המבוגר. יש לשבתאי גם חוש מצוין לתיאור נוף רחוק וסמוך, והתיאור הוא חלק אורגאני של הסיפור.

לשונה של שבתאי יפה מאד, אפילו יפהפיה, ציורית ומשופעת הרבה מאד דימויים, לא מלאכותית ולא מאולצת. אפשר כי מעין-אופנה הרווחה אצלנו כיום, לדרוש מן הסיפור התיחסות ישרה-ריטורית ואידיאולוגית—למציאות חברתית-פוליטית, תניח את סיפורי שבתאי באיזו פינה, שמורים רק לקוראים אוהבים החשים קירבה לסיפוריו. כנגד אופנה ספרותית אין לעשות הרבה אלא לחכות לימים אחרים, אבל יש לקוות שמספרם של אלה שיטו חיבה לסיפורים אלה יהיה גדול.

ש. י.

הלירי של ייסנין עצמו מאציל מגדולתו על זה שבא להוכירו ולהספידו.

לפי העובדות שמביא מריאנגוף בספרו היה ייסנין קשות, אגואיסט מופלג, גנדרן המדק־דק בהופעתו, אוהב כבוד ופירסום. רבים מאלה שבאו עמו במגע, בעיקר נשים, סבלו ממנו, אך כמעט הכל סלחו לו, קירבוהו ואהבוהו בשל פיקחותו, יפיו, שובבותו וקסם אישיותו. הוא גרם את התאבדותו של מחבר אחד בהערה קטלנית מוחצת, שנאמרה בקלי־לות, כלאחר־יד, כאשר קרא הלז באזני ידידיו הסופרים והמשוררים את ספרו שעמל בכתיבתו שתיים־עשרה שנה וסבר כי הביא בו יצירת־מופת לעולם. ייסנין סילק מלפניו את אשתו הראשונה, וזינאידה רייך, שבאה לבקרו עם בתם התינוקת, אחרי ששהתה עמו לילה אחד בלבד ובפגישה מקרית אתה מיאן לראות את בנו שעתה־זה נולד וכשהציץ בו לבסוף פטרו בהערה מגונה. לא פעם התקשר אל נשים בשל שמן הנודע. כך עיין באפשרות לשאת את בתו הפעורה של שליאפין ונשא לאשה את נכדתו של טולס־טוי, אשתו השלישית, שעמה לא קיים כמעט כל קשר. אשתו השנייה, הרקדנית המפורסמת איזאדורה דונקו, אמנם התאהבה במשורר, "טרפה" אותו ממש, אך ייסנין התחתן אתה גם בשל היותה מפורסמת. את דמות החולילין לבש משום שבאחת ההופעות שלו כונה כך על־ידי שומעיו הסטודנטים. הוא תמך באביו בן־הכפר בקמצנות גדולה, גילה אדישות רבה לאחותו, הכפר שיעממו עד כדי כך שכאשר יצא לשהות בו זמן־מה לא החזיק מעמד ומיהר לשוב העירה.

מריאנגוף מספר ואומר כי "שטות גמורה היא לחשוב שהאמנות מעדנת את הנפש" (ע' 53). לגבי ייסנין ודאי כך הוא, שהרי שיריו המציינים לא עידנותו כלל, חרף הנפשיות שהם מצטיינים בה. שירי־הרעות שלו כנים ונלכבים; שירי־האהבה—מלאי רגש ורוח רומנטית. אכן, גם את התפוגגות האהבה תיאר, ואולי ביתר־עצמה מאשר את להטה; עתים בעגמת־נפש, עתים בחימה שפוכה. שירי־החולילין שלו מביעים השתר־ללות שייאוש ביסודה והם כואבים ומיוסרים.

בחלק החותם את הספר מורגשת ההבטה אחורה ממרחק של זמן. ואף שלא נאמר כאן דבר בבירור על ייאוש או אכזבה, הללו מורגשים דיים. אמנם, גם פה אין העליות וההומור גוטשים את המחבר. בכמה חן מסופר, למשל, על סטאניסלאבסקי, המסרב, ברוב מבוכה, להיענות לחיזוריה של השח־קנית הנודעת עליסה קואנון, באמרו שהוא מצונן ולהוכחת הדבר אף משתעל הוא כמה שיעולים שעל הבימה היה מצליח להוציא דוגמתם בצורה משכנעת הרבה יותר. אולם הנימה השלטת כאן היא של אבדן דבר־מה יקר מאד.

עקבות הנכאים ניפרים כבר בסופו של השער הראשון, כאשר מריאנגוף מספר, בדיכוד־נפש, על התאבדותו של ייסנין: "אפלטון גירש את הומרוס מן הרפובליקה האידיאלית שלו על אי־הגינותו. אינני הומרוס. הרפובליקה אצלנו סובייטית ולא אידיאלית". והלאה, אגב דילוג מענין לענין, כמו ללא קשר, דרך־כתיבה אפיינית ל"רומן בלי כזבים": "בחדר הקבלה בבית כלא הודיעו לאשה אחת על מות בעלה. היא נשאה קולה בבכיה. ניגש הוקיף ואמר לה:—אורחית, להצטער לכי לך מאחרי השער" (ע' 130). ואחר־כך—תשובתו של עגלון לייסנין, השואל אותו אם הוא מכיר משוררים "מן החיים": "מן החיים אין, בארין [אדון]. אנו רק את העשויים ברזל מכירים אנו" (ע' 131). הכוונה היא לפוש־קין, שפסל־הברזל שלו ניצב בלנינגרד. אך האין כאן רמז גם לסטאלין, ששמו גזר מן המלה "סטאל"—פלדה ?

הנה כי כן, כתיבה הנראית תחילה משעשעת, קלה, פוחזת־הומוריסטית, אם גם אינה חסרה הערות מלאות הלך־נפש והארה, היא למעשה רצינית ורבת־השראה. מתברר שמריאנגוף המשורר, ששמו לא נזכר בין גדולי השירה של זמנו, הצליח להעלות, כבשיר, את רוח הדברים; להתדיר בפרוזה מעין מוזיקה, המביעה הרבה יותר ממה שאומרות המלים. וכאשר הוא מיחד את הדיבור על ייסנין בסוף חייו של זה, בזמן ירידתו כאדם, הרי יש כאן ליריות אמיתית, ודומה כאילו כוח

היחידים בשיירי שבכמה מהם יש מן המלא-כותיות הם דווקא אלה שכתב על דרך האימאז'יזם, אסכולה שהוא ומריאנגוף היו ממיסדיה ושראתה את עיקר השיר בדימוי. לתורה זו התיחס ייסגין ברצינות רבה, אך קשה לומר שיש כנות בלתי-אמצעית בשורות אלו, למשל: "השמש, כחתול / מערבה של מעלה, / בכפה של זהב / נגעה בשערי" (ע' 172). יום יבוא ונפשו תקע מכל האסכולות, כדבריו באוטוביוגרפיה קצרצרה מ-1924: "אני דוחה כל אסכולה. סבור אני כי אין משורר יכול להשתייך לאסכולה מסוימת. זה כובלו בידיו וברגליו".¹

בעיקר בולט ההבדל בין התנהגותו במציאות לבין שיריו על הכפר והטבע, מן הנפלאים ביותר שחוברו בז'אנר זה ברוסיה. יש בהם אהבה עזה לגוף, לבעלי-חיים, לביתו הני-דה, למשפחתו וגעגועים מלאי-אווירה לעץ ולשדה ההולכים וכלים. איך נולד בו "סורו" קואוסט", אחד הגדולים שבשירים מסוג זה, מספר מריאנגוף. הם נסעו ברכבת והנה החל סיהי רך להתחרות ברכבי-הברזל. זמן-מה עמד בתחרות אך עדי-מהרה נעלם מן העין. וכותב ייסגין: "פתי, פתי תמים, רחימאי, / נו לאן אן ירוץ יעפל עוד ? / האמנם לא ידע כי הסוס החי / כבר כרע לפני רכב הפלד ?"² השיר מתאר את אבדן הכפר בנינגלי-הפלדה, ויכול מי לראות בו הן את אכזבתו של ייסגין מן המשטר שלפנים התלהב ממנו, הן סמל לגורלו עצמו, בן הכפר שהעיר מוטטתו.

ואמנם, בשנותיו האחרונות התערער כליל. באירופה ובארה"ב, שבהן עשה עם דונקן, לא מצא את מקומו. הוא אמר לכבוש את העולם שמחוץ לרוסיה, אך "נסע... על פני שבתון" (ע' 131).

אל כל זה מתייחס מריאנגוף כאל אבידה אישית שלו. בספרו שלטת נימת צער כן ועמוק ולא זו של קנאה, בקורת ושמחה לאידו של משורר שהאפיל עליו בחייו. ודאי כך הוא משום שבכל תהפוכות חייו והשתר-ללויותיו לא נפגמה בתי-השיר של ייסגין, ומריאנגוף מצליח לשחפנו בהרגשה שהגרוש שבאיש אינו שקול כנגד אותה גדולה.

למותר הוא לומר שתרגומו של שלונסקי מן היר. הווירטואוזיות שלו הולמת במיוחד את השובבות המבריקה שברבים מפרקי הספר רק שלעתים נשבה הקורא לעברית הזוהרת עד שדעתו מוסחת מן התוכן.

1 מתוך "סרגיי ייסגין", אוסף כתביו בחמישה כרכים (רוסית). נלקח מן הכרך החמישי.

2 מן המבוא ל"שירת רוסיה" בעריכת א. שלונסקי ול. גולדברג, ספרית פועלים, 1942. לא צוין מי תירגם בית זה. שאר בתי-השיר ברשימה-מתוך ספרו של מריאנגוף, בתר-גומו של א. שלונסקי.

מן). הפרס העלה את פירסומו לשיא חדש. במכתביו החל להתלונן על גל מבקרים בלתי-רצויים, צעירים לרוב, הפוקדים את ביתו ואינם נותנים לו מנוח. הענין בספריו דעך בסוף שנות ה-50, ובשנות ה-60 ירד פירסומו לשפל גמור אף קמו עוררים על גדולתו. בחריפות רבה תקף אותו המבקר הגרמני דשנר בספרו "קייטש, קונבנציה ואמנות" (1957): את שיריו הלייריים של הסה קרע לגזרים ממש, והביע כמה דעות לא בלתי-מוצדקות כליכך על "נרקיס וגולד-מונד". והנה, בשנות ה-70 שוב אנו עדים, למרבה ההפתעה, לתחייה נרחבת של הענין ביצירת הרמן הסה. המעריצים הם שוב צעירים ברובם, והם מוצאים סיבות להוזהות עם הסה ביסודות שונים ביצירתו: שנאת המיפון והמכונות; ספקנות ביחס לערך הטכני-נולוגיה לקידמה האנושית; אהבת הטבע; גון-קונפורמיזם; שנאת המלחמה; בוז לער-כים חמרניים.

מאחר שכל העולם המערבי גילה מחדש את הרמן הסה, גילו אותו גם בקריית-ספר שלנו. לתרגומים העבריים הישנים של "פטר קמני-צינד" ו"דמיאן" נוסף תרגום חדש: "זאב הערבה". זהו אחד מספריו של הסה אשר שיני הזמן ניפרות בו ביותר, והוא גם פחות נוח לקריאה מכל הספרים של הסה שהוכרנו. זהו ספר בעייתי, בנוי בצורה בלתי-רגילה מיסודות שונים. יש בו קטעים רבי-ענין, כמו זה המנתח את יחסם של הגרמנים למר-זיקה—קטע הקרוב בהשקפתו ל"ד"ר פאוס-טוס" של תומאס מן שנכתב שנים רבות לאחר-מכן. "זאב הערבה", שנתפרסם לרא-שונה ב-1927, חדור בעתה מפני המלחמה החדשה הממששת-ובאה ומפני ההרס הצפוי לתרבות האנושית. ההתפתחות ההיסטורית הצדיקה את מחשבותיו ופחדיו של הסה. לעומת פרקי הגות אלה, החדורים רוח נבואית כמעט, יש יסודות מיושנים וצורמים: הפסיד-כולוגיה הנאיבית, החזרות המרובות, השימוש המוגזם בסמל הרדוד של הזאב הפראי.

יש לספר פתיחה, כתובה כביכול ע"י מסתכל אובייקטיבי שאינו נוטל חלק בעלילה, והוא הכיר את הארי האלר, גיבור הספר, היפרות

זאב הערבה

לפני שנתיים-שלוש גילו את הרמן הסה מחדש באירופה המערבית ובארצות-הברית, לאחר שידע כבר כמה גלים של פופולאריות ושל שפל ב-70 השנים האחרונות. הסה זכה לראשונה לפירסום נרחב כאשר יצא לאור הרומן "פטר קמנצינד" בשנת 1904. הסה היה אז בן 27. עד להצלחת "פטר קמנצינד" ניסה הסה מזלו במשלחייד רבים, קצתם תמוהים למדי. לאחר הצלחה ספרותית זו ראה את דרכו בביורר לפניו: הוא החליט להקדיש את כל עתותיו לכתיבה. בכתיבתו קלע לרוח התקופה, וספריו העיקריים—"דמיאן", "סידהרטה", "זאב-הערבה", "נרקיס וגולדמונד", "מסע לארץ-הקדם", "משחק פניני-הזכוכית"—נתקבלו ע"י קהל קוראים נלהב, צעיר בעיקרו. הסה היה גרמני, אך כבר בשנת 1912 השתקע לצמיתות בשווייץ. הוא גינה את מלחמת-העולם הראשונה בחרי-פות, ולפיכך הסתכסך עם ארץ-מולדתו. עד סוף ימיו זכר במרירות את ההתקפות הרבות בעיתונות הגרמנית והמכתבים רוויי-הארס שנתפרסמו והגיעו אליו באותה תקופה. הדים ברורים לכך אפשר למצוא ב"זאב הערבה". אך לאחר סיום המלחמה שוב היה הסה מקובל מאד על קהל הקוראים הגרמני; "דמיאן" (1919) זכה להצלחה מסחררת כמעט. העובדה שבשנת 1923 קיבל הסה אזרחות שווייצית לא השפיעה על חוג קוראיו בגרמניה. בימי השלטון הנאצי לא נכללו ספריו ברשימות הספרים האסורים, אך מהדורות חדשות שוב לא הופיעו. "משחק פניני-הזכוכית", ספרו החשוב האחרון, יצא לראשונה בשווייץ, ב-1943; רק לאחר התמוטטות הרייך ראה אור גם בגרמניה. לאחר המלחמה שוב עלתה קרנו של הסופר בגרמניה, ושוב היו הנלהבים שבקוראיו הצעירים דווקא.

אחרי המלחמה השניה זכה הסה בפרס-נובל (לא מעט טרח בענין זה ידידו הוותיק, תומאס

* הרמן הסה: זאב הערבה (בצירוף מסה מאת הנס מאייר); תרגום: עדנה קורנפלד; הוצאת שוקן, 1971; עמ' 221.

חיצונית של מתבונן מן הצד. זוהי "הקדמת המביא-לביית-הדפוס". אחר-כך באות רשימותיו של הארי האלר עצמו. בתוך רשימותיו של הארי האלר משולב "טרקטט על זאב-הערבה". אם הקדמת המלביה"ד טרחה לתאר את הארי האלר מבחוץ, תיאור חיצוני בלבד, מטרתו של הטרקטט הפוכה. כאן יש תיאור של הארי האלר הפנימי, ניתוח אפיו והשקפתו, בלי קשר למעשיו החיצוניים—וגם זה תיאור אובייקטיבי של מי שאינו מעורב במישרים בתולדותיו של האלר. ובכן, לפנינו כאן שני תיאורים "אובייקטיביים", האחד פרי הסתכלות בסימנים חיצוניים ופרטים הלקוחים מחיי-המעשה והשני נסיון של עיקוב אחר חיי הפנים, ניתוח חיי-הנפש. נוסף לשתי נקודות-השקפה אלו יש נקודת-השקפה שלישית, זו של הארי האלר עצמו, הבאה לידי ביטוי ברשימותיו האוטוביוגרפיות, והיא בהכרח סובייקטיבית. ברורה כוונתו של הסופר במבנה זה של ספרו המסורבל כל-שהו: הוא מבקש לתת לקורא מושג מדויק ככל האפשר על אפיו, מהותו והשקפותיו של הארי האלר. כתוצאה הגיונית מהדגשה זו של חקר גפשו של הארי האלר, העלילה משנית ביותר—למעשה אינה מצויה כמעט. זאת יש להדגיש הואיל וברוב ספריו של הסה יש עלילה; ב"נרקיס וגולדמונד", למשל, העלילה חשובה בהחלט. גם הבנין המסובך אינו אפייני לכתיבתו של הסה, שרבים מספריו החשובים כתובים בסדר כרונולוגי פשוט. עוד יש להוסיף כי ב"זאב-הערבה" שילב הסה כמה מומנטים אוטוביוגרפיים ברורים, במודגש הרבה יותר מאשר ברוב ספריו האחרים.

שיקוף בבואתו של הארי האלר, הלא הוא "זאב הערבה", אינו מתמצה בשלושת היסודות שהזכרנו. הארי האלר מתיחס ברשימותיו גם לשני היסודות האחרים. את הקדמת המלביה"ד, מטבע-הדברים, לא היה יכול לקרוא; אולם הוא מקדיש מספר מלים לתיאורו של כותב ההקדמה, ובכך יש התייחסות עקיפה להקדמה גופה. לעומת זאת קרא הארי האלר את הטרקטט על זאב-הערבה. הסופר משתמש בלהטוט ספרותי וברדר

מפתיעה ומופלאה הוא מזמן לידיו של גיבורו את הטרקטט הנדון, והאלר קורא בתמהון גובר-והולך על גורלו שלו עצמו בחוברת שנודמנה לידי באורח בלתי-צפוי כל-כך. בצורה זו ניתנת להארי האלר ההודמנות להגיב על הנאמר בטרקטט; ואכן יש לו כמה השגות. העיקריות שבהן היא שבגלל נטייתו של הטרקטט להכללות, להשקפה פילוסופית-דידאקטית, אין הוא מתחשב די-הצורך בהארי האלר, האדם כמו שהוא.

פרשה לעצמה היא מקומן של הנשים בספר. מה שנוגע לתיאורי מין—לא היה הסה מומחה בהם והוא מיושן אף ביחס לתקופתו. בכלל קשה לומר שהסה ייחס לאשה חשיבות מוגזמת. בארץ האוטופית שלו, בקאסטאליה שב"משחק פניני-הזכוכית", אין נשים כלל והכל מתנהל בסדר מופתי, למרות היעדרותו הבולטת של המין הנשי. האשה היחידה ב"זאב-הערבה" שהיא בעלת כושר חדירה ומחשבה היא הרמינה; והרמינה אינה אלא האצלה נשית של חבר-נעורים של הגיבור בשם הרמן. וכבר התעכבו מבקרים רבים על העובדה שהשם הארי האלר מתחיל בדיוק באותן אותיות כמו הרמן הסה. והרמינה היא, כמוהו, הצורה הנשית של השם הרמן.

הסמל של זאב-הערבה הוא פיטורסקי, אולם הוא חוזר יותר מדי. הסה עצמו חש אמנם בחולשת הדימוי והמאמר על זאב-הערבה, הנכלל בספר, אותו כבר הזכרנו, מותח בקורת על התפיסה הפשטנית של שתי נשמות המתרוצצות בקרבו של האדם—והרי האדם מורכב הרבה יותר מכך. סימומו של הספר אינו מתכוון לתת פתרון בידי של הקורא, אולם מתכוון הוא לתת פתח-תקוה.

ג. א.

הבריחה תרשישה

הרעיון המרכזי של חיבור אוטוביוגרפי זה לקוח מספר יונה הנביא, שניסה להתחמק

* מ.י. בן-גבריאל: הבריחה תרשישה; תר"ג (מגרמנית); לאה זגני; עם הספר, 1972; עמ' 421.

באויביו. מתוך הכרה זו הוא מגיע לשורות הסוציאלי-דמוקרטית האוסטרית. הוא מתמסר לפעילות מפלגתית ורואה בהגשמת הסוציאליזם את פתרון השאלה היהודית בנוסח הידוע: לא יהיו לאומים, וממילא לא יהיו יהודים...

סיפורו של בן-גבריאל מספר על חייהם של יהודים ולא-יהודים בווינה בסוף המאה שעברה ובראשית המאה הנוכחית. לא רק תולדות חייו משוחזרות ומוארות מחדש אלא גם פרקי-חייהם של יהודים אחרים הרבה, מצוירים בכשרון רב ובכוח-יצירה גדול. מדעת או שלא מדעת, הם משמשים רקע להופעתו של מבשר הציונות המדינית. האוטוביוגרפיה של בן-גבריאל איננה, אפוא, סיפורו של יחיד; היא מעלה את סיפורם של רבים שנשארו תקועים ב"תרשיש" שלהם ומעולם לא הגיעו אל "בינה".

כתיבתו של בן-גבריאל שופכת אור על הבית היהודי של בני המעמדות הבינוניים, על חברה יהודית שהיתה סגורה חרף המאמץ צימ לחרוג מן הרחוב היהודי ולהיקלט בחברה הכללית, ועל הפגישה וההתמודדות בין צעירים יהודים לעמיתים לא-יהודים. עיקר הצלחתו התיאורית בהעלאת האווירה הווינאית הידועה, ששאפה את ייחודה מקיום צוות של עמים רבים בצל ההאבסבורגים. היתה זו אווירה של חירות ונועם, שספרו האחרון של סטיפן צוייג, "העולם של את-מול", הנציח אותה לאחר שחלפה ועברה מן העולם.

השירות בצבא הקיסרי היה אף הוא בבחינת "תרשיש". עם כל הנטיות הפאציפיסטיות שמילאו את לבו של היהודי הצעיר, ידע להיות חייל נאמן ומסור למולדתו, הצטיין בקרבות במלחמת-העולם הראשונה וזכה בדרגת-קצונה. תיאוריו הקרביים של המחבר, מנסיונו ומנסיון חבריו, מוקדשים לעמידת החייל הבודד מול אימי המלחמה. במסגרת השירות הצבאי הגיע בן-גבריאל לירושלים בימי המלחמה. כאן תמו נודדיו של בן-גבריאל. הוא הגיע אל "בינה" שלו.

איך קרה הדבר? המחבר מסביר זאת בכך שהחל מימי ילדותו ליווה אותו מלאך טוב

מן השליחות שהוטלה עליו ותחת שיקום ויילך אל בינה, כפי שצוה, ניסה לברוח תרשישה. לדעתו של המחבר נוהג כך כל אדם שניחן בסגולה להגיע אל בינה; מנסה הוא לחמוק מעימותו עם הגורל ומחפש דרך כים להגיע תרשישה. אך בסופן של הדרכים הוא מגיע אל בינה שלו, היעד שמונה לו בידי כוחות חזקים ממנו.

"בינה" של בן-גבריאל היתה ירושלים, במשמעותה היהודית, אך עד שהגיע לעיר היעודה נדד שנים רבות במדבריות של "תרשיש". כל אותם ימים היה חסר-סבלנות ודרוך-מנוחה. הבחור הצעיר שנולד וגדל בווינה, בירתה המפוארת של קיסרות אוסטרו-הונגריה, לא מצא לו מקום. תמיד היה מנותק מן הסביבה, מבית הוריו, מחבריו ומבתי-הספר. היה בו משהו מן "היהודי הנודד", אך הוא לא הבין את פשר אי-השקט שבנשמתו. בימים ההם הופיע בווינה תיאור-דור הרצל ובפיו בשורה יהודית גואלת, אלא שבשורה זו לא הגיעה אל גיבורנו. ממורשתו של אבי הציונות המדינית הגיעו אליו רהיטי ביתו של הרצל, שנמכרו לאחר מותו ואמו שלו רכשה אותם, בלי דעת דבר על בעליהם הקודמים, אשר המזונגרים של שמו התנוסס עליהם לזכר ולעדות...

שרשי הסיפור בכפרים הונגריים שלמרגלות הרי-הקרפאתים. שם ישבה משפחת אביו, שניסתה להוציא לחם מן האדמה. אביו של המחבר ראה כי אין עתיד לאיכרים היהודים והוא נחלץ מן הכפר ועבר לבודאפשט ללמוד בבית-מדרש-לרבנים. משם עבר לאוניברסיטה ולמד רפואה. לאחר שגמר את חוק-לימודיו שימש רופא בקופת-חולים של הסוציאליסטים הווינאיים ברבעיהם של הפועלים ה"אדומים".

בביתו גדל ומתחנך הבן קשה-העורף והעקשן. הוא נודד מבית-ספר אחד למשנהו ומתרחל בלימודיו. הוא נתקל בגילויי האנטי-שמיות הווינאית, לפעמים מעודנים וטרקליניים ולפעמים גם גסים ביותר, והם מזכירים לו שהוא יהודי. הנער נענה לקריאת-התגר, ובלי דעת מאומה על יהדותו מבין הוא שמחובתו להגיב על כל עלבון ולהילחם

מקומו של העצב במרחב האור שמור לו "בדלת האחורית". לפתחו של העולם רובץ האור, ועצמתו כה רבה עד שההר המופה אור מזמר ללא ניגון. הילדה הקטנה נלאית משאת בשפע הרב, והיוכה העצוב, הדומה ללשון-זהרית, דומה לדמעה. המשורר מגניב את תחושת העצבות באמצעות חיוכה הרפה של הילדה, וכמו מטיל פגם בשלמותה של האורה, שהרי אין חוויות מושלמות ומוחל-טות בעולמנו.

נופי הטבע על חליפותיהם ותמורותיהם עולים ויורדים ומתחלפים אף הם בשירתו של זר-בבל גלעד. השיר "בצורת" מלא דימויים של שרב, שאותם המשורר מעלה בקשר לעופות-השמיים, המשמיעים ניגוניהם על האדמה השרופה. "שדמות השמש" שבלב צורבות לא פחות מן "השדה צרובת אור", אך הירגווי וחבריו יתנו קולם בשיר. ובבוא הלילה יצנן החושך את האש היוקדת מן הבוקר ויביא אתו "אילני ילדות, בהמון", שצמרתם מגיעה לכוכבים ורשיהם "חשופי מכאוב". עם האילנות באים "פרחי ההר התמימים, והטילו בולבוסייהם, צבים וריקים, על חזי כצרעת". חוסר האוויר ותחושת המחנק מביאים אתם עדרים של עפרי-צבאים, הנוקבים את הגוף ומלקקים את הדם. ורק על שפת העין ירגע הלב "הולם לבילילה".

דברי פתיחתם של "שירי קוצים" מכניסים את הקורא לאווירה של ערב רגיל בקיבוץ; "ערב אפור-עיניים / וחושך ניצב מאחור. / שקט כבד בשמיים. / ורעד פתאום של האור...". והנה סוד שיחם של הקוצים. הדרדר מהו אומר? כל מבוקשו היה פאת-שדה קטנה וקצת מים, והנה בא הרוח ומכה על ראשו והוא נשאר כדומן בשדה. הברקן מקלל את הצאן אשר אכלוהו בכל פה ולא השאירו עלה לתרופה. על כן—הוא מקלל—יהיו להם העלים לא כ"טעם מן, כי אם מי-מרים מאוררים". הגלגל קורא לנקם נגד הסופה והרוח. במחאה הוא מפזר את זרעו בכל הארץ, "ככוכבים, ברום". רק הדגנית הענווה מקבלת עליה את דינה וחולמת על הפיכת "שדה-בור לשדמת-אהבה". הסירים בוכים כי שרשם עשה מן הסלע עפר. החרח-

ששימש לו מצפן וכיון את כל ארחות-חייו. מלאך זה הפך חלק מאישיותו. "מעולם לא הייתי לבדי", הוא כותב, "לא איש אחד אני אלא שניים". סגולה זו עמדה לו וחסכה ממנו חטאות-נעורים וכשלונות רבים האורבים לכל צעיר. בכל גילגוליו היתה בו הרגשה שעוד איש אחד מצוי עמו.

זמירות ירוקות

השירים המכונסים בשירון קטן זה מקורם בספרי המשורר "עפר נוהר" ו"אור חוזר", והם ניתנים לקריאה חוזרת ומהנה. חינם הגדול בנופי הטבע, הצומח והחי המרוכזים בהם, ובצבעים ובצלילים המיוחדים את שירתו של זרובבל גלעד: גון ירוק כעשב השדה וכחול כתכלת השמיים. ובינות לצבעים האלה עולה שיפעת צבעים של פרחים וצמח-חיים, חיות ועופות. עינו של המשורר, "תופ-סת" אותם בשעות היום והלילה ולבו שר להם מזמורים ירוקים.

השירים כולם מתנגנים בהוויה של אור, והשיר "אור" מביע מעט את רחשי הלב, הטובלים בים של אורה ושל כחול. "כרע הכחול על החר / וההר זימר ללא-קול / נגון מופר, מופר... / ורגע, רחב ואטי, / צבע את עיני בתי / סגול". רכיבי השיר הם החר, הכחול, הניגון, הצבע הסגול—והבת. במלים ספורות יודע המשורר לשבץ כל גורם ולקבוע את מקומו במרחב הגדול שהוא פורש מסביבו במלכות-האור.

אך בזאת עדיין לא הגיעה החוויה הילרית לגמר מיצויה. בית שני, ואחרון, מוסיף יסודות אחרים לחוויה הכללית. "כרעה הילדה על האור / ותוגה את עיניה סימאה—/ וחיוך כלשון זהרית / בין ידיה נובט, / בין ידיה רוטט / כדמעה". אל חללו של האור חודרת הילדה, שעיניה מסתנוורות מן האור הרב והשופע. הילדה מחייכת, אך חיוכה נובט, רוטט, כדמעה. עצב וגיל משמשים יחד, אך

* זרובבל גלעד: זמירות ירוקות / מבחר שירים; הקיבוץ המאוחד, 1972; 120 עמ'.

במשעול השותק / מתוך זמר עתיק— /
 תעבור קמוצת-פה / מול זאב שנרדם— /
 בידיה שלה את הגדי תחזיק—". (22)

דומה כי המוטיב המעניין ביותר בקובץ הוא מוטיב זה של ההליכה והגדודים, והטובים בשירים הם אלה המופיעים בשער "שירי ההלך".

ההליכה נקשרת בסתיו—לסמל את סופם של דברים (רמיסת העלים, השלכת) ואת תחילתה של דרך, כמו בטרם סער: "כבדת צעדים / הלכה אל הסתיו / מפתח של הזמר נרמס—".

(39)

הילדות, כזכרון של תום ופרגים אדומים בתמונותיה, היא המקום הטוב שחובה לעזבו וללכת ממנו—כדי להגיע אל מעבר לזמן. מיכל ניחנה ברגישות מוזיקלית רבה. שורר-תיה מצטלצללות זו אל זו, אף החריזה אינה חסרה ברוב השירים. אוצר-המלים מעודן, נעים, מינורי, פעלים כמו לחבוק, לאסוף, לכרוע, לרגוע, לגחון, לרכון, ללאוט, ללהוש מושלים בכיפה. פה-ישם גולש השיר אל המליצה, אל הספרותיות ("הנה לילי בשחור פצעיו / ענק מכיב על יצועיו / ושתיים מרכבות לו". (ע' 32). גם חלוקת העולם לתום וחטא ואיכלוסו בגדיים ובאיילות ענו-גות גולשת לפעמים אל הבאנאלי. עם זאת, כיחידה שלמה, מגלה הספר משוררת ברוכה, עדינה, מרטיטת-רגש.

מיום-כיפורים זה

האיכות הבולטת ביותר בשיריה של כרמלה טל היא האינטנסיביות. עצמה של ביטויי ושל חוויה, תנופה דינאמית של דימויים שאין להם גבולות בלשון ובמקורות. זוהי אינטנסיביות חיונית, אופטימית מטבעה, המאפילה גם על התחושות המדוכאות ביותר, מעניקה להן אווריריות, הופכת לתחושות זמניות: "לז ידעת כמה שנים הייתי אילמת /

* כרמלה טל: מיום-כיפורים זה עד יום-כיפורים הבא (שירים); ספריית פועלים, 1972; עמ' 55.

בינה (צמח-בר קוצני מן הסוככניים) נתמששו כל חלומותיה וקוציה נוקשים ומחדדים. י. פ.

בתוגה של עיני

קריאה בקובץ הראשון של מיכל, המוכרת מפירסומיה במוספים ספרותיים, מוליכה את העין והלב אל עולם קסום, נסוך-אגדה. זהו עולם גדור בגבולותיו ומתוחים בו כמה וכמה קווי-אורך-ורוחב בעלי תחנות עקיבות, דימויים חוזרים וסמלים קבועים. מתוך כך אפשר אולי לומר שהקובץ מצטיין בייחוד שאינו טיפוסי להופעת-בכורה. מצד שני, נראה לקורא שאחרי קריאה חלקית של הספר הכיר את ה"מפה" לאשורה ומאומה לא התחדש בהמשכו, לפעמים אף להיפך: טובה הפתיחה מן הסיום מצד הגיבוש השירי ומיצוי הרגשות.

האווירה הכללית מלנכולית, מילודראמית, נוגה. הדברים מתרחשים בתוך מערכת של טוב ורע, בקיצוניות שהיא טיפוסית לעולם-האגדה, לילדות, למילנכוליה. לצד הטוב משתייך התום, למולו החטא—ואלה מופיעים קשורים או נפרדים פעמים רבות מאד. הני-גודים של חטא ותום, בווריאציות ספורות, מופיעים גם הם לא אחת: אופל מול בהירות, חשכת-ליל מול שחר, סערה מול דממה, אדם מול שירה.

גיבורי האגדות הן בת המלך, המשולה לגדי, וברשותה פרגים אדומים, סמל הילדות, והם רקומים על סינר בת המלך, הילדה הנאיבית, התום—ומולה המלאך השחור, במקום אחר האביר השחור, ומול הגדי תמיד מופיע הזאב. עם כל זאת, אין כאן מאבק של ממש. התוגה קשורה בידיעה-מראש כי סוף הרע לנצח, קץ יקץ על בת המלך, הגדי יטרף עלידי הזאב.

התקוה היחידה באגדה (או בבדיה, כביטויה של מיכל) היא תקוות ההלך, ההליכה, הגדודים: "ויראוה אולי / מהלכת דומם /

* מיכל: בתוגה של עיני (שירים); ספריית מקור ליד "מסדה", 1971; עמ' 80.

כרמלה טל לקסם המצוי תכופות בשיריה של דליה רביקוביץ.

אף שהם כתובים ללא חריזה ומבנה קונבנציונלי, השירים מתנגנים, ובתוכם מצלצלים ומדהדים מלים ומשפטים, כולל אליטרציות ומשחקי-מלים שחלקם מפתיעים ביפיים וחלקם מתחכמים כמעט. (סרטן קטן מנתר, ביום-הכיפורים הזה אני כופרת, מהדסת ומעלה קשקשי אור בארנים, פסיין צוואר-זוהב, וכדומה). פעמים דומה כאילו ההצטלצלות של השירים, מלאכת העשייה שאינה משאירה הברה מסוימת ללא עיבוד בהמשך המשפט או הבית, היא אחד המניעים של השירים והדימויים, כאילו פה-ושם גבר צורך האוזן על צורך המשמעות (,רק עיניו היפות משפע, / האבודות בשפע הזה, / השפיעו עלי רוב טובה וסימנו / את מהלכם הנמוג בעקבות של בושם. / בושם הזמירים המסומרים הפך / את שקיעתי לחג של סטורת / לחג של הודיה").

הפוכים במוקד אהבתי

חלוקתם של כותבי שירה למשוררים ומשורי ררות מעוררת בדרך-כלל התנגדות מצד האחרונות. הטענה היא כי שירה אינה נמדדת על-פי מינם של כותביה... "פגישת משוררות", למשל, היא רעיון מוטעה ביסודו לפי שפל המשותף ביניהן אינו אלא זה שהן מושכות בעט-שירה... ובכל-זאת...

שיריה של רינה רעים הם ביטוי עז לעולמה הנפשי של אשה אוהבת. וכרגיל, היא אוהבת וחרדה, שאפת ומתגעגעת, מתגוננת, נותנת ומקבלת. במסגרת עולם-הנושאים הזה, מצויים דימויים "נשיים" אשר תכונתם השקיפות, השבריריות, העגילות. כמו, למשל: "הקילון שיקע את הגביע / בקרקעית באָרי" (21), ובמקום אחר: "לשונות העץ לוקקות את האור הירוק / המשתפך בצהרי היום, קיתונות קיתונות / אל באָרי הצוננת, הסגולה" (19). הרצון להתכסות "בעפר-אהבתנו", ההרגשה

* רנה רעים: הפוכים במוקד אהבתי (שי"ר); ספריית פועלים, 1971; 63 עמ'.

ועלו בי קולות מזורים מאוב. / מיתרי היו הולכים ומתרופפים ממכאוב / ולא נמצא בכל העיר כולה אומן שיקרא / בשם כינור" (ע' 9). בשורות אלו, כדוגמה, פותחת כרמלה טל שיר שעיקרו תיאור של ציפייה לאהבה, בדידות עד ייאוש. בעצם השימוש במיתרים, קולות, אומן וכינור כדימויי מצבה הנפשי היא מעניקה לו מן האופטימיות של הניגון. ובבדידות הלילות—"הייתי נוגעת בירח לפני / שהתעטף חיוכו בענן" /—קושרת המשוררת את הבדידות לחיך הירח, שמטבעו הוא דימוי אגדתי, ילדותי כלשהו, תמים ולפיכך ממתיק את עצמת הבדידות. בתיאור בית-הקברות נאמר: "כל-כך שוקק המוות בגן הזה"—ומובן כי השימוש במלה "שוקק", עם שיש בו מן האירוניה, הוא גם מחזיק חיוניות שהיא טיפוסית לקובץ.

יש בשירים יסודות אגדיים, צבעוניים, בלתי-אפשריים שהם מייחדים של הרגשות השלימים בהם—אהבה, חרדה, ציפייה: "מדי יום ביומו קמים עלי געגועי להרגני, / אפילו את צבע עיניך אינני זוכרת כבר".

קסם המלים, הצבעים, הציוריים המיוחדים הם בלב הדינאמיקה בשירים אלה: "אל תנהג בי כדרך שאתה נוהג / בסרטן-נזיר הנושא שושנתים / וגבו כבד מן המים". או במקום אחר: "האדמה הזאת מנסרת ביהלום את / עורקי הרסיסים והאושר".

מדי-פעם מופיעים משפטים פסבדו-נאיביים, מסונגנים, התורמים לסגנון החיוני-הצבעוני-האגדי של הליריקה: "אתה רואה כמעט ושכחתי"; "ברגע זה ממש לו נתן הייתי / טורפת / ערימה של אנסים"; "מים עושים חיים בוונציה"; "החתלת שלי טרף את הציפור שלי / בביתי, בהיעדרי", וכו'.

השימוש במקורות, וגם השימוש בסגנון התמים במקומות המתאימים, לרבות הולכת הדימוי עדיאבסורד ("הושמיים הלכו ונמכו עד שנפלו") מזכירים במשהו את שיריה של דליה רביקוביץ ("או לבשתי את בגדי החמודות", "סנה בוער כמו תפוז", "או הבנתי שאני גלופה מן הרוח", "אחר-כך באו יונים שחורות ושושני-עשן כיסו על מוצא השמש"). ואכן, דומה הקסם שבשירי

מקוריים ועזי-רושם—עתים אף מרטיטים. חולשתה ברפיונות השליטה על שטף הדימוי יים. כשהיא מצטמצמת בנושאי הלב והחוויה הנשיית באהבה, ושואבת צבעיה ונופיה מן הטבע, מביאה היא אוסף יפה של שירים עדינים ומגובשים ששלטת בהם השאיפה האופטימית לחוויה אינטנסיבית:

"אני מתאוה לטבול בהונותי / במים הזורמים ומתחלפים / ולצחוק בגרון נטוי: מים מים זורמים / לראות, למוש. להגיד: / רוח. שמיים. עץ. עשב וקוץ". (33)

הקובץ מלווה איורים משל המשוררת, חדים ודוקרניים—ונוגדים בכך את העגילות והאופטימיות של השירים.

צ. ג.

מציאות ואדם בספרות הארץ-ישראלית

ההנחה העומדת במרכז טיעונו של לוז היא כי "ספרות ארץ-ישראלית במהותה" מושתתת על שני גורמים מכריעים—"הראות הראשונית בעולם והזיקה הראשונית ללשון העברית"—הנובעים מעצם הגידול והצמיחה של המספר והמשורר על אדמת ארץ-ישראל. או במט" בעות-לשון השאלות מביאליק: "מראות השתייה"—"המראות—וצירופי-הלשון המכוון נים להם". על-פי לוז גם לא די בצמיחה של המספר כילוד ארץ-ישראל ששפת-אמו עברית ומראות הנוף הראשונים והקרובים שלו הם מראות הארץ. יש צורך גם בשינוי הממד המדיני. הנה כך, סופר הכותב עברית בארץ-ישראל של התקופה העותומאנית עדיין אינו "סופר ארץ-ישראלי", משום שרק עם הצ"רת-בלפור נוסף הממד של "התייחסות ממשית חדשה אל הארץ" ונפתחה הדרך "לחידוש הראות העצמית". ההנחה "המדינית" הזאת אולי אין בה ממש רב, אך לא עליה עומדת התיזה של לוז, שבעצם איננה מקורית ביותר.

* צבי לוז: מציאות ואדם בספרות הארץ-ישראלית; דביר, 1970; 180 עמ'.

"הנה הם נובטים בי / המון רחמיייסורידך", תיאור "אהבתי בכפך", הכמיהה להיות "ערוץ או בקעה / הנוצרת עקבות הגלים בלבבה" (13)—אלה רק אחדים מן היסודות הנשיים בשירי רינה רעים.

אף שפמה וכמה שירים עוסקים בדמויות וב-אירועים מקראיים, עיקר הספר, שהוא ראשון למחברתו, נתון בחוויות האהבה הגדולה, חיפושיה, ניתוחיה. הכתיבה והתחושה נמשכים מעבר לחוויה המצומצמת, מעידים על יצר אמיתי וכן שאינו פרי חוויה בתי-רגע בלבד.

הצמידות לעולם הטבע ולגילוייו נראית לי אמצעי שירי לביטוי החוויה האנושית, תפאורה וכלי. באשר הם כך, עושה המשוררת באיתני-הטבע ככתוך שלה, והתייחסותה אליהם משנית בלבד: "חפצתי לגלף את פניך / בנדם העץ / ובבוא אביב יעלו עליהם / ניצני עתיד ירוקים" (12, בשלמותו). הביטוי "גדם העץ" מחזיק בתוכו סופו של ליבלוב, מוות. ואילו המשוררת מוציאה אותו מהקשרו הטבעי כדי לעשות בו שימוש אנושי ספציפי: בכוח אהבתה, ובכוח האביב, ליבלב גדם העץ.

מבחינה סגנונית נוטה המשוררת לדבוק בדימויים הלקוחים מן הטבע ופעמים לא מעטות היא מתקשה להשתחרר מהם, מעתירה אותם בפיוזור רב מדי. רבות מדי מלות-התואר ("חומת-השתיקה הגבוהה / בסמטא שאין לה מוצא, סולם / לתקוות אנושיות", 51), ואף כי השירים אינם ארוכים, משתרכים הם לעתים בגלל שרשרות התיאור והדימוי. באותו שיר המצוטט למעלה, שארכו שבע שורות קצרות, מופיעים תיאורים מנופים שונים והוויות שונות אשר לא בהכרח הן מתקשרות זו לזו. לאחר אוירת החומה והסימטה, עוברת המשוררת לתיאור הציפיות הממושכות שהן "הרות אהבה", ולאחר-מכן "מפרש מקופל בסופה", ואחריו "הפת הבצור" עה". קשה למצוא רציפות מגובשת בשיר עטן זה, בשל שרשרת האסוציאציות הללו, שהן יפות כל אחת ברשות עצמה.

כוחה של המשוררת רינה רעים בספרה הראשון עיקרו, כמדומה, בכושר ביטוי ודימוי

גלוי וידוע כי שפת-אם ומראות-ילדות משמ-גורם מכריע בעיצובה של ספרות—אפילו כשהיא נושאת את עיניה אל זרמים ותכנים של העולם הגדול. בפברואר 1938 כתב יוסף קלוזנר הקדמה למבחר של "הסיפור הארצישראלי" ובה קבע כי בספרות העברית החדשה "הולך ומתחזק" היסוד הארצישראלי. יסוד זה, כתב, בא לידי ביטוי בולט קודם-כל בתפיסת הנוף הארצישראלי המיוחד המבדיל את ארץ-ישראל מאירופה; מתבלט גם תהליך של שינוי-ערכים ושינוי הדמויות בספרות. ברוב-רובם של הסיפורים, כתב, "אין היהדות קיימת לא בתור דת ולא בתור תרבות מיוחדת ולא בתור תפיסת-עולם לאומית. זולת הארץ והלשון אין כאן כלום". הנה כי כן התיזה של לוז מצויה כבר בדברים אלה של קלוזנר אלא שלוו אינו מזכיר אף בהערות-שוליים קצרה את בעל הדברים, אולי משום ששמו הוא בבל-ייזכר במכללה ובמחלקה בה כתב לוז את מחקרו. מכל-מקום, די במבחר הקצר של "מבחר הסיפור הארצישראלי" כדי לעמוד על חלושה יסודית אחת במחקרו של לוז: מבחר הסיפורים הוא דל ובלתי-משכנע מכדי לסמוך עליו תיזה ספרותית. פן אין לוז בא לנתח יצירות של סופרים אחדים אלא הוא בא להקיש מן הפרט על הכלל כדי להוכיח היפותיזה, ואי אפשר להוכיח הנחה כללית כל-כך על-ידי בדיקה של מספר כה מצומצם של סופרים ומה-יעוד שההנחה היא הנחה סוציולוגית-תרבותית.

ולא זו בלבד. לוז מניח הנחות-יסוד, מנתח יצירות של מספרים מסוימים אחדים לאורה, ואחר הוא שב ומציג את ההנחות המוקדמות—והפעם כמסקנות—וזאת בלי לשכנע כלל כי אכן הביא להן הוכחות מספיקות. בסופרים שבדק אין לוז מוצא כל סימני-היכר משותפים חדשים. אמת, כולם כותבים בארץ-ישראל וכולם כותבים עברית, ולעתים קרובות על נוף ארצי אחד ומציאות ארצישראלית אחת—אבל אין בכך עדיין צידוק למסקנה כי "הוויית הארץ, המבצבצת מנקודות-החות שונות ובדרכי-עיצוב שונים ומשונים—בסופו של דבר הווייה אחת היא".

רופפת גם הקביעה הכרונולוגית כי "חטיבת ארץ-ישראלית חדשה, כקטיגוריה מיוחדת בספרות העברית, מתחלת מלאחר המלחמה הראשונה". ראשיתה של הספרות הארצי-ישראלית קודמת למלחמת-העולם הראשונה, וכבר קודם למלחמה אתה מוצא יצירות שעניינן המובהק הוא תיאור המציאות החדשה בארץ-ישראל או הפגישה עם ארץ-ישראל "הישנה". אבל לא בכך העיקר. לוז מניח את ניצניה של הספרות הארצישראלית ופותח ביצחק שנהר כ"נציג בולט של משמרת-הביניים", אף כי סופר זה יצירתו עומדת בסימן הקרע והמעבר בין ההווה הורה לבין ה"ארצישראליות" (אגב, תמות שלוו אינו מציין לתועלת הקורא את תאריכי כתיבתם של הסיפורים שהוא דן בהם, והרי ענין לנו כאן בהתפתחות היסטורית!) כשהכח "שרוי בעמדת-ביניים". אבל לא רק יצירתו של שנהר עומדת בסימן השניות והמיתת בין שתי המציאויות, ואין זה ברור מדוע עגנון וברנר, למשל, הכותבים על המציאות הארצישראלית שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, אינם כותבים "ספרות ארצישראלית" שהרי גם יצירתם עומדת בסימן אותו משבג ואותה מתיחות. מכל-מקום, אולי היה לה צריך לפתוח במשה סמילנסקי, שיצירתו מתחילתה כולה ספרות ארצישראלית, על פי אמות-המידה שמציע לוז, ולהמשיך ביעקב רבינוביץ ואחרים. ברש, בארון, הראובני ואחרים אינה ארצישראלית פחות משנהר ויצירתם אינה עומדת פחות בסימן אותה "עמדת-ביניים".

ועוד יש להוסיף כי לוז לא הזכיר מספרים רבים בני הדור שלאחר מלחמת-העולם הראשונה והשניה ומלחמת-העצמאות הכותבים על נושאים לא ארצישראלים אף-על-פי ששפת כתיבתם עברית. ואכן, בקפיצת-דרך גדולה עובר לוז משנהר אל רטוש, שיצירתו השירית החלה להתפרסם רק בשנות ה-30 וממנו אל אסתר ראב, שהיא משוררת ארצישראלית מובהקת, ומשם אל גלבו, שיצירתו השירית עומדת בסימן אותו מיתח המציאת סיפורי שנהר. מזור, לוז נוהר כאן להדגיש כי אינו מסכים לשום הנחה "כנע

נית", אך עם זאת הוא מסכים כי "צמיחת הראות הכרוכה ביחס אלמנטרי אל העברית כלשוני-אם קובעת מושג חדש: 'ספרות ארצי-ישראלית חדשה' וכי "נושאי-דברה המובהקים של הראות החדשה הם מבני הארץ או מגידוליה". הוהירות הכשילתו כאן, שפן אם אמנם צודקת ההנחה שברקע תפיסתו של לוז, כי הספרות היא ביטוי להתפתחותה של תודעה תרבותית-חברתית, הרי לא בא מחקרו אלא לאשר, "מתוך שיקול ספרותי גרידא", הנחות תרבותיות החורגות הרבה מעבר ל"שיקול ספרותי" בלבד.

כך אפוא מערב לוז בהנחותיו הראשוניות אמות-מידה שונות, בין סופרים שנולדו בארץ לבין סופרים שהיגרו ארצה וכאן החלו בכתיבתם, בין יצירות הנכתבות בארץ על נושאים ארצישראלים לבין יצירות הנכתבות בארץ על נושאים "כלליים", בין עמדות אידיאולוגיות נרכשות לבין חוויות אותנטי-טיות. אפשר היה להאריך ולהצביע על פגמים תמורים בניחות היצירות השונות, אבל ביסודו של דבר נראה כי מחקרו של לוז חוטא בהגדרות לא ברורות ופריכות ובחוסר-ההוכחה של התיזה שאותה קם להוכיח.

ב. מ.

שירה ומורשה

על ההנחה כי חלק נכבד מאד וחשוב מאד של השירה העברית המודרנית שואב ערכים, סמלים ומטבעות-לשון מן המסורת היהודית לשכבותיה עוררים. הנחה זו היא גם נקודת-המוצא לעיוניו של הלל ברזל בשירי ארבעה משוררים אשר בשירתם מבקש הוא לבדוק את "זיקת השיר למורשה". אבל רצון זה למקד את הדיון בשירי גלבו, רביקוביץ, יעונוקסט ועמחי בויקתם אל המורשה היהודית מביא אותו, כמדומה, לא אחת לכפית אינטרפרטציה לקויה או מפוק-פקת על השיר. האוריינטציה הערכית נחשבת יותר מן האינטרפרטציה המהימנה ומן הקריאה המדויקת בשיר.

* הלל ברזל: שירה ומורשה; הוצאת עקד, 1971; 191 עמ'.

בדונו בשירת אמיר גלבו טוען ברזל כי ההתייחסות של גלבו אל המסורת אינה התייחסות בקרתית אלא היא באה "מתוך חירות, בלא מעמסה של מאבק דורות, פולמוס, או התנצחות של מיתוסים. מאידך, זיקת המשורר לקדום איננה בסימן של קבלה גמורה". אין גלבו "פרשנם של מקראות... את גישתו ניתן לכוון כפרסונאליסטית" (ע' 13). ברזל מגדיר הרבה על-דרך השלילה אבל טועה בקביעה כי זיקת המשורר לקדום אין בה מתחים. נכון אמנם שגלבו עושה שימוש אישי במורשה, אולם תוך כדי התנצחות מרה וחשבון נוקב עם המסורת. בעיית החיץ בין ישן וחדש עומדת במרכז שירתו של גלבו וודאי שאין הוא משוחרר מעימות זה. דווקא תחושת החיץ והקרע הם היוצרים את יסוד הטראגיות החזק כל-כך בשירת גלבו.

טעות זו בקביעת-היסוד מוליכה את ברזל לאינטרפרטציה פגומה של שירי גלבו ובעיקר של השירים שאותם הוא מכנה "תנכיים". השירים "יצחק" ו"פני יהושע" אינם שירים תנכיים כל-עיקר אלא הם שירים על שואת היהודים באירופה. גלבו משתמש במשמעות התנכית כדי ליצור אנאלוגיה ניגודית בין החדש והישן, אנא-לוגיה רוויה מיתח וכאב. אכן, רוב שיריו של גלבו הם שירים אישיים הרצופים רימוזים מקראיים ולא להיפך, כטענת ברזל. נראה כי רצונו של ד"ר ברזל לראות את קשר-הזיקה הישר בין המורשה והשירה מביא אותו עד אבסורד. הדבר בולט במיוחד באינטרפרטציה לשיר "יצחק", בו רואה ברזל רק את האנאלוגיה החיובית בין השיר לברית המקראית. אולם איך אפשר להשוות בין הברית לבין השואה? השיר "יצחק" עומד במפורש על חוסר-הטעם שברצח מתחילתו. ברזל גם רואה את שירי ההשראה של גלבו כ"שירי שליחות", אולם השירים "הולדת השיר" ו"כי או אצעק" אינם שירי-שליחות בנוסח הנבואי אלא שירים העוסקים בהתגלותו של המשורר. גלבו רואה בהתג-לות המשורר כוח עליון אך לא שליחות, ואין הוא רואה עצמו נביא לעמו.

שירת עמיחי היא בעיני הלל ברזל מתגרה במוסכמות, שירה העושה למשחק את המסורת. "ברי, כי ההתגרות באוצר המונחים המכובדים מתחומי הממשל והממסד הוא מתבלני האירוניה... כאן יכולים הפרוץ איזמים של השירה להתפס לא רק כחדשנות לשונית אלא כחלק מן המאבק במוסכמות, מתוך רצון להתגרות בהן" (ע' 61). כאן מתעלם ברזל מפונקציה חשובה הנודעת אצל עמיחי לשימוש במסורת. אין זו רק פונקציה של התיחסות אירונית אלא אף של אירוניה מלאת-כאב. עמיחי אינו מתיחס בויליזול למסורת אלא הוא כואב את אבדן האמונה בה, את ירידתה ליומיום ואת חוסר-יכולתה להתעלות עליו. רק צורה של אירוניה יכולה להסביר את הסתירה שברזל עצמו עומד עליה: קיום הניהיליזם והאמונה בעת-יב-עונה-אחת. ההסבר הסוציולוגי שלו (ע' 63) תואם אמנם את האוריינטציה הערפית שלו אך לא את השירה בה הוא דן. עיוניו של ברזל מחייבים, בעצם, קריאה זהירה לפי שהוא מנסה לכפות אינטר-פרטציה על השירים. רצוי אפוא לקרוא אותם אגב קריאה מקבילה בשירים עצמם. אפשר גם להוסיף כי צירופו של מר א. יעוז-קסט, עורכה של הוצאת "עקד", לשלושת המשוררים האחרים מעיד אולי על רצון בהכנסת-אורחים יפה מצד ההוצאה אך לא על רגש-הפרופורציה המתבקש בדיון רציני. ז.ש.

ש"י עגנון בעל-פה

דוד כנעני היה מקורב לש"י עגנון וליקט פירושים משולחנו הדשן והשופע של הסופר. ראשית היפרזותם מזכירה מעשה מ"ספר-המעשים": צעירי קיבוץ מרחביה המחזיון את "מחמת המציק" לעגנון והזמינו את המחבר לחזות ביצירתו. עגנון לא בא, אך את הזמנתם זכר. והנה עשה עגנון פעם את הפסח בקיבוץ דתי אחד שבעמק בית-שאן,

* דוד כנעני: ש"י עגנון בעל-פה; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1972; עמ' 120.

רות ולמאות ועמל שנים רבות לשם מיוגו, ליכודו ופירסומו של החומר. יש ומסמך אחד נתפזרו חלקיו על-פני ספריות שונות ובארצות מרוחקות זו מזו, עוינות זו לזו.

אך גם החומר שזוהה ונחקר עד כה—והוא אחוז זעיר מפלל המצאי—כבר תרם דיו להכרת שטחים לא נודעים. כך, למשל, נפתח לפנינו—באמצעותם של מסמכי-גניזה אחרים בלבד—צוהר מפתיע לחקר תולדותיה של יהדות המזרח על מוסדותיה. נודעו לנו עובדות חדשות בתכלית על תקופת הגאונים, על כלכלת ימי-הביניים, ועוד.

הקורא הישראלי הממוצע אינו יודע הרבה, כמדומה, על הגניזה ועל המצוי בה. רוב החומר הנגאל מתפרסם בהוצאות מדעיות ובכתבי-עת למדניים. לפיכך ראוי לעודד חוקרים וסופרים להביא עולם מופלא זה לידיעת הכלל. עם כל ההערצה לעמלם של אנשי המחקר הטהור בתחום זה, חשוב מאד שאחדים מהם "יירדו אל העם", ויגישו לו את חומר הגניזה כפשוטו.

ספרו של צבי מלאכי, "סוגיות בספרות העברית של ימי-הביניים", תורם תרומה זעירה אך חשובה בכיוון זה. עיקר תכנו של הספר הוא ארבע מגילות מימי-הביניים שנכתבו בידי יהודים שישבו בארצות המזרח התיכון, מגילות האוצרות בין שיטתן גם חומר היסטורי חשוב וגם פרקי הווי מחיי היהודים באיזור זה. רוב-רובן בא לנו, כמובן, מגניות קאהיר.

המגילה המעניינת ביותר מבין המובאות בספרנו היא, לדעתי, "מגילת עובדיה הגר". מחברה הוא, ככל הנראה, גר איטלקי ממש-פחת אצולה, שלנוכח האווירה של מסעי-הצלב התייחד ובא לחיות בארצות המזרח (בעיקר סוריה ומצרים). הוא נתקבל באהדה על-ידי חכמי היהודים בארצות אלו, והם עשו הכל כדי לאפשר לו ללמוד ולהתקיים בכבוד. רשמיו של עובדיה מקהילות היהודים במזרח חדורים אהבה וסולידאריות ללא גבול, והמגילה כולה מגישה לנו נתח חיים ססגוני מן הארצות שעבר בהן. אך במיוחד חשובה המגילה משום שגישומו בה עובדות על שלש תנועות משיחיות-עממיות שקמו

מענין לענין, מאיש לאיש, פותח במעשה שאירע לו אתמול, סר לקוצק, ממנה לקנוט האמסון, למבקריו, נזכר בימי ברלין, באנשי העליה השנייה, קופץ ועובר לגילגולה של תמונה, והשפע מתפצל ליובלים ובני יוב-לים..."

מעלה לו לכנעני שעם כל דרך-הארץ שהוא רוחש לסופר רואה הוא, ואפילו מיטיב לראות, את חולשותיו. עם כל שהסתכל עגנון ממעל על קוראיו ועל מבקריו, ועם כל הלעג ששימר להם בנפשו, צריך היה להם כדי "שיחזקו את לבו". גם יחסו של עגנון ליצירתו "היה מולטיטוואלנטי; עצמו היא לו, נכרית היא לו".

י.פ.

סוגיות בספרות העברית

גניות קאהיר, שמשמכיה החלו להיחשף במאה הקודמת, חוללה מהפכה רבה בכל תחומי חקר היהדות. מה לא נמצא באותה עלייה של בית-הכנסת הקאהירי העתיק? פתקים וקרע-פתקים לאלפים, לרבבות ולמיליונים שהושלכו שמה משך מאות-בשנים. תכנם של המיסמכים כלל מקרא, משנה ותלמוד, פיוט ושירה, דיקדוק ומילונג-אות, התכתבות בענייני-קודש ובענייני-חול. משחללו מיסמכי הגניזה להתפרסם ברבים הוברר כי לא נותר בתחומי חכמת-ישראל ולו מקצוע אחד שאינו חייב הידוש עיון וחיודש הערכה. מאז ועד היום שוקדים מלומדים ברחבי העולם על מאות תיבות המסמכים ומנסים לדלות מהן חומר חדש, איש-איש במקצועו.

אולם בשל פיזורו של החומר, ובעיקר בשל היקפו האגדי, עדיין רחוקים מימצאי הגניזה מלהיות ערוכים ומנוצלים כהלכה. ועוד זאת: עדיין לא ידוע מה מצוי בהם אל-גכון ומה הפתעות צפויות לנו בעתיד. אך זוהי מלאכה קשה, הדורשת התמסרותם של חוקרים לעש-

* צבי מלאכי: סוגיות בספרות העברית של ימי-הביניים; הקדמה: א"מ הרמן; הוצאת נוסף, 1971; עמ' 128.

ובדרכו בחזרה לירושלים "בדחק הנוסעים אבדה לו רעייתו. איחר את האוטובוס האחר-רון, נזכר בהזמנה ובא ברגל מעפולה", המגיעים הנוסעים היו בביקורו של כנעני אצל עגנון בירושלים. שיחותיו עם הסופר היו מונולוגים עגנוניים מובהקים. "לכל אדם", מספר כנעני, "גילה עגנון פן אחר, וכל אחד ואחד גילה בו פנים אחרות, כל אחד ועגנון שלו".

מה היה, אפוא, עגנון לכנעני? היה זה עגנון המבקר, המעביר תחת שבתו את כל הסופרים והמבקרים, ואפילו את עצמו. "אתם מבקרים את עגנון ומוציאים בו מה שמוציאים, ואני הייתי כותב את הבקורת החמורה ביותר עליו. את כל השגיאות ומקומות התורפה אני יודע". ועם זאת היתה בו גאון בלתי-מצויה. הוא ידע את ערכו ואת מקומו בספרות העברית ולא נשא פני סופרים ולא הזכיר את שמם, פרט לכמה יוצאים מן הכלל: י.ח. ברנר, ח.נ. ביאליק וברל כצנלסון מזה, וז.ש. הרב א.י. קוק ומ.מ. בובר מזה. את ידיעותיו הרבות בתחומים השונים של כתיבתו ידע "מתוך סיפורי ש"י עגנון...". ידע עגנון להציג את הלמדן הבקי, השופע דעת בכל שטח, שאליו הוא מכוון שיחתו את החריף המעלה השערות שהן בבחינת אקסיומות; את הלועג והצוחק מבני שיחתו ומנושאי דיבורו; את הצייר המצליח "לתפוס נקודות עיקריות ובר-זכרון גם את החולשות שלו ושל זולתו"; את בעל הלשון והשיח הקולעת לכל נושא וההולכת אחריו למקום שיגלגלה בעליה; את אביר הסגנון שבעל-פה, השואב מרבדי לשון של גמרא, משנת ספרות רבנית וספרות יראים, מאידיש עממית ועסיסית ומגרמניזמים מפולפלים; ועם זאת היה שומר על רישול אלגנטי בדיבורו בהברה האשכנזית המלעילית, "ובהטיי ראשו הצדה בדברו", כלוית חן מיוחד במינו.

בענותו הידועה, שגאנה רבה יכלה לדון בה בהרווחה, היה עגנון חוזר ואומר לאיש שיחו: "מחשבותי כלי-כך מהירה עד שאני מניח, כי איש שיחי מבין מעצמו מה התכוונתי לומר בלי שאגמור". וכך היה קוץ

של שירך על-ידי המגזע המידי, הקרוב והבלתי-אמצעי של ההופעה או המאורע, שאתה הופך בקסם המיסתורי של עט-המשורר לפנינה ספרותית.

מעטים אצלנו הדברים שבכתב על היחס בין ספרות ופוליטיקה, ובמיוחד במישור היחסים האישיים. חליפת-הדברים בין בן-גוריון לבין אלתרמן מאפשרת בחינה—לא מושלמת כל-עיקר, שכן העיקר היו היחסים שבש"פ—למקרה ספציפי אחד, ומרכזי, בספרות הישראלית.

י.ש.

מאכס ברוד

יוסף יצחק סלעי, סופר ועיתונאי, כינס בספר את מאמריו הדנים ביצירותיו ובהגותו הכללית של מאכס ברוד. המאמר הפותח קרוי "חן המקום" ומציין את חלקה הגדול של פראג בתורחם של סופרים ואמנים רבים, שפראגץ קפאק היה הארי בחבורתם. אפילו "החג הפראגאי", שמאכס ברוד ייחד לו ספר שלם, יכול היה להתקיים רק בעיר מופלאה זו. כדברי ברוד: "אושר הוא להיולד בעיר כזאת, כי כשזו חודרת כמשהו חי ענקי בחידותיה ופלאיה לתוך שחר הילדות, הריהי משפיעה במשך כל ימי החיים תמיד..."

סלעי הולך במאמריו בעקבותיו של ברוד, מסביר ומפרש סתומות שבדבריו ומקרבו לקורא העברי.

כתיבתו והגותו של מאכס ברוד מעורפלות היו למדי, כידוע. נובילה אחת שלו קרויה "בעורים בערפל" על שם ענניה של פראג. בספריו עסק בבעיות פילוסופיות רבות, ולא תמיד פירש את דבריו כל צרכם. אפילו חבריו הקרובים, כפליקס ולטש, היו פוגים אליו ושואלים לכוונותיו ולרמזיו. יוסף סלעי, שהתמחה בכתיבו ותירגם לעברית את ספרו האוטוביוגרפי "חיי-מריבה", ומלבד זה היה גם מקורב לסופר, מצליח להסביר במאמריו הקצרים את רובי תורותיו של ברוד בתחו-

* יוסף סלעי: מאכס ברוד / עיונים במש-נתו; עם הספר, 1971; 111 עמ'.

הראשון של מדינת-ישראל והאיש שעיצב את פניה והתווה את דרכה בשורה ארוכה של נושאים ראשונים-במעלה. לפיכך אולי אין הגזמה בשורותיו של אלתרמן שנכתבו ב-1956, האומרות: "איש יהודי, איש יהודי קשה-עורף, תולדות העם לא יעקפו אותו עקף. / הוא כבר הטביע בן חותם בל-יימחה. ועוד רבה דרכו אך כבר ברור הוא סיכומה". ראוי לקרוא לא את השירים שמקדיש אלתרמן לדמותו של גיבורו אלא דווקא את הרשימות, במיוחד הרשימה "השנה השבעים-וחמש", שנכתבה ב-1961, ימי "הפרשה". את חלקו של בן-גוריון בה מספם אלתרמן: "יכול אתה להיות סמוך ובטוח שהאומה תזכור אותך לעד לא כמי שסיכן את חירותה ואת בטחון חייה, אלא כמי שהנחיל לה את אלה, כמי שהיה לה מופת לאומץ-לב וחוש-צדק שאינו נרתע מפני כל". וכן הרשימה "חג וריבו", שנכתבה ב-1966, כשבן-גוריון היה מבודד ובמידה לא מעטה מוחרם על-ידי חלק גדול של הציבור, ובראש-ובראשונה על-ידי מפלגתו לשעבר. הרשימה האחרונה, "נחל ציון", נוגעת בחילוקים שנחלקו בהם אלתרמן ובן-גוריון בשאלת עתיד "השטחים" ובה עושה אלתרמן מאמץ בלתי-מוצלח לישב לכאורה את הניגודים המהותיים שביניהם.

כדאי להזכיר כאן את הצד השני-יחסו של בן-גוריון לבין אלתרמן. בן-גוריון ראה באלתרמן "משורר לאומי", יורש דרכו ומעמדו של ביאליק. בן-גוריון אומר כמה דברים מעניינים בענין איכותה של "ספרות מגויסת":

"איני שייך לאלה המדברים בולוזל או בניטול על אמנות למען אמנות. לדעתי, כל דבר בעולם הוא למען עצמו, ולא רק אמצעי למשהו אחר... כי רק דבר הראוי לעצמו—הוא ראוי באמת... אני רואה אחד מגילויי גדולתן הספרותית והשירית שאתה נוקק דווקא לענייני דיומא ואתה מצליח מאין כמון לתת להם ביטוי מוצק, פיזי, קוסם ומעלה, כאשר לא עשה זאת אף אחד ממשוררינו... ולא נגרע, לפי עניות-דעתי, מיפיו וחנו ושיריותו האמתית ובת-הקיימה

מיטב יצירות-הספרות הוקדשו לנושא זה, בזכור, למשל, את תומס מור והגרי השמיני, את וולטר פרידריך הגדול, וכו' וכו'. על-הרוב לבנו נוטה במאבקים אלה לצד הסופר יותר מאשר לצד המדינאי והשליט, ולא תמיד זוהי העדפה נכונה. מקורה אולי ביחס השולל תמיד את הכוח הפיזי, ואפילו הדמוקרטי, ובהערצה לחירות האמן, ואולי גם באמונה בנצח היצירה האמנותית המעולה לעומת הארעיות של כל הישג פוליטי. אבל ההיסטוריה אינה נדונה על-פי בחנים של "נצח". והערה שניה: מלכתחילה אנו נוטים להעדיף אמן-יוצר המורד ונאבק עם השלטון והשליט על אמן-יוצר המודדה עם השלטון ונהנה מן הכבוד שמעניק לו השלטון. כך, למשל, נבחר את סארטר על-פני מאלרו. אך לא פעם העדפה כזאת רחוקה מן המציאות ואינה אלא הכללה סתמית.

המונח אלתרמן נמנה על אנשי-רוח וסופרים בקרב אותו "מימסד" המכונה אצלנו "האיגוד טלקטואלים" שהעריך והעריץ את בן-גוריון גם בשנים בהן פחתה הערכה זו עד למיזעם (ואז, אגב, היו האינטלקטואלים בני-ברית למימסד העסקנים של מפא"י!). בן-גוריון של אלתרמן לא היה רק מדינאי אלא אף הוגה-דעות ואיש-חזון, ואלתרמן ודאי שהיה מראשי מטפחיו של דימוי זה של בן-גוריון אבל אלתרמן לא היה חסיד שוטה סתם הוא ידע להתנגד לבן-גוריון כאשר נגד מעשיו את הכרתו, כמו בנושא הדראמתי של

השילומים מגרמניה. קשה יהיה לכתוב על בן-גוריון בלי להזיק לאינטרפרטציה של אלתרמן. היא תאזן, שבבחים הרבים שהיא מרעיפה על ראשו, את דברי הקיטרוז הוילוזל וההשמצה. הראייה של אלתרמן היא ראייה אפוליטית, אפילו מנקודת-ראו של מעריך, והיא מופרות לא דווקא משום שהיה האיש משורר. בן-גוריון של אלתרמן הוא המדינאי-החזון הטראגי, מעצב דמות הדור, שבוגדים בו אנשים קטנים ממנו שבשעות גדולתו ידעו להתחפך בו ולהתחמק באורו. אסור לשכוח כי גם אם אין בן-גוריון בהכרח גדול האישים שידעה ארץ ישראל המודרנית הרי היה ראש-ממשלת

בקרב יהודי המזרח בעת מסע-הצלב הרא-שון. על תנועות אלו כמעט לא ידענו דבר עד שנגלתה מגילתו של עובדיה בראשית המאה הנוכחית. צבי מלאכי מביא נוסח מלא ככל האפשר של מגילת עובדיה ומצרף עיוני-טקסט ותיאורי-רקע מאלפים. לעומת זאת, שלש המגילות האחרות שבספר הובאו כלשונו, בלא צירוף הערות או גלוסות, וחבל; כי הקורא שאינו מצוי בתקופה הנדו-נה יתקשה להבין עניינים וביטויים לרוב. בהקדמה המפורטת עוסק צבי מלאכי בפוא-טיקה של מגילות אלו, ומנסה לאפיינן ולסווגן על-פי קני-מידה של תורת-הספרות. זוהי גישה בריאה, המוסיפה ממד ליצירות אלו, שעד כה התייחסו אליהן החוקרים כמעט תמיד כאל חומר היסטורי בלבד.

בסוף הספר צירף המחבר פרק הקרוי "סוגיות בשירת-החול העברית בספרד", העוסק בצורת הקצידה בספרות העברית תוך השוואה עם הקצידה הערבית. הפרק אינו שלם, כהודעת המחבר, ונוגע רק בסוג אחד ממיגוון הסוגים של שירת ספרד. יתר על-כן-אין הפרק משתלב כלל במסגרתו של הספר שלפנינו, שעיקר עניינו, כאמור, מגי-לות היסטוריות. רצוי היה להקדיש ספר מיוחד לפרוודיה של שירת ספרד.

ש.ס.

בין המשורר למדינאי

כתיבה על חילופי-הדברים בין דוד בן-גוריון לבין אלתרמן תובעת כמעט שתי הערות מקדימות. ראשית, אין לצפות כי מערכת-היחסים בין ראש-ממשלה במשטר דמוקרטי לבין איש-רוח או אמן תהיה דומה למערכת היחסים בין איזה שליט אבסולוטי לאיש-רוח או אמן. זו האחרונה גדושה על-הרוב זיקוקים של מרדנות או תנופה, של מאבק האיש הפוליטי, שבידו הכוח הפיזי, עם האיש שעמו הילת החירות הרוחנית.

* בין המשורר למדינאי; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1972; 60 עמ' (הביא לבית הדפוס: מנחם דורמן).

מקבל מושג על מאכס ברוד, שעד כה היה, בסיכומו של דבר, כספר החתום לקורא העברי.

נוכחותו של המיתוס

"במשמעות האמיתית אני מיחס מלים אל ("מיתוס" או "מיתולוגיה") לאותם מצביי שמטרימים את המציאות האמפירית ואח הזמן האמפירי אך מקנים לשניהם משמעות מאחות, אחדינית ויוצרים דגם אל-זמני המופקע מכלל התהוות ריאליית—דגם שיש להתמודד לפיהו בהתהוות ריאליית..." (99)

וזוהי הגדרתו של קולקובסקי עצמו—פילוסוף פולני גולה, המלמד ויוצר במערב—למושג התפלספותו.

במסתו על המיתוס מחדיר קולקובסקי משג רוח רענן בהמון ספרים, מחקרים ומאמרים הקרויים פילוסופיים, רובם בעלי אופי סכני לאסטי, שנועדו בראש-וראשונה לקדם את היוקרה האקדמית של מחברם ואת מעמד באוניברסיטה. רוב הפירוטומים המצויים פרשנות על פילוסופים שקדמו (קנט, מארקס, הגל, קירקגור, ניטשה) או נסיון להחיל דעותיהם של קודמים על בעיות שבאות אחר היתה הצגתן טובה יותר.

קולקובסקי ב"נוכחותו של המיתוס" אי מרצה ואינו מסכם אלא מנסה, כדרכם פילוסופים מקוריים, לגלות ולהציג מאפיין בעל-משמעות של המציאות (לרמותיה השונות) ושל ההתייחסות אל המציאות. לדעתו מאפיין זה הוא המיתוס. האדם מוצג כיוצר של מיתוסים על מבנהו ועל תרבותו. בחייו ובזכרונם האישי והקבוצי נתקלים בני-אדם בעובדות שהן כשלעצמן חסרות-משמעות בעלות משמעות שמעבר ליכולת תפיסת והבנתו של מין האדם. לו היו חיינו ותבניתו מבוססים על עובדות חסרות-משמעות לא היה הבדל ניכר בין עולם הדומם, הצור

מים שונים של פעילותו הספרותית והאמנותית.

בקיאותו של סלעי בתרבות היהודית מסייעת לו לעמת, לפעמים, את דבריו של ברוד עם המחשבה היהודית מימי-הביניים ומן הזמן החדש. בדרך זו הוא מוכיח קירבה בין ראשונים לאחרונים ומוצא רעיונות דומים אצל ברוד ואצל חכמי-יהדות שקדמו לו.

על יצירתו ופועלו חכמי-יהדות וההגותית של ברוד כותב סלעי שהיא עומדת בסימן של התחדשות בלתי-פוסקת, רצופת בשורות, טבועה ביסודות אוטוביוגרפיים ובמהפכות-נפש. סלעי עוסק הרבה ביהדותו של הסופר ומגלה אותה ברבדים שונים של יצירותיו, בתוך "המיוזוג האידיאלי של יהדות ואוניברסאליות או אוניברסאליות ויהדות". ברוד ביקש תמיד את הבשורה לעמו ולעולם כולו. "מן הארץ אומר הוא להביא את הבשורה האוניברסאלית שלו, ואילו בפראג בישר את בשורת היהדות".

לדעתו של סלעי, היתה עשייתו של ברוד מכוונת בעיקרה להביא תיקון לקיים, ובלשון-הקבלה: להוציא את ה"ניצוצות" מן ה"קליפות". אולם עד שהגיע להכרה זו נתפס ברוד להשקפת-העולם הפסימית של שופמן האור ורק ברבות הימים השתחרר מתורתו וניסה לחפש את מעט הטוב שבעולם שרובו רע. גם מבחינה זו מגלה ברוד את עגינתו ביהדות.

כל מאמר מוקדש ליצירה אחת מיוחדת של מאכס ברוד, והמבקר-המסביר עוקב אחרי רבגוניותו המקורית של הסופר. כידוע כתב ברוד שירה ופילוסופיה, רומאנים, מסות ומחזות, עסק בפסיכולוגיה, בתורת-ההכרה ובפילוסופיה של הדת. כל אלה—מלבד יצירות מוזיקליות ותרגומים, מאמרים על ספרות ופוליטיקה, בקורת תיאטרונית ומוזיקלית. לא לחינם כותב עליו סלעי שהוא היה "בבחינת אדם הראשון שעפר היצירה שלו הוצבר מכל העולם"... (הספר מביא גם תרגומים מדבריו של מאכס ברוד ופרקים מיצירותיו).

סלעי מסביר את יצירותיו של ברוד בלשון קלה ופשוטה, וכל הקורא במאמריו-מסתיו

* לשק קולקובסקי: נוכחותו של המיתוס והוצאת הקיבוץ הארצי, 1971; עמ' 137.

בשנות ה-50, לעשות יד אחת עם האנגלים והצרפתים במיבצע-סואץ (1956) ולפלוש לשטחים מצריים ב-5 ביוני 1967. לעובדות הללו, שעל נכונותן אין ויכוח, אנו מצרפים את מעניק המשמעות: "אין ברירה", וכך מתקבלת מערכת הגיונית של מאבק לאומי. אילו ייחסנו לכל אותן עובדות מארגן משמעות כ"שאיפה לכיבושים" או כ"שליחות האימפריאליזם" היו אותן עובדות והתרחשויות עצמן מתארגנות במערכת משמעויות אחרת לגמרי.

"אין ברירה", "שאיפה לכיבושים", "שליחות האימפריאליזם"—אלה הם משפטים המבטאים מיתוסים. הם שולפים את העולם מאדישותו להתרחשויות, מסבירים ליחידים ולקבוצות אנשים את המאורעות, ודוחפים אותם לפעילות נוספת שגם היא קונה לה משמעות מכוח המיתוס. מיתוסים אלה, אף שהם יצירות אנוש, לא תוכננו במודע על אף התפקיד העצום של המיתוס בחיי אדם וחברה, אין בני-אדם, לדעת קולקובסקי, יכולים ליצור מיתוסים כדרך שהם מיצרים נכסים כלכליים. המיתוסים נוצרים בהקשר ביולוגי, סטרוקטורלי, תרבותי, היסטורי ולאומי מורכב. מיתוסים משותפים לעמים, ויש המיוחדים לעם זה או אחר. זו אולי היצירה הקולקטיבית הסגולית ביותר של המין האנושי. אך לא של בני-אדם בודדים, גם לא של צוותי-ייצור.

"נוכחותו של המיתוס" הוא ספר מעורר מחשבה, מאיר מישטחים אחדים, ומציב הרבה סימני-שאלה.

ב. ש.

האדם הטכנולוגי

לא אחת המדען ו"הנביא" דרים בכפיפה אחת, ואימת-העתיד היא קרקע פוריה לצמיחתו של שילוב כזה בעידן הטכנולוגי. בבשורה עליפי ויקטור פרקיס, אחת מני

* ויקטור כ. פרקיס: האדם הטכנולוגי; תרגום: יעקב שרת; עם עובד / ספרית אפקים, 1971; 280 עמ'.

וישאר בעלי-החיים לבין עולם האדם. תחום העובדות הוא נעדר-משמעות, נעדר-תכלית, חסר דעה והגיון. זהו עולם אדיש. באדישות זו כולם שווים—אבן, כלב ואדם. פרק שלם מקדיש קולקובסקי ל"חזיון אדישות העולם". הוא כותב:

"הדבר שאנו בורחים מפניו הרי זו החוויה של אדישות העולם, ונסיבות ההתגברות על אדישות זאת מהווים את המשמעות המרכזית של מאבקי האדם עם גורלו היום-יומי במובניו הקיצוניים." (ע' 76)

את המשמעות לחיינו, לעולם, לכל קטע ולמכלול המציאות, אנו מעניקים באמצעות המיתוס—המיתוס של הדת, של התבונה, של האהבה וכו'. בכך הופך קולקובסקי את תורת המיתוס שלו למיטא-תיאוריה של התפיסה האנושית במשמעויותיה השונות. האדם מסוגל להתייחס לעובדות באורח תבוני רק אם ביטוד ההתייחסות, ברקע שלה, וגם באפקה ובקו-הרקיע, נמצאים רבדים מיתיים. בדרך-כלל, אין אנו נותנים דיווח-שבון לעצמנו ולאחרים על רבדים ראשונים ואחרונים אלה אבל הם קיימים, וקיומם מוכח על-ידי עצם התייחסותנו התבונית לעולם. אפשר לאפיין את שיטתו של קולקובסקי בשינוי נוסח של אמרתו הידועה של דיק-ארט: אני מעניק משמעויות לעובדות, משמע שמיתוס קיים.

נסיון אינטלקטואלי מרתק יכול להיות בחינת האפיסטמולוגיה המיתית של קולקובסקי בקשר לקטעי חיים ומציאות שאנו מיטיבים להכיר את פרטיהם. המיתוס של הבטחון במדינת-ישראל, למשל. יש כאן, כמובן, עובדות שאין לערער עליהן, אבל כשאנו מנסים לארגן את המערכת בכללה, וכל פרט בה, מסתבר כי למיתוס על המקורות ועל התכליות השפעה מכרעת במתן המשמעות. תופעות רבות מתחום הבטחון שלנו אנו מסבירים בכך שאין ברירה. "אין ברירה" אנו אנונה עובדה ערומה האדישה לעולם ולאדם, אלא, בעקבות קולקובסקי, קטיגוריה מיתית. אנו מעניקים לעובדות את משמעות האין-ברירה שלהן. לא היתה ברירה אלא להילחם ב-1948, לבצע פעולות-תגמול

מצליח לשכנע שיש בידו מירשם־פלא למיטאמורפוזו הדרושה והגורלית כל־כך של "האדם התעשייתי". איך הופכים "אדם מודרני" ל"אדם טכנולוגי", מהו טיב השינוי על כך יש לפרקיס תשובה רופפת, והוא לא שיכנע כי יש שוני יסודי ומהותי בין איש ימי־הביניים לאדם התעשייתי. ואיש הראשון חייב היה לסגל עצמו לשינוי הסביבה—קצב החיים, צפיפותם, חכמותם וכו'—אבל בתחומים רבים נותר אות "אדם".

מכל־מקום, ניתוחי של פרקיס ותחזיות גם יחד מעוררים את השאלה המרכזית של העידן המודרני: שאלת כושר־הספיגה של האדם ויכולת־ההסתגלות שלו לעולם־המציאות שאותו הוא משנה קדחתנית במידתו.

שלושים שירים

שלושים השירים בקובץ־שיריו הראשון של חיים נגיד יפה להם ההגדרה שנתן העצמו, בשירו "אבשלום", "כ־רעדה כבושה ואכן, יש בשירים הללו דופק עצור, רעף פנימית הגובלת ברומנטי מבחינת האווירה הכללית—אך עושה רושם על הקורא באפוקה. ונראה לי כי האיפוק הוא בעובי השיר וגודר את דרכו לקראת שיתרו וגילוי לב. הצירוף "רעדה כבושה" מזכיר גם כן כבוש, זעם שמשום־מה הוחלט להלבין במעטה של עדנה ונועם.

למשל, בשיר "כפנינה", הפותח בתחילת "אחרית ימים" רומנטית: "ובאתח הים / ייפתח הים הלאה אל השמש / כפק שושנים לבנות". השיר ממשיך בתחילת האידילי "בחיק־האור אשכב / כשבולול בקייתו, / אשפר מרננה"—עובר אל אור אגדית כמעט: "מקהלות מלאכים יסודי לי / בלשונו המתוקה של הים". ובשיר האחרונות מסתרת מחאה, שוב עטומוסות ברומנטיקה: "ושירי, / כקולם יירך ויעם כפנינה".

* חיים נגיד: שלושים שירים; הקדמה מאוחד, 1971; 45 עמ'.

שורה ארוכה מאד של בשורות, חזונויות אפוקליפטיים ותחזיות שהספר משמש להם מדריך מפורט, בעייתו המרכזית של "האדם המודרני" היא זו שמבנהו הנפשי מתאים לציביליזציה של העבר ולא של ההווה, המתפתחת במהירות מסחררת להיותה הציביליזציה של העתיד. תקופת המעבר הקצרה, המהירה מאד, המטלטלת, אשר תאחו את האדם בציציות ראשו ותעבירהו את סף העידן הטכנולוגי נוסח שנת 2000, לא תאפשר הסתגלות והשתנות אטית כפי שאיפשרה זאת "המהפכה התעשייתית" שנתמשכה מאות־שנים.

הסתגלותו של איש ימי־הביניים לתביעות המכונה ולקצב העבודה של המאות הי"ט והכ"ו והסתגלותו של האדם התעשייתי לחיי־דושים המדעימים של הטכנולוגיה המודרנית מעידה, לדעת פרקיס, כי השינוי בסביבה החיצונית תובע תמיד שינוי באפיו של האדם. האדם עובר "גילגולים" המתאימים אותו לסביבתו המשתנה מהר ממנו—ובעצם, על־ידיו. האדם משנה את הסביבה, אך אינו משנה את עצמו. אם לא ישנה את עצמו באותו אופן בו הוא משנה את הסביבה, יהיה הפער בין היוצר ליצירתו קטסטרופלי. "האדם הטכנולוגי", לפי פרקיס, יהיה מעין אסטרונאוט של חיי־יומיום אם הפך־חיים הוא בעולם האבוזים הטכנולוגיים החכמניים והמשוכללים של העידן הקרב ובא. האנושות נזקקת למהפך רבולוציוני ולא להתקדמות אבולוציונית, מזהיר פרקיס את קוראיו. הפרקים "המדעיים" של הספר משכנעים ומעוררים ענין רב, אף שהם פתוחים לבקורת ולפולמוס. פרקיס נותן סקירה מקיפה של דעות עתידינים, סוציולוגים ובעלי־בשורה למיניהם—אנשי התיאולוגיה החילוני־נתיה־מדעית—והוא בוחן בקור־רוח כמה וכמה מן ה"מיתוסים" המקובלים במחשבה המודרנית והיומיומית והמשמשים אמות־מידה שחוקות כמעט לתיאור ולבקורת הציביליזציה המודרנית. פרקיס משכנע פחות כשהוא עובר ל"בשורה" הפרטית שלו ומוסיף בכך עוד בשורה לשורה הארוכה של אלו שאותן הוא סוקר ובוחר. כי פרקיס אינו

והאשה אווה "גוצה רשולה בגילה העמידה". אפשר אולי למצוא הסבר כלשהו לתיאור זה, העקיב כמעט, של דמות האשה, בסוגייה "השושנה", שיר האוצר בתוכו חיוניות ארוטית, פוריית, להט של קיום ויצר—אשר בסופם "טפות הטל בגביעה / מתיבשים לרסיסי-מלח קשים, / ועלה על עלה גופל / בנאום קטיגור מאשים: / כחש. רימה. בועה". (30)

שיריו של חיים נגיד, בקובץ ראשון זה, מעוררים ענין במשורר, בקונפליקט שלו, וסקרנות לגבי התפתחותו. כוחו התיאורי רב-עצמה, יש לו עין חדה ושלל של מראות ודימויים מאזווריים ("זקנים")—והמאבק בין אלה, לבין "החלום", או הרומנטיקה החיצורית מבטיחים יתר גילוי-לב ופורקן בקבצים הבאים.

ללא מראה

מועקה של מחנק, של סגירות בספרה הראשון של המשוררת חיה שנהב. התחושה השלטת בקובץ, תחושה נשית; אינן-אונים שמקורו בנשיות—אך גם במגבלות האנריות הבסיסיות. "אני פנים והסרטים קשורים— / אינו מין מזוודה זו שנכנסים אליה ויוצאים למסעות".

תכונותיה של "מזוודה" זו אינן מצטמט-צמות בסגירות בלבד. "אינו מין מזוודה זו שזורקים אותה לכל מקום"—זוהי מזוודה שאין לה יעד, שנעשים בה דברים בלתי-מכוונים. אווירה זו של מלכודת ומחנק מופיעה בהקשרים שונים: "העינים אש, המקור ברוח, האנקול בדג"—ביטוי חזק מאד של המוטיב. ובמקום אחר: "יכולתי לפר לך: שום חיה לא ברתה מסוגרה". בעקבות המלכודת, תחושה של מפולת פנימית—וכי כיצד יוכלו הדברים הכלואים במזוודה לשמור על אינטגרליות כלשהי?—"כל ההשתוללות הזו של כנפותי אינה עוצרת את המפולת". המסקנה היא, אפוא, כניעה

* חיה שנהב: ללא מראה; הוצאת אגודת "שלם", ירושלים, 1971; 48 עמ'.

המלה "יועם" נכתבה בהמשך תמים למבנה השיר כולו, כאילו בכוונה להוליך שולל, כאילו טוב לו למשורר שקולו יועם כברקה של הפנינה. וכך עושה חיים נגיד גם בשירים אחרים, בצירופים של "ווהר" עם "כאב", בקישורים של הערכים הנחשבים חיוביים, שלמים, יפים עם זעם, היוצרים יחד "רעדה כבושה".

בשיר "בעוד ציפרים", כותב נגיד: "לכשהיא ציפור נועם, / גופה נפצע מן החמדה". ובשיר "זרימה חגיגית" הוא כותב "ציפור אדומת-מקור מדלגת באור, / עדנה אוכלת את לבה".

יצירת הניגודים החריפים בין נועם ופציעה, עדנה וסבל, זוהר וכאב—היא המיתח הפנימי החבוי והנסתר בשירי חיים נגיד.

הפניעה של המשורר לכורח, לנועם, לאימה, לאור (23, 24) היא מקור הקונפליקט המתגלה בשירים. הוא מודה ברגשותיו הקיצוניים נגד ההווה—ובכל-זאת משלים עמו, או חי אותו. הוא חולם על מקום אחר, על זמן אחר—ובכל-זאת חי פה ועכשיו: "רוח הפרא שורט בגג, / ואני שוכב וחומד / חיים אחרים". אולי זהו מקור האנרגיה השירית של חיים נגיד, תלונתו נגד עצמו על שהוא "שוכב וחומד", בצורה סבילה, כנועה.

אפשר אולי למצוא את שרשי הקונפליקט בתיאורי הילדות, ובעיקר הבית והאם. "תוך שיפעת ימינו הקשים / הלכה אמי בנעלי-בית רפואת" (12). האין זו בקורת חמורה על סבילות, כניעה, התעלמות מן הקושי? האין זו אותה בקורת, למעשה, שמחמיר המשורר על עצמו בשלב מאוחר יותר? ומשום כך גם אין הוא יכול למצוא נחמה לעצמו בהווה: "בועף ימי ששפלו / אני נצמד אל זכרה, / והוא מרעיף עלי אפלה".

דמויות הנשים המופיעות בספר, מלבד הא-הובה הערטילאית, אפופות כיעור ותיאורים מרירים. האשה בשיר הראשון, "שגל בירור-שלים", מתוארת כ"רעת מוג"; בשיר "שיבה" מופיעה "אשה היתה קרבה אלי להכונני... כורעת אל פני להצינני, בשרה אדום, ועי-ניה צומקות מראותי"; מופיעים גם תיאורי רים ב"טיול-בוקר של נשים בבית-אבות",

הבית. / אני ברחובות / וחלונך צובט בי. /
וכשאצא—אצא על בהונות. / לא ייראו
הסימנים".

צ. ג.

הפרוטוקולים של צעירי ציון

לאחר סיפורי־הגבורה אכן באים לנו סיפורי
האנטי־גבורה, ואלה יוסיפו, כמדומה, להיכתב
ולהתפרסם הרבה לאחר שוך המבול של
הראשונים. אוסף הריפורטז'ות של רן אד-
ליסט שייך לאותו סוג המעדיף התבוננות
אירונית, צינית או אדישה על ימי מלחמת-
ההתשה, והסוציולוג ודאי יאמר כי כתבות
ורישומים אלה הם ביטוי לעייפות ולאות,
או אולי להתפוררות חלק מן הבטחון־העצמי
או הוודאות. אולם ראוי לומר כאן מלים
אחדות על האופי ה"פרובוקטיבי" של הספר,
אין ספק כי אדליסט בחר בשם פרובוקטיבי
כדי למשוך תשומת־לב ואולי כדי לעורר
תגובות חריפות—שהן עסק כדאי. אכן,
לעתים עוד מתלוננים אצלנו על כי יצירות־
ספרות "פרובוקטיביות" אינן מוצאות להן
מו"ל. זוהי קינת־סתם. היצירה הספרותית
שלנו אינה יכולה להיות חריפה יותר מן
הביטוי הלא־ספרותי ואחריו היא מדדה
לפעמים במאמץ נואש להישאר אקטואלית.
עובדה, רן אדליסט קרא לספרו כפי שקרא
והרעש הציבורי היה מועט. וטוב שכך,
לפי שאין בתכנון של הריפורטז'ות דבר
העשוי לדרוש שם חריף כמו "הפרוטוקולים
של צעירי ציון". אלו הן ריפורטז'ות עתונ-
איות טובות, נעימות מאד לקריאה, בייחוד
במוספי יום־ששי. יש בהן, כאמור, משום
תועלת למי שבוחרן "הלכירוח" בישראל של־
אחר 1967, אך יש בהן גם כדי להעמיד על
המירווח הגדול בין ריפורטז'ה לסיפור, ועל
כך שאצל עתונאים לא מעט ניכר רצון
לחקות את הפתיבה הספרותית, כאילו בדרך
כך הריפורטז'ה מקבלת ממד "אמנותי" יותר
(ולא כאן המקום לדבר על ספרות המחקה
ריפורטז'ה).

* רן אדליסט: הפרוטוקולים של צעירי ציון;
ספרית פועלים, 1972; 125 עמ'.

לפעמים: "האדמה כנועה, הרה". ובמקור־
מות אחרים, היצר האנושי, החיוני מחפש
אמיתות, ודאיות, בטחונות כלשהם, כמו
בשיר "אמרתי שמך": "ואמרתי שמך
בצהריים. ואמרתי שירך בכוכבים. ואמרתי
שמך בסדינים..." (וג').

בתוך תחושת המחנק והסגירות, המפולת
הפנימית והנסיונות לאחוז באמיתות כלשהן
ניכר המאמץ לקשור קשר, ליצור קומוני-
קציה, לחפש משמעויות והסברים. בשיר
"צעיה", שאווירתו כשל שיר־אהבה, באה
לביטוי המחיצה—כצעיה דק—הקיימת בכל
מצב ואפילו בתוך שלמות והזדהות של
אוהבים: "פני באישוני עינך, / פניך לפני
באישוני / ... זה לא משחק / הזהר— /
מונח צעיה".

במקום אחר, בשיר "ללא מראה", מתוארים
המחוששים הנשלחים מתוך המזוודה, ואשר
תפקידם ליצור קשר עם הסביבה—אך הם
משמשים מיושני־אזהרה בלבד: "המיוח-
שים אומרים לי / רוח, אש... / המיושנים
אומרים לי מלחמה".

גם הנסיון להבין נכשל תמיד. נכשל עד
כדי כך שהשאלות עצמן נראות למשוררת
מיותרות וחסרות־תכלית: "אפשר לשאול
לאן מוביל השער. / אפשר גם לא לשאול. /
אפשר לומר, מזור לחתום בשער. / קשה
להבין". מכאן—הרגשה של אי־ודאות, חוסר־
בטחון ("אבל כל אחד יכול להיות רוצח. /
מי אתה").

השירים רוויים ביטויים של שבירות, פרי-
כות ראשונית. קורים, רקמות, כנפי־נייר,
עפיפונים, פרימות—כל אלה הם החומר התי-
אורי של השירים, בד־בכד עם עומס, גודש,
כבדות ולאות. כלואה במזוודה, היא חשה
בעומס ובמחנק מצד אחד—בשבירות ובפ-
ריכות מצד שני.

שיריה של חיה שנהב קפודים ומאוזנים,
רגישים ומאופקים. היא עוסקת בשאלות־
יסוד שמוצאן הנופים האישיים שלה, ומתור-
בלות ברצון להשתייך, ולו לרגע, שהוא
נסיון נשני להיתלות במקור של כוח ובט-
חון: "פתח לי אדוני בעל הבית, / בית
זה אולי שלי הוא. / ... פתח לי אדוני בעל

כמוצר של הוצאה-לאור זוהי יצירת-פאר. אין תימה: על צוות עורכי-גמנים אנשים המשמשים כיום מנהל מוסד "יד ושם", מנהל הטלביזיה, ושני קצינים מרכזיים במפת-קדת קצין-חינוך-ראשי. ודאי סייעו בידם—ללא כל הוצאות רשומות—הרבה בעלי-דרגות וחילים מאותה מפקדה. שום הוצאה פרטית לא היתה יכולה לרכו, בהוצאות-ייצור נסבלות, צוות כזה. העיצוב ניתן בידי גרפיקאי מעולה, הפיתוב בידי סופר מוכר. הניר משובח, בית-הדפוס—מן היקרים, הכריכה—הטובה בארץ. בכל אלה ערובה שהצד הגרפי, החזותי, העיצובי של האל-בום יעמוד על רמה גבוהה.

אולם עבודה כה מאומצת, יפה ויקרה, שודאי לא תכוסה על-ידי שום הצלחה בשוק, לא נועדה רק לספק עיסוק למפקדת קצין-חינוך-ראשי ולנצל את תקציביה. לכאורה נועד האלבום לתת ביטוי לתקופת דיין—בר-לב בצה"ל או למה שידוע כ"מלחמת-ההתשה". הצלחת הפונוה תלויה במגמת הדברים, בתכנם, בברירת המוצגים. כאן עשו העורכים מלאכה קלה, כפי שנוהגות לעשות רשויות השלטון בישראל, ובהן גם ראשי מערכת-הבטחון: הם השתדלו להימנע מבעיות ומשאלות שהדעות חלוקות בהן. מלחמת-ההתשה היתה מאבק מורכב מאד, שבמידה רבה נכפה עלינו ולא אחת נגררנו בו אחר יומרה מצרית. מלחמת-ההתשה איננה רק שורה ארוכה של הצלחות, ובוודאי אין היא שורה של כשלונות. האלבום מציג אותה בצורה פשטנית כלשהו. המשפט האח-רון באלבום מצדיק ביקורת זו:

צה"ל נתעצם ונתחשל ונסיון שנרכש במל-חמה הממושכת מעניק בטחון וכות הן לעורף הישראלי, אשר מלחמת-אלף-הימים לא הצליחה לשבש את חייו, הן לצבא המוכן לקדם פני הבאות.

משפט סתמי זה, שאינו כוונ כשלעצמו, אפייני לחלק המילולי של האלבום. הוא נותן לו אופי של ספר-תעמולה באיכות גבוהה. אינני בטוח אם זקוקים אנו לתעמולה מסוג זה, ואינני בטוח אם היא עשויה לפעול. הישראלים כיום בקרתיים וחשדניים מכדי

הקו המאפיין את הריפורטז'ה הספרותית הוא העירוב של התיאור המליצי, המשתפת, הכמוסספרותי, עם הסלנג העממי וה"גס". כך, למשל, תמצא זה בסמוך מאד לזה תיאור כמו "בבוקר הסגול, עריסת-הביקעה מחותלת מטליות ערפל לבנבן, פיסגות הגל-עד והמואב אש-זריחה עוממת, ריקמת-ערו-צים אפילה מתנפלת מטה..." ומיד לאחר-כך, דיאלוג כמו "מה אתה מבלבל, מערב זה בצד שלנו". הריפורטז'ה עצמה מסתכמת בהרבה תיאור נוף, רקע נחוץ, ואחריו דיאלוג ציני על ענייני מלחמה ואידיאות, המתלווה לעתים לאיזה אירוע שולי, יומיומי, או לפעמים לאיזה רגע דרמטי. רן אדליסט כתב, בעברית משובחת ואותנטית, פרקי הווי והתרחשות הראויים בהחלט לקריאה. ההר-צאה היתה עושה להם שירות טוב יותר אילו כתבה בפתח הספר "ריפורטז'ות" או משהו דומה לזה ולא "סיפורים".

ש. י.

1,000 הימים

שני אנשים הטביעו את חותמם יותר מכל איש זולתם על מערכת-הבטחון באלף-מאה-ארבעים-ואחד הימים שבין סיום מלחמת-יוני להפסקת-האש שסיימה את מלחמת-ההתשה: שר הבטחון, משה דיין, והרמטכ"ל, ר/א חיים בר-לב. שני המוסדות שדיין ובר-לב עמדו בראשם—משרד-הבטחון וצה"ל—חברו יחד להוציא לאור אלבום שיציג את הדימוי-העצמי של מערכת-הבטחון כהשתק-פותו כיום בעיני מנהיגיה. שני אלה—שרים שניהם, כיום—הקדימו מדבריהם לאלבום, ותצלומיו של בר-לב מופיעים בו בתכפיות בולטת.

* יצחק ארד (עורך): 1,000 הימים — 12 ביולי 1967—8 באוגוסט 1970; מערכת: ישעיהו תדמור, אבנר שלו, מתי גרינברג; עיצוב: ו. טורנובסקי ושות'; כיתוב: נתן שחם; הוצאת קצין-חינוך-ראשי וההוצאה-לאור של משרד-הבטחון, 1972; 276 עמ'.

שיקבלו את הנוסחה המופיעה באלבום, שלפיה

במערכה משולבת של קרבות הגנה והתקפה כפה צה"ל על מצרים, בסופה של המערכה, להסכים להפסקת-האש. בדבריי-מבוא קובעים דיין ובר-לב את יעדיה של מלחמת-ההתשה מבחינתה של ישראל. כתב דיין :

המשימות שהוטלו על צה"ל ב"אלף הימים" היו כבדות ובלתי-שיגרתיות. ולהגשמתן נדרש מאמץ תכנוני ארגוני וקרבי אשר צה"ל טרם ידע. היה עליו להתבצר בקווי הפסקת-האש, למנוע את התקדמות האויב, חזירותיו ופגיעותיו, לחצוץ בין צבאות-ערב סדירים וארגוני-טרור לבין ישראל. לאפשר חיי-שלום—גם באין שלום. כתב חיים בר-לב :

מטרתו של צה"ל בלחימה זו היתה למנוע ממצרים הישג קרקעי כלשהו וליצור לחץ שיאלץ אותה להסכים להפסקת-אש. יעדים אלה מוגדרים באורח סתמי ואפיים פאסיבי. כלומר: אנו מעוניינים בראש-וראשונה לשבש את מהלכי האויב. אין ספק שבאלף הימים המתוארים הצליחה מדינת-ישראל "לשבש את מהלכי האויב". זאת אנו עושים זה לנו כמאה שנה. גם למלחמת-יוני יצאנו כדי "לשבש את מהלכי האויב"—לא כדי לאחד את ירושלים ולא כדי להסיר את הלחץ ממשקי עמק-הירדן והגליל המזרחי...

לדעתנו, מזדקר כאן קו אפייני ל"מלחמות היהודים" בעת החדשה: היגרות אחרי ההיסטוריה. פרידריך הגל לא היה מוצא כל פגם בכך שכן לשיטתו כל העמים נגררים אחר המגמה הכללית המתגשמת כחוק-טבע. בטווח ארוך מאד אולי גישה זו נכונה מעיקרה. אולם בטווח הקצר של חיי אדם וימי דור יכולות כוונות ויזמות של בני-אדם לשנות את פני הדברים ומהלכם. למולנו, האירה ההיסטוריה פניה ליישוב העברי בארץ ולמדינת-ישראל, מאז כיבוש הארץ על-ידי הבריטים במלחמת-העולם הראשונה ועד היום. מלחמת-יוני היא דוגמה קלאסית להיפותיזה זו: יצאנו לפתוח את המצרים

בדרום ולנסות להזיז את צבא מצרים מערבה, וכעבור ששה ימים נמצאנו מרחיבים גבולותינו פי ארבעה וחמישה.

במלחמת-ההתשה שארכה, פי מאתיים יותר מן המלחמה שקדמה לה, לא היתה ההיסטוריה נדיבה כל-כך. המלחמה לא נועדה לקרב את השלום ולא לבסס סופית את מעמדנו בשטחים, אף לא לפתור את בעיית-תינו הפנימיות או את בעיות הפליטים הערביים. מהיותה סבילה, נועדה להרוויח זמן. השאלה היא: לשם מה?

אלבום אלף הימים מראה שצה"ל הצליח למדי במשימה מוגבלת זו: להרוויח זמן. אבל משימה זו בשום-פנים איננה יעד מוסכם על הכל, והצלחה בו בשום-פנים אינה מבטאת הצלחה צבאית או לאומית. מדינת-ישראל לא קמה כדי "להרוויח זמן". יצחק שדה, האיש בו קשורה "היציאה מהגדר" ב-1936, טבע את האמרה: "אצלנו מפלה היא מפותלת". דיין ובר-לב שבו אחרי מלחמת-יוני לשיטת ההגנה על הגדר (קו בר-לב) מבחינה צבאית ומבחינה פוליטית. האלבום מתאר את הישגיו של קרב-ההגנה זה. אין הוא מצביע על הקשיים שבו, על כשלונות, על משמעותיות אלטרנטיביות לעתיד. אולי אין זה מתפקידו של אלבום. אם כך, הרי זה בהחלט ספר-תעמולה באיכות גבוהה.

ב. ש.

מדבר יהודה וים המלח

הגיאוגרף ד"ר מנשה הראל מגיש לחובבינו נוף הארץ ספר-מסעות ברמה גבוהה. חרף שפע המפות, התרשימים והשיחזורים של אתרים ארכיאולוגיים, אין זה ספר מדעי. ואין קביעה זו נאמרת לגנאי. המחבר אינו מציג תגליות חדשות על מדבר-יהודה, אינו מעלה השערות, אינו מתפלמס ואינו מחיל כלי ניתוח מדעיים על החומר. הוא פשוט מציג שפע של עובדות—גיאוגרפיות, ארכי-

* מנשה הראל: מסעי מדבר יהודה וים המלח; עם עובד, 1971; 285 עמ'.

השנים 2650—3000 לפנה"ס. ניכרים שרידים לקשרי מסחר עם השושלת המצרית הראשונה. במאה ה-11 לפנה"ס נבנה בערד יישוב ישראלי, ועד לחורבן בית ראשון נהרסה מצודת ערד שש פעמים בסדרה של מלחמות על גבולות הארץ. ד"ר הראל משרטט תרשים של המצודה העתיקה. במאה ה-5 לפנה"ס נבנתה המצודה מחדש. במאה הראשונה השתמשו בה הרומאים. לאחר כיבוש הנבטים נעזב המקום. במאה ה-14 היה בערד יישוב יהודי. בתום מלחמת העולם הראשונה עלו אחד-עשר יהודים חברי גרעין "אחנה" להתיישבות חקלאית בערד. בקבוצה היו גם נשיאה השני של מדינת-ישראל, יצחק בן-צבי ורעייתו, רחל ינאית. לאחר חמישה חדשים נטשו את המקום. ערד המודרנית נבנתה ב-1961, וד"ר הראל מתאר את מקורות הפרנסה של תושביה כיום: מירבצים, שדות גז, זרחן, ביטר מין, שיש צבעוני ועוד. הוא משרטט כביש שים המקשרים את ערד לאזורים אחרים. בדומה לזה מתוארות נקודות אחרות באי-זור.

אין זה ספר-קריאה במובן הרגיל, אף שמד-ריך-טיולים ימצא בו ענין כשלעצמו. הוא בראש-ווראשונה ספר מרחיב-אופק למשור-טטים, לא דווקא על הכבישים אלא בשבילי מדבר-יהודה וים-המלח.

מ. א.

הלא בזרועותיך היה

הדמויות חסרות-פנים הן בשירי פנחס יסעור. אין קולות נשמעים, ואף הפעמון חסר ענבל. צללים ודומיית-מוות מהלכיים-מרחפים בקרבן שירים זה, ראשון למחברו. אולם השירים האלה אינם ציוני-דרך אלא מסקנות, סיכומים מתוך נסיון לצמצם את ההווה האנושית למיזער ההכרחי, הקיצוני שלה.

האווירה הסוריאליסטית של דמויות בלתי-מזוהות, של תנועה אילמת, של תלישות מן

אולוגיות, היסטוריות ואחרות—על כל מקום בו אפשר לטייל במדבר-יהודה. בכתיבתו העניינית משלב ד"ר הראל, למר-בהתפתעה, תיאורי נוף קצרים ותמציתיים. תיאורים אלה מגרים את רצונו של הקורא לצאת לראות ולהתרשם. למשל:

על שפת ים-המלח, ממערב להר-סדום, יש נוף... שקירותיו חלולים ומבותרים מאד. זהו נוף של מדבריות חוור-הלשון. בשל פריכות הסלעים נראות כאן דמויות של "ארמונות" "מגדלים" "מקדשים" "מבצרים" וכו' שנוצרו בידי שחק הגשמים ושטפונות. מצויות כאן מערות ומנהרות תת-קרקעיות טבעיות דמויות ארובה שאף הן מוסיפות חן וקסם לנוף הסגובי של חבל ים המלח (ע' 26).

בולטת במיוחד גישתו ההיסטורית הלאומית של המחבר. כל מקום ולו גם הזעיר והנידח ביותר מתואר בהקשרו ההיסטורי ואפילו התנ"כי. ניפר שהמחבר משתדל לקשור עבר והווה תוך שהוא מדגיש את הנקודה הספצי-פית שבאתרי ארץ-ישראל. למשל, בדברו על צוער—נקודה על המפה שרוב הישראלים ודאי לא שמעו עליה כלל—מספר המחבר שוהי אחת מחמש ערי הכיכר. צוער היא עיר-התמרים הדרומית, אחותה הנשכחת של יריחו המפורסמת. היא נזכרת, למשל, בספר דברים: "ואת הנגב ואת הככר בקעת יריחו עיר התמרים עד צוער", או בתוספתא שבי-עית: "אוכלים בתמרים עד שיכלה האחרון בצוער". מטייל המגיע לנקודה בלתי-מענ-יינת זו דומה שיתחס אליה יחס אחר וייהנה הרבה יותר ממסעו אם יכיר את עברו של המקום וחשיבותו ההיסטוריה של הארץ.

מתוך עשרות המקומות נקה לדוגמה את תיאורה של ערד. ד"ר הראל מציין את מקומה של העיר לבל טעה המטייל ויחלי-פנה באחרת. הוא מגדיר את ייחודו האק-לימי של המקום. בגלל גובהו וחשיפותה לרוחות ממערב, הטמפרטורה של ערד ממוזגת והלחות בה נמוכה-ביחס. מכאן תכונותיה כעיר-מרפא. המטייל ימצא שרי-דים ליישוב כלקוליתי מן האלף הרביעי לפני הספירה. יש שרידי עיר כנענית מן

* פנחס יסעור: הלא בזרועותיך היה (שי-רים); הוצאת עקד, 1972; 45 עמ'.

על-ידי הפשטת החיים מכל משמעויותיהם האחרות מחוץ לעצם הקיום וההליכה אל המוות, מובא הכורח למקום המרכזי: כורה הקיום בשלב-הביניים. "לרגע / להיות / וכל אותה העת / רק אותך לעבוד?" ובאותה מידה, הכורח למות: "אל תחשבי / שהרעה לא תגע בך / משום שאת מנגנת על נבל. / ראיתי ציפור / שנפלה".

קובץ שיריו הראשון של פנחס יסעור אינו קובץ-ביפורים הלוקה בסימניה של בכורה, דומה הוא לסיכום קצר, סוריאליסטי, מבוגר וממוקד מאד של חוויות-אנוש ראשוניות, עתיקות.

מעבר למאסף

"כי האדם מן העפר" (24) נמשך אל הזדהות מיסטית בין המשורר, יעקב שגיא, לבין יעקב הראשון: "כל לילה בחלומי / מציבים המלאכים סולם מראשוני / רוצים שאעלה, / ואני בשלי— / לא רוצה" (25). ובהקשר אחר: "אני נושא את אבותי בתוכי / ...אני מכחיש זכותם עלי / גם בגבור עיני המוצץ פות, / למרות בשרי שלא נלאה / לחלום שרירים". (22)

הרצף הרעיוני המגולם בקובץ-ביכורים זה מתבטא בראש-וראשונה בקשר קדום, מופשט וכולל עם העם. קשר אמיץ שני הוא תחושת הדור (21), המתוארת באחד הבתים היפים שבספר: "ילדוטי הקטנה, / שאינה זכורה לטוב או לרע / כורעת בפינה, / חובקת בובת-סמרטוטים חלולה / כווייה מן האש. / פחד הדור בעינה / דור בובותיו גלקחו ראשונות— / למוקד". תחושת "הדור", ביטוי ההווה כהמשך, באה בראשיתו של הספר בשירי המלחמות ("אני עם קובר מתיו / בשקט. / מפנה מקום לבאים אחריהם, / עולים בטולם").

בצורה אחרת, באים ההורים—אב ואם, בתי אורים נפרדים ושונים, וסב בהקשר של

המקום והבעת אי-אמון בזמן היא פרי ה"שאלה" המציקה למשורר בראשית הספר ("אבי: המותר כבר לשאול?" ע' 10). בהמשכו מבין המשורר כי מותר לשאול רק בשקט (ע' 13), ולאחר-מכן ברורה התשובה: "וצליל. / רק לילה, / ותשובה / הרובצת בכל".

העולם בא לביטוי על-פי גילוייו החיוניים ההכרחיים: אש, מים, עשן, חול, רקיע. והאדם בתוכו—בגילוייו החיוניים ההכרחיים: לידה ומוות. בתוך יסודות אלה, ומתוך שימוש בהם בלבד, יוצר המשורר את כורח הקיום וכוח ההתמודדות—עד המוות, כדינא-מיקה יחדנית. לכן עקיב ומפחיד כלשהו צימצום הרגשות האנושיים, מחיקת הצליל, הפרטים, הזיהוי, היחסים בין הבריות.

שליטת כל אלה, חשיפת משמעותם של החיים עד לקו הפשוט של לידה ומוות, באה עקב בצד אגודל. בשיר הפותח: "חיפיתי לאורחים, / לו גם כאלה, / שאינם נראים". למעשה, זהו כל הנאמר על הנושא של קומוניקציה. מכאן ולהבא אין כמעט יחסים עם אנשים אחרים, להוציא דמות עליונה, אלוהים.

בשיר מאוחר יותר נשללת המטרה, ואולי גם יעד אחר, אידיאולוגיה: "ההולכים בדרך ואינם הולכים / ולא בדרך / ולשום מקום". לאחר-מכן באה שליטת הזמן: "שעון כוכבים / חג בחשכה / ללא מטוטלת. / אינו מונה: / רק / נע". האור (בע' 22) אינו אלא מתעתע, והילדים (23) חירשים וגוועים בצמא. נשללת גם האהבה (ע' 25): "לפתע / וללא ספק ידעתי, / כי כל אהבותי / הן אך השבילים / בדרך אליך".

פנחס יסעור עושה בשיריו את שהוא אומר לעשות בשעתו האחרונה, ובשירו בשם זה הוא מגלה את כוונתו: "בשעה האחרונה / מה אזכור / מכל שהיה / ושוב לא יהיה?" ובמקום אחר: "נא לקצר: / מלה אחת על חייך / ומשפט או שנים / על מה שבא אחר-כך!" ומהו המשפט האחד, הזכרון היחיד מחייו?—"אולי אחוש, / כי זה עתה / נולדתי, / ואת / נושאת אותי / גבוה מעל לראשך / וצוחקת?"

* יעקב שגיא: מעבר למאסף (שירים); הקיבוץ המאוחד, 1972; 64 עמ'.

ההווה, שאין בו פסול למעשה, הוא המיתח המהלך בשירים הלייריים של ראשית הספר. עם זאת, אין היא מרחיקה במחשבתה עד כדי סגידה לעצם הבריחה. היא כבולה לערכים השמרניים של חברתנו לפיהם אין בריחה-לשמה כי אם בריחה ממהו אל משהו אחר, טוב יותר.

השיר הפותח את הקובץ—והוא, כמדומה, הטוב בשירים—הוא לכאורה שירי-תהילה לאשרה של המשוררת בתוך המסגרת: "פיסה של ים / מכחילה לי / מבין אפרורית בתים / כמו לוא קרע לי אלוהים / ביד גסה — את מנתי באושר".

אין כאן תלונה כנגד האושר, או "כמות" האושר שניתנה למשוררת. אלא שבתוך התהילה ל"פיסה של ים", לתכלת שבאפ-לולית, בתוך הברכה על הנסים שקורים לה ועל "הנחלים אשר חלמתי"—בתוך כל אלה מתעוררת תלונה הטמונה במבחר המלים: אלוהים קרע את מנת האושר ביד גסה, הספינות צופרות תפילה, השחק מעורר סע-רות "בניע אברתו". הניגודים בין קרע ביד גסה—ואושר, בין צפירה ותפילה, בין סע-רות—והתנועה הדקה של ניע אברה—כל אלה מעידים על הטרוניה החמורה של חוסר חופש הבחירה. "הנסים קורים לי"—באיזו שהיא נקודה, לאורך כל הקובץ, חוזרת המשוררת אל מוקד המיתח של ההתרחשויות המתחוללות מעצמן בעבורה—ולו גם לטובתה. בשיר זה, שיר הפתיחה, מובע הנושא הזה בצורה המסוגנת ביותר, במובלע, בהתבטאות השירית החכמנית ביותר.

חלקו השני של הקובץ עוסק בדמויות מן המיתולוגיה ומן המקרא, וגם בו נבחרו דמויות שנאבקו על שחרור מפבלים.

לא רבים בקובץ סימני הביכורים, אף כי פה-ושם גולשת גבריאלה מריני-קדם אל גלופות שחוקות ("כי הוספתי דעת, כי הוספת מאוב" וכו'), ובמקומות אחרים—אל רעיונות באנאליים ("פגשתי את עצמי אתמול") או אל התחכמות כלשהי ("היום אני יודעת / כי נסיך על סוסו הלבן / לא יאספני מצדי הדרך; / וכי רגלי תהיה תמיד גדולה / מנעלי-הזכוכית").

אירופה ונופה—כחוליה נוספת במסכת ההמש-כיות וההשתייכות.

להשלמת המערכת עוסק המשורר גם בעצמו כחוליה הנקשרת אל בניו. אפשר אולי לראות גם בשיר הליצני לכאורה, "תלוש אותי", ביטוי נוסף לתחושה זו: "אני תקוע / במרכז השבוע, / לא יכול להישלף — כמו קוף, / כמו שן, / הכאב לא ייפסק". (60) כבן טיפוס לדרו (אם יורשה להכליל ולומר), משנה המשורר את נקודות-ההשקפה שלו, מחליף מסכות, מצבי-רוח, מבטים. לפעמים נדמה לו כי הוא שוקע בעצבות גכאה, וכהרף-עין הוא משחרר נקודת-ראות נוגדת או מצב-התיחסות אחר כדי "לאזן" את השקיעה הזאת. כך אנו מוצאים פתיחה כמו בשיר הראשון, שהוזכר למעלה, שמתא-זנת לפתע כמו עלידי בלמים של לעג-עצמי, בדימוי ציני כמעט: "אני עם סופר מתיו / בלחש / מפני העין הרעה. / הופך אותם בשער חליפין / פקדון לנשארם". (7)

בשיר רציני על אלוהים מופיע לפתע כמעט תיאורו כ"שקוע בענבת קשה, ועדיין רעב—לאהבה" (54). גם במקומות אחרים מופיעים מצבי-רוח של תפילה וקדושה בצד הטחת עלבונות באותם קדושים עצמם.

פיסה של ים

בחלקו הראשון של קובץ הביכורים שלפנינו שירים לייריים, אישיים, שבהם שליט המיתח בין שלושה מצבים: כליאות, או אסירות בתוך מסגרת, ומולה השאיפה לפרוץ, לברוח, לנדוד, ומעל שתי תחושות אלו מרחפת נקיפת-מצפון, שכן המשוררת כלואה בתוך סביבה "חיובית" שאינה מצדיקה את בגידתה, כביכול: "התרוננה בי תשוקתן / של כל הבריחות / שלא ברחתי... / — / שמשות קפחו עלי, / צרבו שפתי / שנפשקו אל הנודים / ונקפצו אל השלונה". (ע' 12)

* גבריאלה מריני-קדם: פיסה של ים (שירי-ים); דביר / ספריית ביכורים, 1971; 47 עמ'.

כפר המגיע לכרך ומאבד את עשתונותיו, אף המחבר מכנס את חושי המבולבלים בכמה שירים, הנתונים להשפעתם של הזרמים הליריים בגרמניה וברוסיה הסובייטית באותם ימים, ובנוסף של "כל חרון אל עצמו מדבר, / בשרכו צעדיו הנבוכים, / כל חוטם חולם מתחבט / אל עמוד חשמל—היהו ברוכים!"

אין ממש בשירים האלה, וכן ברוב זולתם שבאוסף. יש הרבה חרונות שרוח אין בה, ויש גיבוב מלים חסרות-משמעות. מה פירושו של שורות השתפכות כאלו, למשל: "ראשי רוקב / כאבטיח בשל בנינה / תחת גשמי הסתיו?" והידיים—"ידי יתומות, / כמשוטי סירה / טבועה בלביים", והרגליים—"רגליים רווקות זקנות, כבר עייפו התאהב בכל מרחק, בכל שביל". גם חלקן של האצבעות לא נגרע: "אצבעותי הסוררות! / הספנתן על מיתרי כל שקיעה / נראים ורודים לפרוט / ואת קבוצות החשיכה השחורות / לסרק, לקלוע, ללשוף..."

אחד השירים "ממצרי ניר" מתחיל בשורות: "עד מתי בטלאי פואימות / אאחה את קרעי הלב..."

ובאמת: עד מתי?

י. ב.

היישוב הישן, העתונות העברית

גליה ירדני המנוחה תרמה את אחת התרומות החשובות ביותר לרנסאנס של היישוב הישן הארצישראלי, וקודם-כל מבחינת הרחבתו והעמקתו של העיסוק בחלקת היסטוריה זו, שהונוחה על-ידי ההיסטוריוגרפיה הציונית והישראלית כאחת. עיסוק זה, שהניעו ודאי הדהף לחפש שרשים ארוכים יותר ליישוב העברי בארץ-ישראל, הביא עמו שינוי בגישה וביחס ליישוב הישן, יש חוקרים שכבר הפליגו והתחילו את היחס השלילי המקובל על-הרוב ביחס חיובי ואוהד. אולם

* א. ר. מלאכי: פרקים בתולדות היישוב הישן; אוניברסיטת תל-אביב / הוצ' הקיבוץ המאוחד, 1971; 412 עמ'. גליה ירדני: העתונות העברית בארץ-ישראל; כנ"ל, 1969; 423 עמ'.

נקודות חולשה אחרות גם הן קשורות בחוסר-מקוריות או אף בנאיביות ("אני רוצה להיות כזו אדישה / וקרה... / אני רוצה להביט אל הכל מגבוה"). אך אם ניתן ללמוד מן השירים היפים המצויים בקובץ ראשון זה, יודעת המשוררת לבטא רגשות עדינים בסגנון שירי מובהק.

כוכבים על הגלובע

שיריו של גרשון חנוביץ צנועים ביותר ומביעים את רחשי-לבו של המחבר במשך שנים רבות. התאריכים והמקומות הכתובים בסוף השירים מראים על כבדת-דרך ארוכה, מחקרוב וסיפיריה שברוסיה, בדרך וילנה, ורשה וברלין, ועד חפצי-בה, ובואנוס-אירס בין השנים 1922—1962. השירים צמודים לאירועי-החיים של הכותב, וראשיתם בשנים הראשונות של המהפכה הקומוניסטית.

השירים הראשונים מוקדשים למהפכה, כאשר המחבר כבר ישב בית-הכלא. הבשורה האדירה על עולם חדש וסדר-חיים חדש מגיעה לאסיר ה"קבור חי בתכריכי הכתלים". בפרקי פואימה "ר.ס.פ.ס.ר." עושה המחבר את חשבונו עם המהפכה לאחר ארבע השנים הראשונות שלה, ומביע את אכזבתו המרה. היו ימים ו"בראשונים למאיים / כה עמקו השמיים / והשמש מתקה / ומקהלת צעדים חזקה / על מרצפות, / ראשים ושמש מוצ' פות". והנה באו האשלוזונים (משלוחי העצירים ברכבות לסיביריה) הצפופים, ו"היתה צחנה / מהולה בגידופים / ובאינטרנאציונאלה / נלהבה ונעלה". ולא עוד אלא שפך פרקי הפואימה מסיימים: "ואת, משיחה, / דווייה ומסריחה, / נפוחת-כרס / באשפתות נוברת..."

גם ברלין של שנות ה-20 יצאה משורותיו של המחבר אבלה וחפזית-ראש. הוא לא נענה "ללבה המיכני המתקתק לקראתו מחוזה כל קטר ואוטומוביל". בדומה לבן-

* גרשון חנוביץ: כוכבים על הגלובע (שי-רים); הוצאת קבוצת חפצי-בה, תל-אביב, 1972; 61 עמ'.

לעצמו משום שמאבקי העתון לקיומו, מאב-קיו עם מתנגדים והמאבקים הפנימיים בתוכו, תמיד יש בהם מיתח. העתונות המודרנית, בין בארצנו בין מחוצה לה, נועדה לא רק לספק אינפורמציה ולהביא רשמי מסע, סיפורים וכו'. היא נועדה לתאר מציאות ולהיאבק על עיצובה, אם בדרך שימור ואם בדרך תמורה וחדוש. העתונות הארצישראלית, שראשיתה ב"הלבנון" ו"החבצלת", נוסדה על-ידי בני היישוב הישן מקרב העדה האשכנזית, זו שעדיין לא ארכו או ימיה בארץ-ישראל ושעמדה בקשרים הדוקים אל יהודי מזרח-אירופה. העתונות כיונה לשמור על קשר עם יהודים אלה ולכוון את יחסם כלפי ה"יישוב" בארץ-ישראל. עד-מהרה נתגלעו חילוקי-דעות בקרב היישוב הישן ועולים שזה-מקרום באו להצטרף אליו, הן סביב התמורות שהפציעו בתוך היישוב עצמו הן ביחס לתנועת "חובבי-ציון", העליה הראשונה ותופעות אחרות.

פרק מעניין וראוי-לציון במחקרה של גליה ירדני הוא הפרק הקצר האחרון, העוסק בתרגומים מערבית בעתונות של "העליה הראשונה". תרגומים אלה מעידים על עניינם של אנשי "העליה הראשונה" בערבים, שאותם לא הכירו מקרוב ככל שהכירום אנשי היישוב הישן. היחס אל הערבים לא היה אחיד אלא מעורב ודו-ערכי: מכאן, רתיעה מפני הערבים וראייתם כאוכלוסיה פרימיטיבית נחותת-דרגה, ומכאן הדחף לראות בערבים שותפים להתחדשות העם העברי בארצו.

ש. י.

אריה ליאונה קארפי

אריה ליאונה קארפי היה פובליציסט ציוני איטלקי ומראשי התנועה הרביזיוניסטית

* איתיאל מילאנו, דניאל קארפי ואלכסנדר רופא (עורכים): ספר זכרון לאריה ליאונה קארפי / קובץ מחקרים לתולדות היהודים באיטליה; מוסד שלמה מאיר, המכון למדעי היהדות, מילאנו / ירושלים, 1967; 160 עמ' עברית+ 319 עמ' איטלקית.

בעיקרו של דבר הביא מחקר היישוב הישן לשתי מסקנות רבות-ערך. ראשית, כי היישוב הישן לא היה הומוגני וקפוא כפי שהוא מצטייר ממרחק השנים אלא נחלק למחנות וסיעות שהירבו בהתנצחות ומדנים סביב נושאים אידאיים והמריים כאחד, וכי נציגים של כמה מן המחלוקות שאנו עוסקים בהן עד היום אפשר למצוא בקורותיו של היישוב הישן בארץ-ישראל במחצית השניה של המאה שעברה; ושנית, שכבר ביישוב הישן שלפני "עליה שניה" ואף "ראשונה" התגלו סימנים של התערורות ותמורה, הן בתחום הרוחני והן בכיוון של השתחררות ממשטר ה"חלוקה" וחתיירה ליתר פרודוקטיביות. אפשר רק להעריך מה היתה תרומתה הממ-שית של התחדשות זה וללא באו ה"עליות" הראשונה והשניה, או במה סיעה אותה התחדשות לשתי ה"עליות". בבטחון מוחלט אפשר לומר כאן רק זאת שמאבקי של אליעזר בן-יהודה להחייאת הלשון העברית ולהפיכתה ללשון מדוברת הוא שהיה התרומה המכרעת של המאבקים בקרב היישוב הישן בארץ-ישראל בשלהי המאה הי"ט.

גליה ירדני פירסמה מאמרים שעניינם התקר-פה שקדמה לעליה השניה, והיא גם ליקטה אוסף ממאמריו של הביבליוגרף וההיסטוריון הירושלמי א.ר. מלאכי המקיפים פרשיות שונות מחיי היישוב הישן, החל בעליית הפרושים מליטא לארץ-ישראל, שחיוקה את העדה האשכנזית בירושלים והחריפה בה את הניגודים בין פרושים וחסידים, ועד מלחמתו של היישוב הישן בציונות הרוחנית נוסח אחד-העם. מחקריו של מלאכי, המס-תמכים על מקורות ראשוניים רבים, מסייעים לידיעת תולדותיו, דמותו ומאבקי של היישוב הישן נגד כוחות שהיו הרסניים לגביו, מבית ומחוץ.

עבודתה האחרונה של גליה ירדני, מחקר העתונות הארצישראלית בתקופת ה"יישוב הישן" ו"העליה הראשונה" (1863—1904), חופפת בכמה עניינים את מחקריו של מלאכי (על י. מ. פינס, למשל), אלא שהיא שואבת אד-ווק מגיליונות העתונות הארצישראלית. תולדות העתונות, בכל מקום, הן נושא מעניין

וכשפת-הרוזים אינו טעון בירור כאן".
 אכן, גם מאמרו של ברש אינו אלא בחינת פתח-דבר למחקר מקיף ויסודי יותר. ספרי זכרון הוא מפעל יפה ויקר, בפרט כשמש-תתפים בו חוקרים ומלומדים ידועי-שם. חבל שלא תמיד אפשר להמליץ עליו לפני קהל רחב של קוראים. זה שלפנינו מיועד למוקרי-זכרו של א. ל. קארפי, ולאותו קומץ חוקרים ואנשי-מקצוע הנדרש לנושאים בהם עוסקים עשרים-וחמישה מאמרי הספר. ודאי גם שמי שאינו קורא איטלקית לא יוכל להסתפק בתמצית המתורגמת של מאמרים שאולי היו מעניינים אותו יותר מן האחרים.

הפאשיוזם באיטליה

הכינוי—או, מוטב, מילת-הגנאי—"פאשיסט" איבד הרבה מאד ממשמעותו עקב שימוש בלתי-פוסק מאז שנות ה-30 במילון המקובל של ההתנצחות הפוליטית. רבים כל-כך כוננו "פאשיסטים" עד שהמלה מתיחסת לשורה ארוכה ומגוונת של אידיאולוגיות פוליטיות ומשטרים פוליטיים ברחבי העולם. לכן חשוב לחזור אל צור-מחצבתו של הפאשיוזם, לאי-טליה של מוסוליני, כדי לעקוב אחר לידתו, עיצובו ויגילגוליו עד לנפילתו.

יש חוקרים הסבורים כי לא היתה ארץ שלידתו של פאשיוזם בה היתה בלתי-טבעית כל-כך כמו איטליה. האיטלקים הם מטבעם עם אנארכיסטי, המתעב צייתנות ומשמעת, רחוק ממיליטריזם קשה ומפאגאניות הנתנת דחף למשטר ריכוזי ומאורגן היטב. לואיג'י בארציני כותב במסתו "מי היה מוסוליני?" כי הפאשיוזם האיטלקי לא היה אלא הצגת ראנה גדולה ומנופחת, ממולאה קש, מעין אופירה בופה. איטליה הפאשיסטית היתה חסרת-אונים, מעורערת ברוחה. לולא המצב הבינלאומי לא היה מוסוליני הופך דמות

באיטליה. משך שמונה שנים ערך כתב-עת בשם "הציניות", היה ציר הצ"ח בקונגרסים ציוניים ופירסם מאמרים בנושאים משפטיים ומדיניים. ידידיו ומוקיריו חברו יחד להוציא ולכרו ספר הדור. מדרך-הטבע מוקדשים מאמרי האסופה הנכבדה הזאת להיסטוריה של הקהילה היהודית באיטליה. במאמר הפותח את ספר-הזכרון מצטט אחד המחברים את ה"אני מאמין" של קארפי, הקובע את הקשר בין ההיסטוריה האיטלקית החדשה להיסטוריה היהודית החדשה; וידוע הוא כי זאב ז'בוטינסקי הושפע מאד מן הלאומיות האיטלקית נוסח גאריבאלדי ומאציני ושאר לראות בציונות תנועה לאומית הקרובה ברוחה והדרה ללאומיות האיטלקית של סוף המאה הי"ט והעשור הראשון למאה הנוכחית. תחושת זהות זו היא שהביאה את ז'בוטינסקי—ובעקבותיו את קארפי—לחשוב על שותפות-אינטרסים בין האומה האיטלקית והציונות.

בספר עשרים-וחמישה מאמרים. חלקם הגדול כתוב איטלקית, המתורגם עברית. תמצית המאמרים באיטלקית מובאת בסוף חלקו העברי של הספר. אין אלה מאמרים שנושאים פרשיות "גדולות", ואין הם עוסקים בתאור וניתוח מקיף ומסכם של צדדים שונים בקורות הקהילה היהודית באיטליה. הרי אלה נושאים משלומדים שוקדים עליהם הרבה אך מקומם יכירם בכתבי-העת המקצועיים שעניינם בכתבי-יד עתיקים, בכתבות, חילופי-איגרות וכיוצא בזה. בין אלה מן הראוי להפנות שימת-לב למאמרו של הפרופ' פיסור משה ברש, "כתבות עבריות ביצירות האמנות של הריניסאנס". המאמר עוסק במה שמכונה לעתים בפי ההיסטוריונים של תקופת "התחייה" בשם "תחיית העברית". חקירת צד זה של "תחיית העברית" על-ידי משכילים לא-יהודים מועטה היתה עד כה ביותר. לדעתו של פרופ' ברש, הכנסת מלים או אותיות עבריות ביצירות-האמנות של תקופת הריניסאנס מקורה בשאיפה לאותנטיות היסטורית של תיאוריה. גורם אחר הן המגמות האיוזטריות של תרבות הריניסאנס ושל אמנותה, ו"אפיה של העברית כלשון-הקודש

* אליזבט ויסקמן: הפאשיוזם באיטליה / התפתחותו והשפעתו; תרגום: ר. לויט; הוצאת מסדה, 1971; 162 עמ'.

דווקא ספר קצר וריפרופי זה מבין ספרים אחרים—מעמיקים ומקיפים יותר—על הפא- שיום האיטלקי.

ש. י.

על הגרילה

בביבליוגרפיה המצורפת לאנתולוגיה שערך יהושעפ הרכבי ושעניינה הגרילה מנויים קרוב למאתיים ספר עוסקים בצדדים שונים של נושא זה. עיון ברשימה מגלה כי רובם ככולם יצאו לאור במחצית השניה של המאה, ב-20 השנים האחרונות. עובדה זו די בה להוכיח את מידת האינטנסיביות בה עוסקים חוקרים בני-זמננו באסטרטגיה ובטקטיקה הצבאית והפוליטית של הגרילה. אין פירוש הדבר, כמובן, שלפני מלחמת-העולם השניה והמצאת הנשק הגרעיני לא היו מלחמות זעירות, אולם ברור כי החל מ-1945 החלה לוחמת-הגרילה להתפשט ברחבי העולם ה"שלישי" ככלי למלחמות-שיחורר לאומיות או לנסיגות לתפוס את השלטון באזורי תבל אלה ולבצע מהפכות חברתיות. בד-בבד עם כך החל להשתרש מיתוס הגרילה, ועמו "מדע"-הגרילה. לזה שותפים שנים: מנהיגי גרילה או תיאורטיקנים של גרילה המסכמים את נסיונם, משיאים לקחים ומבקשים לחנך דורות של לוחמי-גרילה בארצות אחרות; והחוקרים המלומדים של הגרילה, המחפשים הגיון ושיטה בעבר-רב התופעות של המל-חמה הזעירה.

האנתולוגיה של הרכבי היא שירות רצוי לקורא העברי, העוסק בנושא זה באינטנסי-ביות משלו. מעט מאד מספרות הגרילה ניתרגם לעברית עד כה והרכבי מוסר חתך מיצג של שני השותפים—מלנין, ת. א. לורנס, מאו-צה-דון ולין-פיאו ועד צ'ה גיווארה, רויס דברה והתיאורטיקנים האפיגונים של מלחמת-הטרור הערבית; ובצד אלה דברים משל לידל-הארט, קלאווביץ, פארט ושיי.

* י. הרכבי וא. רובינשטיין: על הגרילה; הוצאת מערכות, 1971; 364 עמ'.

חשובה כל-כך, ואיטליה לא היתה נהפכת לבת-בריתו של היטלר—תחילה בת-ברית בכירה, גאוותנית ומזולת מעט בברבריות הגרמנית, ולאחר-מכן גרוה וצמיתה. אין ספק כי הפאשיזם האיטלקי היה ברוטאלי ואלים פחות מכפי שהוא עשוי להצטייר בעינינו, ובוודאי היה פחות טוטאליטרי וקשוח. הוא גם לא היה אנטישמי, לפחות עד 1939—וגם לאחר-מכן היתה האנטישמיות שלו כפויה מבחוץ. המיליטריזם שלו היה מסוכן רק לגבי אומות חלושות, ולולא נצחונו של היטלר בגרמניה היה מוסוליני נשאר בגדר רדן איטלקי בעל תפקיד שולי בהיס-טוריה. אך לאחר "חווה הפלדה" שוב אי-אפשר היה לשפוט את איטליה הפאשיסטית על-פי תכונותיה שלה; היא נשפטה כתמרור מרכזי בתולדות הפאשיזם האירופי כולו וכבת-הברית החשובה של הנאציזם הגרמני. לא ה"שטניות" של איטליה המוסולינית היא

הקובעת אלא היותה בת-ברית-מרצון לשטן. האמת היא שאיטליה לא היתה זקוקה לפא-שיום לשם הבראתה. "סכנת" הקומוניזם היתה קלושה, בעצם. הישגיו של מוסוליני מבית היו זעומים מאד. הוא עלה לשלטון מחמת חולשתה של הדמוקרטיה האיטלקית ונכונותם של גורמים שונים להעדיף סדר ויציבות עם מוסוליני על אנארכיה וחולשה פנימית בלעדיו או נגדו. מוסוליני ועוזריו פיתחו את האידיאולוגיה הפאשיסטית על כל רכיביה: עקרון המנהיג, משטר חד-מפלגתי, דיקטטורה וטוטאליטריות, רומנ-טיקה לאומנית, אימפריאליזם ומיליטריזם, ראדיקליות עממי ואנטי-קומוניזם, עקרון הפיקוח הממלכתי והסדר הקורפורציוני, הטרור והשליטה המוחלטת על אמצעי-התקשורת, ועוד. אך הפאשיזם האיטלקי רפה היה מכדי לממש את כל העקרונות הפאשיסטיים במלואם. אליובט ויסקמן סוקרת סקירה כרונולוגית ותמציתית את תולדותיו של הפאשיזם האיטלקי, הדוקטרינה והמדי-ניות שלו. כסקירה ראשונית זהו ספר מועיל. הוא יסייע לתלמידי-גימנסיה ואולי גם לתל-מידי תואר ראשון באוניברסיטאות. אך דומה כי דווקא להם הרעה ההוצאה שבחרה לתרגם

ראשית התנועה הלאומית הערבית-הפלסטינית

המחקר שלפנינו מבוסס על עבודת-דוקטור על תקופת ראשיתה של התנועה הערבית-הפלסטינית ומחברו הוא מרצה במכון ללימודי-אסיה-ואפריקה באוניברסיטה העברית בירושלים ועורך "המזרח החדש", רבעון החברה המזרחית הישראלית. ד"ר פורת השתמש בעבודתו בעתונות ובפירסומים אחרים משנים אלו ובעיקר במקומות ארכיוניים ומקורות ראשוניים אחרים, מהם שנחקרו ופורסמו על-ידו לראשונה בספר זה, אם משום שלא היו פתוחים בעבר לקהל הרחב ואם משום שלא הושם לב אליהם קודם-לכן. זמן רב נרתעו ההיסטוריונים-המזרחנים בארץ מעיסוק מחקרי בערביי הארץ. כפי שמציין זאת פרופ' גבריאל בר בהקדמתו לספר, "נראה להם שבתחום זה עדיין רבים מדי המקורות החסומים או כאלה שאינם בהישג ידם; שאין מחקר היסטורי מספיק לטיפול בנושא זה; ולבסוף, שהם מעורבים מעורבות פוליטית בכל הכרוך בשאלת ארץ-ישראל... ד"ר פורת פתר את כל השאלות הללו על הצד הטוב ביותר ובזאת עשה עבודה חלוצית בתחום שהטיפול המדעי בו היה מוזנח. אין ספק שספר זה ישמש בסיס לענף שלם של מחקר בהיסטוריה של המזרח התיכון המודרני".

בתחום עניינו של הספר שלפנינו מהלכות בציבור הישראלי "אגדות" ודעות-קדומות, עמדות נדושות הנשנות-והולכות בלי בדיקה מקורותיהן ואמיתותן. מטבעות שנטבעו לצר-כיהשעה של תעמולה, להצדיק מדיניות שוטפת או שגיאות של מנהיגי ציוני זה או אחר. כל אלה הביאו לתיאורים סטנדרטיים כמעט של עבר שלא תמיד התאימו למצב

דווקא חלק זה של האנתולוגיה, כתבים של "מדעני"-הגרילה, הוא המצומצם ביותר ובדרך-כלל הרכבי מסתפק בסיכום, ציטוט ואיזכור של מלומדים רבים בהקדמתו הארוכה לאנתולוגיה.

למעשה, יש לא מעט מן הסתירה בין הנסיון ליצור תיאוריה מנחה למלחמת-גרילה שעה שמלחמת-הגרילה מונחית על-ידי כלל אחד: התאמת המצב לתנאים המיוחדים. לא מעט מקבוצות-הגרילה נכשלו להחפיר כשניסו לאמץ להן את הכללים הכתובים בספרי-הקודש של לוחמת-הגרילה. אכן, בעוד הגרילה הופכת מיתוס כלל-עולמי כמכשיר בלתי-מנוצח, נכשלו לא מעט מקבוצות הגרילה במלחמתן נגד כוחות סדירים או נגד כוחות סדירים שחלק מהם סיגל לו שיטות של מלחמה זעירה. הנסיון של הרכבי, מתוך דחף של איש "מדע-המדינה", לקטלג ולמייין את "מאפייני" הגרילה לעומת "מאפייני" המלחמה הקונבנציונלית, נראה יומרני מכדי להיות מהימן ואילו "מאפייני" הגרילה הם, כאמור, רב-גוניים מפדי שימוצו בשורה של הגדרות. האמריקאים, למשל, פיגרו אחר התפתחותה של לוחמת-הגרילה—אולי גם משום נטייתם למייין ולהקים מבנים של סכימות, הקורסים תחתיהם לא אחת במבחן המציאות. בסופו של חשבון, דומה, כדי ללמוד על מלחמת-גרילה בארץ זו או אחרת יש לפתוח ספר המתאר וחוקר אותה מלחמה כנושא בפני עצמו ולא כפריט נוסף למידגם אוניברסלי.

המלחמה הזעירה הלא-סדירה, שמגמותיה פוליטיות-פנימיות, היא צורת המלחמה המציינת את המחצית השניה של מאתנו. האם תצטרכה החברות והאומות "ללמוד להיות עם תופעות אלימות אלה, ולראותן בדומה למס שהן משלמות לטכנולוגיה החד-שה בדמות תאונות הרכבים", כפי שכותב הרכבי, שכבר ייחס אמירה זו לישראל של אחרי 1967? הדוגמה הישראלית דווקא מוכיחה כי גם הכללה זו יש בה להטעות. ולא רק משום שהפסימיות שלה מעוררת דחייה טבעית.

* יהושע פורת: צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1918—1929; האוני-ברסיטה העברית בירושלים, המכון-ללימודי-אסיה-ואפריקה, החברה המזרחית הישראלית, ירושלים, 1971; עמ' 278 (עם מקורות ומפתחות).

יכפי שהיה באמת". חשיבות מחקרו של ד"ר פורת היא בזה שלא חזר אחרי כל אלה אלא בדק בעצמו את המקורות הראשוניים והסיק מסקנות משלו. החיבור פותח בראשית ההתעוררות הפוליטית של ערביי ארצנו ומסיים במאורעות אוגוסט 1929, התקופה שבה התחילה להתגבש ביניהם ההכרה כי שיטות המאבק החוקיות והפוליטיות לא הביאום להדיפת הציונות ובה פנו לדרכי מאבק אלימות יותר. ההתפתחות הזאת מלווה בעלייתו של חאג' אמין אל-חוסייני, המופתי הירושלמי, על בימת המנהיגות הפומבית ובשקיעת מעמדם של "הוועד-הפועל הפלשתינאית" וראשיו. עלייתו של חאג' אמין מתוארת בדרך-כלל כתוצאה ממדיניות-הפיזס שנקט הנציב-העליון הבריטי הראשון, סיר הרברט סמואל, כלפי הקיצוניים הערביים, מדיניות שסייעה לעליית הכוחות שנלחמו ביישוב העברי. ד"ר פורת סבור כי מינויו של חאג' אמין הוא דווקא שהביא לארץ עד 1929 תקופה של שקט שאיפשרה את גידול היישוב העברי והתחזקותו, וכי המופתי מצדו אף הוא היה מעוניין בשקט זה—מטעמים משלו.

סיכסוכים בין יהודים וערבים החלו עם ראשית ההתיישבות המודרנית בארץ, "אולם סיכסוכים אלה לא נשאו אופי פוליטי ודברים דומים קרו בין כפריים ערביים לבין עצמם ולבטח שלא מנעו את הערבים המקומיים למכור קרקע במחירים גבוהים ביותר ליהודים" (ע' 18). המצב השתנה לאחר פירסום הצהרת-בלפור והכיבוש הבריטי, שאו "בענין שלילת הציונות היתה תמימות-דעים מוחלטת בקרב כל החוגים השונים של הציבור הפוליטי הפלשתינאי. יתירה מזו, הציונות נראתה בעיני רבים כסכנה הגדולה ביותר האורבת לערביי פלסטין" (ע' 25). התנגדות זו היא שתרמה במידה רבה להתארגנותם הפוליטית ולראיתם את עצמם כיישות נפרדת.

אך עם כל זה, "קיים היה הבדל ניכר בין חששם של הפלסטינאים מפני הציונות מבחינה לאומית לבין התועלת-האישית

א. י.

שרבים מהם הפיקו ממנה", מורימת כוח-האדם היהודי, מורימת ההון היהודי, מעליית השכר ורמת השירותים הצבוריים וכיו"ב. "באופן כזה לא הורגש מניע אישי-קונקרטי להבעת עמדה אנטי-ציונית ולניהול מדיניות שיטתית שתנסה להגשים עמדה זו" (ע' 248).

התארגנותם של ערביי ארץ-ישראל עמדה כל השנים בפני הברירה בין אוריינטציה על אומה ערבית אחת לבין עמדה פרטיקולאר-ריסטית פלשתינאית. "התיחסותם לשאלת האחדות הערבית על גילוייה השונים היתה פונקציה של יעילות המאבק בציונות. כאשר סברו שאחדות תסייע להם במאבקם זה, נטו אליה (20—1919), אך כאשר חשדו בכוונותיהם של לאומיים ערביים מסוריה ביחס לציונות, הסתייגו מהם והסתגרו בפניהם" (ע' 50).

הוועד-הפועל הפלשתינאי לא הצליח בשנות ה-20 להשיג את מטרתו להביא קץ לתמיכת השלטון הבריטי בציונות. "אעפ"כ אין לראות את פעולות הוועד"פ בשנות ה-20 כמעשה כושל בלבד. בתקופה זו הניח הוועד"פ את היסודות להמשך מאבקם של ערביי א"י נגד הציונות ולמען שמירה על ערבותה של הארץ" (ע' 250). היו אלו "שנות עיצוב דמותה של התנועה הפלסטינאית, ומגמת-פניה לעתיד-לבוא במישור הרעיוני והפוליטי גם יחד נקבעה אז. המסכת האידיאולוגית שעוצבה אז ע"י העילית הפוליטית ושזכתה להתקבל ללא עוררין ע"י החוגים המשכילים הפכה למן אותה העת לנחלת הכלל. הפסילה המוחלטת של הציונות ומערכת הטענות בזכות ערבותה של א"י נוסחו ונשאו מאז ללא שינוי כמעט" (ע' 249).

מאורעות השנים האחרונות בארצנו שיוו לספר זה משנה-אקטואליות ויש בו תרומה חשובה להבנתם של תהליכים ומאורעות שראשיתם בשנים בהן עוסק הספר והמשכם באירועי ימינו, ובכך יכול הוא להועיל הרבה לא רק להיסטוריון ולמזרחן אלא גם לקורא המשכיל החותר להבין את המתרחש בימינו אלה.

המשתתפים בחוברת

ג'ון אורבך, אישיים ותיק וחבר קיבוץ שדותיים, ידוע לקוראים רבים בארץ מסיפורי-הים שלו. סיפורו המובא בחוברת זו הוא לו פירסום-בכורה ב"קשת". איתן איתן, מן המושבה כינרת, המפרסם בחוברת זו חטיבה גדולה של פרוזה מפרי עטו, מוכר לקוראינו בעיקר כמשורר אף כי פירסומו הראשון ב"קשת" היה בפרוזה דווקא ("מעבר לגבול", ב"קשת" ט, 1960). שיריו של אשר אמדו הם לו פירסום-בכורה ברבעוננו. גד אנזינגר, איש קיבוץ מענית, פירסם כבר משיריו ב"קשת" (מד). הפילוסוף היווני קוסטאס אקסלוס, מרצה בסורבון בפאריז מאז 1962, מרבה בפירסומים בצרפתית, יוונית וגרמנית ומתורגם לתריסר לשונות בקירוב. הוא נולד באתונה ב-1924, היה מפעילי תנועת-המרי במולדתו בימי הכיבוש הגרמני וממשתתפי מלחמת-האזרחים היוונית, מן הצד הקומוניסטי. בתחום הפילוסופיה הוא שוקד, לדבריו, על פיתוח "מחשבה רב-ממדית, חוקרנית ופלאגיאטרית". ארי בן-אריה הדפיס כבר ב"קשת" סיפור משלו, "התהלתו של מהנדס-הבנין" (ר' חוב' ג). טלה בר (בן-חיים), בת עין-חרוד העושה עתה באנגליה, הדפיסה כבר ב"קשת" עיון קודם משלה בקירבתם של מוטיבים מיתיים אצל ש"י עגנון ורוברט גרייבס. יוסף ברגר-ברזילי, מראשי פק"פ לשעבר, הידוע בפרשנותו על עניינים סובייטיים ובפרקי-זכרונותיו מימי פעילותו המפלגתית ומ-21 שנות הסגר וכלא בבריית-המועצות, כבר העלה בהזדמנויות קודמות פרקים מחייו ברבעוננו. חנוך גיא הדפיס מספר פעמים משיריו ב"קשת". הוא משלים עתה עבודת-דוקטור בספרות עברית בפילאדלפיה. ורדה גינוסר היא משוררת המופרת לקוראינו היטב. קובץ ראשון משיריה, "שמועות מארץ מרחק", הופיע לא מכבר בהוצאת הקיבוץ המאוחד. יוחנן בנדך מפרסם בכמות שונות פרקי הגות בהוויות החברה הישראלית. שיריה של סיהאם דאוד, משוררת צעירה ושובת רמלה, בת 19, תורגמו מערבית בידי ד"ר ששון סומך. ב"קשת" זה לה פירסום-בכורה, אך היא מפרסמת כבר בקביעות בירחון הספרותי הערבי "אל-שרק" ובשאר במות בלשון הערבית. פרופ' הנריקוס ויסנביק, יליד הולנד, הוא מנהל ביה"ח הפסיכיאטרי "גהה", פרופיסור בפסיכיאטריה באוניברסיטת תל-אביב, וראש החוג לפסיכיאטריה בקולטה ללימודי-המשך באותה אוניברסיטה. שטח-התעניינות נוסף הוא לו הפילוסופיה וההיסטוריה בזיקתן האינטגרלית אל הפסיכיאטריה. מנפרד וינקלר מפרסם בקביעות משיריו ב"קשת" ובכמות אחרות. שירים קודמים של ברכה זקנדפסו בחוברת גא של רבעוננו. סיפורו של נפתלי ה. טוקר הוא פירסום-בכורה ב"קשת" למחברו, מורה בבתי"ס תיכוניים, בן 35, חניך חדר ו"שיבוות" בירושלים, בעל סמיכות לרבנות ובוגר האוניברסיטה העברית. עד כה פירסם שני ספרים: "מרת-כל הדברים המדויקים" ו"ארבע כנפות רוח כריכה" (פרס אקום). עמוס לוין, מורה בתנ"ה, כבר פירסם משיריו ב"קשת" גא. נחמן ליסט, המביא בחוברת זו, במקביל לחברו ועמיתו מנוער י. ברגר-ברזילי, פרקי זכרונות מ"תורה-הזהב" של הקומינטרן, זכור לוותיקים בקוראינו בזכות סדרת רשימותיו, "צדק הקומינטרן", שפירסם בהמשכים ב"קשת" משך שנות ה-60. גיורא לשם, יליד 1940, הוא משורר ומבקר המשתתף בכמות שונות. ב-1966 הוציא ב"עקד" את ספרו "הוא ולא מלאך", וב-1968 פירסם, באותה הוצאה, תרגום של "נישואי העדן והשאלו" לויליאם בלייק. תלמה סטינגר, תל-אביבית המשתלמת עתה בקנזס-סיטי שבארה"ב, פירסמה כבר משיריה ב"קשת" מט. מנחם פניאס הוא בן 26, יליד מצרים, תושב קרית-ים שליד חיפה, ועוסק בציור. בני ציפר הוא סטודנט בן 19 באוניברסיטת תל-אביב. רחל רביד משמשת מדריכה בחוג לפילוסופיה באוניבר-סיטת תל-אביב. שושנה רוזנברג, בת 18 מראשון-לציון, עומדת עתה בבחינות הבגרות שלה. היא מעורכי "יש ברירה", בטאון "התנועה הלאומית", וחברת מועצת עתונות-הנוער. עליזה שנהר, המופרת לקוראינו, פירסמה לא מכבר קובץ שירים ראשון.

העטמה-תצלום-איור מחציה-אי סיני. צילום ועיצוב: גד אולמן.

ספרים חדשים בהוצאת שקמונה

גד יעקבי

עצמתה של איכות

ניתוח המציאות הפוליטית, החברתית והכלכלית בישראל. חיזוי העתיד והצעת מדיניות והיערכות חדשה לקראתו. המחבר מציע רפורמות בתחומי המשטר והמימשל, המדיניות הכלכלית והחברתית, איכות הסביבה, המדע והחינוך. ספר העתיד לעורר ויכוח ער בציבוריות הישראלית.

מדינה ומימשל

חוברת מס' 3

פרופ' מיכאל בריצ'ר על מדיניות החוץ הישראלית, ד"ר ברנדה דנמ על השימוש בפרוטקציה, מנחם פרידמן על הרבנות הראשית, דן כספי על דפוסי נייודות ההצבעה הישראלית, ועוד.

הפצה ראשית: בית עלים, חברה להפצה בע"מ, רח' קרל נטר 3, טל. 623959, תל-אביב.

מה מציק לבני הקיבוץ?

לאחרונה מרבים לכתוב ולדבר על המשבר הפוקד את החברה הקיבוצית, על פער שאין לגשר עליו בין דור מייסדי הקיבוץ לבין דור ההמשך של הבנים.

מדוע? מה מציק לבני הקיבוץ?

על כל אלה קרא ברומן הריאליסטי החדש

חדר משפחה

מאת יהואש ביבר

הדגש בספר זה הוא על סבלו ויסוריו של היחיד בתוך החברה השיתופית — בספר מתוארים יחסיהם של אב ובן שנותרו לבדם, אשה יפה ובוגדנית, גאפיר קל-ידעת ומפתח נשים, סבלו של ילד רגיש בגלל החינוך המשותף, בדידותם של רווקים, פגיעה בתחום הפרט בקיבוץ —

כל אלה מתוארים בצורה חושפנית ע"י המחבר שהוא עצמו יליד קיבוץ — כל דמיון בין הדמויות המתוארות לבין המציאות איננו מקרי...

הוצאת א. לוינ-אמשטיין בע"מ

הפצה ראשית: "בית עלים" רח' קרל נטר 3 ת"א

טל. 623959

זה עתה הופיע

כוכב אדום נועל הים התיכון נאות מישל סלומון

המחבר, מבכירי הפרשנים של צרפת וכתב שבועון "אקספרס", מנתח את החדירה הסובייטית לים התיכון ואת השלכותיה; באיוז מידה מהוה הצי הסובייטי איום על המזרח התיכון ועל אירופה המערבית, מהן הסכנות הנובעות מכך ומהו תפקידה של ארה"ב באיוז עם התגברות המעורבות הסובייטית. הספר זכה להצלחה רבה בצרפת באנגליה ובארה"ב.

240 עמוד. המחיר — 12 ל"י.

הוצאת שוקן / ירושלים ותל-אביב



ספרית פועלים בע"מ
ת"א, רח' אלנבי 73, טל. 611431



יצחק אורפז שלוש נובילות

"מדרגה צרה" — נובילה חדשה: "רוח רעה" חודרת לחייהם המסודרים והריקים של בני זוג — יצרי הרס משתחררים, ערכים מתנערים, וכן הנובילות הידועות (שאזלו): "מות ליסאנדה" ו"נמלים".

יעקב שבתאי

הדוד פרץ ממריא

אסופה ראשונה של סיפורי יעקב שבתאי, רוך ילרי ואירוניה חריפה, תיאור ריאלי ופאנאסטיקה, זכרונות ילדות ובדיית יוצר — מתמוגים בספר למירקם סיפורי מקורי ונלהב, הכובש את לב הקורא.

רחל מכבי

חול ואלונים

המספרת משתתפת בעלילות-הדברים של תקופת שנות השלושים המתרחשים במושבה בשרון הצפוני בצל השלטון הבריטי. קריאת מהנה ומרתקת.

חתום על "ספריה לעם"

ספריה שזכתה לשבחים רבים מפי המבקרים הספרותיים והקוראים

ההרי תכנית שנתה הטי"ו (1972/73):

נתן שחם: הלוך ושוב
שנה דרמתית בחיי בת קיבוץ בלוגדון

אירינג ספון: חיי מיכאלאנג'לו
מגילת חייו ואהבותיו של אחד מגדולי הגאונים שידע העולם (כרך כפול)

אפרים קישון: השועל כלול התרנגולות
סאטירה פוליטית נוקבת

האלדור לאכמנס: תחנת האטום
רומן פנטסטי ומציאותי כאחד

ד.ה. לורנס: מאהבה של ליירי צ'אטרלי
הגירסה השלמה והבלתי מצונזרת של יצירת המופת

פ. סקוט פיצינרילד: ענוג הוא הלילה
רומן פסיכולוגי מעמיק

יסונארי קאואבאמה: נאהבים צעירים
עלילה כובשת לב המתרחשת על רקע התמורות שחלו בייפן. בעל פרס נובל

מילן קונדרה: הבדיחה
רומן על רקע ההתפתחויות הפוליטיות ביצ'קוסלובקיה

מבחר סיפורי אן. הנרי
ספורים אנושיים מרתקים ומלאי הומור

אקסל מונטה: מגילת סן מיקלה
(כרך כפול)
יצירה שקסמה לשני דורות של קוראים

מחיר החתימה לשנה 20.80 ל"י.
החתימה מתקבלת בכל חנות ספרים ובבית ההוצאה ת"א רח' מז"ה 22 ת.ד. 470
טל' 611526

הוצאת עם עובד

חתום על "ספרית אפקים"

ממייסב הספרות בשאלות החברה
המודרנית

בסדרה החדשה יופיעו הספרים הבאים:
הכשר לריצה עם

מאת פרופ' נורמן כוהן

יהודי ארצות-הברית

מאת פרופ' מרשל סקלר

מוח האדם מאת נייג'ל קולדר

הלם העתיד מאת אלבין טופלר

מדינות קטנות במבחן הקיום

מאת פרופ' דוד ויטל

אנטישמיות כלי יהודים

מאת פאול לנדויי

עידן האלימות מאת פרופ' יעקב טלמון

הסטודנט הישראלי

מאת ד"ר רינה שפירא וד"ר חוה עצינוני

מוחיר החתימה — 30 ל"י לשנה

החתימה מתקבלת בכל חנות ספרים ובבית

ההוצאה ת"א רח' מזא"ה 22 ת.ד. 470

טל' 611526

הוצאת עם עובד

עם הספר בע"נו

רחוב ביאליק 9 תל-אביב,
טל. 53040

חדש!

השנים השחורות של יהדות ברה"נ

מאת יהושע גלבוץ

תיאור התקופה השחורה ביותר בתולדות
יהודי ברה"מ

328 עמ'. 20 ל"י

הבריחה תרשישה

מאת מ. י. בן-גביראל

פאנוראמה של יהדות אוסטריה בשלהי
המאה הקודמת ובראשית המאה הזו
וכן תיאור ירושלים בימי מלחמת העולם
הראשונה.

422 עמ'. 15 ל"י

רחב

מאת שמואל איזבאן

רומן היסטורי מרתק. שיחזור תקופה
סוערת בכוח דמיון עשיר.

232 עמ'. 8.60 ל"י

מאכס ברוד

עיונים במשנתו

מאת יוסף סלעי

116 עמ'. 5.50 ל"י

קשת

חוברות מיוחדות

שאפשר להשיג עוד

במספר מצומצם

מח (קיץ 1970): זכרונות

ארץ-ישראל

נב (קיץ 1971): פרקים

בחווייה האמריקאית

נד (חורף 1972): סין

רח' ביאליק 9, טל. 53040, ת"א

עירית תל־אביב—יפו מוזיאונים עירוניים בתל־אביב—יפו

מוזיאון תל־אביב החדש. שדרות שאול המלך 27—29, טלפון 257361. פתוח לקהל בימים א', ב', ד', ה' — בשעות 10 עד 13, 16 עד 19; ביום ג' בשעות 10 עד 13, 16 עד 22. ביום ו' בשעות 10 עד 14. מוצ"ש — חורף — 18 עד 22. מוצ"ש — קיץ — 19 עד 23.

ביתן ע"ש הלנה רובינשטיין — שדרות תרס"ט, טלפון 287196. מיועד לאמנות מודרנית בציור ובפיסול. פתוח לקהל — בימים א'—ה' משעה 10 עד 13 ומשעה 16 עד 19, ביום ו' — משעה 10 עד 13, במוצאי־שבת משעה 18 עד 22, בחורף. במוצ"ש — בקיץ — משעה 19 עד 23.

קרית "מוזיאון הארץ" ברמת־אביב. טלפונים 415244/248

מוזיאון הזכוכית. תערוכת זכוכית עתיקה — מתקופת הברונזה המאוחרת (המאה ה־14 לפסה"ג) עד לתקופה המוסלמית (המאה ה־14 לספה"ג).

מוזיאון קרמן למסבעות. תערוכה על תולדות המטבע מראשיתו עד לימינו.

מוזיאון למדע ולטכניקה. מורכב מ־3 אגפים: תעופה, מתמטיקה, אנרגיה ותחבורה.

הפלנטריום. הדגמות בכל יום בשבוע בשעה 11.30 בבוקר. ביום ג' בשעה 7.15 בערב. בשבתות וחגים סגור.

מוזיאון הקרמיקה. תולדות הקרמיקה, שיטות יצירתה ועיטוריה — אספקטים היסטוריים, שימושיים ואמנותיים. באגף מיוחד: תערוכת קדרים בני ימינו.

מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור. תערוכת חפצי אמנות יהודית דתית וחילונית ולבושי עדות בישראל.

ביתני קרית "מוזיאון הארץ" ברמת־אביב פתוחים לקהל בכל ימות השבוע, משעה 10 עד 17; בימי ד' משעה 10 עד 20, בימי ו' משעה 10 עד 13 ובשבת משעה 10 עד 14.

יוקר המחיה עולה...

אבל עם תכנית

ע ת י ד

של מגדל־בנין

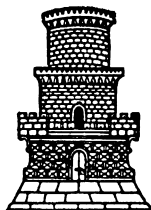
תוכל להנות מתשלום

פרמיה מוקטן

מבלי להפחית מסכום הביטוח

(עד גיל 65)

מגדל־בנין



בנק הפועלים בע"מ



שם שכדאי לזכור אותו
כאשר אתה חושב על השקעה טובה ומכניסה

בנק ישראל אמריקה
לפתוח התעשייה בע"מ

נוסד בשנת 1956

ע"י בנק הפועלים ואמפל

מפעלי ישראל לחבלים בע"מ
רמת-גן

תעשיות יוטה לישראל בע"מ
בני-ברק

המאזן ליום 13.12.1971 269.9 מיליון ל"י
הון המניית וקרנות 18.2 מיליון ל"י



ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

רופאים,

עורכי דין,

אמנים וגומר

כולם גמרו אומר:

אין כביטוח ב-



הסנה
חברה ישראלית לביטוח בע"מ

מבטח נאמן

מפגעי הזמן

עכשיו, כשבכל מקום מדברים על תכניות חסכון "יתרון" האם לא תרצה גם אתה לדעת במה המדובר?



48 סניפי

בנק ברקליס דיסקונט בע"מ

פרטים והרשמה בכל אחד מ-

בנק דיסקונט לישראל בע"מ

170 סניפי





שיכון עובדים בע"מ

מיסודה של הסתדרות העובדים הכללית

- הותיקה והגדולה בין חברות השיכון הבלתי-ממשלתיות בישראל ובמזרח התיכון
- בונה בעיר ובכפר
- משכנת ותיקים ועולים, פועלים ופקידים, זוגות צעירים, אנשי צבא-הקבע ובעלי-מקצור-עות אקדמאיים
- בנתה עד כה 85,000 דירות
- שיכנה עד כה 450,000 תושבים
- הקימה 12 קריות עובדים ו-100 שכונות פועלים

*

המשרד הראשי:

תל-אביב, רחוב ליאונרדו דה-ווינצ'י 21, טלפון
250211

סניפים:

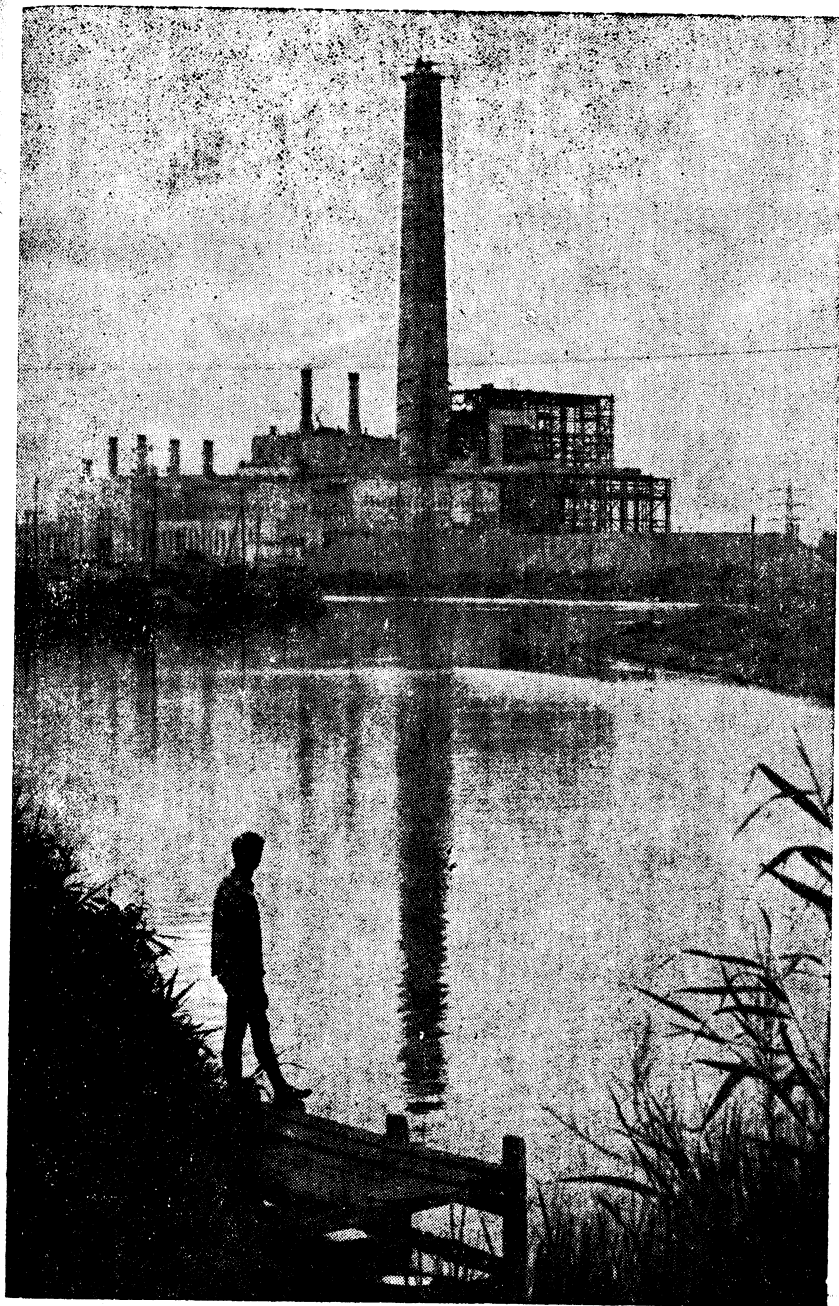
ירושלים, חיפה, תל-אביב, באר-שבע, אשדוד

"דלק" לשרותיך!



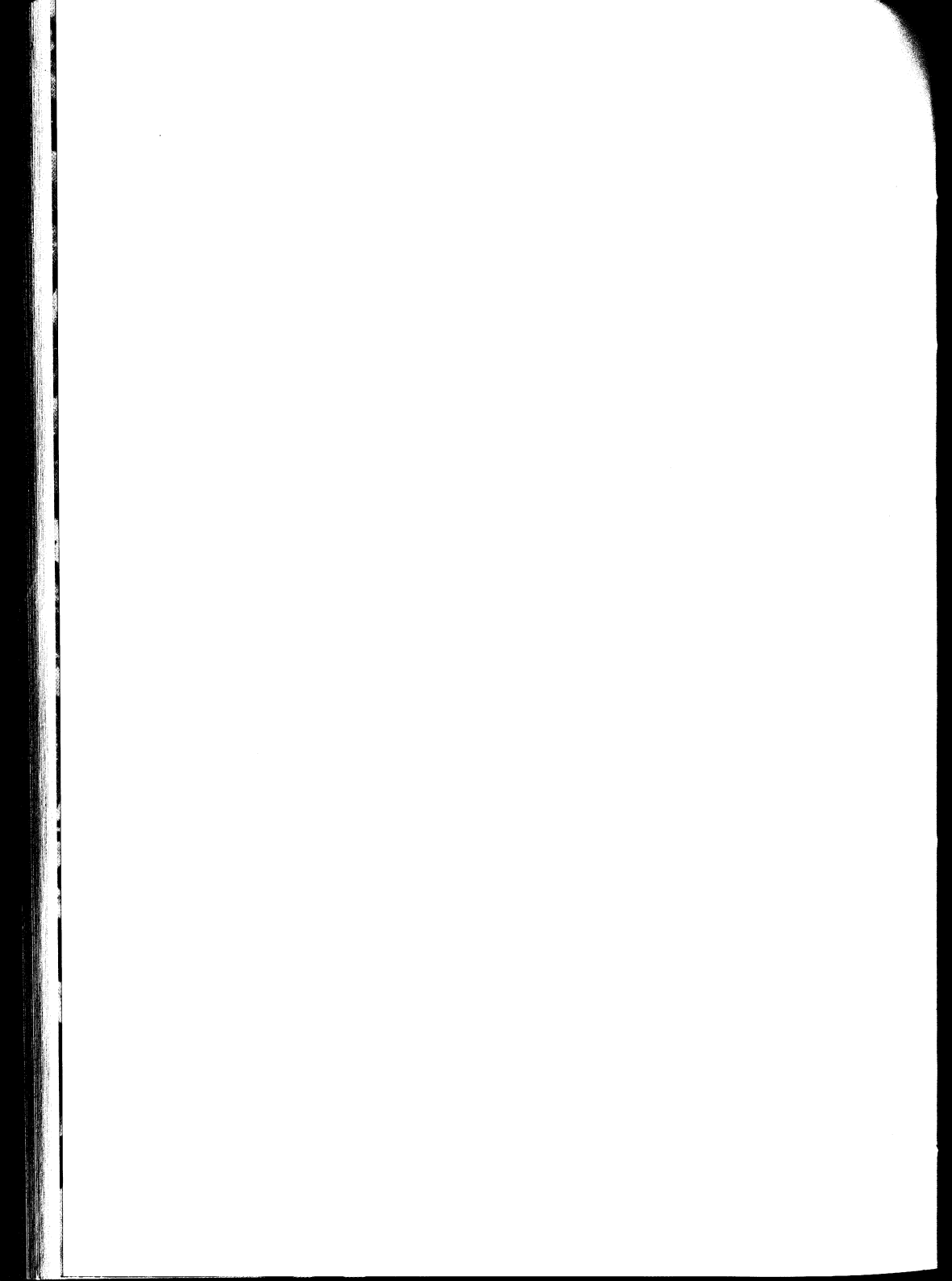
המלצה
בינלאומית
לשמן
ישראלי





הארובה של תחנת רידינג ד'

חברת החשמל לישראל



Franklin

אסא

OHIO STATE UNIVERSITY
LIBRARY
DOUGLASS

הבעון לספרות עיון ונקורת • קיץ תשל"ב 1972 • חוברת נו

מצליח לשכנע שיש בידו מירשם-פלא למיטאמורפוזה הדרושה והגורלית כל-כך של "האדם התעשייתי". איך הופכים "אדם מודרני" ל"אדם טכנולוגי", מהו טיב השינוי? על כך יש לפרקים תשובה רופפת, והוא גם לא שיכנע כי יש שוני יסודי ומהותי בין איש ימי-הביניים לאדם התעשייתי. ודאי, הראשון חייב היה לסגל עצמו לשינויי הסביבה—קצב החיים, צפיפותם, חכמותם וכו'—אבל בתחומים רבים נותר אותו "אדם".

מכל-מקום, ניתוחו של פרקיס ותחזיתו גם יחד מעוררים את השאלה המרכזית של העידן המודרני: שאלת כושר-הספיגה של האדם ויכולת-ההסתגלות שלו לעולם-המצוי. אות שאותו הוא משנה קדחתנית במורידיו. ש.י.

שלושים שירים

שלושים השירים בקובץ-שיריו הראשון של חיים נגיד יפה להם ההגדרה שנתן הוא עצמו, בשירו "אבשלום", כ"רעדה כבושה". ואכן, יש בשירים הללו דופק עצור, רעדה פנימית הגובלת ברומנטי מבחינת האווירה הכללית—אך עושה רושם על הקורא באי-פוקה. ונראה לי כי האפוק הוא בעוכרי השיר וגודר את דרכו לקראת שיחרור וגילויי לב. הצירוף "רעדה כבושה" מזכיר גם כעס כבוש, זעם שמשום-מה הוחלט להלבישו במעטה של עדנה ונועם.

למשל, בשיר "כפנינה", הפותח בתיאור "אחרית ימים" רומנטית: "ובאחד הימים / ייפתח הים הלאה אל השמש / כפקעות שושנים לבנות". השיר ממשיך בתיאור האידילי "בתיק-האור אשכב / כשבלול בקונ-כיתו, / אשפר מרננה"—ועובר אל אווירה אגדית כמעט: "מקהלות מלאכים יספרו לי / בלשונו המתוקה של הים". ובשורות האחרונות מסתרת מחאה, שוב עטופה ומוסווית ברומנטיקה: "ושירי, / כקולם, / יירך ויעם כפנינה".

* חיים נגיד: שלושים שירים; הקיבוץ המאוחד, 1971; 45 עמ'.

שורה ארוכה מאד של בשורות, חזונות אפוקליפטיים ותחזיות שהספר משמש להם מדריך מפורט, בעייתו המרכזית של "האדם המודרני" היא זו שמבנהו הנפשי מתאים לציביליזציה של העבר ולא של ההווה, המתפתחת במהירות מסחררת להיותה הציביליזציה של העתיד. תקופת המעבר הקצרה, המהירה מאד, המטלטלת, אשר תאחו את האדם בציציות ראשו ותעבירהו את סף העידן הטכנולוגי נוסח שנת 2000, לא תאפשר הסתגלות והשתנות אטית כפי שאיפשרה זאת "המהפכה התעשייתית" שנתמשכה מאות-שנים.

הסתגלותו של איש ימי-הביניים לתביעות המכונה ולקצב העבודה של המאות הי"ט והכ" והסתגלותו של האדם התעשייתי לחי-דושים המדהימים של הטכנולוגיה המודרנית מעידה, לדעת פרקיס, כי השינוי בסביבה החיצונית תובע תמיד שינוי באפיו של האדם. האדם עובר "גילגולים" המתאימים אותו לסביבתו המשתנה מהר ממנו—ובעצם, על-ידיו. האדם משנה את הסביבה, אך אינו משנה את עצמו. אם לא ישנה את עצמו באותו אופן בו הוא משנה את הסביבה, יהיה הפער בין היוצר ליצירתו קטסטרופלי. "האדם הטכנולוגי", לפי פרקיס, יהיה מעין אסטרונאוט של חיי-יומיום אם הפך-חיים הוא בעולם האבזורים הטכנולוגיים החכמניים והמשוכללים של העידן הקרב ובא. האנושות נזקקת למהפך רבולוציוני ולא להתקדמות אבולוציונית, מזהיר פרקיס את קוראיו.

הפרקים "המדעיים" של הספר משכנעים ומעוררים ענין רב, אף שהם פתוחים לבקורת ולפולמוס. פרקיס גותן סקירה מקיפה של דעות עתידנים, סוציולוגים ובעלי-בשורה למיניהם—אנשי התיאולוגיה החילוני-נית-ה"מדעית"—והוא בוחן בקור-רוח כמה וכמה מן ה"מיתוסים" המקובלים במחשבה המודרנית והיומיומית והמשמשים אמות-מידה שחוקות כמעט לתיאור ולבקורת הציביליזציה המודרנית. פרקיס משכנע פחות כשהוא עובר ל"בשורה" הפרטית שלו ומוסיף בכך עוד בשורה לשורה הארוכה של אלו שאותן הוא סוקר ובוהן. כי פרקיס אינו

והאשה אווה "גוצה רשולה בגיל-העמידה". אפשר אולי למצוא הסבר כלשהו לתיאור זה, העקיב כמעט, של דמות האשה, בסוגיטה "השושנה", שיר האוצר בתוכו חיוניות ארוטית, פוריות, להט של קיום ויצר—אשר בסופם "טפות הטל בגביעה / מתיבשים לרסיסי-מלח קשים, / ועלה על עלה נופל / בנאום קטיגור מאשים: / כחש. רימה. בועה". (30)

שיריו של חיים נגיד, בקובץ ראשון זה, מעוררים ענין במשורר, בקונפליקט שלו, וסקרנות לגבי התפתחותו. כוחו התיאורי רבי-עצמה, יש לו עין חדה ושלל של מראות ודימויים מאז'וריים ("וקנים")—והמאבק בין אלה, לבין "החלום", או הרומנטיקה החיצונית מבטיחים יתר גילוי-לב ופורקן בקבצים הבאים.

ללא מראה

מועקה של מחנק, של סגירות בספרה הראשון של המשוררת חיה שנהב. התחושה השלטת בקובץ, תחושה נשית; אינ-אונים שמקורו בנשיות—אך גם במיגבלות האנריות הבסיסיות. "אני בפנים והסרטים קשורים— / איזו מין מזוודה זו שנכנסים אליה ויוצאים למסעות".

תכונותיה של "מזוודה" זו אינן מצטמק צמות בסגירות בלבד. "איזו מין מזוודה זו שזורקים אותה לכל מקום"—זוהי מזוודה שאין לה יעד, שנעשים בה דברים בלתי-מכוונים. אווירה זו של מלכודת ומחנק מופיעה בהקשרים שונים: "העינים אש, המקור ברוח, האנקול בדג"—ביטוי חזק מאד של המוטיב. ובמקום אחר: "יכולתי לספר לך: שום חיה לא ברהה מסוגרה". בעקבות המלכודת, תחושה של מפולת פנימית—וכי כיצד יוכלו הדברים הכלואים במזוודה לשמור על אינטגרליות כלשהי?—"כל ההשתוללות הזו של כנפותי אינה עוצרת את המפולת". המסקנה היא, אפוא, כניעה

* חיה שנהב: ללא מראה; הוצאת אגודת "שלם", ירושלים, 1971; 48 עמ'.

המלה "יועם" נכתבה בהמשך תמים למבנה השיר כולו, כאילו ככוונה להוליך שולל, כאילו טוב לו למשורר שקולו יועם ככרקה של הפנינה. וכך עושה חיים נגיד גם בשירים אחרים, בצירופים של "זוהר" עם "כאב", בקישורים של הערכים הנחשבים חיוביים, שלמים, יפים עם זעם, היוצרים יחד "רעדה כבושה".

בשיר "בעוד ציפרים", כותב נגיד: "לכשהיא ציפור נועם, / גופה נפצע מן החמדה". ובשיר "ורימה חגיגית" הוא כותב "ציפור אדומת-מקור מדלגת באור, / עדנה אוכלת את לבה".

יצירת הניגודים החריפים בין נועם ופגיעה, עדנה וסבל, זוהר וכאב—היא המיתח הפנימי החבוי והנסתר בשירי חיים נגיד.

הפגיעה של המשורר לכורח, לנועם, לאימה, לאור (23, 24) היא מקור הקונפליקט המתגלה בשירים. הוא מודה ברגשותיו הקיצוניים נגד ההווה—ובכל-זאת משלים עמו, או חי אותו. הוא חולם על מקום אחר, על זמן אחר—ובכל-זאת חי פה ועכשיו: "רוח הפרא שורט בגג, / ואני שוכב וחומד / חיים אחרים". אולי זהו מקור האנרגיה השירית של חיים נגיד, תלונתו נגד עצמו על שהוא "שוכב וחומד", בצורה סבילה, כנועה.

אפשר אולי למצוא את שרשי הקונפליקט בתיאורי הילדות, ובעיקר הבית והאם. "תוך שיפעת ימינו הקשים / הלכה אמי בנעלי-בית רפוח" (12). האין זו בקורת חמורה על סבילות, כניעה, התעלמות מן הקושי? האין זו אותה בקורת, למעשה, שמחמיר המשורר על עצמו בשלב מאוחר יותר? ומשום כך גם אין הוא יכול למצוא נחמה לעצמו בהווה: "בזעף ימי ששפלו / אני נצמד אל זכרה, / והוא מרעיף עלי אפלה".

דמויות הנשים המופיעות בספר, מלבד האהובה הערטילאית, אפופות כיעור ותיאורים מרירים. האשה בשיר הראשון, "שלב בירו-שלים", מתוארת כ"רעת מזוג"; בשיר "שיבה" מופיעה "אשה היתה קרבה אלי להכותני... כורעת אל פני להציקני, בשרה אדום, ועיניה צומקות מראותי"; מופיעים גם תיאורים ב"טיול-בוקר של נשים בבית-אבות",

רופפת גם הקביעה הכרונולוגית כי "חטיבה ארץ-ישראלית חדשה, כקטיגוריה מיוחדת בספרות העברית, מתחלת מלאחר המלחמה הראשונה". ראשיתה של הספרות הארץ-ישראלית קודמת למלחמת-העולם הראשונה, וכבר קודם למלחמה אתה מוצא יצירות שעניינן המובהק הוא תיאור המציאות החד-שה בארץ-ישראל או הפגישה עם ארץ-ישראל "הישנה". אבל לא בכך העיקר. לזו מניח את ניצניה של הספרות הארץ-ישראלית ופותח ביצחק שנהר כ"נציג בולט של משמרת-הביניים", אף כי סופר זה יצירתו עומדת בסימן הקרע והמעבר בין ההווה הורה לבין ה"ארץ-ישראלית" (אגב, תמוה שלזו אינו מציין לתועלת הקורא את תאריכי כתיבתם של הסיפורים שהוא דן בהם, והרי ענין לנו כאן בהתפתחות היסטורית!) כשהכל "שרוי בעמדת-ביניים". אבל לא רק יצירתו של שנהר עומדת בסימן השניות והמיתח בין שתי המציאויות, ואין זה ברור מדוע עגנון וברגר, למשל, הכותבים על המציאות הארץ-ישראלית שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, אינם כותבים "ספרות ארץ-ישראלית", שהרי גם יצירתם עומדת בסימן אותו משבר ואותה מתיחות. מכל-מקום, אולי היה לזו צריך לפתוח במשה סמילנסקי, שיצירתו מתחילה כולה ספרות ארץ-ישראלית, על-פי אמות-המידה שמציע לזו, ולהמשיך ביעקב רבינוביץ ואחרים. ברש, בארון, הראובני ואחרים אינם ארץ-ישראלים פחות משנהר ויצירתם אינה עומדת פחות בסימן אותה "עמדת-ביניים".

ועוד יש להוסיף כי לזו לא הזכיר מספרים רבים בני הדור שלאחר מלחמת-העולם הראשונה והשניה ומלחמת-העצמאות הכותבים על נושאים לא ארץ-ישראליים אף-על-פי ששפת כתיבתם עברית. ואכן, בקפיצת-דרך גדולה עובר לזו משנהר אל רטוש, שיצירתו השירית החלה להתפרסם רק בשנות ה-30, וממנו אל אסתר ראב, שהיא משוררת ארץ-ישראלית מובהקת, ומשם אל גלבוע, שיצירתו השירית עומדת בסימן אותו מיתח המציין את סיפורי שנהר. מזור, לזו נזר מאד להדגיש כי אינו מסכים לשום הנחה "כנע-

גלוי וידוע כי שפת-אם ומראות-ילדות משמ-שים גורם מכריע בעיצובה של ספרות—אפילו כשהיא נושאת את עיניה אל זרמים ותכנים של העולם הגדול. בפברואר 1938 כתב יוסף קלוזנר הקדמה למבחר של "הסיפור הארץ-ישראלי" ובה קבע כי בספרות העברית החדשה "הולך ומתחזק" היסוד הארץ-ישראלי. יסוד זה, כתב, בא לידי ביטוי בולט קודם-כל בתפיסת הנוף הארץ-ישראלי המיוחד המבדיל את ארץ-ישראל מאירופה; מתבלט גם תהליך של שינוי-ערכים ושינוי הדמויות בספרות. ברוב-רובם של הסיפורים, כתב, "אין היהדות קיימת לא בתור דת ולא בתור תרבות מיוחדת ולא בתור תפיסת-עולם לאומית. וזלת הארץ והלשון אין כאן כלום". הנה כי כן התיוזה של לזו מצויה כבר בדברים אלה של קלוזנר אלא שלזו אינו מזכיר אף בהערות-שוליים צורה את בעל הדברים, אולי משום ששמו הוא בבל-ייזכר במכללה ובמחלקה בה כתב לזו את מחקרו. מכל-מקום, די במבחר הקצר של "מבחר הסיפור הארץ-ישראלי" כדי לעמוד על חולשה יסודית אחת במחקרו של לזו: מבחר הסופרים הוא דל ובלתי-משכנע מכדי לסמוך עליו תיוזה ספרותית. כן אין לזו בא לנתח יצירות של סופרים אחדים אלא הוא בא להקיש מן הפרט על הכלל כדי להוכיח היפותיזה, ואי אפשר להוכיח הנחה כללית כלי-כך על-ידי בדיקה של מספר כה מצומצם של סופרים ומה-עוד שההנחה היא הנחה סוציולוגית-תרבותית.

ולא זו בלבד. לזו מניח הנחות-יסוד, מנתח יצירות של מספרים ומשוררים אחדים לאורה, ואחר הוא שב ומציג את הנחות המוקדמות—והפעם כמסקנות—וזאת בלי לשכנע כלל כי אכן הביא להן הוכחות מספיקות. בסופרים שבדק אין לזו מוצא כל סימני-היכר משותפים חדשים. אמת, כולם כותבים בארץ-ישראל וכולם כותבים עברית, ולעתים קרובות על נוף ארצי אחד ומציאות ארץ-ישראלית אחת—אבל אין בכך עדיין צידוק למסקנה כי "הויות הארץ, המבצבצת מנקודות-חזות שונות ובדרכי-עיצוב שונים ומשונים—בסופו של דבר הויה אחת היא".

בדונו בשירת אמיר גלבוע טוען ברזל כי ההתייחסות של גלבוע אל המסורת אינה התייחסות בקרתית אלא היא באה "מתוך חירות, בלא מעמסה של מאבק דורות, פולמוס, או התנצחות של מיתוסים. מאידך, זיקת המשורר לקדום איננה בסימן של קבלה גמורה". אין גלבוע "פרשנם של מקראות... את גישתו ניתן לכתוב כפרסונאליסטית" (ע' 13). ברזל מגדיר הרבה על-דרך השלילה אבל טועה בקביעה כי זיקת המשורר לקדום אין בה מתחים. נכון אמנם שגלבוע עושה שימוש אישי במורשה, אולם תוך כדי התנצחות מרה וחשבון נוקב עם המסורת. בעיית החיץ בין ישן וחדש עומדת במרכז שירתו של גלבוע וודאי שאין הוא משוחרר מעימות זה. דווקא תחושת החיץ והקרע הם היוצרים את יסוד הטראגיות החזק כליכך בשירת גלבוע.

טעות זו בקביעת-היסוד מוליכה את ברזל לאינטרפרטציה פגומה של שירי גלבוע ובעיקר של השירים שאותם הוא מכנה "תנ"כיים". השירים "יצחק" ו"פני יהושע" אינם שירים תנ"כיים כל-עיקר אלא הם שירים על שזאת היהודים באירופה. גלבוע משתמש במשמעות התנ"כית כדי ליצור אנאלוגיה ניגודית בין החדש והישן, אנא-לוגיה רוויה מתח וכאב. אכן, רוב שיריו של גלבוע הם שירים אישיים הרצופים רימוזים מקראיים ולא להיפך, כטענת ברזל. נראה כי רצונו של ד"ר ברזל לראות את קשר-הזיקה הישר בין המורשה והשירה מביא אותו עד אבסורד. הדבר בולט במיוחד באינטרפרטציה לשיר "יצחק", בו רואה ברזל רק את האנאלוגיה החיובית בין השיר לברית המקראית. אולם אין אפשר להשוות בין הברית לבין השואה? השיר "יצחק" עומד במפורש על חוסר-הטעם שברצח מתחילתו. ברזל גם רואה את שירי ההשראה של גלבוע כ"שירי שליחות", אולם השירים "הולדת השיר" ו"כי אז אצעק" אינם שירים שליחות בנוסח הנבואי אלא שירים העוסקים בהתגלותו של המשורר. גלבוע רואה בהתג-לות המשורר כוח עליון אך לא שליחות, ואין הוא רואה עצמו נביא לעמו.

נית, אך עם זאת הוא מסכים כי "צמיחת הראות הכרוכה ביחס אלמנטרי אל העברית כלשון-אם קובעת מושג חדש: 'ספרות ארץ-ישראלית חדשה'" וכי "נושאי-דברה המובהקים של הראות החדשה הם מבני הארץ או מגידוליה". הוזהרות הכשילתו כאן, שכן אם אמנם צודקת ההנחה שברקע תפיסתו של לון, כי הספרות היא ביטוי להתפתחותה של תודעה תרבותית-חברתית, הרי לא בא מחקרו אלא לאשר, "מתוך שיקול ספרותי גרידא", הנחות תרבותיות החורגות הרבה מעבר ל"שיקול ספרותי" בלבד.

כך אפוא מערב לון בהנחותיו הראשוניות אמות-מידה שונות, בין סופרים שנולדו בארץ לבין סופרים שהיגרו ארצה וכאן החלו בכתיבתם, בין יצירות הנכתבות בארץ על נושאים ארצי-ישראליים לבין יצירות הנכתבות בארץ על נושאים "כלליים", בין עמדות אידיאלוגיות נרכשות לבין חוויות אותנ-טיות. אפשר היה להאריך ולהצביע על פגמים חמורים בניתוח היצירות השונות, אבל ביסודו של דבר נראה כי מחקרו של לון חוטא בהגדרות לא ברורות ופריכות ובחוסר-ההוכחה של התיזה שאותה קם להוכיח.

ב. ט.

שירה ומורשה

על ההנחה כי חלק נכבד מאד וחשוב מאד של השירה העברית המודרנית שואב ערכים, סמלים ומטבעות-לשון מן המסורת היהודית לשכבותיה אין עוררים. הנחה זו היא גם נקודת-המוצא לעיוניו של הלל ברזל בשירי ארבעה משוררים אשר בשירתם מבקש הוא לבדוק את "זיקת השיר למורשה". אבל רצון זה למקד את הדיון בשירי גלבוע, רביקוביץ, יעוז-קסט ועמיתו בזיקתם אל המורשה היהודית מביא אותו, כמדומה, לא אחת לכפיית אינטרפרטציה לקויה או מופק-פקת על השיר. האוריינטציה הערפית נחשבת יותר מן האינטרפרטציה המהימנה ומן הקריאה המדויקת בשיר.

* הלל ברזל: שירה ומורשה; הוצאת עקד,

191; 1971 עמ'.

ובדרכו בחזרה לירושלים "בדחק הנוסעים אבדה לו רעייתו. איחר את האוטובוס אחר-רון, נזכר בהזמנה ובא הרגל מפעולה". המגעים הנוספים היו בביקורו של כנעני אצל עגנון בירושלים. שיחתיו עם הסופר היו מונולוגים עגנוניים מובהקים. "לכל אדם", מספר כנעני, "גילה עגנון פן אחר, וכל אחד ואחד גילה בו פנים אחרות, כל אחד ועגנון שלו".

מה היה, אפוא, עגנון לכנעני? היה זה עגנון המבקר, המעביר תחת שבטו את כל הסופרים והמבקרים, ואפילו את עצמו. "אתם מבקרים את עגנון ומוצאים בו מה שמוצאים, ואני הייתי כותב את הבקורת החמורה ביותר עליי. את כל השגיאות ומקומות התורפה אני יודע". ועם זאת היתה בו גאונה בלתי-מצויה. הוא ידע את ערכו ואת מקומו בספרות העברית ולא נשא פני סופרים ולא הזכיר את שמם, פרט לכמה יוצאים מן הכלל: י. ח. ברנר, ח.ג. ביאליק וברל כצנל-סון מזה, והרב א. י. קוק ומ.מ. בובר מזה. את ידיעותיו הרבות בתחומים השונים של

כתיבתו ידע "מתוך סיפורי ש"י עגנון...". ידע עגנון להציג את הלמדן הבקי, השופע דעת בכל שטח, שאליו הוא מכוון בשיחתו; את החריף המעלה השערות שהן בבחינת אקסיומות; את הלועג והצוחק מבני שיחתו ומנושאי דיבורו; את הצייר המצליח "לתפוס" נקודות עיקריות ובו-בזמן גם את החולשות שלו ושל זולתו; את בעל הלשון והשיחה הקולעת לכל נושא וההולכת אחריו למקום שיגלגלה בעליה; את אביר הסגנון שבעל-פה, השואב מרבדי לשון של גמרא, משנה, ספרות רבנית וספרות יראים, מאידיש ממינית ועסיסית ומגרמניזמים מפולפלים; ועם זאת היה שומר על רישול אלגנטי בדיבורו, בהברה האשכנזית המלעילית, "ובהטיית ראשו הצדה בדברר", כלוית חן מיוחד במינו.

בענותו הידועה, שגאנה רבה יכלה לדור בה בהרוחה, היה עגנון חוזר ואומר לאיש שיחו: "מחשבתי כל-כך מהירה עד שאני מניח, כי איש שיחי מבין מעצמו מה התכונתי לומר בלי שאגמור". וכך היה קופץ

שירת עמיחי היא בעיני הלל ברזל מתגרה במוסכמות, שירה העושה למשחק את המסורת. "ברי, כי ההתגרות באוצר המונחים המכובדים' מתחומי הממשל והממסד הוא מתבליני האירוניה... כאן יכולים הפרוזה-איזמים של השירה להתפס לא רק כחדשנות לשונית אלא כחלק מן המאבק במוסכמות, מתוך רצון להתגרות בהן" (ע' 61). כאן מתעלם ברזל מפונקציה חשובה הנודעת אצל עמיחי לשימוש במסורת. אין זו רק פונקציה של התייחסות אירונית אלא אף של אירוניה מלאת-כאב. עמיחי אינו מתייחס בויליול למסורת אלא הוא כואב את אבדן האמונה בה, את ירידתה ליומיום ואת חוסר-יכולתה להתעלות עליו. רק צורה של אירוניה יכולה להסביר את הסתירה שברזל עצמו עומד עליה: קיום הניהיליזם והאמונה בעת-וב-עונה-אחת. ההסבר הסוציולוגי שלו (ע' 63) תואם אמנם את האוריינטציה הערפית שלו אך לא את השירה בה הוא דן.

עיוניו של ברזל מחייבים, בעצם, קריאה זהירה לפי שהוא מנסה לכפות אינטר-פרטציה על השירים. רצוי אפוא לקרוא אותם אגב קריאה מקבילה בשירים עצמם. אפשר גם להוסיף כי צירופו של מר א. יעוז-קסט, עורכה של הוצאת "עקד", לשלושת המשוררים האחרים מעיד אולי על רצון בהכנסת-אורחים יפה מצד ההוצאה אך לא על רגש-הפרופורציה המתבקש בדיון רציני. ז.ש.

ש"י עגנון בעל-פה

דוד כנעני היה מקורב לש"י עגנון וליקט פירוורים משולחנו הדשן והשופע של הסופר. ראשית היפרתם מזכירה מעשה מ"ספר-המעשים": "צעירי קיבוץ מרחביה המחזיון את "מחמת המציק" לעגנון והזמינו את המחבר לחזות ביצירתו. עגנון לא בא, אך את הזמנתם זכר. והנה עשה עגנון פעם את הפסח בקיבוץ דתי אחד שבעמק בית-שאן,

* דוד כנעני: ש"י עגנון בעל-פה; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1972; 120 עמ'.

רות ולמאות ועמל שנים רבות לשם מינון, ליכודו ופירסומו של החומר. יש ומסמך אחד נתפזרו חלקיו על-פני ספריות שונות ובארצות מרוחקות זו מזו, עוינות זו לזו.

אך גם החומר שווהה ונחקר עד כה—והוא אחוז זעיר מפלל המצאי—כבר תרם דיו להכרת שטחים לא נודעים. כך, למשל, נפתח לפנינו—באמצעותם של מסמכי-גניזה אחדים בלבד—צוהר מפתיע לחקר תולדותיה של יהדות המזרח על מוסדותיה. נודעו לנו עובדות חדשות בתכלית על תקופת הגאונים, על כלכלת ימי-הביניים, ועוד.

הקורא הישראלי הממוצע אינו יודע הרבה, כמדומה, על הגניזה ועל המצוי בה. רוב החומר הנגאל מתפרסם בהוצאות מדעיות ובכתבי-עת למדניים. לפיכך ראוי לעודד חוקרים וסופרים להביא עולם מופלא זה לידיעת הכלל. עם כל ההערצה לעמלם של אנשי המחקר הטהור בתחום זה, חשוב מאד שאחדים מהם "יירדו אל העם", ויגישו לו את חומר הגניזה כפשוטו.

ספרו של צבי מלאכי, "סוגיות בספרות העברית של ימי-הביניים", תורם תרומה זעירה אך חשובה בכיוון זה. עיקר תכנו של הספר הוא ארבע מגילות מימי-הביניים שנכתבו בידי יהודים שישבו בארצות המזרח התיכון, מגילות האוצרות בין שיטתן גם חומר היסטורי חשוב וגם פרקי הווי מחיי היהודים באיזור זה. רוב-רובן בא לנו, כמובן, מגניזת קאהיר.

המגילה המעניינת ביותר מבין המובאות בספרנו היא, לדעתי, "מגילת עובדיה הגר". מחברה הוא, ככל הנראה, גר איטלקי ממש-פחת אצולה, שלנוכח האווירה של מסעי-הצלב התידה ובא לחיות בארצות המזרח (בעיקר סוריה ומצרים). הוא נתקבל באהדה על-ידי חכמי היהודים בארצות אלו, והם עשו הכל כדי לאפשר לו ללמוד ולהתקיים בכבוד. רשמיו של עובדיה מקהילות היהודים במזרח חדורים אהבה וסולידאריות ללא גבול, והמגילה כולה מגישה לנו נתח חיים סגוני מן הארצות שעבר בהן. אך במיוחד חשובה המגילה משום שנרשמו בה עובדות על שלש תנועות משיחיות-עממיות שקמו

מענין לעיני, מאיש לאיש, "פותח במעשה שאירע לו אתמול, סר לקוצק, ממנה לקנוט האמסון, למבקרי, נזכר בימי ברלין, באנשי העליה השניה, קופץ ועובר לגילגולה של תמונה, והשפע מתפצל ליובלים ובני יוב-לים..."

מעלה לו לכנעני שעם כל דרך-הארץ שהוא רוחש לסופר רואה הוא, ואפילו מיטיב לראות, את חולשותיו. עם כל שהסתכל עגנון ממעל על קוראיו ועל מבקרי, ועם כל הלעג ששמר להם בנפשו, צריך היה להם כדי "שיחזקו את לבו". גם יחסו של עגנון ליצירתו "היה מולטיטוואלנטי; עצמו היא לו, נכרית היא לו".

י. פ.

סוגיות בספרות העברית

גניזת קאהיר, שמסמכיה החלו להיחשף במאה הקודמת, חוללה מהפכה רבה בכל תחומי חקר היהדות. מה לא נמצא באותה עלייה של בית-הכנסת הקאהירי העתיק? פתקים וקריעי-פתקים לאלפים, לרבבות ולמיליונים שהושלכו שמה משך מאות-שנים. תכנם של המיסמכים כלל מקרא, משנה ותלמוד, פיוט ושירה, דידוק ומילונ-אות, התכתבות בענייני-קדוש ובענייני-חול. משהחלו מיסמכי הגניזה להתפרסם ברבים הוברר כי לא נותר בתחומי חכמת-ישראל ולו מקצוע אחד שאינו חייב חידוש עיון וחידוש הערכה. מאז ועד היום שוקדים מלומדים ברחבי העולם על מאות תיבות המסמכים ומנסים לדלות מהן חומר חדש, איש-איש במקצועו.

אולם בשל פיזורו של החומר, ובעיקר בשל היקפו האגדי, עדיין רחוקים מימצאי הגניזה מלהיות ערוכים ומנוצלים כהלכה. ועוד זאת: עדיין לא ידוע מה מצוי בהם אל-נכון ומה הפתעות צפויות לנו בעתיד. אך זוהי מלאכה קשה, הדורשת התמסרותם של חוקרים לעש-

* צבי מלאכי: סוגיות בספרות העברית של ימי-הביניים; הקדמה: א"מ הברמן; הוצאת נוסף, 1971; 128 עמ'.
 * צבי מלאכי: סוגיות בספרות העברית של ימי-הביניים; הקדמה: א"מ הברמן; הוצאת נוסף, 1971; 128 עמ'.

מיטב יצירות-הספרות הוקדשו לנושא זה. נזכור, למשל, את תומס מור והנרי השמיני, את וולטר ופרידריך הגדול, וכו' וכו'. על-הרוב לבנו נוטה במאבקים אלה לצד הסופר יותר מאשר לצד המדינאי והשליט, ולא תמיד זוהי העדפה נכונה. מקורה אולי ביחס השולל תמיד את הכוח הפיזי, ואפילו הדמוקרטי, ובהערצה לחירות האמן, ואולי גם באמונה בנצח היצירה האמנותית המעולה לעומת הארעיות של כל הישג פוליטי. אבל ההיסטוריה אינה נדונה על-פי בחנים של "נצח". והערה שניה: מלכתחילה אנו נוטים להעדיף אמן-יוצר המורד ונאבק עם השלטון והשליט על אמן-יוצר המזדהה עם השלטון ונהנה מן הכבוד שמעניק לו השלטון. כך, למשל, נבחר את סארטר על-פני מאלרו. אך לא פעם העדפה כזאת רחוקה מן המציאות ואינה אלא הכללה סתמית.

המנוח אלתרמן נמנה על אנשי-רוח וסופרים בקרב אותו "מימסד" המכונה אצלנו "האינ-טלקטואלים" שהעריך והעריץ את בן-גוריון גם בשנים בהן פחתה הערכה זו עד למיזער (ואו, אגב, היו האינטלקטואלים בני-ברית למימסד העסקנים של מפא"י!). בן-גוריון של אלתרמן לא היה רק מדינאי אלא אף הוגה-דעות ואיש-חזון, ואלתרמן ודאי שהיה מראשי מטפחיו של דימוי זה של בן-גוריון.

אבל אלתרמן לא היה חסיד שוטה סתם. הוא ידע להתנגד לבן-גוריון כאשר נגדו מעשיו את הכרתו, כמו בנושא הדראמתי של השילומים מגרמניה. קשה יהיה לכתוב על בן-גוריון בלי להיזקק לאינטרפרטציה של אלתרמן. היא תאזן, בשבחים הרבים שהיא מרעיפה על ראשו, את דברי הקיטרוג, הזילזול וההשמצה. הראייה של אלתרמן היא ראייה א-פוליטית, אפילו מנקודת-ראות של מעריך, והיא מופרות לא דווקא משום שהיה האיש משורר. בן-גוריון של אלתרמן הוא המדינאי-החזון הטראגי מעצב דמות הדור, שבוגדים בו אנשים קטנים ממנו שבשעות גדולתו ידעו להתחפך בו ולהתחמם באורו. אסור לשכוח כי גם אם אין בן-גוריון בהכרח גדול האישים שידעה ארץ-ישראל המודרנית הרי היה ראש-ממשלתה

בקרב יהודי המזרח בעת מסע-הצלב הראשון. על תנועות אלו כמעט לא ידענו דבר עד שנגלתה מגילתו של עובדיה בראשית המאה הנוכחית. צבי מלאכי מביא נוסח מלא ככל האפשר של מגילת עובדיה ומצרף עיוני-טקסט ותיאורי-רקע מאלפים. לעומת זאת, שלש המגילות האחרות שבספר הובאו כלשונן, בלא צירוף הערות או גלוסות, וחבל; כי הקורא שאינו מצוי בתקופה הנדושה יתקשה להבין עניינים וביטויים לרוב. בהקדמה המפורטת עוסק צבי מלאכי בפואטיקה של מגילות אלו, ומנסה לאפיינן ולסווגן על-פי קני-מידה של תורת-הספרות. זוהי גישה בריאה, המוסיפה ממד ליצירות אלו, שעד כה התייחסו אליהן החוקרים כמעט תמיד כאל חומר היסטורי בלבד.

בסוף הספר צירף המחבר פרק הקרוי "סוגיות בשירת-החול העברית בספרד", העוסק בצורת הקצידה בספרות העברית תוך השוואה עם הקצידה הערבית. הפרק אינו שלם, כהודעת המחבר, ונוגע רק בסוג אחד ממיגוון הסוגים של שירת ספרד. יתר על כן—אין הפרק משתלב כלל במסגרתו של הספר שלפנינו, שעיקר עניינו, כאמור, מגיחות היסטוריות. רצוי היה להקדיש ספר מיוחד לפרוודיה של שירת ספרד.

ש. ס.

בין המשורר למדינאי

כתיבה על חילופי-הדברים בין דוד בן-גוריון לנתן אלתרמן תובעת כמעט שתי הערות מקדימות. ראשית, אין לצפות כי מערכת-היחסים בין ראש-ממשלה במשטר דמוקרטי לבין איש-רוח או אמן תהיה דומה למערכת היחסים בין איזה שליט אבסולוטי לאיש-רוח או אמן. זו האחרונה גדושה על-הרוב זיקקים של מרדנות או חנופה, של מאבק האיש הפוליטי, שבידו הכוח הפיזי, עם האיש שעמו הילת החירות הרוחנית.

* בין המשורר למדינאי; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1972; 60 עמ' (הביא לבית הדפוס: מנחם דורמן).

של שירך עליידי המגע המייד, הקרוב והבלתי-אמצעי של ההופעה או המאורע, שאתה הופך בקסם המיסתורי של עט-המשורר לפנינה ספרותית."

מעטים אצלנו הדברים שבכתב על היחס בין ספרות ופוליטיקה, ובמיוחד במישור היחסים האישיים. חליפת-הדברים בין בן-גוריון לנתן אלתרמן מאפשרת בחינה—לא מושלמת כל-עיקר, שכן העיקר היו היחסים שבע"פ—למקרה ספציפי אחד, ומרכזי, בספרות הישראלית.

י. ש.

מאכס ברוד

יוסף יצחק סלעי, סופר ועיתונאי, כינס בספר את מאמריו הדנים ביצירותיו ובהגותו הכללית של מאכס ברוד. המאמר הפותח קרוי "חן המקום" ומציין את חלקה הגדול של פראג בתורתם של סופרים ואמנים רבים, שפראגץ קפאק היה הארי בחבורתם. אפילו "החוג הפראגאי", שמאכס ברוד ייחד לו ספר שלם, יכול היה להתקיים רק בעיר מופלאה זו. כדברי ברוד: "אויש הוא ההיולד בעיר כזאת, כי כשזו חודרת כמשהו חי ענקי בחידותיה ופלאיה לתוך שחר הילדות, הריהי משפיעה במשך כל ימי החיים תמיד..." סלעי הולך במאמריו בעקבותיו של ברוד, מסביר ומפרש סומוות שבדבריו ומקרבו לקורא העברי.

כתיבתו והגותו של מאכס ברוד מעורפלות היו למדי, כידוע. נובילה אחת שלו קרויה "בעורים בערפל" על שם ענניה של פראג. בספריו עסק בבעיות פילוסופיות רבות, ולא תמיד פירש את דבריו כל צרכם. אפילו חבריו הקרובים, כפליקס ולטש, היו פוגים אליו ושואלים בכתביו ותירגם לעברית את ספרו שהתמחה בכתביו ותירגם לעברית את ספרו האוטוביוגרפי "חיי-מריבה", ומלבד זה היה גם מקורב לסופר, מצליח להסביר במאמריו הקצרים את רובי תורותיו של ברוד בתחור-

הראשון של מדינת-ישראל והאישי שעיבב את פניה והתווה את דרכה בשורה ארוכה של נושאים ראשונים-במעלה. לפיכך אולי אין הגומה בשורותיו של אלתרמן שנכתבו ב-1956, האומרות: "אישי יהודי, אישי יהודי קשה-עורף, תולדות העם לא יעקפו אותו עקוף. / הוא כבר הטביע בן חותם בלי-יימחה. ועוד רבה דרכו אך כבר ברור הוא סיכומה". ראוי לקרוא לא את השירים שמקדיש אלתרמן לדמותו של גיבורו אלא דווקא את הרשימות, במיוחד הרשימה "השנה השבעים-וחמש", שנכתבה ב-1961, ימי "הפרשה". את חלקו של בן-גוריון בה מסכם אלתרמן: "יכול אתה להיות סמוך ובטוח שהאומה תזכור אותך לעד לא כמי שסיכן את חירותה ואת בטחון חייה, אלא כמי שהנחיל לה את אלה, כמי שהיה לה מופת לאומץ-לב וחוש-צדק שאינו גרע מפני כל". וכן הרשימה "חג וריבו", שנכתבה ב-1966, כשבן-גוריון היה מבודד ובמידה לא מעטה מוחרם עליידי חלק גדול של הציבור, ובראש-ובראשונה עליידי מפלגתו לשעבר. הרשימה האחרונה, "נחל ציון", נוגעת בחילוקים שנחלקו בהם אלתרמן ובן-גוריון בשאלת עתיד "השטחים" ובה עושה אלתרמן מאמץ בלתי-מוצלח לישב לכאורה את הניגודים המהותיים שביניהם.

כדאי להזכיר כאן את הצד השני-יחסו של בן-גוריון לנתן אלתרמן. בן-גוריון ראה באלתרמן "משורר לאומי", יורש דרכו ומעמדו של ביאליק. בן-גוריון אומר כמה דברים מעניינים בענין איכותה של "ספרות מגויסת":

"איני שייך לאלה המדברים בולול או בביטול על אמנות למען אמנות. לדעתי, כל דבר בעולם הוא למען עצמו, ולא רק אמצעי למשהו אחר... כי רק דבר הראוי לעצמו—הוא ראוי באמת... אני רואה אחד מגילויי גדולתך הספרותית והשירית שאתה נזקק דווקא לענייני דיומא ואתה מצליח מאין כמור לתת להם ביטוי מוצק, פיוטי, קוסם ומעלה, כאשר לא עשה זאת אף אחד ממשוררינו... ולא נגרע, לפי ענייני-דעתי, מיפיו וחננו ושיריותו האמתית ובת-הקיימה

* יוסף סלעי: מאכס ברוד / עיונים במש-
נח; עם הספר, 1971; 111 עמ'.

מים שונים של פעילותו הספרותית והאמנו-
תית.

בקיאותו של סלעי בתרבות היהודית מסייעת לו לעמת, לפעמים, את דבריו של ברוד עם המחשבה היהודית מימי הביניים וזו הזמן החדש. בדרך זו הוא מוכיח קירבה בין ראשונים לאחרונים ומוצא רעיונות דומים אצל ברוד ואצל חכמי-יהדות שקדמו לו.

על יצירתו הסיפורית וההגותית של ברוד כותב סלעי שהיא עומדת בסימן של התחד-
שות בלתי-פוסקת, רצופת בשורות, טבועה ביסודות אוטוביוגרפיים ובמהפכות-נפש. סלעי עוסק הרבה ביהדותו של הסופר ומגלה אותה ברבדים שונים של יצירותיו, בתוך "המיזוג האידיאלי של יהדות ואוניברסאליות או אוניברסאליות ויהדות". ברוד ביקש תמיד את הבשורה לעמו ולעולם כולו. "מן הארץ אומר הוא להביא את הבשורה האוניברסאלית שלו, ואילו בפראג בישר את בשורת היה-
דות".

לדעתו של סלעי, היתה עשייתו של ברוד מכוונת בעיקרה להביא תיקון לקיים, ובלשון-
הקבלה: להוציא את ה"ניצוצות" מן ה"קלי-
פות". אולם עד שהגיע להכרה זו נתפס ברוד להשקפת-העולם הפסימית של שופנ-
הואר ורק ברבות הימים השתחרר מתורתו וניסה לחפש את מעט הטוב שבעולם שרובו רע. גם מבחינה זו מגלה ברוד את עגינתו ביהדות.

כל מאמר מוקדש ליצירה אחת מיוחדת של מאכס ברוד, והמבקר-המסביר עוקב אחרי רבונותו המקורית של הסופר. כידוע כתב ברוד שירה ופילוסופיה, רומאנים, מסות ומחזות, עסק בפסיכולוגיה, בתורת-ההכרה ובפילוסופיה של הדת. כל אלה—מלבד יצי-
רות מזויקליות ותרגומים, מאמרים על ספ-
רות ופוליטיקה, בקורת תיאטרונית ומוזי-
קלית. לא לחינם כותב עליו סלעי שהוא היה "בבחינת אדם הראשון שעפר היצירה שלו הוצבר מכל העולם"... (הספר מביא גם תרגומים מדבריו של מאכס ברוד ופרקים מיצירותיו).

סלעי מסביר את יצירותיו של ברוד בלשון קלה ופשוטה, וכל הקורא במאמריו-מסותיו

מקבל מושג על מאכס ברוד, שעד כה היה, בסיכומו של דבר, כספר החתום לקורא העברי.

י. פ.

נוכחותו של המיתוס

"במשמעות האמיתית אני מיחס מלים אלו ("מיתוס" או "מיתולוגיה") לאותם מצבים שמטרימים את המציאות האמפירית ואת הזמן האמפירי אך מקנים לשניהם משמעות מאחזת, אחדנית ויוצרים דגם אל-זמני, המופקע מכלל התהוות ריאלי-דגם שיש להתמודד לפיהו בהתהוות ריאלי-... (ע')

(99)

זוהי הגדרתו של קולקובסקי עצמו—פילוסוף פולני גולה, המלמד ויוצר במערב—למושג התפלספותו.

במסתו על המיתוס מחדיר קולקובסקי משב-
רוח רענן בהמון ספרים, מחקרים ומאמרים הקרויים פילוסופיים, רובם בעלי אופי סכו-
לאסטי, שנועדו בראש-וראשונה לקדם את היוקרה האקדמית של מחברם ואת מעמדו באוניברסיטה. רוב הפירסומים המצויים הם פרשנות על פילוסופים שקדמו (קנט, מארקס, הגל, קירקגור, ניטשה) או נסיון להתחיל את דעותיהם של קודמים על בעיות שבאופן אחר היתה הצגתן טובה יותר.

קולקובסקי ב"נוכחותו של המיתוס" אינו מרצה ואינו מסכם אלא מנסה, כדרכם של פילוסופים מקוריים, לגלות ולהציג מאפיין בעל-משמעות של המציאות (לרמותיה השו-
נות) ושל ההתייחסות אל המציאות. לדעתו, מאפיין זה הוא המיתוס. האדם מוצג כיוצרים של מיתוסים על מבנהו ועל תרבותו. בחייהם ובזכרונם האישי והקבוצי נתקלים בני-אדם בעובדות שהן כשלעצמן חסרות-משמעות או בעלות משמעות שמעבר ליכולת תפיסתו והבנתו של מין האדם. לו היו חיינו ותר-
בותנו מבוססים על עובדות חסרות-משמעות לא היה הבדל ניכר בין עולם הדומם, הצומח

* לשק קולקובסקי: נוכחותו של המיתוס; הוצאת הקיבוץ הארצי, 1971; 137 עמ'.

בשנות ה-50, לעשות יד אחת עם האנגלים והצרפתים במיבצע-סואץ (1956) ולפלוש לשטחים מצריים ב-5 ביוני 1967. לעובדות הללו, שעל נכונותן אין ויכוח, אנו מצרפים את מעניק המשמעות: "אין ברירה", וכך מתקבלת מערכת הגיונית של מאבק לאומי. אילו ייחסנו לכל אותן עובדות מארגן-משמעות כ"שאיפה לכיבושים" או כ"שלי-חות האימפריאליזם" היו אותן עובדות והתרחשויות עצמן מתארגנות במערכת-משמעויות אחרת לגמרי.

"אין ברירה", "שאיפה לכיבושים", "שליחות האימפריאליזם"—אלה הם משפטים המבט-אים מיתוסים. הם שולפים את העולם מאדי-שותו להתרחשויות, מסבירים ליחידים ולקדי-בוצי-אנוש את המאורעות, ודוחפים אותם לפעילות נוספת שגם היא קונה לה משמעות מכוח המיתוס. מיתוסים אלה, אף שהם יצירות אנוש, לא תוכננו במודע על אף התפקיד העצום של המיתוס בחיי אדם וחברה, אין בני-אדם, לדעת קולקובסקי, יכולים ליצור מיתוסים כדרך שהם מיצרים נכסים כלכליים. המיתוסים נוצרים בהקשר ביולוגי, סטרוקטורלי, תרבותי, היסטורי ולאומי מורכב. מיתוסים משותפים לעמים, ויש המיוחדים לעם זה או אחר. זו אולי היצירה הקולקטיבית הסגולית ביותר של המין האנושי. אך לא של בני-אדם בודדים,

גם לא של צוותי-יצור.

"נוכחותו של המיתוס" הוא ספר מעורר מחשבה, מאיר מישטחים אחדים, ומציב הרבה סימני-שאלה.

ב. ש.

האדם הטכנולוגי

לא אחת המדען ו"הנביא" דרים בכפיפה אחת, ואימת-העתיד היא קרקע פוריה לצמי-חתו של שילוב כזה בעידן הטכנולוגי. בבשורה על-פי ויקטור פרקיס, אחת מני

* ויקטור כ. פרקיס: האדם הטכנולוגי; תרגום: יעקב שרת; עם עובד / ספרית אפקים, 1971; 280 עמ'.

ושאר בעלי-החיים לבין עולם האדם. תחום העובדות הוא נעדר-משמעות, נעדרת-כלית, חסר דעה והגיון. זהו עולם אדיש. באדישות זו כולם שווים—אבן, כלב ואדם. פרק שלם מקדיש קולקובסקי ל"חזיון אדי-שות העולם". הוא כותב:

"הדבר שאנו בורחים מפניו הרי זו החוויה של אדישות העולם, ונסיגות ההתגברות על אדישות זאת מהווים את המשמעות המרכזית של מאבקי האדם עם גורלו היום-יומי במובניו הקיצוניים." (ע' 76)

את המשמעות לחיננו, לעולם, לכל קטע ולמכלול המציאות, אנו מעניקים באמצעות המיתוס—המיתוס של הדת, של התבונה, של האהבה וכי'. בכך הופך קולקובסקי את תורת המיתוס שלו למיטא-תיאוריה של התפיסה האנושית במשמעויותיה השונות. האדם מסוגל להתיחס לעובדות באורח תבוני רק אם ביסוד ההתיחסות, ברקע שלה, וגם באפקה ובקור-הרקיע, נמצאים רבדים מיתיים. בדרך-כלל, אין אנו נותנים דיין-וחשבון לעצמנו ולאחרים על רבדים ראשונים ואח-רונים אלה אבל הם קיימים, וקיומם מוכח על-ידי עצם התיחסותנו התבונית לעולם. אפשר לאפייין את שיטתו של קולקובסקי בשינוי נוסח של אמתו הידועה של דיק-ארט: אני מעניק משמעויות לעובדות, משמע שמיתוס קיים.

נסיון אינטלקטואלי מרתק יכול להיות בחינת האפיסטמולוגיה המיתית של קולקובסקי בקשר לקטעי חיים ומציאות שאנו מיטיבים להכיר את פרטיהם. המיתוס של הבטחון במדינת-ישראל, למשל. יש כאן, כמובן, עובדות שאין לערער עליהן, אבל כשאנו מנסים לארגן את המערכת בכללה, וכל פרט בה, מסתבר כי למיתוס על המקורות ועל התכליות השפעה מכרעת במתן המש-מעות. תופעות רבות מתחום הבטחון שלנו אנו מסבירים בכך שאין ברירה. "אין ברי-ה" איננה עובדה ערומה האדישה לעולם ולאדם, אלא, בעקבות קולקובסקי, קטיגוריה מיתית. אנו מעניקים לעובדות את משמעות האין-ברירה שלהן. לא היתה ברירה אלא להילחם ב-1948, לבצע פעולות-תגמול